ที่ระลึก

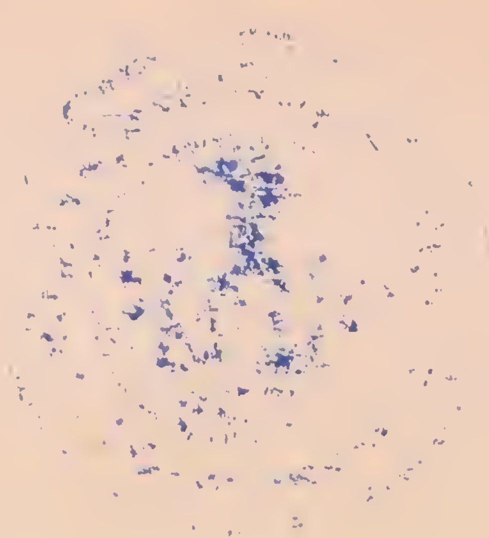
ในการฌาปนกิจศพ

นายเปีง เที่ยงธรรม

นางยวง เที่ยงธรรม

ณ เมรุวัดประยุรวงศาวาส ธนบุรี

วันจันทร์ที่ ๒๒ มีนาคม ๒๕๐๘

ที่ระลึก

ในการฌาปนกิจศพ

นายเชิง เที่ยงธรรม

นางยวง เที่ยงธรรม

ณ เมรุวัดประยุรวงศาวาส ธนบุรี

วันจันทร์ที่ ๒๒ มีนาคม ๒๕๐๘

สารบาญ

คุณพ่อเชิง เที่ยงธรรม

ชาตะ ๑ สิงหาคม ๒๔๑๖

มรณะ ๑ กรกฎาคม ๒๕๐๗

ภรรยา, บุตรธิดาและหลาน ๆ ในวันสตมวารและบรรจุศพ ณ วัดประยุรวงศาวาส

ประวัติสังเขป

นายเชิง เที่ยงธรรม

ชาตะ วันพุธ เดือนเก้า ปีระกา พุทธศักราช ๒๔๑๖ ณ ตำบลบ้านนา อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี เป็นบุตรคนเดียวของหลวงอาจอัยการและนางอินทร์ ฯ

หลวงอาจ ฯ บิดานายเชิง เป็นพหูสูตรในทางกฎหมาย มีชื่อในทางความสุจริตยุติธรรม ได้รับการยกย่องจากประชาชนและวงการทั่วไปสมัยนั้นเป็นอันมาก จนได้รับการแต่งตั้งจากราชการให้เป็นอัยการแผ่นดินประจำเมืองบางละมุง จังหวัดชลบุรี ซึ่งสมัยนั้นถือว่าเป็นหัวเมืองเอกทางชายทะเลที่สำคัญมากแห่งหนึ่ง อาศัยที่บิดาปฏิบัติราชการในกระบวนการยุติธรรม เป็นที่ประทับใจและนิยมชมชอบทั่วไปเป็นอย่างยิ่ง ฉะนั้น เมื่อท่านถึงแก่กรรมแล้ว นายเชิงผู้บุตร ซึ่งมีบุคคลิคและลักษณะนิสสัยเยี่ยงบิดา ประพฤติตนตามทำนองคลองธรรมในกรณีย์กิจทั้งปวง ทางราชการจึงขอแต่งตั้งนามสกุล "เที่ยงธรรม" ให้ เพื่อเป็นเกียรติแก่ตระกูลสืบไป จึงนับว่า นายเชิง เป็นต้นตระกูล "เที่ยงธรรม" สืบต่อมาทุกวันนี้

ในวัยเด็ก สมัยเมื่ออายุระหว่าง ๑๐—๑๕ ปี นายเชิงถูกส่งตัวเข้ามาเรียนหนังสือในกรุงเทพ ฯ ฝากตัวอยู่กับสมเด็จพุฒาจารย์ (มา) ณ วัดจักรวรรดิราชาวาส (วัดสามปลื้ม) การศึกษาวิสามัญคั่นต้น จบหลักสูตรด้วยดี อาศัยเป็นเด็กประพฤติดี เรียบร้อย มีสัมมาคารวะต่อผู้ใหญ่ นายเชิงจึงเป็นที่โปรดปรานของเจ้าพระคุณสมเด็จพระองค์นั้นยิ่งกว่าศิษย์อื่น ๆ ที่ท่านเลี้ยงไว้ อาศัยที่ลักษณะหน่วยก้านอยู่ข้างถูกชตาคน เจ้าพระคุณสมเด็จจึงตั้งชื่อให้ใหม่ว่า "เปรม" จากนั้นจึงเรียกนายเปรมกันทั้งวัด เพลาใดที่ท่านเจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ถูกนิมนต์จากวัดเพื่อกรณีย์กิจใดก็ตาม ท่านมักจะเกณฑ์นายเปรมติดตามไปรับใช้ประจำ โดยฉะเพาะ

ท่านเจ้าพระคุณสมเด็จเป็นพระราชาคณะชั้นผู้ใหญ่ที่ชอบพอกับสมเด็จวังหน้าซึ่งทรงประทับอยู่ ณ พระราชวังอันเป็นพิพิธภัณฑ์สถานเดี๋ยวนี้เป็นอย่างมาก ทุกวันพระเก้าค่ำ สิบห้าค่ำ ท่านจะต้องรับนิมนต์ให้ไปฉันและเทศน์ในวังนั้นเป็นกิจประจำ โอกาสนั้นนายเปรมต้องรับหน้าที่ถือย่าม และตาละปั๊ตร์พัดยศติดตามไปทุกครั้งมิได้ขาด แม้เจ้านายวังอื่น ๆ ตลอดจนบุคคลสำคัญต่าง ๆ สมัยนั้นที่เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ถูกนิมนต์ไป นายเปรมต้องรับภาระกิจดังกล่าว ซึ่งจะขาดมิได้ เหตุนี้ จึงทำให้นายเปรมเป็นผู้รู้ขนบธรรมเนียมและกว้างขวางในบรรดาเจ้านาย ขุน นาง ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยสมัยนั้นเป็นอันมาก ต่างชอบพอคุ้นเคยกับนายเปรมทั่วกัน เพราะนายเปรมทำตัวเข้ากับผู้ใหญ่ผู้น้อยได้ทุกคน ประสบการณ์อันนี้ทำให้เกิดประโยชน์ต่อการค้าของนายเปรมในกาลต่อมาเป็นอันมาก

นายเปรมมีนิสัยรักอิสระ ไม่ชอบอยู่ในอาณัติใคร ปรากฏว่าระยะหนึ่งสมัยนั้นโดยพระอุปถัมภ์ของสมเด็จวังหน้าทรงดำริห์ให้เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ คัดเลือก ศิษย์ที่เรียนดี ประพฤติดีสัก ๓—๔ คนเข้าเฝ้า เพื่อส่งไปเรียนต่างประเทศ นายเปรมเป็นผู้หนึ่งที่อยู่ในจำนวนนั้น แต่แทนที่จะยินดีในลาภอันประเสริฐนั้น กลับอ้อนวอนในทางปฏิเสธ วิตกตามวิสัยเด็กว่าอยู่คนละโลก ไปแล้วไม่แน่ว่าจะมีโอกาสกลับหรือไม่ อยู่เมืองไทยถึงอย่างไรก็ยังเห็น ๆ กัน จึงสละยกสิทธิให้แก่ผู้อื่น เพื่อนที่ไปรุ่นนั้นปรากฏว่ากลับมาเป็นใหญ่ไปตาม ๆ กัน เมื่อจบการศึกษาค้นต้นแล้ว หากนายเปรมคิดจะทำราชการเยี่ยงเพื่อน ๆ อันเป็นที่นิยมกันมากแล้วไม่เป็นการยากเลย เพราะทั้งสมเด็จพระอาจารย์และตัวนายเปรมเอง ก็ชอบพอกว้างขวางในวงการเจ้านาย ขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยดีอยู่แล้ว แต่อุปนิสัยชอบการค้าเป็นอิสระแก่ตนมากกว่า นายเปรมจึงกราบลาท่านเจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ผู้อาจารย์ กลับภูมิลำเนาเดิม ซึ่งประจวบกับเป็นเวลาที่บิดามารดาได้ถึงแก่กรรมไปหมดแล้ว วิ่งเต้นทำการค้าชายฝั่งทะเลด้านตะวันออก ระยอง จันทบุรี ตราด เข้าไปจนถึงเมืองเขมร ตอนที่ไทยเสียดินแดนด้านตะวันออกให้ฝรั่งเศสนั้น เป็นระยะที่นายเปรมทำการค้าขายอยู่เกาะกง ซึ่งถูกยึดเอาไปด้วยเช่นเดียวกัน เหตุนี้นายเปรมจึงเป็นเดือดเป็นแค้นฝรั่งเศสมาก เรื่องไทยเสียดินแดนให้ฝรั่งเศสนี้ นายเปรม

ได้นำมาเล่าให้ใครต่อใครได้ฟังกันนาน ได้ความรู้มากมาย ในระยะใกล้เคียงกันนั้น นายเปรมได้ขอเปลี่ยนชื่อกลับไปเป็น "เชิง" อย่างเดิม เพื่อเป็นอนุสรณ์ที่บิดาตั้งให้ และเพื่อมงคลนามในทางการค้าซึ่งจะดำเนินต่อไป

เมื่อถึงวัยอันสมควร นายเชิง ฯ ได้ทำการสมรสกับนางสรอย บุตรีผู้มีอันจะกินคนหนึ่งในเขตมณฑลจันทบุรีนั้นเอง จึงได้ขยายการค้าทางทะเลเป็นเรือใหญ่ใบแข็ง เดินชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกกว้างขวางยิ่งขึ้น ยุคนั้นใครมีเรือใหญ่เดินทะเลได้ขนาดนั้นก็ถือว่าไม่เล็กแล้ว รับส่งสินค้าเมืองชายทะเลตะวันออก เข้ามาส่งเมืองบางกอก (กรุงเทพ ฯ) เป็นประจำ พ่อค้าแพใหญ่ทั้งไทยจีน ย่านวัดเกาะ สามเพ็ง ฯลฯ สมัยนั้น ต่างชอบพอคุ้นเคยกันดีทุกคน ต่อมาได้ขยายการค้าไปเมืองชายทะเลด้านตะวันตก เช่นหัวหิน ประจวบ ชุมพร ไปจนถึงปัตตานีและนราธิวาส อันเป็นแดนใต้สุด เพื่อเป็นการขยายการค้าให้กว้างขวางต่อไปอีก ที่ชุมพรนั้นนายเชิงไปได้ภรรยาใหม่อีกคนหนึ่ง คือนางยวง ยุตตานนท์ ซึ่งตกพุ่มหม้ายทรงเครื่องอยู่ขณะนั้น จัดเป็นผู้มีอันจะกินคนหนึ่งในย่านนั้น ทำการค้าทางประมงน้ำลึก ค้าทางทะเลเช่นเดียวกัน นายเชิงจึงกว้างขวางขึ้นอีกทางภาคนี้ แต่ก็ตกที่นั่งจรอยู่ที่ไหนไม่ได้นานทั้งตะวันออกตะวันตก นายเชิงทำการค้าทางเรือเป็นเวลายาวนาน เห็นว่าพอจะวางมือให้ผู้อื่นรับช่วงไปดำเนินการแทนต่อไปได้แล้ว จึงหันเข้าจับการค้าทางบกบ้าง ทำเหมืองแร่ทางภาคใต้ ทำป่าไม้ทางภาคเหนือ (ตาก กำแพงเพ็ชร) อยู่ระยะหนึ่งกับลูกชายคนโต (สมจิตร์ เที่ยงธรรม) ได้ประสบการณ์และผลงานพอสมควร จนย่างเข้าสู่วัยชรา แม้กระนั้นก็ไม่หยุดนิ่ง ได้ท่องเที่ยวสังเกตการค้าตามหัวเมืองต่าง ๆ ทั่วไป พบอะไรแปลก ๆ ใหม่ ๆ ก็เอามาแนะนำชี้ช่องทางให้ลูก ๆ รับฟังเกิดความรู้อยู่เสมอ

เนื่องด้วยนายเชิง เที่ยงธรรม เกิดในตระกูลค่อนข้างดี ได้รับการศึกษาจากสำนักดีพอสมควร จึงประพฤติตนอยู่ในคุณธรรมตลอดอายุขัย แม้จะเข้าสู่วัยชราก็ตาม แต่ก็ยังตื่นตัวปรับตัวเข้ากับบุคคลและเหตุการณ์บ้านเมืองได้อย่างดี มีแนวความคิดริเริ่มแผนงานใหม่ ๆ อยู่เสมอ เป็นนักคิดนักกังวลต่อสถานะการณ์บ้านเมืองเท่ากับห่วงอนาคตของลูกหลานพอ ๆ กัน

เมื่อยังมีชีวิตอยู่เคยปรารภเสมอว่า ตัวเองจะหมดเวลา (สิ้นอายุ) เสียแล้ว คงไม่มีโอกาสได้ดูผลงาน และความเจริญของบ้านเมืองอีกแล้ว ฯลฯ ท่านเป็นพุทธศาสนิกชนโดยกำเนิด จึงยึดมั่นในหลักธรรมอย่างเคร่งครัด อาจกล่าวได้ว่าศีลห้าของท่านนั้น อยู่ในเกณฑ์สมบูรณ์ยิ่ง มีเมตตาธรรมชอบช่วยเหลือผู้อื่นเป็นนิจ หลายแห่งตามหัวเมือง ได้บริจาคทรัพย์ซื้อที่ดิน สร้างถาวรวัตถุ เช่นศาลา บ่อน้ำ ถังน้ำ ฯลฯ ถวายวัดเป็นสาธารณะกุศลในพระพุทธศาสนามิได้ขาด การทำบุญแล้วไม่เคยปฏิเสธเลย ด้วยกุศลอันนี้ ลูกหลานส่วนมากจึงประพฤติดี ได้รับการศึกษาค่อนข้างดีเกือบทุกคน จากบุตรธิดาของท่านที่มีเพียงสามคน คือ

นายสมจิตร์ เที่ยงธรรม (เกิดจากนางสรอย เที่ยงธรรม)

นางสมใจ บุญประสิทธิ์ (เกิดจากนางสรอย เที่ยงธรรม)

นายโสภณ เที่ยงธรรม (เกิดจากนางยวง เที่ยงธรรม)

แม้ว่า นายเชิง เที่ยงธรรม จะเพียบพร้อมด้วยคุณธรรม สร้างกุศลกรรมไว้มากเพียงใด ก็ไม่อาจหนีกฎแห่งกรรม ชาต, ชรา. พยาธิ. และมรณะ ไปได้ ท่านได้ล้มเจ็บด้วยโรคชรา หลังจากไปไหนไม่ได้ประมาณสองปี แพทย์ประจำตัวและลูก ๆ ได้ให้การพยาบาลอย่างดีที่สุด อาการดีบ้างทรุดบ้างระคนกัน ระยะหลังประมาณสามเดือนอาการมีแต่ทรงกับทรุดอย่างเดียว กระทั่งวันที่ ๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๗ เวลาประมาณ ๓.๐๐ น. ท่านก็ได้จากไปด้วยอาการอันสงบยิ่ง ท่ามกลางการให้ยาและอาหารจากลูก ๆ ณ บ้านเที่ยงธรรม หน้าวัดบุปผาราม ธนบุรี ประมวลอายุได้ครบ ๙๑ ปีพอดี ยังความอาดูรให้แก่บุตร ภรรยา ตลอดจนญาติมิตรทุกคนอย่างยิ่ง แม้รูปธรรม คือสังขารของท่านจะได้ดับสูญไปแล้ว แต่นามธรรมคือคุณงามความดีหาได้สลายไปด้วยไม่ คงปรากฏให้เห็นอยู่รู้อยู่ ดังพระอมตะนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงลิขิตไว้ว่า

พฤษภกาษร อีกกุญชรอันปลดปลง
โททนต์เสน่ห์คง สำคัญหมายในกายมี
นรชาติวางวาย มลายสิ้นทั้งอินทรีย์
สถิตย์ทั่วแต่ชั่วดี ประดับไว้ในโลกา.

อนุสรณ์ถึงพ่อผู้ล่วงลับ

ข้าพเจ้าจะขอเล่าถึงอุปนิสัยใจคอของพ่อเชิง เที่ยงธรรม ตามที่ข้าพเจ้าจำความได้

เห็นพ่อเชิง ฯ เป็นผู้ที่มีความประพฤติอยู่ในศีลธรรมตลอดมา แม้แต่สัตว์ก็ไม่เคยเห็นท่านฆ่า หรือสั่งให้ผู้อื่นฆ่า จะมีก็แต่ตบยุงเท่านั้น เมื่อเด็ก ๆ ข้าพเจ้าดักกรงลวดจับหนูได้และจะเอากรงนั้นกดจมน้ำในคลองข้างบ้านให้หนูตาย ท่านเดินมาเห็นเข้าก็ห้ามบอกบาปกรรมให้เอาไปปล่อยในสวนไกล ๆ บ้านออกไปฉะนี้

ต่อมาครั้งหนึ่งข้าพเจ้าเคยถูกท่านเฆี่ยน เพราะห้ามไม่เชื่อในเรื่องชอบเล่นแกล้งเด็กหญิงลูกเลี้ยงที่มีพรรคพวกมายกให้ท่าน ต่อจากนั้นข้าพเจ้าก็เข็ดขยาด ถึงแม้จะเกิดชกต่อยกับเพื่อนเล่นเด็ก ๆ ข้างบ้านก็ดี ท่านรู้เข้าเป็นถูกทำโทษทุกที โดยให้นั่งเขียนหนังสือ ก กา กิ กีจนจบแล้วลบเขียนใหม่อยู่ในกระดานดำอันนั้นเป็นชั่วโมง แล้วจึงจะปล่อยให้ไปเล่นได้ เรื่องการสั่งสอนอบรมไม่ต้องพูดถึง ของท่านให้โดยพร้อมทุกประการ

นิสัยของท่าน เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่เพื่อนฝูงทั่วไป ไม่ว่าเพื่อนมาจากไหน จะต้องหุงข้าวรับประทานกันก่อนจึงไป ใครมาให้ช่วยกิจการใด ๆ ของเขา ถ้าท่านไม่ได้ช่วยอะไรเขาไปสักนิดรู้สึกว่าท่านไม่สบายใจ แม้แต่ท่านรชาภาพจนเดินออกไปจากบ้านไม่ไหวแล้วก็ตาม ถ้ามีพรรคพวกมาหา มีความประสงค์จะไปหาใครที่ท่านรู้จักเพื่อแนะนำเขา แม้ท่านไปไม่ได้ด้วยตนเอง ก็ยังใช้ใช้เด็กมาตามข้าพเจ้าให้ไปพบ และขอให้ข้าพเจ้าช่วยนำผู้นั้นไปพบผู้ต้องการของเขา แล้วเขียนโน๊ตฝากไป บางคราวข้าพเจ้าก็โมโห ไปบ่นกับท่านว่าเรื่องไม่ใช่ของตัว ก็รับเอามาให้ยุ่ง ๆ กับลูก ๆ อีก ท่านก็ตอบว่าเรื่องของเขาเดือดร้อนจริง ๆ วิ่งมาหาเรา ๆ ก็ควรจะช่วยเขาบ้างตามสมควร จงแผ่เมตตาจิตร์ไว้ บางคราวเราอาจต้องใช้เขาช่วยอะไรบ้างก็ได้ การเสียเวลาเล็ก ๆ น้อย ๆ มันทำให้เกิดความสุขแก่พ่อ

ก็ด้วยนิสัยของท่านเป็นอย่างนี้แหละ ข้าพเจ้าว่าท่านต้องไปสู่สุขคติในที่ดีแน่

เมื่อท่านจากไป พวกลูก ๆ ก็อาลัยอาวรณ์กันเป็นอันมาก รู้สึกว้าเหว่เท่ากับขาดพระไป ๑ องค์ แต่มาคิดอีกครั้งก็เห็นว่าเป็นไปตามสมควรอายุขัยของท่านจริง ๆ เพราะไม่ได้เจ็บไข้ได้ป่วยอะไร นอกจากร่วงไปเองแบบผลไม้สุขคาต้น งอมเข้าก็หล่นฉันนั้น.

สมจิตต์ เที่ยงธรรม

เมื่อข้าพเจ้าพบพ่อ

โดย โสภณ เหี่ยงธรรม

อันว่า "พ่อ" นั้นเป็นที่มาของลูก ๆ หากขาดพ่อแล้ว ลูกจะเกิดมีขึ้นมาไม่ได้ ฉะนั้น พ่อจึงเป็นร่มโพธิไทรของบรรดาลูก ๆ จะเป็นลูกเป็ดลูกไก่หรืออะไรก็ตามเถิด พ่อที่ประเสริฐย่อมรักลูกทุกคน ไม่ว่าลูกนั้นจะมาจาก "แม่" คนไหน พ่อต้องเป็นห่วงและติดตามคอยอุปการให้ลูกเป็นคนดี ส่วนลูกนั้นหากขาดพ่อ ก็เหมือนนกขาดรังขาดร่มไม้ใบบัง ย่อมว้าเหว่หรือว้าวุ่น ก่อให้เกิดปมด้อยด้วยประการต่าง ๆ (นอกจากแม่จะยอดคนจริง ๆ) ฉะนั้นเมื่อลูกมีพ่อจึงอบอุ่น

สำหรับอุปาทานที่ว่า "แม่เลี้ยงกับลูกเลี้ยงจะอยู่ด้วยกันไม่ได้นั้น" ก็ไม่จริงเสมอไป แม่เลี้ยงที่ทรงคุณธรรม คอยอุปการะลูกเลี้ยงให้ได้ดีเยี่ยงลูกของตนเองก็ยังมี แม้ว่าจะหาได้ยากอย่างยิ่งก็ได้หาพบแล้วจากเรื่องต่อไปนี้ จงอย่าสงสัยใด ๆ เลย สำหรับพ่อนั้นไม่ต้องพูดถึง ย่อมประเสริฐต่อลูกทุกคน (พ่อที่ไม่ดีก็มีบ้างเหมือนกัน) แต่พ่อนั้นส่วนมากหรือเกือบหมดมักจะอาภัพรักตรึงใจจากบรรดาลูก พ่อต้องออกจากบ้านไปหากิน ลูก ๆ จึงใกล้ชิดแม่รักแม่มากกว่าพ่อ ผู้รักความจริงควรยอมรับข้อนี้ ฉะนั้นเมื่อลูก ๆ มีอะไรจะตอบแทนจึงมักประเดไปที่แม่ก่อน ส่วนพ่อ เป็นเพียงผลพลอยได้จากเศษเลยที่เหลือจากแม่เท่านั้น พ่อ ๆ ไม่เสียใจ เพราะถือเป็นหน้าที่ อยากเป็นพ่อก็ต้องทนเอาแม้กระทั่งยอมเสียอิสระภาพตัวเองให้แก่แม่เพื่อเห็นแก่ลูกก็เอาดี ใครจะเห็นใจ ?

แม้ทางบ้านเมืองดูเหมือนจะสามสี่รัฐบาลมาแล้วก็ไม่เห็นยกย่องพ่อ ดำริห์ให้มี แต่วันลูก (วันเด็ก) มีวันแม่ ส่วนวันพ่อหามีไม่ ถ้าริอ่านให้มีวันพ่อเสียบ้าง ก็ไม่น่าบาปกรรมอะไร วันลูกลูกได้รับแจกเงินแจกของจากพ่อและแม่ ยอมให้ไปเที่ยว วันแม่แม่ได้ของขวัญจากลูก ๆ บางทีได้แถมพกจากพ่อเติมให้อีก แม่ได้ออกไปเที่ยวกับลูก ๆ ส่วนพ่อ ? ทำงาน อยู่บ้าน (แม่ชอบใจ) พ่อจึงได้แต่รอว่าเมื่อไรจะมี "วันพ่อ" บ้าง หรือบรรดาท่านแม่ ๆ ตามสภาสมาคมอะไรต่าง ๆ จะคอยปรามไว้กลัวพ่อจะเหลิง ก็ไม่น่าเชื่อจะเป็นเช่นนั้น เมตตาเถอะ จัดให้มี "วันพ่อ" เพื่อพ่อจะได้มีโอกาสออกไปปล่อยแก่เสียบ้าง นึกเสียว่า "ปล่อยผีเข้าป่าออกหากิน" เพียงปีละวันสองวันก็ไม่น่ารังเกียจอะไร

เมื่อข้าพเจ้ายังเด็กนั้น มีชีวิตชุกชนและอบอุ่นอยู่แต่กับแม่ (แม่ยวง เที่ยงธรรม) ทางเมืองชายทะเลชุมพร คนละเมืองกับพ่อซึ่งอยู่ทางกรุงเทพ ฯ เหตุนี้จึงเกิดปม ถูกเด็ก ๆ ข้างบ้านล้อเสมอว่า "เด็กไม่มีพ่อ" เพื่อคลายปมจึงต้องเที่ยวท้าตีท้าต่อยกับพวกนั้นอยู่เป็นนิจ จึงถูกแม่เฆี่ยนเพราะเรื่องนี้บ่อย ๆ นาน ๆ พ่อและพี่ชายข้าพเจ้า (นายสมจิตร์ เที่ยงธรรม) จะไปเยี่ยมสักครั้ง ข้าพเจ้าจึงจำหน้าพ่อและพี่ได้แต่เพียงราง ๆ เต็มที ทุกครั้งที่พ่อไป มาทราบภายหลังว่า เพื่อรับตัวข้าพเจ้าเข้าเรียนหนังสือในกรุงเทพ ฯ แต่แม่ปฏิเสธไม่ยอมให้มาเป็นเด็ดขาดทุกครั้งไป เขาเล่าว่า พอรู้ว่าพ่อไป แม่จะนำตัวข้าพเจ้าไปซ่อนเสียไกล ๆ หรือให้พี่เลี้ยงคอยกักตัวไว้แต่ในห้อง ไม่ยอมให้พ่อพบก็มี ข้าพเจ้าเล็กนัก จึงเหมือนวัตถุที่จะเคลื่อนย้ายไปซุกไว้ที่ไหนย่อมทำได้ไม่ยาก ไม่มีเสียง เขาว่าข้าพเจ้าเป็นเด็กอดทน ร้องยากหากไม่เจ็บตัวขนาดหนัก อย่างดีที่จะพบพ่อหรือพี่ก็โดยบังเอิญที่พี่เลี้ยงพาหลบไปไม่ทันเท่านั้น พี่เลี้ยงและใครขู่ข้าพเจ้าไม่ให้เข้าใกล้พ่อ กลัวพ่อจะขโมยตัวไป จะลำบาก พ่อคงไม่รักจริงบ้าง พี่ ๆ จะรังแกบ้าง อะไรต่าง ๆ นา นา ขู่ให้ข้าพเจ้าเกิดอุปาทานกลัวพ่อตลอดเวลา เช่นนี้ เมื่อแว่วข่าวว่าพ่อหรือพี่ไป จึงออกจะหวั่นใจ ต้องถูกเก็บตัวหรือหลบไม่กล้าออกไปวิ่งเล่นสนุกสนานหน้าบ้านเหมือนอย่างเคย เพราะกลัวพ่อจะจับ แต่ส่วนลึกของใจนั้นอยากเห็นพ่อ ทำให้วกวน

พูดไม่ถูก เขาเขียนฉากให้พ่อเป็นเสือเป็นช้างที่น่ากลัวไปเสียแล้ว ข้าพเจ้ายังเล็กนักจะประสีประสาอะไร แล้วแต่พี่เลี้ยงหรือใคร ๆ จะวางยาให้เป็นไป พ่อไปวันสองวัน (พักบ้านคนอื่น) ก็กลับกรุงเทพ ฯ ใคร ๆ ก็โล่งใจ ข้าพเจ้าสบายใจ กล้าออกไปวิ่งเล่นกับเพื่อนได้อย่างเคย

พ่อได้เที่ยวไปเที่ยวมาเพื่อรับตัวข้าพเจ้าเข้ากรุงเทพ ฯ เนือง ๆ และพ่อก็ผิดหวังทุกครั้ง พ่อและแม่ข้าพเจ้าจะขุ่นเคืองกันด้วยสาเหตุใดตอนนั้น มิใช่เรื่องของเด็กจะต้องรับรู้ แต่เข้าใจว่า พ่อคงจะทำให้แม่เคืองเอาการอยู่ เป็นประเพณีประหลาดอย่างหนึ่งของผู้มีอันจะกินทางถิ่นนั้น ซึ่งติดต่อค้าขายกับคนจีนมาก ๆ ขนาดนับถือกันแล้ว มักชอบยกลูกชายของตัวมีคนหนึ่งคนใดให้เถ้าแก่จีนที่ชอบพอกัน นำไปอยู่เพื่อเรียนหนังสือที่สิงค์โปรหรือเมืองจีนตั้งแต่เล็ก ๆ เท่าที่ทราบบางคนกลับมาโตเป็นหนุ่ม ซึ่งนอกจากถือธรรมเนียมเป็นจีนไปหมดแล้วกลับแถมพูดไทยไม่ได้เอาเลย พบพ่อแม่ไทยของตัวเองดูตื่น ๆ เห็นเป็นการประหลาดเรียกพ่อแม่ว่า "ฮวนนั้ง" ไปเลยก็มี พ่อแม่ช้ำใจพูดไม่ออก บ้างที่ไปแล้วไม่ยอมกลับ ได้ลูกเมียฝังรากอยู่เมืองจีนเลยก็มี บ้างหายสาปสูญไม่ได้ข่าวคราวก็มี ในลักษณะต่าง ๆ เหล่านี้พอจำได้ว่ามีเพื่อนข้าพเจ้าที่วิ่งเล่นกันเมื่อเด็ก ๆ หลายคน เมื่อเร็ว ๆ นี้เอง พ่อพวกนั้นบางคนมาปรับทุกข์ให้ฟังว่า ข้าพเจ้ามีหนทางอย่างไรจะช่วยให้ "ลูกกลาย" ของเขา กลับเมืองไทยได้ คิดถึงจะตายอยู่แล้ว ก่อนตายขอเห็นหน้าสักครั้ง เสียเท่าไรไม่ว่า ข้าพเจ้าฟังแล้วเวทนา มิอาจช่วยอะไรได้ จนด้วยเกล้าจริง ๆ เนื่องจากเป็นประเพณีเช่นนี้ ทราบว่าหลายครั้งที่แม่จะพรากข้าพเจ้าเสียให้ห่างพ่อ โดยจะส่งข้าพเจ้าไปอยู่กับเจ้าสัวเพื่อนของท่านบางคนที่สิงคโปร์บ้าง ไปอยู่กับเพื่อนที่เซี่ยงไฮ้บ้าง เพื่อเรียนหนังสือ (จีน) แต่ทุกครั้งคุณตาข้าพเจ้าได้ขัดขวางไว้ ครั้งสุดท้ายก่อนหน้าที่พ่อจะไปรับประมาณสองเดือน แม่เตรียมยกข้าพเจ้าให้เถ้าแก่คนหนึ่งที่ออกปากขอ นัยว่าจะให้ไปเมืองจีนเรียนหนังสือ จะเป็นเมืองฮกเกี้ยนหรือเซี่ยงไฮ้จำไม่ได้ อยู่ระหว่างการเตรียมพิธีการเรื่องนี้อยู่ ก็พอดีพ่อไปจากกรุงเทพ ฯ พร้อมกับคุณแม่สรอย ฯ ภรรยาเดิมของท่าน (ต่อไปข้าพเจ้าขอเรียกว่า "แม่ใหญ่") และพี่ ๆ จะเป็นกุศลข้าพเจ้าหรืออะไรก็ตาม คราวนี้แม่กลับใจ ยอมมอบข้าพเจ้าให้มากับพ่อและคณะโดยดี ไม่ยุ่งยากอย่าง

คราวก่อน ๆ อาจจะเพราะเกรงใจหรือเห็นใจที่แม่ใหญ่อุตส่าห์ไปรับด้วยก็ได้ ลำพังพ่อคนเดียวไม่มีทาง เป็นอันว่าพิธีการ "ส่งข้าพเจ้าเป็นบรรณาการ" ไปกรุงจีน เลยระงับไป ซึ่งนับว่าพ่อและแม่ใหญ่ของข้าพเจ้า ทำให้ข้าพเจ้ายังคงเป็นลูกไทยจนทุกวันนี้ นับเป็นบุญอันประเสริฐที่ข้าพเจ้ารอดจากการเป็น "ลูกกลาย" ไปได้อย่างหวุดหวิด มิฉะนั้นแล้วไม่แน่ว่าข้าพเจ้าจะเป็นอะไรไปแล้วก็ได้ แต่คงไม่ใช่อย่างเดียวนี้แน่นอน

เมื่อพบพ่อ ได้มาอยู่กับพ่อ แม่ใหญ่ และพี่ ๆ แล้ว ตอนแรกยังออกหวั่น ๆ จากอุปาทานคำขู่ของพี่เลี้ยงและใคร ๆ ที่สร้างฉากเอาไว้เมื่อยังอยู่กับแม่ อยู่มา ๆ ไม่เห็นมีอะไร ต่างเอาใจใส่เอ็นดูข้าพเจ้าทุกคน นึกไม่ถึง ได้นั่งรถม้า รถราง รถเจ๊ก สนุกไปเลย คำพังเพยที่ว่าแม่เลี้ยงกับลูกเลี้ยงอยู่กันลำบากนั้น สำหรับข้าพเจ้าไม่จริงเลย แม่ใหญ่เอ็นดูรักใคร่ข้าพเจ้าอย่างดีเสมอลูกของท่านทีเดียว ข้าพเจ้าได้เข้าโรงเรียนจากชั้นประถมถึงจบมัธยมปลาย (ม. ๘) จนกระทั่งเข้าต่อมหาวิทยาลัยจุฬา ฯ แม่ใหญ่และพี่ ๆ เป็นกำลังใจให้ข้าพเจ้าอย่างดี อยู่กรุงเทพ ฯ กับพ่อ ซึ่งควรจะเรียกว่าอยู่กับแม่ใหญ่และพี่ ๆ เขามากกว่า เพราะพ่อนั้นไม่ใคร่อยู่ติดบ้านนัก ต้องขึ้นล่องค้าขายไปตามหัวเมืองตลอดเวลา นาน ๆ พ่อจะกลับบ้านสักครั้ง อยู่บ้านเพียงเดือนกว่าสองเดือนก็ไปอีก เมื่อพ่ออยู่ก็เพิ่มความอบอุ่นให้แก่ข้าพเจ้าและทุกคนในครอบครัวเยี่ยงพ่อบ้านที่ดีทั้งหลาย นกกาบินออกหากินและกลับรังชั่วครึ่งค่อนวัน แต่พ่อเป็นคนที่ต้องท่องเที่ยวหากินตามหัวเมืองไกล ๆ สี่ห้าเดือนกลับบ้านครั้งหนึ่ง ท่านทำเพื่อครอบครัวโดยแท้ แต่พ่อไม่เคยบ่นเลย เห็นลูกเมียสบายพ่อก็หายเหนื่อย คิดถึงตอนนี้บุญคุณของพ่อนั้นล้นเกล้า ข้าพเจ้าถึงบัดนี้ยังเทียบไม่ได้ขี้ผงของพ่อเลย

เนื่องจากพ่อเป็นคนโบราณอายุยืนจริง ๆ อีกทั้งเป็นคนกว้างขวางรู้ขนบธรรมเนียมผู้ดีในรั้วในวังมามาก ท่านจึงเป็นคนมีระเบียบ จึงเมื่อท่านมีโอกาสอยู่บ้านคราวใด ได้เล่าถึงประวัติเจ้านายคนใหญ่คนโตในยุคเก่า ๆ ที่ท่านเคยชอบพอกันให้ลูก ๆ ฟัง เล่าถึงขนบธรรมเนียมประเพณีนิยมต่าง ๆ ในยุคก่อน ที่ควรถือควรปฏิบัตินั้นอย่างไร เหตุการณ์บ้านเมืองสมัยท่านยังหนุ่ม ๆ ต้นรัชกาลพระพุทธเจ้าหลวง, เหตุการณ์ตอนฝรั่งเศสยึดจันทบุรี, อังกฤษ

ยึดเกาะหมาก (บึ่นัง), ใครเบิ่นแม่ทัพไปปราบกบฏฮ่อ และปราบอย่างไร, ใครเบิ่นหัวหน้าอั้งยี่ก๊กปล่องเหลี่ยมปล่องเหลือง ยกพวกเข่นฆ่าตายกันเบิ่นเบือ ท่านเจ้าคุณยมราชที่ท่านเรียกพี่บึ๊น (บึ๊น สุขุม) ทำการปราบสำเร็จโดยวิธีใด, เล่าถึงไปดูเขาสร้างกรมทหารยุทธนาธิการ (กระทรวงกลาโหมเดี๋ยวนี้) ต้องใช้ซุงไม้สักหลายร้อยต้นซ้อนเรียงเบิ่นเข็มฐานราก (ทนมาจนถึงเดี๋ยวนี้) มีกบฏกี่หนกี่ครั้งสมัยโน้น ท่านได้บรรยายให้ข้าพเจ้าฟั่งเกือบจะขึ้นใจ ท่านเบิ่นคนกว้างขวางและมีความจำเบิ่นเลิศ ข้าพเจ้าเอ่ยถามถึงเจ้านายพระองค์ไหน ผู้ใหญ่คนไหนท่านจะรู้จักไปเสียหมด ใครลูกใครหลานใครจะลำดับได้ถูกต้องเสมอ เพื่อนข้าพเจ้าหลายคนเบิ่นลูกพระยาก็มี บางคนเบิ่นลูกเจ้าก็มี เมื่อแนะนำฉะเพาะตัวท่านไม่รู้จัก แต่ถ้าบอกถึงว่าเขาเบิ่นลูกคนนั้นหลานคนนี้ ท่านจะร้องอ๋อ แล้วเล่าลำดับเบิ่นฉากไปเลย เพื่อน ๆ งงว่าพ่อรู้ได้อย่างไร ดีกว่าเขาเสียอีก พ่อข้าพเจ้าเบิ่นคนเคร่งในขนบธรรมเนียมโบราณ จึงติดนิสัยเจ้าระเบียบ และสะอาด เคร่งครัดในความประพฤติมาก ท่านจะคอยสอดส่องโดยลูก ๆ ไม่มีโอกาสรู้ ท่านมีวิธีการสอนลูกอยู่ข้างจะแปลก หากลูกคนไหนทำผิด เตือนแต่ปากครั้งสองครั้งไม่เชื่อฟั่ง ท่านจะเตือนสั่งสอนเบิ่นตัวหนังสือครั้งละหลายหน้ากระดาษฟุลสแก๊บ จนกว่าจะจุใจแล้วบังคับให้ลูกที่ทำผิด หาสมุดปกแข็งขนาดใหญ่มานั่งลอกคำสอนนั้น ๆ อย่างบรรจง โดยไม่ให้ขาดตกบกพร่องเบิ่นอันขาด (พูดตรง ๆ ก็คือเขียนด่าตัวเอง) ก่อนเข้านอนกลางคืนจนกว่าจะเสร็จ แม้จะต้องนอนดึกก็ตาม เสร็จแล้วรุ่งขึ้นท่านจะบังคับให้เอามาอ่านทวนให้ฟั่งอีกเบิ่นอันว่าเรื่องจะตีกินทำบิดพลิ้วลอกบ้างไม่ลอกบ้างบางตอนหรือเขียนย่อให้สั้นเข้า ฯลฯ เบิ่นไม่มีทาง อ่านแล้วให้เก็บสมุดสำคัญเล่มนั้นไว้ เพื่อไว้ลอกประจานตัวเอง ในโอกาสทำผิดคราวต่อไป จะไปทำตกหล่นหรือหายไม่ได้เบิ่นอันขาด (ถึงท่านไม่สั่งก็ต้องเก็บรักษาอยู่ดี มีใครที่ไหนที่เขียนประจานความผิดตัว แล้วไปถูกแบหราให้คนอื่นอ่าน อายเขาเปล่า ๆ) การสอนแบบ "อัตตบริภาษ" นี้ ไม่ว่าลูกคนใดโดนเกือบทุกคน แม้จะโตแล้วก็ตาม พี่ชายข้าพเจ้าโตเบิ่นผู้ใหญ่จวนมีเรือนเบิ่นนายห้างอยู่แล้ว ยังถูกให้คัดตำราอย่างว่านั้นบ่อย ๆ ก็ไม่มีอะไรมากเบิ่นโรคใช้เงินเปลืองและเที่ยวดึก ๆ ฉะนั้นประสาอะไรกับข้าพเจ้าที่เบิ่นคนเล็ก ต้องนั่งคัดลอก

สารพัดอย่างเกือบอานไปเลย การสอนของพ่อแบบพิศดารนี้ เมื่อตอนเด็ก ๆ เบื่อจริง ๆ แต่การสอนเป็นคำพูดนั้น ฟังบ้างไม่ฟังบ้างนานไปก็ลืม หากจารึกเป็นตัวหนังสือแล้ว รักษาไว้ให้ดีจะปรากฏนำมาทบทวนได้เสมอ การสอนแบบอัตตบริภาษนี้ พ่อแม่คนใดที่มัวสาละวนอยู่แต่การทำกิน ไม่มีโอกาสอยู่บ้านว่ากล่าวลูก ๆ ได้ทุกวัน จะลองนำไปใช้ คงไม่เสียหายอะไร อย่างน้อยเป็นการช่วยให้ลายมือลูก ๆ ดีขึ้นกระมัง

คุณพ่อท่านไม่ใช่คนร่างใหญ่ แต่อนามัยดีและแข็งแรงเสมอ แม้จะเข้าสู่วัยชราสมัยเมื่ออายุ ๗๐—๘๐ ปี ยกของหนัก ๆ เท่าคนหนุ่มอย่างข้าพเจ้าได้สบาย ไปไหน ๆ หากไม่จำเป็นแล้วไม่ยอมนั่งรถ ไม่ว่ารถลูกหรือรถหลวง (รถเมล์) ใกล้หรือไกลชอบเดินยันตลอดรายการ และเดินได้เร็วมากเป็นพิเศษจริง ๆ ใครต่อใครไปกับท่านต่างบ่นแย่ไปตาม ๆ กันว่าตามไม่ทัน เรื่องไปไหน ๆ ไม่ชอบขึ้นรถนี้ ลูก ๆ ไม่สบายใจเลย จำได้ว่าท่านเคยเดินจากบางคอแหลม (ถนนตก) ไปท่าเตียน แล้วข้ามเรือจ้างกลับบ้านฝั่งธน ฯ หรือจากโรงปูนซิเมนต์บางซื่อ เดินยันถึงบ้านก็เคยมี ฉะนั้นระยะทางเพียงบางลำภูไปบ้านฝั่งธนฯ ถือเป็นเรื่องขี้ผงแก่แล้วไม่ทราบว่าท่านเอาเรี่ยวแรงมาจากไหน ท่านว่าการเดินทำให้สุขภาพดี หิวและกินข้าวได้ ทำให้หลับสบาย ฯลฯ นอกจากนั้นยังได้ดูอะไร ๆ แปลก ๆ ตลอดทาง ก่อน ๆ นี้ท่านเคยชวนข้าพเจ้าไปไหนด้วยเป็นบางครั้ง นอกจากจะเดินเร็วไม่ทันท่านแล้วเมื่อยบรม หากบ่นอยากขึ้นรถเป็นถูก "เจ้านี่ สำรวยไม่รู้จักอดทน โตขึ้นจะหากินอะไร ฯลฯ" ฉะนั้นการไปไหนกับท่านหากไม่จวนตัวจริง ๆ แล้วหลีกเลี่ยงเสียได้เป็นดี นอกจากเป็นคนเดินเร็วเดินทนอย่างประหลาดแล้ว คุณพ่อยังมีเสียงดังมากเป็นพิเศษไม่สมตัว ท่านองพูดดังฟังชัดเสมอ ขนาดห่างกันช่วงเสาไฟฟ้าได้ยินสบาย เสียงเป็นสัญญาณให้รู้ว่าพ่อมา เป็นเรื่องดีอย่างเสียอย่างสำหรับข้าพเจ้า ที่ว่าดีนั้นเสียงดังแต่ไกลของท่านเตือนให้มีเวลาซุกซ่อนความผิดได้ทัน ส่วนที่เสียนั้นหากท่านดุหรือบ่นใครต่อใครข้างบ้านพลอยได้ยินหมดโดยไม่จำเป็น ทำให้มองใครไม่ได้ไปหลายวัน วิธีแก้ที่เคยใช้คือวิ่งไปให้ถึงตัวเร็ว ๆ ท่านจะได้อบรมเบา ๆ ใครไม่ได้ยิน นอกจากนั้นท่านยังเป็นโรคชอบตื่นแต่หัวดึกตีสี่ตีห้าเป็นนิจ ส่วนข้าพเจ้านั้นเป็นนักนิยมหนังสือ ชอบ

นอนดึก ๆ ตื่นสาย ๆ ขนาดพระกลักบาตรเสมอ จึงมักถูกท่านเล่นงานเรื่องนี้ "เฮ้ย เจ้านี่ชอบกินข้าวร้อนนอนตื่นสาย เป็นพระยารึอวะ" บ่อยครั้ง ฉะนั้นแม้จะนอนดึกขนาดไหน ก็ต้องพยายามตื่นให้ทันท่าน แสบตาก็ทนเอา เพื่อช่วยไม่ให้ท่านต้องเสียงดัง อายชาวบ้านเปล่า ๆ คราวใดที่ท่านไปหัวเมืองนาน ๆ ข้าพเจ้ามีโอกาสนอนสมบูรณ์ขึ้น

ข้าพเจ้า จัดว่าเคราะห์ดีนักหนา จำได้ว่าตั้งแต่เล็กมาไม่เคยถูกตีสักแปะ อาจจะเป็นเพราะทำผิดยังไม่เข้าขั้น หรือเมื่อถึงขั้นก็ตอนที่ท่านไม่อยู่บ้านเสียเป็นส่วนมากก็ได้ พี่ ๆ จะเคยโดนกันมาบ้างอย่างไรไม่ทราบ แต่ข้าพเจ้าแคล้วคลาดทางนี้แน่นอน ข้าพเจ้านั้นมีชื่อ (ไม่ใช่ชื่อเสียง) มากกว่าใคร ๆ ในบ้าน พะยางค์ "หลุย" นั้นใช้ทางโรงเรียน ส่วนทางบ้านเรียกกันว่า "สมทรง" ถ้าติดต่อทางการนอกบ้านใช้ "โสภณ" พะยางค์เต็มสมทรงนั้นใช้เรียกขานกันตามบรรดาญาติข้างแม่ใหญ่ "ทรง" คำเดียวจัดว่าพอ แต่พ่อนั้นท่านเพิ่มให้เป็นพิเศษ "เจ้าทรง" เป็นอย่างปรานี คราวใดที่ท่านโกรธจัด "อ้ายเจ้าทรง" ถือเป็นเกียรติยศใหญ่ที่ท่านยัดเยียดให้ ข้าพเจ้านั้นเจ้ากรรมชอบทำตัวให้พ่อตั้งยศใหญ่ให้เสมอ ๆ สมัยเมื่อยังเรียนอยู่จุฬาฯ (เกือบสามสิบปีก่อน) ข้าพเจ้าฝักใฝ่ทางการเมืองขึ้นมาอย่างประหลาด เที่ยวได้แส่หาคบนักการเมืองสมัยนั้นเป็นนิจ เพื่ออยากฟังอยากรู้ว่าเขาคิดเขาทำกันอย่างไร คบผู้ใหญ่ถูกสอนอะไร ๆ ให้รู้แนวทางการเมืองหลายอย่าง เลิกเรียนก่อนกลับบ้าน ต้องเตร็ดเตร่ไปให้เห็น ๆ เสียก่อนไม่เว้น จนคุ้นเคยกันหลายคน นาน ๆ เข้ากลายเป็นนิสัยชอบไปเลย รีปอร์ทการบ้านที่มหาวิทยาลัยสั่งให้ทำส่งรุ่งขึ้น กลายเป็นต้องทำรีปอร์ทการเมืองที่ต้องทำเสนอต่อท่านบางคนไปบ่อยครั้ง ที่เคยกลับบ้านตอนบ่าย ๆ เย็น ๆ กลายเป็นกลับค่ำ ๆ บางครั้งสองยามตีหนึ่งก็เคยมีบ่อย ๆ พ่อและแม่ใหญ่เริ่มสงสัย คำตอบ "ผมต้องเรียนพิเศษ" ถูกนำมาอ้างเสมอ พ่อแม่จะรู้อะไร ท่านไม่เคยเรียนมหาวิทยาลัย ต่อมาใครไม่ทราบสอดรู้ไปเล่าให้ท่านฟัง ข้าพเจ้าถูกพ่อขนาบใหญ่ "อ้ายเจ้าทรง หาเรื่องให้ร้อนใจเสียแล้ว มันไม่ใช่ธุระเด็ก ๆ อย่างเจ้า ของผู้ใหญ่เขาวะ เองต้องเลิก" เรื่องมันเข้าไส้เสียแล้วเลิกไม่ได้ ข้าพเจ้าเพียงแต่ "ครับ"

คำเดียวเท่านั้น พอให้พ้น ๆ ไป แม้กระนั้นก็ต้องระวังตัวยิ่งขึ้น นึกว่าท่านจะเชื่อรึ เปล่า หลังจากนั้นอีกระยะหนึ่ง ท่านเรียกข้าพเจ้าไปซัก "ข้าอยากรู้ เจ้าอยากเรียนหรืออยากเล่น (การเมือง)" ข้าพเจ้าไม่อยากบิดนิสัยอีกต่อไป โพล่งออกไป "เอาทั้งสองอย่าง" จึงทำให้ท่านเดือดมาก หาว่าข้าพเจ้าอวดดี ขู่ให้เลิกตั้งหน้าเรียนอย่างเดียว ตั้งแต่นั้นมานับว่าข้าพเจ้าได้สร้างความกังวลให้พ่อและแม่ใหญ่อยู่ตลอดเวลา ถือเป็นกรรมของข้าพเจ้าโดยแท้ ที่ทำให้ผู้ใหญ่เดือดร้อน เรื่องคิดในใจของใครใครจะรู้ จะด้วยบุญกุศลของข้าพเจ้าหรืออะไรก็ตาม ต่อมาระยะหนึ่ง แม่ใหญ่ได้ฝันประหลาด เห็นเป็นข้าพเจ้าโกนหัวนุ่งขาวห่มขาว หน้าตาเศร้าหมอง เดินเลาะวกวนอยู่นอกประตูรั้วไม่กล้าเข้าบ้าน ฯลฯ เป็นเช่นนั้นอยู่นาน จนท่านตกใจตื่น นึกสังหรณ์ถึงข้าพเจ้าทันที ซึ่งก็ประจวบกับเวลานั้นข่าวการจับกุมผู้คิดปฏิวัตรได้ปะทุขึ้นแล้ว คุณพระสิทธิเรืองเดชฯ, พระสุระรณชิตฯ, ขุนคลี่ฯ, คุณ ร.ท. ณเณรฯ ฯลฯ (ซึ่งคำพิพากษาภายหลังให้ประหารชีวิตหมด) แม่ใหญ่ไม่นิ่งนอนใจอีกต่อไป ได้ค้นโต๊ะ ตู้ หนังสือของข้าพเจ้าตอนข้าพเจ้าไม่อยู่ พบเอกสารหลักฐานบางอย่าง ที่ข้าพเจ้าได้ติดต่อเพื่อการนั้น ๆ กับท่านที่ถูกจับบางคน พ่อและแม่กระวนกระวายใจมาก ข้าพเจ้าคงวิบัติกันคราวนี้ ท่านอธิษฐานนำข้าพเจ้าสาบาลต่อหน้าพระบูชาว่า หากข้าพเจ้าคิดเลิกแต่บัดนั้นแล้ว ขออย่าได้มีภยันตรายใด ๆ เลย ข้าพเจ้าจำรับตามคำสาบาลนั้น แต่ใจส่วนลึกพ่อแม่หาทราบไม่ นึกตอนนี้ทำให้สงสารท่านทั้งสองอย่างจับใจ ข้าพเจ้าได้พ้นภัยคราวนั้นคล้ายปาฏิหาร์ย เพราะแรงใจของแม่ใหญ่ได้ช่วยไว้โดยแท้ที่เข้าฝัน คิดถึงเหตุการณ์ตอนนั้นแล้วเสียวสันหลังวาบพิกล หลังจากนักคิดรุ่นนั้นแล้ว ต่อมาหากจะมีข่าวการจับกุมนักคิดคราวใด พ่อจะคอยสอดส่องข้าพเจ้าตลอดเวลา แม้ว่าบางครั้งจะไม่รู้เรื่องกับเขาเลยก็ตาม

เนื่องจากข้าพเจ้าฝักใฝ่อยู่แต่การเมืองมากกว่าการเรียนมากเกินไป การเรียนจึงไม่สมบูรณ์ในบั้นปลายเท่าที่ควร ทำให้พ่อต้องผิดหวังตัวข้าพเจ้ามากอยู่ แต่ก็ทำงานหาเงินได้พอรอดตัว แม้ว่าข้าพเจ้าจะทำให้ท่านไม่สบอารมณ์ แต่พ่อก็คงเป็นพ่อของลูกอยู่เสมอ เป็นห่วง

อนาคตของลูกทุกคน ข้าพเจ้าตอนนั้นยังไม่เป็นหลักฐานอะไร ยังเป็นควายแตกเปลี่ยวที่ดึงดันอยู่ ทุกครั้งที่พ่อออกท่องเที่ยวตามหัวเมือง ใกล้หรือไกล ช้านานเพียงใดก็ตาม เมื่อกลับบ้านเล่าเหตุการณ์และเรื่องค้า ๆ ขาย ๆ ให้แม่และพี่ได้ฟังแล้ว พ่อจะปิดรายการด้วยการเสนอข่าว "แมวมอง" ท่านไปพบสตรีรูปงามอย่างนั้นอย่างนี้ ลูกหรือหลานเพื่อนของท่านคนนั้นคนนี้ ฐานะดีพอใช้ ความประพฤติอยู่ขั้นคบหาได้ไม่อายเพื่อน พึ่งเครื่องปรุงของท่านแล้วล้วนแต่น่ารับประทาน มาให้ข้าพเจ้าเลือกและตัดสินใจ ข้าพเจ้าจะตัดรอนเจตนาของท่านด้วยเหตุผลสมควรบ้างไม่สมควรบ้างทุกครั้งไป ทำให้ท่านเป็นฟืนไฟขึ้นทันที บางครั้งจะถูกชี้หน้าตวาด "อ้ายเจ้าทรง ต่อไปนี้กูไม่เอาธุระมึง" ทำให้ข้าพเจ้าเข้าหน้าไม่ติดไปนาน ท่านพูดไปอย่างนั้นเอง ข้าพเจ้ารู้พ่อโกรธไม่นาน ทำลืม ๆ ท่านก็หายและเป็นเช่นนั้นจริง ๆ เพราะต่อมาเมื่อพ่อไปหัวเมืองกลับบ้านอีก ก็จะมีรายการ "แมวมอง" มาให้ข้าพเจ้าถูกพ่อขึ้นยศใหญ่อีกหลายครั้ง ข้าพเจ้ารู้ตัวว่าทำบาปให้ท่านไม่น้อย พ่อหารู้ไม่ว่าข้าพเจ้านั้นได้มีนางอันเป็นที่รักสลักจิตเสียแล้ว ตั้งแต่ยังเรียนหนังสือ เป็นลูกผู้ดีมียศศักดิ์ อยู่บ้านเก่าใกล้กันมาก่อน แต่จะรอสร้างบารมีให้ตัวเองเข้าขั้นเสียก่อนจึงจะบอกพ่อให้สู่ขอ ได้แต่คิดและหวังอยู่เช่นนั้น ด้วยปณิธานอันนี้ คิดว่าหากขืนทำงานอยู่กรุงเทพ ฯ อีกนานต่อไป "โรคการเมือง" จะยัดเยียดให้เข้าคุกวันหนึ่งจนได้ จึงตัดสินใจจากพ่อ แม่ใหญ่และพี่ไปค้าทางใต้ เลยเข้าแดนมลายูเสียหลายปี ตั้งใจไว้รวยแล้วจะกลับ อันควายเปลี่ยวแตกฝูงไปเดียวอย่างนั้น จะมีอะไร ใช่คนสำเร็จโสดาที่ไหนมา ข่าวคราวส่งบ้างไม่ส่งบ้าง ทำให้พ่อกังวลอีกแล้ว ภายหลังสืบรู้ว่า ข้าพเจ้าไปถูกเสน่ห์นางแขกเชื้อเจ้ากลันตันมัดเข้าให้แล้ว จึงวิตกหนักลำพังคำสั่งทางหนังสือคงกู่ข้าพเจ้าไม่กลับแล้ว ท่านจึงส่งผู้ใหญ่ที่ข้าพเจ้าเคารพมากผู้หนึ่ง ตามไปล่าตัวกลับกรุงเทพ ฯ จนได้ จึงรอดจากการ "เข้าสนับ" ได้อย่างหวุดหวิด ตอนนั้นเป็นระหว่างปลายสงครามญี่ปุ่นจะเลิกแล้ว ได้แต่งงานกับกุลสตรีนางหนึ่งอยู่จนทุกวันนี้

เมื่อสงครามสงบ ตอนปลายปี ๒๔๘๘ ก็อังเอิญได้พบนักการเมืองเก่า ๆ หลายรุ่น ที่ต้องโทษ กบฏสมัยพระองค์บวร ฯ บ้าง สมัยคุณพระสิทธิ์เรืองเดช ฯ บ้าง รุ่น ดร. โชติ

คุ้มพันธ์ บ้าง แม้แต่กบฏรุ่นนายสิบก็อีกหลายคน ต่างได้รับนิรโทษกรรมถูกปล่อยตัวหมดมลทินคอเดียวกันทั้งนั้น "โรคการเมือง" ที่เคยสงบตอนสงครามเริ่มคุอีกแล้ว ร้านกาแฟหลายแห่งถูกใช้เป็นสถานที่นัดพบสังสรรค์กับบรรดาท่านเหล่านั้น วิจารณ์รัฐบาลไปตามประสา ถือเป็นงานประจำขาดมิได้ คำว่า "สภากาแฟ" จึงเริ่มแพร่หลายตั้งแต่ตอนนั้น เสี่ยงคุกตะรางอีกแล้ว คุณพ่อเริ่มไม่สบายใจอีก แต่จะแก้อย่างไร ในเมื่อเป็นนิสัยของข้าพเจ้าเสียแล้ว วันไหนถ้าไม่ได้ "ปากเสีย" ในทางนี้ รู้สึกว่าชีวิตจะขาดอะไรสักอย่าง ต่อมาเห็นว่า ถ้าจะมัวนั่งปากเสียอยู่ตามสภากาแฟ มากไป จะทำให้เลขาธิการสภา (เจ้าของร้าน) และตำรวจสภา (สันติบาล) ที่ชอบพอกันรำคาญเปล่า ๆ อ่านหนังสือพิมพ์ภาคการเมืองผู้อื่นไม่ถึงใจไม่มัน จึงคบคิดกับสหายอีกสองคน คือไถง สุวรรณทัต และชื้น โรจนวิภาต หาทางออกหนังสือพิมพ์ของเราเองดีกว่า ตั้งสำนักงานที่วงเวียนเล็กธนบุรี (โรงพิมพ์ดำรงธรรม เดี๋ยวนี้) เจ้ากรรมอีกแล้ว อุตริเอาชื่อสกุลของพ่อ "เที่ยงธรรม" มาเป็นชื่อหนังสือพิมพ์เสียเลย เพื่อให้บ้านเมืองปกครองกันด้วยความเป็นธรรมแก่ประชาชนอะไรทำนองนั้น ออกมาได้สามสี่ฉบับ ชักจะรุนแรงขึ้น อันตรายอีกแล้ว ทำให้พ่อและพี่ (สมจิตร์ เที่ยงธรรม) ต้องกระทบกระเทือนเพราะข้าพเจ้าเป็นเหตุ พี่ถูกเพื่อน ๆ ในวงการรัฐบาลต่อว่าต่อขานมากมาย หาว่าไม่ห้ามปรามบ้าง หนุนหลังข้าพเจ้าบ้าง ฯลฯ ซึ่งความจริงทั้งพ่อและพี่ไม่รู้เรื่องด้วยเลย พ่อและพี่จึงเรียกข้าพเจ้าไปว่า "เจ้าหาเรื่องให้ข้าร้อนใจอีกแล้ว นึกยังไงจึงเอา เที่ยงธรรม ไปตั้งชื่อหนังสือพิมพ์ ทำให้เดือดร้อนไปหมด เลิกเสียได้ไหม" อนิจจา มันเป็นสันดานเข้าไส้ข้าพเจ้าเสียแล้ว เรื่องให้เลิกไม่ต้องพูดถึง อย่างดีที่จะแก้ได้ก็เพียงออกแถลงการณ์และแก้ชื่อหนังสือพิมพ์เสียใหม่เป็น "อิทธิธรรม" ในวันต่อมาเรื่องจะต้องมีธรรมอยู่ด้วยเสมอ เมื่อครั้งกรณีย์สวรรคตของรัชกาลที่แปด ประชาชนต่างมืดมนท์เต็มที บ้านเมืองไม่สู้ปกติสุขในยุคนั้น "อิทธิธรรม" ได้ทำหน้าที่เป็นปากเสียงวิจารณ์กรณีย์นั้นอย่างเผ็ดร้อนรุนแรงทุกครั้งยิ่งกว่าสำนักพิมพ์อื่น ๆ ถึงใจพระเดชพระคุณผู้อ่านทั่วไป เมื่อพระท่านผูกดวงให้ว่า ในชีวิตนี้ข้าพเจ้าจะไม่ติดคุก ไม่มีตายโหง (อย่างอื่นท่านไม่รับรอง) ข้าพเจ้ายิ่งมุหนัก จึงเพิ่มหนังสือขึ้นอีกสองฉบับ คือ "ธรรมานุภาพ" และ "ประชาชน" ในความอำนวยการและทุนรอนของข้าพเจ้าแต่ผู้เดียวทั้งหมด แยกกันเป็นบรรณาธิการคนละฉบับ ไถง ฯ อยู่อิทธิธรรม ชื้นอยู่ประชาชน ส่วนข้าพเจ้าทำธรรมานุภาพ ผลัดกันสวดเช้า

สวดเย็นหนักมือยิ่งขึ้น จนรัฐบาลชุดนั้นน้อยใจลาออก ชุดใหม่เข้ามา สถานการณ์ไม่ดีขึ้น นักการเมืองมือเน่า ปากมอม ข้าราชการทุจริตราวดอกเห็ด เครื่องอุปโภคบริโภคแพง ประชาชนเดือนร้อน ฯลฯ พาดหัวข่าว ภาพล้อประกอบข่าวจะขาดมิได้ เมื่อเสียงเชียร์หนักขึ้น จึงเปลี่ยนจากออกรายทวิ (สองวันครั้ง) มาออกเป็นรายวันไปเลย ประพฤติเป็นวัวเขาระพ้ำ ขวิดตะไปผิดถูกไว้แก้กันทีหลัง (ส่วนมากถูก) จนคณะเราต้องรับสาร "ขอแสดงความนับถือ" จากตำรวจสันติบาล เชิญตัวไปสอบสวนบ่อยครั้งที่สุด ฉะเพาะข้าพเจ้านั้นขึ้นตึกสันติบาลเพื่อพบผบก. (คุณหลวงสัมฤทธิ์สุขุมวาท) บ่อยครั้งเสียจนตำรวจยามหน้าตึกขี้เกียจสนใจ ถือเป็นกันเองไปเลย การกระทำต่าง ๆ เหล่านี้ข้าพเจ้าได้สร้างความร้อนใจให้พ่อและทางบ้านทุกคนอย่างหนักพ่อนั้นรังข้าพเจ้าไม่อยู่เสียแล้ว ได้แต่ทอดสาร "อัตตบริภาษ" ไว้บนโต๊ะเป็นครั้งคราวตอนข้าพเจ้ากลับบ้าน ว่ากำลังติดลมบนดึงรอกไม่ลงแล้ว ความสุขทางครอบครัว หรือพ่อบ่นถือเป็นเรื่องเล็ก เห็นความสุขของประชาชนประเทศชาติใหญ่หลวงกว่า แม้ประชาชนจะชอบแต่นักการเมืองหรือสัตรูผู้ทุจริตหาชอบไม่ คณะเราถูกมือลึกลับขู่จะฆ่าแกงเสมอ ๆ ปลงตกเสียแล้วชินชาเสียแล้วกับการขู่ ก็พอดีมีการเลือกตั้งผู้แทนราษฎรกันใหม่ต้นปี ๒๔๙๐ โอกาสที่รอคอยมาถึงแล้ว ไถง ฯ สมัครพระนคร ส่วนข้าพเจ้าสมัครธนบุรี ออกตระเวนหาเสียงทุกวัน ปล่อยงานด้านหนังสือให้ ชื้น โรจนวิภาตทำแทน ทั้ง ๆ ที่รู้ว่าถูกขู่จะฆ่า จะทำอย่างไร มันสายเสียแล้วปล่อยเลยตามเลย การเดินหาเสียงเท่ากับเดินไปหามฤตยู สัตรูคอยติดตามล้างผลาญอยู่แล้วไถง — และข้าพเจ้า ณ วันที่ ๕ พ.ย. ๒๔๘๙ เวลา ๑๐.๓๐ น. เป็นวันที่ไม่อาจลืมได้ โอกาสที่ข้าพเจ้า — ไถง ฯ ได้อยู่พร้อมหน้ากันในที่ปลอดคน สัตรูหาไม่ง่ายนัก แต่วันนั้นเวลานั้น เยื้องปากตรอกสารภี ธนบุรี ขณะออกพูดหาเสียงในรถคันเดียวกัน ระเบิดสหประชาชาติลูกแรกถูกมือมืดขว้างมาตกระเบิดตรงพื้นด้านหน้าคนขับ และแล้วลูกที่สองก็ตามมาในระยะติดกัน ตกระเบิดตรงพื้นหน้าไถง ฯ ข้าพเจ้าพอดี ๑๘ แผลสำหรับไถง ฯ ๒ แผล สำหรับข้าพเจ้า ล้วนฉกรรจ์เพราะอะไรข้าพเจ้าได้เพียงสองไม่เข้าใจจริง ๆ นั้นคือที่มาการเสียขาของไถง สุวรรณทัต พ่อเลี้ยงใหญ่หมู่บ้านเศรษฐกิจบางแคบ้จจุบันนี้ส่วนข้าพเจ้าเพียงเสียกระดูกหลังเท้าไปสองชิ้นเท่านั้นรถพังทะลาย คนขับตายคาที่ ข้าพเจ้ารอดมาได้อย่างไร หากตายเสียตอนนั้นรัฐประหารปี ๒๔๙๐ คงเกิดช้ากระมัง ? ตอนชุลมุนนั้นพ่อและทางบ้านทุกคนต่างไม่เป็นสมฤดี รีบรุดไปโรงพยาบาล

กลาง ฟังข่าววงนอกว่าตายกันทุกคน ไปถึงเห็นข้าพเจ้านั่งป่อให้ทำแผลอยู่ หน้าของพ่อและทุกคนแช่มชื่น เป็นอันว่าข้าพเจ้าไม่ตาย รับตัวกลับไปพยาบาลที่บ้าน ข้าพเจ้าทำให้พ่อท่านแกร่งเสียแล้ว ไม่ว่าไม่บ่นอีกต่อไปให้เมื่อยปาก รอดมาได้ก็ดีแล้ว เจ็บตัวเสียได้ เรื่องอยากเป็นผู้แทนตอนนั้นก็หายอยาก

แผลหายแล้วเข้าจับงานหนังสือพิมพ์อย่างเดิม กลับเพิ่มความเผ็ดร้อนยิ่งขึ้น ก่อความเคียดแค้นให้ฝ่ายสูญเสียประโยชน์ยิ่งขึ้น เมื่อฆ่าไม่ตาย ก็บงการให้สมุนควบเก๋งดำตามล่าอยู่ตลอดเวลา จึงเห็นว่า หากขืนอยู่ที่เดิมต่อไป จะทำให้พ่อแม่พลอยรับความเดือดร้อนไปด้วย จึงอพยพครอบครัวไปอยู่เสียที่อื่น แม้กระนั้นก็ยังถูกลอบยิงอีกสองสามครั้งตอนกลับจากโรงพิมพ์จะเข้าบ้านกลางคืน รอดได้อีกแค่เส้นยาแดง ปิดไม่ให้พ่อรู้ อนิจจา เคราะห์ของคณะเรายังต้องมีอีกต่อไป ตราบใดที่ยังขวางประโยชน์เขาอยู่ คราวหลังนี้ ถูกแก่ชื่น โรจนวิภาต (บก. อิทธิธรรม คนต่อมา) วันนั้นวันที่ ๑๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๐ เวลาประมาณ ๒๑.๐๐ น. ขณะที่นั่งจักรยานปั่นจากโรงพิมพ์วงเวียนเล็กกลับบ้านถนนเพ็ชรบุรี เลยสะพานยมราชไปหน่อย ถูกคนในเก๋งดำซึ่งซุ่มคอยที่อยู่ก่อนแล้ว เรียกให้หยุด ส่องด้วยยู เอสอาร์มี่ ๑๑ มม. เข้าหน้าอกทะลุหลัง ไปสิ้นใจที่โรงพยาบาลกลางในคืนนั้น รุ่งขึ้นข่าวแพร่สะพัดไปทั่วเมือง บรรณาธิการชื่น ฯ ถูกยิงตาย มรณะกรรมของ บก. ชื่น ฯ สร้างความวิปโยคให้แก่วงการหนังสือพิมพ์ทั่วไปอย่างหนัก เขาได้สร้างวีรกรรมให้วงการหนังสือพิมพ์ และประชาชนจนตัวตาย ไม่สยบหัวให้ใคร ถึงแก่นักการเมืองหลายคนฝ่ายเรารวมทั้งวงการหนังสือพิมพ์ดำริห์จะสร้างอนุสาวรีย์ให้แก่ชื่น ฯ ในขณะนั้น แต่ก็ยังรอ ๆ กันอยู่จนบัดนี้ คิดว่าถ้าต่อไปข้าพเจ้าลืมหน้าอ้าปากจะลองทำดู กรณีย์ชื่นตายทำให้พ่อทุกข์หนักขึ้น คงจะถึงคราวข้าพเจ้าอีกในวันหนึ่งข้างหน้ากระมัง ? ท่านเรียกข้าพเจ้าไปหา ตักเตือนแกมขอร้องให้ยุติเสียที อย่างน้อยก็เพื่อความสุขใจของท่าน ข้าพเจ้าสงสารเห็นใจพ่ออย่างสุดซึ้ง ต้องตัดสินใจอย่างหนัก ใจหนึ่งนั้นเพื่อความสุขของพ่อและครอบครัว อีกใจหนึ่งนั้น ถ้าเลิกสัตรูจะหาว่าขลาด ทั้งเสียงประชาชนก็คอยยุให้สู้ ๆ ๆ ๆ ที่สุดตัดสินใจตอนกลับบ้าน "สู้ต่อไป" สามสหายร่วมใจ ไถง ฯ ขาขาดพิการไปแล้ว ยังชื่น

โรจนวิภาตตายไปอีกคน เหลือแต่ข้าพเจ้าเพียงขาทะลุอยู่เดียวดาย เลือดมันเข้าตาเสียแล้วขอสู้หัวชนฝา อิทธิธรรม, ธรรมานุภาพ, และประชาชน. ทั้งสามฉะบับต้องยืนหยัดต่อไป เพื่อสัจจะที่ต่างให้กันไว้ก่อนทำครั้งแรก ว่าจะต่อสู้จนคนสุดท้าย แต่คนสุดท้ายนั้นกลายมาเป็นข้าพเจ้าเอง ทั้งนี้ทำให้พ่อและทางบ้านทุกคนผิดหวัง และเสียใจมาก ที่มีลูกนอกคอกไม่เชื่อฟัง แต่ข้าพเจ้าเท่านั้นที่รู้ว่าส่วนลึกพ่อรู้สึกอย่างไร เพื่อไม่ให้ท่านต้องบาดตาบาดใจ ข้าพเจ้าจึงเริ่มห่างไปเยี่ยมท่านนานนานครั้ง

คนเดียวต้องเข็ญหนังสือพิมพ์ตั้งสามฉะบับหนักเอาการ ได้เพื่อนใหม่มาช่วย ร.ท. ขุนโรจนวิชัย (พายัพ โรจนวิภาต ญาติบก. ชื้น ฯ นั่นเอง) สุวิช พันธุเศรษฐ (สุวิชต่อมาถูกกราดด้วยปืนกลหลังสนามม้า เกือบตายไปอีกคน) หมอประเสริฐ กังสดาร ร.ท. จงกล ไกรฤกษ์ โสภณ กาญจนาคพันธ์ อุทธรณ์ พลกุล วินัย ประสิทธิศุภพร และชิต วิภาสธวัช ช่วยกันเต้น ๆ รำ ๆ พอเพลามือ เรื่องความเผ็ดร้อนไม่ต้องพูดถึง "ขาไถง—ผีชื้น ฯ" คอยสิงปากกาข้าพเจ้าให้เข้มข้น ข้นขึ้น แซกเข้าในวงการทหาร จนเกิดรัฐประหาร เมื่อ ๙ พ.ย. ๒๔๙๐ นั้นจนได้ชาตินิยม ผสมประชาธิปไตยมาแล้ว พออุ่นใจ เข้าใจว่าเช่นนั้น แต่อนิจจา ดีใจไม่นาน เมื่อรู้ว่าตัวนั้นเป็นนั่งร้านให้เกิดเผด็จการขึ้นภายหลัง นักการเมืองหน้าเก่าและหน้าใหม่ ๆ ผุดราวดอกเห็ด ต่างก่อกรรม โกงกินและกอบโกยหนักมือ (หนักเท้าข้าพเจ้าด้วย) ยิ่งกว่ารุ่นก่อนเป็นไหน ๆ ข้าพเจ้ายอมหมดตัว ทนเจ็บ เสี่ยงตายหลายหน ก็เพื่อเห็นบ้านเมืองเจริญ แต่กลับเห็นในสิ่งที่ยังไม่อยากเห็น คือ ท่านนักบริหารทั้งหลาย รุดหน้าในยศศักดิ์ ทรัพย์ศฤงคารเจริญแทนบ้านเมืองไปแล้ว จึงได้แต่ภาวนาพระสยามเทวาธิราช แทนปากกาที่เคยใช้จนทุกวันนี้

พ่อข้าพเจ้านั้น ถึงจะโบราณแก่เฒ่าก็จริง แต่ในเรื่องบ้านเมือง ท่านทันเหตุการณ์เสมอ เนื่องจากเป็นคนอยู่ไม่สุข ไม่ชอบเก็บตัวอยู่บ้านอย่างเขาอื่น นิยมเที่ยวไปคุยกับใคร ๆ พบเพื่อนเก่าได้เพื่อนใหม่เรื่อยไป จึงมีประสบการณ์และความรู้ใหม่อยู่เสมอ ข้าพเจ้าพอรู้อยู่แก่ใจว่า ที่ท่านดุด่าว่ากล่าวคอยปรามข้าพเจ้า ไม่ให้ริอ่านเล่นการเมืองนั้น ท่านทำไปตาม

หน้าที่ของความ "เป็นพ่อ" มากกว่า เพราะท่านรู้สันดานของข้าพเจ้านั้น ออกจะบ้าบิ่นและบ้ายุ ผิดพี่หรือใคร ๆ ขืนปล่อยให้ทำแผลง ๆ มากไป จะตายเสียเปล่า ๆ จึงต้องดึง ๆ ไว้บ้างไม่ให้เหลิง ส่วนลึกในใจพ่อ ข้าพเจ้าพออ่านออก ว่าชอบอยู่ ลูกเยี่ยงข้าพเจ้านั้นพอเป็นประโยชน์อยู่บ้าง ไม่หนักแผ่นดินอย่างคนบางคน หรือหลาย ๆ คนที่รู้กัน ท่านเป็นคนโกรธง่ายแต่หายเร็ว ปกติแล้วอุดมด้วยเมตตากรุณาเอามาก ๆ ขี้สงสารและชอบช่วยคนทั่ว ๆ ไป ใครมาขอความช่วยเหลือจากท่าน น้อยนักที่จะผิดหวัง ไม่ว่าทางการเงินหรืออื่น ๆ ส่วนตัวท่านนั้นมัธยัสถ์ แต่เรื่องช่วยคนแล้วท่านไม่มัธยัสถ์เลย หมดก็หมดกัน ช่วยใครให้หายทุกข์ได้ท่านสบายใจ พาให้กินได้นอนหลับ หากช่วยไม่ได้ไม่สำเร็จท่านเกิดทุกข์ ดูจะทุกข์กว่าคนผู้นั้นเสียอีก กินไม่ได้นอนไม่หลับเอาทีเดียว ถือเป็นการ "เสียหน้า" เอามาก ๆ เพลาใดที่พ่อไม่อาจช่วยได้ ท่านจะบังคับให้ลูก ๆ ช่วยแทน ต้องทำเดี๋ยวนั้นและทันที อย่าให้เขาต้องผิดหวังกลับไปเป็นอันขาดจะเสียหน้า แม่ใหญ่และพี่ ๆ ข้าพเจ้าออกจะระอาความใจใหญ่ของพ่อโขอยู่ พี่ชายข้าพเจ้านั้น เป็นคนกว้างและเงินหนา จึงถูกพ่อเคี่ยวเข็นให้ช่วยใครต่อใครทั้งที่จำเป็นและมิจำเป็นเสมอ เหนื่อยทั้งกายเปลืองทั้งเงิน บ่นระอาหน้าเมื่อยไปเลย มันช่างเจ้ากรรมแท้ ๆ ที่พ่อท่านยัดเยียดนิสัย "หน้าใหญ่ใจกว้าง" มาให้ข้าพเจ้ารักษาแต่ผู้เดียว จะเต็มใจหรือมิเต็มใจข้าพเจ้าก็ได้รับไว้แล้ว ตั้งแต่ก่อนลืมตาดูโลกตั้งเก้าเดือน รับไว้ไม่ขาดตกบกพร่อง จะเกินเสียด้วยซ้ำ เพราะนิสัยแม่ข้าพเจ้า (แม่ยวง ฯ) ช่างบังเอิญมาเหมือนพ่อในข้อนี้ ฉะนั้นเรื่องหน้าใหญ่ใจใหญ่ชอบช่วยคนของข้าพเจ้า จึงถูกแม่ใหญ่ท่านเกรี้ยวกราดเอาบ่อย ๆ ห่วงว่าข้าพเจ้าจะยากจนเมื่อปลายมือ ช่วยเขาเพียงแรงก็พอแล้ว ถ้าต้องถึงเงินด้วยออกจะมากไป ท่านอยากให้ข้าพเจ้าสำรวมเหมือนพี่ ๆ เขา กิตติศัพท์ในทางนี้ของข้าพเจ้าออกจะมากจนเข้าหูแม่ใหญ่ จึงเมื่อข้าพเจ้าไปหาท่านคราวใด เป็นโดนบทนำเรื่องนี้เล่นเอาหนักก่อนทุกที บางครั้งข้าพเจ้าน้อยใจ โพล่งออกไปบ้าง "ก็พ่อยัดเยียดเลือดอย่างนี้ไว้ให้ผมคนเดียว ลูก ๆ คนอื่นทำไมพ่อไม่แบ่งให้เขาบ้าง" ประโยคนี้ ทำให้แม่ใหญ่เวทนาข้าพเจ้าขึ้นบ้าง นิสัย "สิ้นเปลืองไม่ว่า ให้ได้หน้าก็แล้วกัน" ของข้าพเจ้านี้ก็มาจากพ่อ นอกจากจะไม่

สบอารมณ์แม่ใหญ่แล้ว แม่บ้านข้าพเจ้าก็ต้องขับเคี่ยวกันอย่างหนักตลอดเวลา แก้ไม่หายก็คงจะตายไปกับตัว

พ่อท่านได้จากข้าพเจ้าไปแล้ว โดยนัยแห่งวัฏฏะ ตามทัศนะแล้วท่านต้องไปดี เพราะตลอดอายุขัยของท่านนั้น ได้กอร์ปกรรมดีไว้อนันต์ ส่วนกรรมชั่วหากจะมี คงเพียงเท่าพันธุ์ลีแค่ตบยุงตายไม่กี่ตัว นิจศีลข้ออื่นหากจะพลั้งเผลอไปบ้าง ก็เพียงเล็กน้อยโดยบังเอิญที่ไม่เจตนา เมื่อพ่อสำนึกได้ก็เสียใจ แล้วรีบแก้ไขให้ถูกต้อง ตามทำนองคลองธรรมเสมอ พ่อได้เล่าไว้อย่างนี้ ซึ่งจะถือเป็นบาปกรรมยังไม่ได้ พรหมวิหารสี่ของพ่อนั้น มิใช่ได้รับแต่เพียงลูก ๆ แม้ผู้อื่นก็มีส่วนได้รับโดยทั่วกัน นี่พูดฉะเพาะทางธรรม ส่วนทางโลก หากพ่อเป็นปู่ท่านเป็นพ่อที่สอนลูกปู่ให้เดินตรงทางอย่างมีระเบียบและปลอดภัย จนถึงที่หมายได้อย่างราบรื่นเสมอ ข้าพเจ้าพอเป็นตัวตนอยู่ทุกวันนี้ก็ด้วยแรงดันของพ่อเป็นสำคัญ ท่านได้ปูพื้นไว้ให้ลูกเดินดีแล้วทุกคนและทุกทาง หากข้าพเจ้าจะเดินพลาดหลงทางไปไม่ว่ากรณีย์ใด ถือเป็นกรรมและความผิดของข้าพเจ้าแต่ผู้เดียว เมื่อพ่ออยู่และชราแล้ว แม้จะช่วยอะไรข้าพเจ้าไม่ได้มาก ก็ยังอบอุ่น ไปไหน ๆ สารพัดทิศ จิตเตือนให้สำนึกอยู่เสมอว่า "พ่ออยู่" คุยกับใคร ๆ เขาได้พออุ่นใจ เมื่อท่านป่วยครั้งหลังสุดนี้ ก็รู้อยู่ว่าไม่รอดแน่ จึงพยายามกำหนดใจอยู่เสมอว่า หากท่านสิ้น ให้นึกเป็นธรรมดา ไม่หวั่นไหว แต่เมื่อวาระนั้นมาถึงเข้าจริง ที่กำหนดไว้ลืมหมด ตื้นตันใจเหมือนมีอะไรจุกอก พูดไม่ออก เสมือนประทีปแห่งดวงใจได้ดับแล้ว สิ้นแล้ว ความเข้มแข็งที่เคยมีขณะนั้นกลายเป็นความอ่อนแอ นึกถึงอุปการะคุณของพ่อคราวใด ใจอยากอยู่คนเดียว เมื่อสำนึกว่า ตอนท่าน อยู่ข้าพเจ้าได้สร้างความวุ่นใจ ความไม่สบอารมณ์ และขัดใจท่านอยู่เสมอ อันความดีนั้น ท่านได้รับจากข้าพเจ้าเพียงเลือนลางเต็มที ที่เป็นอุธาหรณ์บรรยายไว้ข้างต้นนั้น มิใช่เป็นการอวดอ้างว่า ข้าพเจ้าได้ทำอะไรมาบ้าง น่านิยม น่าตื่นเต้น ฯลฯ หามิได้ ตรงกันข้าม กลับเป็นการประจานตัวเองว่า ได้ทำให้พ่อต้องลำบากทั้งกายใจในการนอกลู่นอกทางของข้าพเจ้าเพียงใด เท่านั้น ซึ่งการจะพูดลอย ๆ ว่า พ่อได้อุปการะข้าพเจ้ามา อุปการะอะไร ? ที่ทำให้ท่านต้องยุ่งยากลำบากใจนั้น ลำบากอะไร ? ถ้าไม่มีที่อ้าง ใครก็ย่อมพูดได้

นอกจากนั้น เมื่อพ่อเจ็บ โอกาสที่ข้าพเจ้าได้อยู่พยาบาลนั้นน้อยนัก ภาระส่วนใหญ่ตกอยู่กับหมอ (พี่ชายข้าพเจ้าหามา) พี่ชายและพี่สาวข้าพเจ้ารับเหมาตลอดรายการในทุกสิ่ง เหลือภาระให้ข้าพเจ้าเพียง "เป็นแขกเยี่ยมไข้" เสียส่วนมาก นึกถึงการกระทำของตัวแล้ว ไม่น่าคบเลย

อดีตนั้น พ่อเคยจากลูก ๆ ไปไหนบ่อย ๆ เพียงเป็นเดือน อย่างมากเป็นปี แล้วกลับมาให้ลูก ๆ ได้เห็นได้อบอุ่น แต่คราวนี้ ท่านจากไป ไม่กลับแล้ว จากไปชั่วนิรันดร์ ยังความอาดูรให้แก่ลูก ๆ ทุกคนเพียงใด อย่าพูดเลย ตื้นตันเปล่า ๆ

ณ บัดนี้ ๒๒ มีนาคม ๒๕๐๘ ได้เวลาจะปลงสังขารพ่อแล้ว วิญญาณพ่อหากจะสถิตย์ ณ ที่ใด โปรดมารับทราบด้วยเถิด ลูกนี้ ได้สำนึกแล้ว ได้ประจักษ์แล้ว จะพยายามกอร์ปแต่กรรมดีให้ดียิ่ง เพื่อเกียรติ์ของตระกูล ที่พ่อได้ประสิทธิ์ไว้ ขอวิญญาณพ่อยย่าห่วงจงไปสู่สุคติในสัมปรายภพเถิด หากจะเกิดอีก ก็ขอเกิดเป็นลูกหรือบริวารพ่อสืบไป หากว่าภายหน้าลูกจะบังเอิญสร้างบุญบารมีไว้มากแล้ว ก็ขอตั้งปณิธาน อุทิศส่วนกุศล "ให้พ่อได้เกิดแต่เพียงธรรมกาย รูปกายทั้งหลายจงดับสูญ อย่าได้เวียนเกิดอีกเลย" เหตุเพราะรูปกายนั้นแม้จะปรากฏในตระกูลมั่งมี ศรีสุข อุดมด้วยยศศักดิ์ศฤงคารประการใด ย่อมเป็นที่มาแห่งทุกข์มิทางหนึ่งก็ทางใด ช้า หรือ เร็ว ย่อมเป็นอนิจจังด้วยกันทุกคน

จากลูก

คุณแม่ยวง เที่ยงธรรม

ชาตะ ๑๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๒๗

มรณะ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๖

บรรดา บุตร, ธิดา หลาน ๆ และญาติ วันสตมวารและบรรจุศพ
ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ประวัติสังเขป

นางยวง เที่ยงธรรม

ชาตะ ๑๒ สิงหาคม ๒๔๒๗ ตรงกับปีระกา เดือนเก้า ขึ้น ๙ ค่ำ ณ บ้านตำบลปากน้ำ อำเภอท่าตะเภา, จังหวัดชุมพร เป็นบุตรคนหัวปีของ นายหยวก และนางบุญปลอด สังข์ขำ นายหยวก ผู้บิดา มาจากตระกูลผู้ดีทางจังหวัดระนอง ส่วนนางบุญปลอดมารดา สืบเชื้อสายจากตระกูลใหญ่แขกไทรทางเมืองไชยา ซึ่งอพยพมาจากตรังกานู (มาเลเซียในปัจจุบัน) ทั้งบิดาและมารดาต่างได้รับการศึกษาดีพอควรในสมัยนั้น นายหยวก ผู้บิดา ชำนาญในทางยารักษาโรคแผนโบราณ คนในตำบลยกย่องให้เป็นหมอ ส่วนนางบุญปลอด ผู้มารดาชำนาญในทางซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าทางเรือ—ทางบก ฉะนั้น นางยวง ฯ ซึ่งเป็นบุตรคนหัวปีจึงได้ถ่ายทอดวิชาทางประกอบโรคศิลป์แผนโบราณจากบิดาไว้ได้มาก รักษาไว้แทนบิดาได้ดีทางการค้า ก็ได้รับทอดจากมารดา จนสามารถดำเนินการด้วยตนเองได้เป็นอย่างดีเช่นเดียวกัน

นางยวง ฯ เป็นพี่คนโต ของบรรดาน้อง ๆ ๖ คน คือ

นายก้อน สังข์ขำ (ถึงแก่กรรม)

นางแดง เภกะนันท์ (ถึงแก่กรรม)

นายเสริม สังข์ขำ

นางเป้า ฉอสวัสดิ์

นางก้วน ฯ

นางกุ้น ฯ

เนื่องจากบิดา มารดา เคร่งครัดในศีลธรรม ฉะนั้น นางยวง จึงถูกอบรมอย่างดี และยังศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมด้วยตนเองอีกด้วย จึงชำนาญในทางคิดอ่าน—ทางหนังสือจัดว่าพอตัวสำหรับสมัยนั้น หนังสือเรื่องจักร ๆ วง ๆ หรือเกล็ดกึ่งพงศาวดารจีน เป็นครูฝึกตนเองได้มาก ในตำบลนั้นใครอ่านรามเกียรติ์ได้เสนาะหูเท่านางยวง ฯ ไม่ใคร่มี

บิดามารดาเป็นคนค่อนข้างขาว ฉะนั้น นางยวง ฯ จึงผิวขาวผ่อง เมื่อตอนสาว ๆ จึงเรียกกันว่า "เงินยวง" ประกอบกับเรือนร่างสูงใหญ่ นัยตาคม จมูกโด่ง เหนือพี่น้องทุกคน จึงเป็นเครื่องประกอบให้นางสาวเงินยวง ฯ เด่นกว่าหญิงอื่นในละแวกเดียวกัน การวางตัวในทางเหมาะสม จึงยากที่ชายใดจะเข้าถึง เมื่อรังเกียจชายบ้านเดียวกัน เพราะเห็นว่าไม่มีอะไรเหนือกว่าชวนให้น่านิยม จึงได้สมรสกับเจ้าสัวผู้หนึ่งจากกรุงเทพ ฯ หลังจากนั้นจึงได้ติดตามสามีเข้ากรุงเทพ ฯ อยู่หลายปี ได้สมาคมกับผู้ใหญ่ พ่อค้าไทย—จีน เพื่อนของสามีในกรุงเทพ ฯ เป็นอันมาก เหตุนี้ ทำให้นางยวงกว้างขวาง รู้ขนบประเพณีชาวกรุงที่ดี ๆ สมัยนั้นทั่วไป ภาย-หลังอพยพจากกรุงเทพ ฯ กลับไปอยู่ถิ่นเดิมกับสามี ทำการค้าทางเรือทะเลและการประมง จนร่ำรวยหลักฐานมั่งคง แต่นางยวง ฯ ก็มิได้ตระหนี่เยี่ยงคนอื่น ๆ ได้ประกอบการกุศล และอุปการะผู้อื่นเสมอมิได้ขาด การช่วยผู้อื่นให้พ้นทุกข์หรือตั้งตัวได้ ถือเป็นสิ่งจำเป็นเอาทีเดียว เหตุนี้ จึงมีผู้นับถือทั่งตำบล, การให้คนอื่นกู้ยืมเงินไม่เอาดอก, ได้ดอกไม่คืนต้น หรือสูญทั้งต้นทั้งดอก นางยวงถือเป็นเรื่องสามัญ ไม่เคยปรากฏเอาใครขึ้นศาลสักคน ยิ่งกว่านั้นหากใครมีทุกข์ร้อนในการเจ็บป่วย หรือเจ็บท้องคลอดลูกก็ตาม นางยวง ฯ (ซึ่งได้วิชารักษาโรคจากบิดา) จะต้องรับเป็นธุระพยาบาลให้หาย โดยไม่คิดมูลค่าแต่อย่างไร เฉพาะการทำคลอดมีความชำนาญเป็นพิเศษ สมัยนั้นการแพทย์ยังไม่เจริญ หมอหายาก ใครเจ็บท้องคลอดลูก แม้ผู้ป่วยจะอยู่ไกล และดึกดื่นค่อนคืนเพียงไร ก็จะรับเป็นธุระไปจัดการให้จนเรียบร้อยทุกรายไม่เคยปฏิเสธ ถึงไม่ได้อะไรก็ถือเป็นการเมตตา มีจำนวนมาก ยังต้องแถมเงินแถมยาให้ผู้ป่วยไว้ใช้จ่ายเสียอีก เพราะนางยวง ฯ ฐานะดีอยู่แล้ว ไม่จำเป็นใด ๆ ต้องหาเงินในทางนี้ ที่ทำไปถือเป็นการช่วยเพื่อนมนุษย์มากกว่า

เรื่องการทำบุญเลี้ยงพระ หรือสร้างสาธารณะประโยชน์ใด ๆ ในทางศาสนานั้น นางยวง ฯ ถือเป็นเรื่องจำเป็นจะขาดมิได้ และทำคราวละมาก ๆ เสมอ เนื่องจากการค้าใหญ่โตพอสมควร จึงต้องใช้ลูกจ้างและบริวารมาก บ้านเรือนจึงต้องกว้างขวางให้สมฐานะ ผู้ใดไปขอพักอาศัยไม่เคยปฏิเสธเลย ซึ่งมีประจำมิได้ขาด นอกจากนั้นยังเป็นภาระเลี้ยงดูผู้อาศัยเสียอีก เรื่องใครจะนึกถึงบุญคุณหรือไม่นั้นถือไม่จำเป็น เป็นการสงเคราะห์กันก็พอใจแล้ว ฉะนั้นที่บ้านนางยวง ฯ จึงเสมือนครัวทาน ใครไปหาไม่อด

เหตุที่นางยวง ฯ เป็นคนโอบอ้อมอารีย์ ทำการค้าติดต่อกับคนจีน—คนไทย ทั่วไป เฉพาะคนจีนนั้นส่วนมากเป็นเถ้าแก่ร้านค้าหรือการประมงด้วยกัน ฉะนั้นจึงรู้ขนบธรรมเนียมของชาวจีนดี สามีเดิมมีเชื้อไทยผสมจีน นางยวง ฯ จึงรับประเพณีและปฏิบัติได้ทั้งสองอย่าง ตรุษ—สารท—สงกรานต์ ของทางไทย คือการทำบุญเลี้ยงพระ ฯลฯ ส่วนทางตรุษจีน สารทจีน ไหว้เจ้าก็ทำเป็นประจำ ลูกจ้างค้าขายมีทั้งคนไทยและคนจีน ได้ช่วยอุปการะพวกนั้นให้ตั้งตัวเป็นหลักฐานไปดีก็หลายคน เพราะเป็นบุตรคนโตของบิดามารดา ซ้ำมีฐานะดี จึงเป็นที่พึ่งของบรรดาน้อง ๆ ทุกคน รวมทั้งญาติคนอื่น ๆ ด้วย จึงต่างเคารพนางยวง ฯ เสมอมารดาคนหนึ่งก็ว่าได้ ตามวิสัยของการค้า ย่อมมีการขึ้นหรือลงไม่แน่นอนอยู่เสมอ ในบั้นปลายของชีวิตการค้าเริ่มตกต่ำ เมื่อลูก ๆ เป็นฝั่งฝาไปส่วนมากแล้ว จึงได้สละหันเข้าหาทางสงบ ไปวัดพึ่งธรรมเพื่อกล่อมจิตใจให้พ้นทุกข์เป็นประจำมิได้ขาด ลูก ๆ ดังกล่าวนั้นมีเพียง ๔ คน คือ

นางกิมเฮียง เจริญพานิช	(จากสามีเดิม)
นางลำใย ศิลปไชย	(จากสามีเดิม)
นายโสภณ เที่ยงธรรม	(จากนายเชิง เที่ยงธรรม สามี)
นายมุกดา ยุตตานนท์	(จากสามีเดิม)

นางยวง ฯ เป็นคนร่างใหญ่ รักษาอนามัยดี แม้เข้าวัยชรามากแล้วก็ยังแข็งแรงเสมอ นาน ๆ จะไม่สบายสักครั้ง ที่ไม่สบายส่วนมากเกี่ยวกับโรคลม เจ็บป่วยอะไรก็มักจะรักษาได้เอง เพราะชำนาญในทางนี้อยู่แล้ว ถึงกระนั้นก็ไม่อาจหนีวิสัยของธรรมดาโลกไปได้ เกิด—แก่—

เจ็บแล้วตายเป็นที่สุด จึงเมื่อวันที่ ๓๐ กรกฎาคม ๒๕๐๖ หลังจากอาหารเย็นแล้วประมาณ ๒ ทุ่ม ขณะนั่งสนทนากับลูกสาวและหลาน ๆ ที่ร้านค้าของลูกสาวทางมักกะสัน นางยวง ฯ เกิดเป็นลมหน้ามืด และอาเจียนเป็นโลหิตมาก ลูกหลานจึงรีบนำส่งโรงพยาบาลหญิง พญาไท แพทย์ได้เยียวยาให้การรักษาอย่างดี แต่อาการไม่ดีขึ้น กระทั่งถึงวันที่ ๑ สิงหาคม ๒๕๐๖ เวลา ๑๔.๑๕ น. ก็ได้จากไปด้วยอาการสงบ ท่ามกลางแพทย์และพยาบาล ที่เฝ้าดูอาการอยู่ ณ โรงพยาบาลหญิงนั้นเอง สิริรวมอายุได้ ๗๙ ปีพอดี ยังความโศกเศร้ารันทดให้แก่บุตรธิดาและญาติ ๆ ทุกคน

นางยวง ฯ ได้สร้างความดีไว้มาก ไม่ว่าในทางโลกหรือทางธรรม ทั้งในอดีตจนถึงวันมรณะกรรม ถ้าไม่คิดถึงอาชีพการประมงเสียอย่างเดียว อกุศลกรรมด้านอื่น ๆ แทบจะว่าไม่มีเลย ในทางดีนั้นได้ประกอบไว้มาก ทั้งอุปนิสัยภายในและการกระทำภายนอก มีจิตที่เมตตา, เอื้อเฟื้อ เกื้อกูลผู้ทุกข์ยากไม่เว้น ถือเป็นนิจอยู่ชั่วชีวิต ตามที่ได้กล่าวไว้ตอนต้น ระยะตั้งแต่ปฐมวัย มัชฌิมวัย จนล่วงถึงปัจฉิมวัย ไม่เคยว่างเว้นทางธรรมนิจศีล, อุโบสถศีล และธรรมวัตรอื่น ๆ เป็นกิจที่ปรารภและถือเป็นประจำอยู่ชั่วอายุขัย สุคติภพจึงต้องเป็นที่ไปแห่งวิญญาณ เมื่อจากสังขารไปแล้วเป็นที่สุด

รำลึกถึงแม่

(คุณแม่ยวง เที่ยงธรรม)

"**แม่**" นั้นมีคุณต่อลูกอย่างใหญ่หลวงนัก ไม่น้อยกว่าพ่อ บางกรณีย์จะล้ำหน้าพ่อเสียอีก ต้องอดเปรี้ยวอดหวานและอดอะไร ๆ ตั้ง ๙—๑๐ เดือน เมื่อลูกอยู่ในท้องตอนจะคลอดนั้น แม่ต้องต่อสู้ความหวาดเสียว เสี่ยงอันตรายขนาดหนัก เลือดตกรกบินอะไรทำนองนั้นซึ่งไม่ผิดอะไรกับทหารอยู่แนวรบ ที่ต้องเสี่ยงกับกระสุนปืนข้าศึก หากถูกก็จบเกม ทั้งภาวะทางกายทางใจ—คลอดออกแล้วไม่รู้จะเป็นหรือตายอีก ถ้ารอดแม่หน้าชื่นคลายเจ็บ—หากตายเป็นเรื่องเศร้าไม่รู้จบ ในเมื่อรอดมาแล้ว แม่จะทุ่มเทความรักให้ลูกหมดหัวใจ ทนอุ้มชูเลี้ยงดูประคับประคองกว่าลูกจะเติบใหญ่ก็คางเหลือง ระหว่างนั้นถ้าลูกเกิดเจ็บป่วยอะไรก็ตาม แม่จะเฝ้าพยาบาลรักษา ทนอดหลับอดนอนทรมานกายใจด้วยประการทั้งปวง ไม่บ่นเลย เพราะลูกคือดวงใจ แม้เลือดในกายแม่ก็ยินดีถ่ายให้ลูกโดยเสน่หา ฉะนี้ลูกจึงโตจากเลือดในอกแม่ไม่มีปัญหา ที่ยอมให้ลูกโตจากเลือดฝรั่งกลิ่ม, แกล๊คโซ่. แลคโตเย็น ฯลฯ โดยกล้วนมเหี่ยวนมแห้งอย่างแม่สมัยนี้มีส่วนน้อย พูดได้ว่าตลอดเวลาแม่ไม่เคยทิ้งลูกเลย พ่อเสียอีกยังมีโอกาสทิ้งลูกไปทำรุ่มร่ามอะไร ๆ ไว้ที่ไหนได้เสมอ ๆ แม้ว่าข้าพเจ้าจะได้มีโอกาสอยู่กับแม่เพียงตอนเด็กไม่นาน แต่รอยรักตรึงใจที่ได้จากแม่นั้นอย่างอนันต์ ถึงจะอยู่กับแม่นานหรือไม่นานก็มีค่าเท่ากัน แม้จะจากมาอยู่กับพ่อตั้งแต่เล็ก แต่แม่ก็ได้ติดตามข่าวคราวด้วยความเป็นห่วงตลอดเวลา

เมื่อสมัยเด็กอยู่กับแม่ จำได้ว่า อยู่ข้างสบายมากเหมือนกัน เพราะแม่ฐานะดี ในบ้านจึงมีข้าทาสบริวารมากหลาย ล้วนแต่ต้องคอยเอาใจข้าพเจ้า ซึ่งเป็นลูกชายของแม่คนเดียวขณะนั้น ฉะนั้นการทำให้ข้าพเจ้าร้องหรือขัดใจ จึงไม่เป็นผลดีนัก วันหนึ่งวันหนึ่งอยู่บนบ่าคน

โน้นบ้างคนนี้บ้างเรื่อยไป เนื่องจากแม่ทำการค้าใกล้ชิดคนจีนมาก จึงทำให้มีโอกาสใกล้ชิดลูกหลานจีนมากเท่า ๆ กับคนไทย แม่เคยพูดเสมอว่าจะส่งข้าพเจ้าไปเรียนเมืองจีน ทำให้ตื่นเต้นอยู่บ้าง เพราะโรงเรียนที่นั่นเป็นเพียงประชาบาล ลูกคนรวยไม่ใคร่นิยมกัน.........แม่ตามใจข้าพเจ้ามาก ตุ่มน้ำทุกใบในบ้านจะมีปลากัดใบละ ๒—๓ ตัวเสมอ ชานเรือนบนบ้านกว้างชอบชวนเพื่อน ๆ ขึ้นวิ่งชักว่าวชนข้าวของเสียหายบ่อย ๆ แม่ก็ไม่ว่า ที่ถูกเฆี่ยนก็ด้วยเรื่องชอบชกต่อยกับเพื่อน ๆ เท่านั้น แม้เพื่อนจะโตกว่าแค่ไหน เมื่อถูกท้าเป็นสู้ทุกคนไม่ถอยหัวหูโนฟกก็ยอม ถูกเฆี่ยนทีไรพวกพี่เลี้ยงจะถูกแม่ด่าไปด้วย หาว่าไม่ดูแล......ตรุษทีสารททีไม่ว่าทางไทยหรือจีน แม่จะซื้อเสื้อผ้าให้ใหม่ ๆ ทุกครั้ง พร้อมกับสตางค์ ในกะเป๋ากางเกงจะมีสตางค์แดงสตางค์สิบเสียงกรุ๋งกริ๋งหลายสิบอัน อนุญาตให้เล่นทอยกองโยนหลุมได้ไม่ว่า ตรุษสารทจีนแม่ไหว้เจ้าในบ้านจะเต็มไปด้วยขนมเปี๊ยะ, ขนมเทียน, ขนมเข่ง ส้มจีน ฯลฯ ของมาจากเมืองจีนแปลก ๆ เป็นไหเป็นลัง ที่เพื่อนแม่นำมาคารวะ กินกันไม่ไหว ได้โอกาสใส่กะเป๋าตุ๋ยไปฝากเพื่อน ๆ เสมอ ลูกประทัดจีนขนาดใหญ่ขนาดเล็กเป็นของชอบมาก จับปักดินจุดเอากะป๋องนมครอบทำให้ระเบิดขึ้นสูงไปไกล ๆ ใครหลบไม่ทันกะป๋องตกถูกหัวหูโน แม่ก็ไม่เฆี่ยนไม่ว่าเพราะทางประเพณีจีนเขาถือเป็น "นิรโทษกรรม" ใครทำผิดตอนนั้นถือว่าไม่ผิด ครั้นถึงคราวตรุษสารทไทยก็อีก แม่ทำของไปวัดทำบุญ ขนมเทียน ขะยาสาด, กล้วยไข่ และอื่น ๆ กินจนเบื่อไปหลายวัน เพราะแม่นั้นใจใหญ่มือหนัก ทำอะไรต้องทำไว้มาก ๆ ให้เหลือแจกเหลือกินไว้เสมอ ลูกจ้างในบ้านกี่คนถูกแม่เรียกระดมให้ช่วยยกของไปวัด โอกาสนั้นแม่และหญิงในบ้านจะนุ่งผ้าลายไทยใหม่ ๆ ดอกแปลก ๆ ร่ำเครื่องหอม น้ำอบไทย เดินกรายไปมา ๆ เสียงดังโกรกกรากหอมกรุ่นไปหมด หน้าที่ข้าพเจ้าเพียงติดตามแม่ไปนั่งพับเพียบพับขิงให้สมภารเจ้าวัดอบรมเล็กน้อย ๆ ซึ่งก็ไม่ค่อยรู้เรื่องนัก เมื่อเห็นแม่คุยเพลินกับใคร ๆ ได้โอกาสก็หลบเลี่ยงไปวิ่งเล่นกับเพื่อน ๆ ลอดซุ้มต้นกล้วย ใบมะพร้าว ธงสีแปลก ๆ สนุกสนานไปตามประสาเด็ก ๆ พอแดดร่มลมตกคอยฟังผู้ใหญ่เขาร้องเพลง เล่นสะบ้าบ้าง ลูกช่วงบ้าง ฯลฯ กลางคืนเล่นเชิญแม่ศรี เห็นเขานั่งบนครกตำข้าว ช่วยกันร้องกล่อมจนผู้นั้นขึ้นรำบ๋อ มีบางรายคนรำวิ่งเตลิดเข้ารก

เข้าพงไปเลยก็มี เป็นอันว่าไม่ว่าตรุษสารทจีนไทย ผู้ใหญ่เขาจะมีความหมายกันอย่างไร พวกเด็ก ๆ หาทราบไม่ รู้เพียงว่ามันทำให้ข้าพเจ้าสนุกเข้าไส้ จึงแต่ละปีคอยรบเร้าถามแม่ให้มันถึงเสียเร็ว ๆ เนื่องจากแม่ทำการประมงมีเรือปลาหลายลำโป๊ะหลายลูก เคยหนีหลบแม่ลงเรือโป๊ะออกทะเล ไปดูลูกจ้างเขาจับปลาบ่อย ๆ วิ่งเล่นรอบ ๆ กราบเรือกลับมาถูกแม่เฆี่ยนเสมอ เพราะกลัวจะตกทะเลตาย จึงให้ลูกจ้างถูกแม่ด่าเข้าอีก ตอนหลัง ๆ ขยาดจึงไม่กล้าให้ข้าพเจ้าไป......แม่คอยเงี่ยหูฟังเสียงหวูดเขาควายเรือโป๊ะว่าจะกลับเข้าเทียบท่าเมื่อไร หากกลับมาได้ปลาเต็มลำเรือ แม่จะยิ้มหน้าบาน วันไหนได้มาน้อยหน้าท่านไม่สบายนัก สำหรับข้าพเจ้าเพียงคอยเฝ้าดูว่าจะมีเต่าทะเลใหญ่ หรือปลาปักเป้าติดอวนมาด้วยหรือไม่ เพราะชอบขึ้นขี่หลังโยกให้มันคลานเล่นตื่นเต้นดี ส่วนปลาปักเป้านั้น มันเป็นอะไรก็ไม่รู้ยิ่งตียิ่งตัวพองจนท้องกางผ่าท้องควักเนื้อเอาหนังไปเย็บตากแดดแขวนดูเล่น

แม่นั้น—ยามใดเมื่อเสร็จภาระกิจแล้ว นอกจากวันพระวันโกนจะเข้าวัดฟังธรรมแล้ว วันปกติเป็นไม่ยอมอยู่บ้านจะถือโอกาสเข้าวง (ไพ่) เป็นประจำเลย ไปสายกลับเย็น ๆเสมอ วันไหนปากเกรียมกลับมาก็รู้ว่า "เสีย" วันไหนเข้าบ้านยิ้มหวัวดีก็รู้ว่า "ได้" เมื่อแม่ไม่ชอบอยู่บ้านเช่นนี้ ข้าพเจ้าจึงอยู่บ้านกับพี่สาวและบริวารอื่น ๆ ได้มีโอกาสออกวิ่งเล่น ซุกซนไกล ๆ ได้มากคอยดูตกเย็นวิ่งกลับบ้านให้ทันก่อนแม่กลับ เมื่อแม่มามองเห็นแต่ไกล เพราะแม่เป็นคนร่างสูงใหญ่ ขาวท้วม เดินมาแต่ไกลก็จำได้..... ก่อนนอนกลางคืน แม่สอนให้สวดมนต์ไหว้พระพร้อมกับพี่สาว (ลำใย ศิลปไชย) พี่สาวเขาไปได้คล่อง ส่วนข้าพเจ้าคอยผัดแม่เรื่อย พรุ่งนี้มะรืนนี้เถอะ จึงจำบทสวดมนต์ได้ครึ่ง ๆ กลางเต็มที่ แม้กระนั้นแม่ก็คอยเคี่ยวเข็ญทุกคืน บางคืนแม่ได้เล่าถึงเรื่องพระมาลัย—พระศรีอารย์ เกี่ยวกับเรื่องนรกสวรรค์ และชาดกต่าง ๆ ให้ข้าพเจ้าและพี่สาวฟัง เป็นการอบรมให้ประพฤติดี กลัวบาปกรรมต่าง ๆ ข้าพเจ้าเข้าใจบ้างไม่เข้าใจบ้าง แต่ก็ตื่นเต้นสนุกดีทุกเรื่อง แม่เล่ามีเสียงและท่าทางประกอบให้ด้วย...... บางคืนแม่อารมณ์ดีก็ร้องเพลงให้ฟัง เนื่องจากแม่เคยอยู่กรุงเทพ ฯ นานหลายปี จึงมีเพลงแปลก ๆ พวก ๒—๓ ชั้น และเพลงตับต่าง ๆ ถึงเดี๋ยวนี้ข้าพเจ้าพอจำร้องได้บางตอน

ในกรณีย์ทำผิด จะถูกเฆี่ยนสำเร็จแต่ละครั้งนั้นลำบาก เพราะแม่ร่างใหญ่ ข้าพเจ้าวิ่งหลบลอดแข้งขาได้สบาย แต่เมื่อถูกจับแล้วอย่าดิ้นเลยไม่มีหลุด เพราะมือท่านใหญ่กำสองแขนข้าพเจ้าแล้วยังหลวม ๆ...... แม่นั้นน้ำใจเอื้อเฟื้อต่อทุกคน ไม่ว่าใครๆมาให้ช่วยเหลือ เห็นช่วยไปทุกราย คนจีนบ้างไทยบ้าง ช่วยแล้วได้คืนหรือไม่ได้ ไม่เห็นแม่ว่ากระไร เป็นอยู่เช่นนี้เสมอ ลูกคนใดเจ็บป่วยแม่จะรักษาเองจนหาย เพราะท่านเรียนทางหมอมากับคุณตา จำได้ว่า วิชาหมอของแม่ช่วยให้ข้าพเจ้ารอดตายไปได้หลายครั้ง พระคุณอันนี้ล้นเกล้าจริง ๆ นอกจากจะโอบอ้อมอารีแล้ว การบุญการกุศลใด ๆ แม่ไม่เคยขัดเลยทุกรายการ ๆ ละมาก ๆ เสมอ การทำบาปของแม่นอกจากการจับปลา ซึ่งเป็นอาชีพแล้ว อย่างอื่นไม่เห็นมีอะไรที่หนักหนา อกุศลกรรมของท่านน้อยกว่ากุศลกรรมแน่นอน เมื่อข้าพเจ้าจากแม่มาอยู่กับพ่อที่กรุงเทพ ฯ นั้น รู้สึกว่าแม่ไม่ค่อยเต็มใจ ให้มาอย่างอาลัยอาวรณ์เต็มที่..... ข้าพเจ้าคิดไว้ว่าเมื่อเรียนสำเร็จทำงานมีหน้ามีตาแล้ว จะอุปการะแม่ให้ถึงขนาด แต่ก็เหลวทุกที แม่ดีต่อลูกเสมอ ไม่เคยบ่นน้อยใจอะไร กลับพูดไม่ให้เป็นห่วงเสียอีก กลัวลูกจะสิ้นเปลือง..... นอกจากไม่ใคร่ได้ทดแทนคุณแม่เท่าไรแล้ว ข้าพเจ้าจะบวชให้แม่สักพรรษาก็ยังเลย ผัดปีแล้วปีเล่าจนอายุเกือบห้าสิบ เข้านี่แล้ว ผัดจนแม่ตายไปก่อน เมื่อแม่สิ้นจะให้ลูก ๆ บวชอุทิศให้แทน ก็จนด้วยเกล้าอีก ข้าพเจ้านั้นช่างกระไรเลย มีลูก ๕ คน ก็ล้วนนางรจนา จึงพูดได้เลยว่า ทั้งแม่และพ่อ แทบไม่ได้ความดีจากข้าพเจ้าไปเลย จึงให้เป็นเรื่องต้องเศร้าใจมาจนบัดนี้

บัดนี้... ถึงกาละที่ลูก ๆ และญาติจะฌาปนะศพแม่แล้ว วิญญาณแม่สถิตย์อยู่ ณ แห่งใด ขอได้โปรดรับคำอธิษฐานของลูกด้วยเถิด หากลูกมีกุศลจะเกิดเป็นผู้คนอีกในภพชาติใด ก็ขอให้ได้เป็นลูกของแม่ จงทุกชาติเถิด กุศลใดที่ลูกจะมีกาลภายหน้า ขออุทิศให้เป็นอานิสงส์แห่งวิญญาณแม่ จงไปสู่สุคติในสัมปรายภพเถิด.

จากลูกแม่

โสภณ เที่ยงธรรม

คิดถึงคุณโยมเชิง

ข้าพเจ้าเคยนึกชมมานานแล้วว่า คุณโยมนี่มีบุญ มีลูกหญิงก็พึ่งได้ มีลูกชายก็ได้พึ่ง ซึ่งผิดกับบางคนมีลูกตั้งโหล จะหันหน้าไปหาลูกหญิง ก็พึ่งเขาไม่ได้ จะหันหน้าไปทางลูกชาย เขาก็ไม่ให้พึ่ง ซ้ำบางคนยังเป็นศัตรูกับพ่อแม่เสียอีก ที่พระตรัสว่า ปุพฺเพ กตปุญฺญตา นั้น ช่างถูกต้องเสียจริง ๆ

คุณโยมเชิง มีลูกเพียง ๓ คน แต่ก็เป็นที่พึ่งของพ่อแม่ได้ทั้งนั้น เพราะทั้ง ๓ คน ล้วนปฏิบัติงานตรงตามคำสอนของพระพุทธเจ้าครบทั้ง ๕ ข้อ คือ

๑. เลี้ยงดูพ่อแม่

๒. ช่วยทำกิจของพ่อแม่ ไม่ดูดาย

๓. ดำรงวงศ์ตระกูล

๔. ประพฤติตนดี ควรแก่การรับมรดก

๕. ทำบุญอุทิศ เมื่อคราวท่านล่วงลับไปแล้ว

ข้าพเจ้าพบสุภาษิตบทหนึ่ง รู้สึกชอบใจ สุภาษิตนั้นมีใจความว่า

มีลูกดีก็เป็นศรีสง่าหน้า ญาติวงศ์พงษาก็ผ่องใส
ทั้งเพื่อนศิษย์มิตรสหายที่ใกล้ไกล ก็พอใจสรรเสริญเจริญพร

บัดนี้ คุณโยมเชิงได้จากพวกเราไปแล้ว ท่านคงเป็นสุขอยู่ในสวรรค์ และปลื้มอยู่กับผลกรรมแต่ปางหลังว่า "มิเสียแรงที่เกิดเป็นมนุษย์กับเขาทั้งที เราก็สามารถตั้งตัวได้เป็นหลักฐาน สำเร็จด้วยกำลังแห่งความขยันหมั่นเพียร บนพื้นฐานของความซื่อสัตย์สุจริต อบอุ่นอยู่ท่ามกลาง ลูก—หลาน และ เขย—สะใภ้ ซึ่งล้วนแต่มีคุณธรรมอันดีงาม สาธุ ขอให้เขาเหล่านั้น จงเจริญ ๆ เถิด"

ข้าพเจ้าคิดว่า ถ้าจะให้ท่านกลับมาเกิดอีก ท่านคงไม่รังเกียจแน่

เมื่อถึงคราวจะทำงานศพท่าน คุณสมใจได้มาแจ้งความจำนง ขอเรื่องเทศน์ อันเป็น บทประพันธ์ของข้าพเจ้า เพื่อพิมพ์แจกในงาน ข้าพเจ้ายินดีจัดให้ตามประสงค์

แม้จะทราบดีว่า วิญญาณของคุณโยมเชิง ต้องไปสู่สุคติแน่ แต่ถึงกระนั้นก็ยัง อดที่จะอุทิศบุญไปให้ท่านอีกไม่ได้ ทั้งนี้ก็เพราะความปรารถนาดี ต้องการให้ท่านมีความสุข ยิ่งขึ้นไปอีกนั่นเอง

พระราชปัญญาสุธี

วัดประยุรวงศาวาส

๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๘

วิทยุเทศนากัณฑ์อุโบสถ

โดยพระราชปัญญาสุธี วัดประยุรวงศาวาส

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

สุเขน ผุฏฺฐา อถวา ทุกฺเขน น อุจฺจาวจํ ปณฺฑิตา ทสฺสยนฺติ ฯ

บัดนี้ จักได้แสดงพระธรรมเทศนาในโลกธรรมกถา ว่าด้วยเรื่องของโลก เพื่อเป็นเครื่องเตือนใจให้ท่านทั้งหลายได้คิดถึงความจริงของโลกว่ามีความเป็นอยู่อย่างไร การศึกษาเรื่องของโลกมีประโยชน์มาก คนที่อยู่ในโลก ถ้าไม่รู้เรื่องของโลก ย่อมเป็นคนที่เต็มไปด้วยความทุกข์ เพราะบางครั้งได้สิ่งที่ไม่ตรงกับความประสงค์ ตนต้องการอย่างนี้ โลกกลับให้อย่างโน้น ตนต้องการอย่างโน้น โลกกลับให้อย่างนี้ อย่างที่เรียกว่าที่ได้ไม่ดี ที่ดีกลับไม่ได้ หนักเข้าก็เลยกลายเป็นคนเจ้าทุกข์ และอาจปล่อยตนให้ตกไปในทางที่ชั่วได้ง่าย การศึกษาเรื่องของโลกโดยถูกต้องจะช่วยให้เรามีความทุกข์น้อยลง และสามารถยืนหยัดอยู่ท่ามกลางมรสุมของโลกอย่างผู้ชนะ ความจริงเรื่องของโลกก็มี ลาภ เสื่อมลาภ ได้ยศ เสื่อมยศ ได้รับสรรเสริญ และถูกนินทา ได้สุข ได้ทุกข์ หมุนเวียนเปลี่ยนไปอย่างนี้ตลอดกาล เราจะมาเกิดในโลกนี้หรือไม่ โลกเขาก็มีเรื่องของเขาอยู่อย่างนี้ เช่นเดียวกับเรื่องของป่าก็มีต้นไม้มีสัตว์ป่า เรื่องของพระอาทิตย์ก็มีแสงมีความร้อน มีเวลาขึ้นเวลาตก เราจะไปที่นั่นหรือไม่ไป เราจะเห็นหรือไม่เห็น เขาก็มีเรื่องของเขาอย่างนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ทุกคนที่อยู่ในโลก ก็ต้องถูกเรื่องของโลกกระทบบ้างเป็นธรรมดา ตลอดระยะเวลาที่ยังมีลมหายใจอยู่ ก็ต้องเผชิญกับเรื่อง-ต่าง ๆ เหล่านี้ มากบ้าง น้อยบ้าง หนีไม่พ้น อย่างที่ว่า มีลมมีเรื่อง หมดลมหมดเรื่อง แม้แต่พระพุทธเจ้าก็ไม่พ้นเรื่องเหล่านี้ ก็แต่ว่าเมื่อกระทบแล้ว ระหว่างพระอริยเจ้ากับปุถุชนย่อมมีความรู้สึกต่างกัน พระอริยเจ้าท่านไม่หลงระเริงกับฝ่ายที่ชอบใจ และไม่โศกาอาลัยกับฝ่ายที่น่าชัง ส่วนปุถุชนผู้ไม่ได้ศึกษาเรื่องของโลกตามความเป็นจริง เมื่อถึงคราวได้ประสพสิ่งที่พอใจก็จะลืมตัว ดังเรื่องของคนกินเดนพวกหนึ่ง ในคัมภีร์พระธรรมบทเล่าไว้ว่า สมัยที่พระ

พุทธเจ้าประทับอยู่ ณ เมืองสาวัตถี ลาภสักการะเกิดขึ้นแก่พระองค์และพระสงฆ์สาวกเป็นอันมาก แต่ความเป็นอยู่ของสมเด็จพระผู้มีพระภาคกับพระสงฆ์สาวกก็เป็นปกติ ไม่มีอาการวิปริตอย่างไร แต่พวกกินเดนทั้งหลายที่อาศัยอยู่ในวัด เมื่อได้กินของดี ๆ ที่เหลือจากพระมากเกินไปก็เกิดง่วงนอนหลับไหลไม่ได้สติ พอตื่นขึ้นก็บังเกิดความคะนอง กอดปล้ำกันบ้าง พากันโห่ร้องบ้าง เมื่อพระพุทธองค์ทรงทราบจึงตรัสว่า คนพวกนี้เมื่ออยู่ในเมืองเวรัญชาถูกทุพภิกขภัยคุกคามก็มีความเดือดร้อนดิ้นรน ครั้นบัดนี้ได้อาหารดี ๆ กิน ก็แสดงอาการกำเริบ ความจริงคนพวกนี้เมื่อชาติที่เกิดเป็นลา ได้กินน้ำกากลูกจันทน์ที่เขาคั้นให้ม้าสินธพกิน ก็พากันคะนองร้องเอ็ดอึงเหล่านี้ล้วนเป็นอาการของความลืมตัวทั้งนั้น

อนึ่ง เมื่อถึงคราวสูญเสียของรักหากรู้ไม่เท่าทัน ก็จะเสียใจมาก เป็นการเสียสองต่อ คือ เสียของรักด้วยและเสียใจด้วย เรียกว่าเป็นทุกข์กินเปล่า บางคนทุกข์มากเกินไปจนทนไม่ได้กลายเป็นบ้าไปก็มี ดังเรื่องนางปฏาจารา นางเป็นเศรษฐีธิดาเมืองสาวัตถี ได้ตามชายชู้ผู้เป็นคนใช้ไปอยู่กินฉันท์สามีภรรยา จนเกิดบุตรด้วยกันคนหนึ่ง พอบุตรนั้นเดินได้นางก็ตั้งครรภ์อีก ถึงกำหนดคลอด นางจึงอ้อนวอนสามีให้พาไปหาบิดามารดา โดยอ้างว่าถึงอย่างไรท่านก็ฆ่าลูกไม่ได้ ขายลูกไม่ลงเป็นแน่ เมื่อสามีไม่กล้าพาไป สบโอกาสนางจึงหนีออกจากบ้าน สามีทราบเข้าจึงรีบออกติดตามทันกันที่กลางป่า เรื่องจึงเลยตามเลย สองสามีภรรยาพาบุตรเดินทางต่อไปตกตอนเย็นครรภ์ก็เกิดปั่นป่วนจวนจะคลอด นางจึงบอกสามีให้ไปหากิ่งไม้มาสร้างซุ้มสำหรับอาศัยคลอดบุตร สามีก็ไปเที่ยวหา บังเอิญถูกงูพิษกัดตายอยู่ที่ข้างจอมปลวกนั่นเอง นางรอคอยสามีอยู่นานด้วยความกระวนกระวายจนกระทั่งคลอดบุตร ขณะนั้นฝนก็ตกหนักนางจึงแก้ปัญหาเฉพาะหน้า โดยให้บุตรทั้งสองนอนแนบอก ใช้มือและเข่ายันพื้นดินกกลูกไว้จนกระทั่งสว่างนางจึงจูงลูกคนใหญ่อุ้มลูกคนน้อยเที่ยวตามหา ก็ได้พบสามีนอนตายอยู่ นางร้องไห้รำพรรณต่าง ๆ นา นา แล้วฝืนใจพาลูกทั้งสองเดินทางต่อไปถึงแม่น้ำใหญ่ขวางหน้าอยู่ นางจึงให้ลูกคนใหญ่คอยอยู่ริมฝั่ง แล้วอุ้มลูกคนน้อยพาข้ามแม่น้ำมาขึ้นฝั่ง ใช้ใบไม้ปูลาดให้ลูกนอนแล้วย้อนกลับมารับลูกคนใหญ่อีก ขณะที่นางข้ามมาถึงกลางแม่น้ำนั่นเอง ได้เห็นเหยี่ยวตัวหนึ่ง

กำลังโฉบลงมาเฉี่ยวลูกคนน้อยไป นางตกใจตบมือไล่พร้อมกับร้องตวาดจนสุดเสียง แต่ไม่ได้ผล ฝ่ายลูกคนใหญ่ที่กำลังยืนคอยอยู่ริมฝั่งเห็นเช่นนั้นคงเข้าใจว่าแม่เรียก จึงกระโจนลงไปในแม่น้ำเลยจมน้ำตายอยู่ตรงนั้นเอง นางปิ้มประหนึ่งว่าจะสิ้นสติจมน้ำตายตามลูกไป เพราะความโศกร้องรำพรรณเพ้ออยู่คนเดียวว่าลูกน้อยของแม่ถูกเหยี่ยวเฉี่ยวไป ลูกใหญ่ตายในนที สามีถูกงูกัดตาย นางค่อย ๆ ฝืนใจด้วยความลำบากเดินทางต่อไป จนถึงตำบลบ้านเดิมของนาง จึงถามชายที่เดินสวนทางมาถึงเศรษฐีผู้เป็นบิดามารดา ชายนั้นตอบว่ารู้จักดี แต่ว่าน่าสมเพชเวทนายิ่งนัก ด้วยว่าท่านตายเสียเมื่อคืนนี้เอง เพราะบ้านถูกพายุพัดพังลงมาทับตายกันหมด ภรรยาก็ตาย บุตรชายก็ตาย เขากำลังเผากันอยู่ที่ป่าช้านั้น พอนางได้ฟังเท่านั้นพลันก็ถึงความวิกลลืมตนหมดสติ สิ้นหิริความละอาย สยายผมลงประบ่า ผ้านุ่งผ้าห่มลุ่ยหลุด เซซังไปตามถนนน่าเวทนา จนภายหลังได้มีโอกาสฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าจึงกลับได้สติ แล้วขอบวชบำเพ็ญธรรมจนได้บรรลุผลชั้นสูงสุด หายเศร้าโศกอีกต่อไป การที่นางเศร้าโศกถึงกับเสียสตินั้น ก็เพราะหลงเข้าไปยึดถืออย่างจริงจังว่า นี่สามีของเรา นี่ลูกของเรา นี่พ่อแม่พี่น้องของเรา ครั้นสิ่งเหล่านั้นไม่เป็นของเราจริงอย่างที่คิด จึงทำให้เสียสติ แต่ภายหลังนางได้ธรรมประทีปส่องทาง จึงเกิดความเห็นที่ถูกต้องตามความเป็นจริง ทุกข์ทั้งหลายก็หายไปคล้ายกับคนที่เข้าใจว่าถูกงูกัด ร้องตะโกนให้เขาช่วยจนเสียงหลง ครั้นมีคนเอาไฟมาส่องดูจึงรู้แน่ว่าที่แท้กะลามะพร้าวนี่เองทำเหตุ หาใช่งูไม่ ความเจ็บปวดก็หายไปดังปลิดทิ้ง เรื่องของโลกจะหาอะไรแน่นอนเล่า ทั้งตัวโลกเองและทุกสิ่งที่อาศัยโลกล้วนอนิจจํ ทั้งสิ้น สมกับที่พระตรัสว่า สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา ว่าสังขารทุกชนิดไม่เที่ยง ถ้าใครฝืนธรรมดาจะหาของเที่ยงให้ได้ ก็เท่ากับพยายามหาหนวดเต่า เขากระต่าย ไม่มีวันสำเร็จแน่ เพราะความเที่ยงแท้ในโลกไม่มี แต่มีอยู่เหนือโลก ที่เรียกว่าโลกุตตร ตราบใดที่ยังอยู่ในโลก ก็ต้องถูกคลื่นชีวิตกระทบอยู่ตราบนั้น มากบ้างน้อยบ้างตามจังหวะแห่งกรรมลิขิต อย่างเดียวกับเมื่อออกสู่ทะเล ซึ่งบางครั้งก็สงบ บางคราวก็พบความปั่นป่วน นี่แหละเรื่องของโลก พระพุทธเจ้าสรัสสอนเรื่องนี้ไว้ก็เพื่อเตือนสัตว์โลกให้เตรียมพร้อมเพื่อเผชิญกับเหตุการณ์ทั้งดีทั้งร้าย ซึ่งจะเกิดขึ้นวันหนึ่ง

ข้างหน้า ตรงกับคติที่ว่า ยามศึกเรารบ ยามสงบเราเตรียม คตินี้ดีมากใช้ปฏิบัติได้ทั้งทางโลกและทางธรรม กล่าวเฉพาะในทางธรรมยามปกติควรคิดไว้เสมอว่า บุตรธิดา สามีภรรยาของเรานี้ต่างคนต่างมาเกิดไม่ได้นัดกันไว้เลย แล้วก็ทะยอยกันกลับไปทีละคนสองคนเหมือนโดยสารรถไฟ ต่างคนต่างขึ้นมารวมอยู่ในตู้เดียวกัน แล้วก็ลงสถานีนี้บ้าง สถานีนั้นบ้าง ผลสุดท้ายลงกันหมดเมื่อถึงสถานีปลายทาง ถึงทรัพย์สมบัติก็เถอะมีสภาพเหมือนกัน อาศัยใช้ชั่วคราวเป็นสมบัติประจำโลก เราเกิดมาก็ไม่ได้นำอะไรติดตัวมาเลยมาตัวเปล่าแท้ ๆ ชนิดเอาฟ้าเป็นผ้าห่มเอาลมเป็นผ้านุ่งทั้งนั้น

เมื่อเกิดมาแล้วหากใครมีบุญวาสนา มีสติปัญญาก็หาทรัพย์สมบัติเอาไว้ใช้ แล้วสมบัติเหล่านั้นบางครั้งก็หนีไปก่อนเรา หรือบางคราวเราก็หนีไปก่อนสมบัติ ไม่มีความแน่นอนอะไรเลย สมกับที่ท่านว่าไว้ว่า ลาภ ยศ เหมือนความฝัน สังขารเหมือนดอกไม้ ชีวิตไซร้คล้ายน้ำ-ค้าง ฉะนั้นท่านผู้รู้จึงสอนไว้ว่า ขณะที่เรามีอะไรอยู่หรือได้อะไรมาควรเศกคาถาว่า "โอม สรรพสิ่งทั้งหลายอาศัยชั่วคราว ๆ" ทั้งนี้เพื่อไม่ให้หลงติดเมื่อยามได้ ไม่ให้หลงทุกข์ใจเมื่อยามเสีย เพราะขณะที่ได้อะไรไว้ในครอบครอง ก็จะมีสติรำลึกได้ว่า ของเหล่านี้แปรเปลี่ยนได้ไม่แน่นอน ยืมใช้ชั่วคราว ครั้นถึงยามสูญเสียของรักใจก็จะเป็นปกติในสภาพที่เรียกว่า "ยิ้มได้เมื่อภัยมา ไม่โศกาเมื่อทุกข์มี" เพราะได้คิดว่าทุกอย่างช่างตรงกับคาถาที่เศกไว้ไม่ผิดทีเดียว ส่วนคนที่สูญเสียของรักแล้วก็เฝ้าแต่เสียใจก็ดี หรือของใช้แตกหักสูญหายแล้วเกิดโทโสโมโหก็ดี เหล่านี้เป็นเพราะไม่ได้เศกคาถาบทนี้ทั้งนั้น

เราทั้งหลายยังอาศัยโลกนี้อยู่ ก็ต้องถูกโลกธรรมครอบงำบ้างเป็นธรรมดา ได้บ้างเสียบ้าง สุขบ้าง ทุกข์บ้าง หมุนเวียนเปลี่ยนไปตามจังหวะชีวิต เรื่องของโลกก็ต้องเป็นอย่างนี้ ถ้าเราได้พิจารณาด้วยปัญญาตามความเป็นจริงแล้วก็จะเห็นเป็นเรื่องเล็ก คล้ายผู้ใหญ่เห็นเด็กเล่นตุ๊กตา ซึ่งเด็ก ๆ ถือเป็นของจริงจัง แต่สำหรับผู้ใหญ่ถือเป็นของเล่น ๆ ชวนให้ขัน ไม่มีสาระอะไรเลย หากเรามองทุกสิ่งในโลกเหมือนผู้ใหญ่มองเห็นเด็กเล่นตุ๊กตาแล้ว ถึงโลกจะหมุนเวียนไปอย่างไร ใจก็จะคงที่เยี่ยงวิสัยบัณฑิต ตรงกับพระพุทธภาษิตที่ว่า สุเขน ผุฏฺฐา อถวา

ทุกฺเขน น อุจฺจาวจํ ปณฺฑิตา ทสฺสยนฺติ ธรรมดาบัณฑิตเมื่อยามได้สุข ใจท่านก็ไม่ฟูหรือเมื่อยามได้ทุกข์ใจท่านก็ไม่แฟบ ใจของท่านจะคงที่เสมอ เหมือนแผ่นดินซึ่งใครจะสรรเสริญหรือนินทา ใครจะบูชาหรือล่วงเกิน แผ่นดินก็ไม่ดีใจไม่เสียใจ คงยืนหยัดให้สัตว์โลกได้อาศัยอยู่ตลอดกาล ถ้าคนส่วนมากทำใจให้เหมือนแผ่นดินแล้ว โลกเราก็จะร่มเย็นเป็นสุขเพิ่มความน่าอยู่ขึ้นอีกมากทีเดียว เมื่อว่าถึงวิธีปฏิบัติอันเกี่ยวกับเรื่องนี้ท่านแนะไว้ว่าขณะที่โลกธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นก็ให้มีสติปัญญารู้ว่าสิ่งนี้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา จงพิจารณาให้เห็นตามความเป็นจริงว่า นี่ของไม่เที่ยง แปรปรวนได้ ไม่คงที่แล้วระวังอย่าให้มันครอบงำจิตได้ เมื่อปฏิบัติได้เช่นนี้ แม้ท่านจะอยู่ในโลกอันอลวนวุ่นวายอย่างไร ท่านก็สามารถจะหาความสุขได้ดังประสงค์ทุกประการ ดังเทศนาบรรหารที่ได้วิสัชนามาด้วยประการฉนี้ฯ

หลายวิญญาณ

ธมฺมสาโร ภิกฺขุ วัดบวรนิเวศวิหาร

เรียบเรียง

คำนำ

คุณโสภณ เที่ยงธรรม ได้มาขออนุญาตพิมพ์หนังสือเรื่อง หลายวิญญาณ มี "วิญญาณของพ่อ" และ "วิญญาณของแม่" และวิญญาณอื่น ๆ ตลอดถึง "วิญญาณพระบรมครู" ซึ่งยอดเยี่ยมที่สุด รวม ๑๐ วิญญาณด้วยกัน เพื่อพิมพ์แจกในงานฌาปนกิจศพคุณพ่อคุณแม่สำหรับผู้มาร่วมเป็นเกียรติในงาน ซึ่งจะมีขึ้นในวันที่ ๒๒ มีนาคม ๒๕๐๘ อาตมาอนุญาตให้พิมพ์ได้ตามความปรารถนา และขออนุโมทนาในกุศลเจตนาอันเป็นความกตัญญูกตเวที ที่ลูกทุกคนได้มีต่อผู้บังเกิดเกล้าของตน ณ โอกาสนี้.

นานมาแล้ว มนุษย์เรารู้จักต้องการสวัสดิภาพในสังคม ทุกวันนี้พวกเราจำนวนไม่น้อยมีความรู้สึกเร่งเร้าใคร่จะได้เห็นสวัสดิภาพยิ่งขึ้น แต่สวัสดิภาพอันหมายถึง ความดี ความงาม ความเจริญรุ่งเรือง นั้น ถ้าเราอยากได้ก็ต้องเดินไปให้ถูกทาง หากเดินผิดทางคือเดินไปทางอื่นหรือหันหลังให้หรือเดินเป็นเส้นขนานไป ก็เป็นเรื่องที่ทั้งไม่มีวันและไม่มีหวังที่จะได้พบ เราคงจะเดินไปสู่จุดจบกัน ณ แห่งใดแห่งหนึ่งซึ่งไม่ใช่สวัสดิภาพ จุดจบอันเป็นศูนย์รวมนี้ก็คือป่าช้า ขึ้นชื่อว่าป่าช้า มิใช่เราจะไปช้า ๆ บางทีก็ไปเร็วเหมือนกัน ...

ความจริง ประเทศไทยของเรา นับได้ว่าเป็นถิ่นฐาน เป็นรัฐ เป็นทำเล ที่จะสร้างสวัสดิภาพขึ้นได้ไม่ยากนัก เพราะภัยธรรมชาติก็ไม่มีมาก อากาศก็ไม่หนาวไม่ร้อนจนเกินไป อุปนิสัยใจคอของคนไทยส่วนใหญ่ก็เป็นไปในทางละเมียดละไม สถาบันใหญ่ของเราก็ดีแสนดี คือ ชาติไทยก็เป็นเอกราชมานาน พระพุทธศาสนาก็มีหลักธรรมอำนวยความสุขทุกแง่ทุกมุมตลอดถึงศานติสุข พระมหากษัตริย์ก็ทรงสืบสันตติวงศ์มาด้วยดีและทรงทศพิธราชธรรม รวมแล้วบรรยากาศแห่งประเทศไทยของเรานี้ พร้อมอยู่เสมอที่จะอำนวยความอบอุ่น รอแต่พวกเราเท่านั้นที่จะทำอะไรกัน ...

ความภักดี อันหมายถึง ความเลื่อมใส ความจงรัก ความนับถือ ความซื่อตรง ความนอบนบ ต่อบุพพการีทั้งหลายมีบิดามารดาผู้อุปการะต่าง ๆ และสถาบันใหญ่ คือ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ความภักดีนั้นจะต้องตั้งอยู่มั่นคง การบ่อนทำลายเพื่อให้บุคคลเสียสวัสดิภาพ หรือเพื่อให้กลุ่มชนเสียสวัสดิภาพ หรือเพื่อให้ชาติแตกแยก เขาก็ใช้โฆษณาชวนเชื่อ สงครามจิตวิทยา ให้เปลี่ยนความภักดีเป็นสำคัญ คนจะดีก็เพราะภักดีต่อบุพพการีของตน ถ้าเปลี่ยนความภักดีก็หมดดี ...

หลักสร้างสวัสดิภาพ ไม่ว่าในตัวเรา ในบ้าน ในสังคม หรือในประเทศชาติ ก็คงไม่พ้นเอาตัวเราเป็นหลักยืนในการที่จะสร้างสวัสดิภาพให้แก่ตัวเอง และ การที่จะสร้างสวัสดิภาพทั่วไป ก็คงไม่พ้นหลักทำก่อนกับหลักทำหลังหรือทำตอบ คือ บุพพการี ผู้ทำอุปการะก่อน กตัญญูกตเวที ผู้รู้อุปการะแล้ว และทำตอบแทน อันนี้หมายความกว้าง ๆ ก็คือว่า พวกหนึ่งทำก่อน พวกหนึ่งทำหลัง ไม่ว่าจะโดยตำแหน่งหรือโดยหน้าที่ ถ้าทำลงไปและทำตอบกันโดยครบถ้วนกระบวนการ ทำเต็มฝีมือเต็มความสามารถอันประกอบด้วยบุคลิกภาพของแต่ละคน ก็คงจะเกิดสวัสดิภาพโดยไม่ต้องสนเท่ห์อะไรอีก เราลองนึกในวงแคบ ๆ ระหว่างพ่อแม่กับลูก ๆ พ่อแม่เป็นบุพพการีก็ทำแก่ลูก ๆ ๕ อย่างคือ :—

๑. ห้ามไม่ให้ลูกทำความชั่ว

๒. ให้ลูกตั้งอยู่ในความดี

๓. ให้ลูกได้เล่าเรียนศึกษา

๔. หาคู่ครองที่สมควรให้

๕. มอบทรัพย์ให้ในคราวที่สมควร

เมื่อฝ่ายพ่อแม่ทำให้ลูกครบถ้วนกระบวนการอย่างนี้ ลูกไม่มีสวัสดิภาพแล้วจะมีอะไร ? เราวนี้ลูก ๆ ซึ่งเป็นผู้กตัญญูกตเวทีโดยหลัก ๕ อย่างเท่ากัน คือ ;—

๑. ท่านเลี้ยงมาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ

๒. รับทำกิจของท่าน

๓. ดำรงวงศ์ตระกูล

๔. ประพฤติตนให้เป็นผู้ควรรับทรัพย์มรดก

๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศไปให้

เมื่อฝ่ายลูก ๆ ทำให้แก่พ่อแม่ครบถ้วนกระบวนการอย่างนี้ พ่อแม่ไม่มีสวัสดิภาพแล้วจะมีอะไร ? การที่ลูกทำได้ดังกล่าว อย่าว่าแต่พ่อแม่จะได้รับสวัสดิภาพในโลกนี้เลย แม้ล่วงลับไปแล้ว ลูก ๆ ก็ยังตามส่งเสริมสวัสดิภาพโดยทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้...

หนังสือ **หลายวิญญาณ** เป็นหนังสือมุ่งส่งเสริมสวัสดิภาพต่าง ๆ ดังกล่าว แต่จะอำนวยผลดีได้ย่อมอยู่ที่ผู้ปฏิบัติ ไม่ใช่อยู่ที่ผู้เขียนเพราะผู้เขียนได้เขียนเรื่องเหล่านั้นพอเป็นแนวเท่านั้นเอง ส่วนบุญกุศลย่อมอยู่ที่คณะเจ้าภาพผู้พิมพ์แจก เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้ผู้บังเกิดเกล้าทั้ง ๒ ของตนที่ล่วงลับไปด้วยความภักดี ขอให้ส่วนกุศลที่บำเพ็ญนี้จงสำเร็จตามสมควรแก่ฐานะในคติภพนั้น ๆ เทอญ.

วัดบวรนิเวศวิหาร

๕ มีนาคม ๒๕๐๘

สารบาญ

หน้า

วิญญาณของพ่อ

วิญญาณของแม่ที่ออกไปแล้วนั้น ชั่วเวลาไม่นานต้องตีพิมพ์ถึง ๑๐ ครั้ง จึงเชื่อได้ว่ามนุษยธรรมอันเกี่ยวกับแม่ยังดำรงอยู่ และจะสถาพรสืบไปในแผ่นดิน-ทองของไทย ยิ่งกว่านั้นยังมีผู้เร่งเร้าให้เขียนวิญญาณของพ่อขึ้นอีก เพื่อจะได้เป็นเพื่อนคู่กันดังนี้ ย่อมเห็นได้ว่า "พ่อ" ก็ได้รับความสนใจเหมือนกัน บุคคลทั้ง ๒ ได้เป็นผู้บังเกิดเกล้า คือให้กำเนิดเราทั้งหลายร่วมกัน และท่านทั้ง ๒ ได้แข่งขันกันสร้างคุณงามความดีให้แก่ลูกสืบมา ใครจะทำประโยชน์ให้แก่ลูกมากกว่าใคร ? ใครจะทำให้ลูกรักได้มากกว่ากัน ?

ธมฺมสาโร ภิกฺขุ วัดบวรนิเวศวิหาร

ครั้งหนึ่ง ได้มีเหตุการณ์เกิดขึ้น และเล่ากันสืบมาเช่นเดียวกับนิยายทั้งหลาย แม้เวลาจะได้ล่วงเลยมานานแล้ว แต่ก็ยังเป็นเรื่องที่จับใจอยู่ วิญญาณของพ่อย่อมมีทั้งความเด็ดเดี่ยวและเด็ดขาด พ่อทนดูลูกได้รับความทรมานไม่ได้ พ่อไม่อยากเห็นลูกอยู่ในโลกอย่างคนพิการ หรือไร้เกียรติ ตรงกันข้ามถ้าพ่อเห็นลูกเป็นคนเข้มแข็งและมีเกียรติ พ่อจะเอากำปั้นทุบโต๊ะด้วยความภาค-ภูมิใจ — — —

เมื่อฝนสร่างฟ้า ในราวป่าเริ่มแห้งแล้ง นักนิยมไพรกลุ่มหนึ่งชวนกันเข้าป่า เพื่อล่าสัตว์ตามอัธยาศัยของคนที่เห็นการทำลายชีวิตเป็นเกม เป็นวัฒนธรรมของคนเมือง เป็นเรื่องของอารยชน แต่ชีวิตของเขาถูกล่าเข้าบ้าง คนจำพวกนี้จะร้องโวยวาย ไม่ยักเห็นเป็นเกณฑ์ซึ่งตนจะต้องเผ่นหนีให้สนุก เมื่อถูกยิงก็ร้องครวญครางให้ครึกครื้น และเมื่อจะตายก็ตายอย่าง

ชื่นใจ ตรงกันข้ามกลับเห็นว่า การกระทำแก่ตนนั้น เป็นความโหดร้ายของสัตว์ว่า เป็นเรื่องของอนารยชน นี่แหละโลกแห่งความเห็นแก่ตัว ซึ่งยังเป็นปีศาจที่แฝงอยู่ในจิตใจของมนุษย์ แม้จะได้ตีราคาตัวไว้สูงแล้วก็ปลดปล่อยออกไปไม่ได้ ตกเป็นทาสแห่งความอยากโดยมิได้อดอยากอะไรเลย ความอยากส่วนนั้นเป็นแต่เพียงมารหัวใจเท่านั้น — — –

ในขณะที่นักนิยมไพรกำลังคะนองไพรนั้นเอง บุรุษ ๒ พ่อลูกก็พากันเข้าป่า เพื่อตรวจดูป่าที่จะขอสัมปทานยิ่งเข้าไปในป่าลึกก็ยิ่งรู้สึกสงัดเงียบ ความวิเวกวังเวงทำให้ ๒ พ่อลูกมิค่อยจะได้พูดจาอะไรกัน ฝ่ายพ่อก็ตั้งหน้าตั้งตาชมไม้ไปเพลิน ๆ ฝ่ายลูกก็เดินตามหลังดูเป็นชีวิตที่บริสุทธิ์ และน่าชื่นชมยิ่งนัก ทันใดนั้นเสียงปืนของนักนิยมไพรก็ดังขึ้น ๒ นัดซ้อน นัดหนึ่งถูกที่สะบ้าหัวเข่าแตกละเอียด อีกนัดหนึ่งถูกที่ตะโพกลูกของพ่อล้มฟุบลงทันที ส่งเสียงร้องครวญครางลั่นป่า และร้องเรียกให้พ่อช่วย พ่อวิ่งย้อนกลับหลังไปโดยเร็ว เห็นลูกอยู่ในลักษณะเช่นนั้น มิได้พูดอะไรสักคำ นัยน์ตาแข็งกร้าว ยกปืนขึ้นประทับไหล่ปล่อยกระสุนไปยังลูกที่พ่อรักเพียงดวงใจ ๒ นัดซ้อนเช่นเดียวกัน ลูกรักก็สิ้นเสียงครวญครางลงทันที — —

ในวันเวลาที่ไม่ห่างไกลกันมาก มีเรื่องเล่าว่าพราน ๒ พ่อลูก ได้เข้าสู่ไพรด้วยความประสงค์เช่นเดียวกับพรานทั้งหลาย ในป่าลึกนั้นเป็นที่รู้กันในหมู่พรานเก่า ๆ ว่า มีภัยใต้พื้นดินอยู่อย่างหนึ่งคือ *ต่อขุม* ต่อชนิดนี้ขุดดินอยู่เป็นโพลงแล้วอาศัยทำรังอยู่ในนั้น เป็นชนิดที่ใช้ปากกัด (อย่างที่พจนานุกรมของเราเรียกว่าตัวต่อ) ปากของมันคมเหมือนมีดโกน แม้เนื้อเค็มหมาด ๆ มันก็สามารถกัดได้ มันใช้ปากคว้านอย่างว่องไว เนื้อจะหลุดออกมาเป็นก้อนขนาดเม็ดถั่วเหลือง ถ้าสัตว์ตกลงไปในขุมของมันเพียงชั่วครู่เดียว มันก็จะรุมกันคว้านเนื้อหมดเหลือแต่กระดูก ซึ่งเป็นที่เกรงขามคร้ามขยาดกันอยู่ในหมู่พราน เขาสอนให้ระวังกันอยู่เหมือนกัน พรานคนที่กล่าวถึงนี้แกก็รู้ แต่ถึงคราวที่แกจะต้องรับบาป แกมุ่งจะเอาชีวิตสัตว์อื่นลืมระวังชีวิตลูก เผลอไปชั่วพริบตาเดียวเท่านั้นเองลูกของแกก็ตกลงไปในขุมต่อเกือบแค่บั้นเอว ตะโกนเรียกให้พ่อช่วยอย่างเสียงหลง พ่อพรานรู้โดยตลอดว่าอะไรเกิดขึ้น เขาไม่รอช้า ยกปืนขึ้นประทับไหล่ลั่นไกปล่อยกระสุนไปยังร่างของลูกชาย ซึ่งกำลังแตกเนื้อหนุ่มอย่างรวดเร็ว ลูกก็สิ้นเสียงขอความช่วยเหลือจากพ่อลงทันที — —

เรื่องนี้และเรื่องนั้น ย่อมแสดงถึงวิญญาณรักของพ่อซึ่งแนบแน่นอยู่กับลูก เกินกว่าที่จะเห็นลูกอยู่ในโลกแห่งความทรมาน หรืออยู่สักแต่ว่ามีลมหายใจ ไม่ว่าพ่อนั้นจะเป็นอะไร ถ้าเขามีลูกชาย ก็มักจะกล่าวด้วยความภาคภูมิใจ ลูกของพ่อ อกกว้างสามศอก ลูกต้องแข็งแรง เป็นชายชาตรี *ทำอะไรต้องไว้ฝีมือไม่ใช่ไว้ขี้มือ* เมื่อลูกชายทำอะไรได้รับผลสำเร็จ ความรู้สึกว่า *ลูกพ่อ* ย่อมซาบซ่านไปทั่วร่างของเขา ถ้าเป็นลูกหญิง พ่อก็อยากจะวางธุระให้แม่ของเขาอบรมสั่งสอนกันไปตามประสาลูกหญิง แต่ว่ามิใช่พ่อจะสิ้นห่วงเสียทีเดียว เพราะพ่อรู้ดีว่าผู้หญิงนั้นแม้จะเก่งกล้าสักเพียงไรก็ปกครองตัวเองไม่ได้ เมื่อเป็นเด็กหญิงพ่อก็ต้องปกครอง เมื่อเป็นสาวพ่อก็ต้องคุ้มครอง เมื่อมีสามี สามีก็ต้องเป็นหลักประกัน เมื่อแก่เฒ่าลงลูกชายก็ต้องเลี้ยงดู ดังนั้น พ่อจึงคอยเอาใจใส่ลูกหญิงอยู่เหมือนกัน พ่อจะภาคภูมิใจนัก เมื่อเห็นลูกชายเข้มแข็งซื่อสัตย์สุจริต เห็นลูกหญิงอ่อนหวาน มรรยาทเรียบร้อย แต่ถ้าตรงกันข้าม พ่อก็อาจตัดสินใจโดยฉับพลันว่า *ตายเสียดีกว่าอยู่* — —

หวนคิดถึงเรื่องของพ่อ พ่อเคยเป็นหนุ่ม และในคราวเป็นหนุ่มนั้น พ่อก็ต้องเป็นเทพบุตรบ้างไม่มากก็น้อย พ่อสร้างความเป็นเทพบุตรแบบง่าย ๆ พ่อรู้จิตใจของคนสามัญดี คนทุกคนอยากได้สิ่งที่ตนไม่มี พ่อเองชอบผู้หญิง ก็เพราะผู้หญิงเขามีสิ่งที่พ่อไม่มี ผู้หญิงที่มีลักษณะสมบูรณ์เป็นหญิงทั้งกายวาจาและใจย่อมเป็นเทพธิดา พ่อไม่ชอบผู้หญิงที่ทำตนเป็นผู้ชาย เพราะลักษณะผู้ชายพ่อมีของพ่อเอง เพียงเท่านี้พ่อก็รู้เคล็ดลับว่า พ่อจะทำอย่างไร จึงจะได้เป็นเทพบุตรในความฝัน หรือในความจริงของใครสักคนหนึ่ง ? พ่อทำตนเป็นผู้ชายทุกกระเบียดนิ้ว กล้าหาญอดทน ไม่แง่ไม่งอน ตรงไปตรงมา ซื่อสัตย์สุจริต รู้จักทำมาหากิน มีลักษณะเป็นผู้คุ้มครองหรือปกครองได้ และ *เจรจาความใดก็โดยเหตุผล* เพียงเท่านี้ พ่อก็เป็นชายหนุ่มที่ไม่เลว ได้รับความสดชื่นจากสิ่งแวดล้อม และที่พ่อปรารถนา — —

ครั้งนั้น พ่อเป็นอิสระเสรีเหมือนนกที่บินอยู่บนอากาศจะไปทางทิศไหนก็ไปได้ เหมือนแมลงภู่จะไปสู่อุทยานไหนก็ได้ พ่อได้รับความสดชื่นจากความเป็นหนุ่ม ความเป็นโสดอย่างสุดขีด พ่อควรจะได้ครองความเป็นโสดสืบไป แต่เรื่องของโลกโดยทั่วไป และแคบเข้ามา

เรื่องใครคนหนึ่ง ซึ่งไม่ต้องบอกลูกก็คงเข้าใจ อิทธิพลของพันธุกรรมและสิ่งแวดล้อม พ่อก็ตกอยู่ในข่ายที่เขาว่า ไม่มีอินทรีย์ใดจะปราศจากเสียซึ่งสมบัติทางพันธุกรรม และไม่มีอินทรีย์ใดจะพ้นไปจากอิทธิพลของสิ่งแวดล้อม ในที่สุด พ่อก็จากชีวิตเดี่ยวมาเป็นชีวิตคู่ ทางเดินของพ่อก็แคบลง ไม่เหมือนแมลงภู่ที่จะสู่อุทยานใดก็ได้ พ่อต้องมีเส้นทางจราจร และมีอุทยานโดยเฉพาะ พ่อถือว่าลูกเป็นสิ่งเร้าให้พ่อตกลงใจเช่นนั้น การเป็นพ่อเป็นลูกกัน พ่อถือว่าต้องมีความหมายอย่างลึกซึ้งมิใช่เพียงความรัก (Love) กามารมณ์ (Sexaul) หรือความกำหนัด (Lust) คนหมันก็อาจมีความรู้สึกเช่นนั้นได้ แต่ไม่อาจมีลูก เนื้อแท้ของความเป็นพ่อเป็นลูกย่อมต้องมีไกลกว่านั้น มีสายสัมพันธ์อันเป็นอดีต เป็นบุพพกรรม มีกรรมลิขิตเป็นเหตุผลว่าเราจะต้องเป็นพ่อลูกกัน ความเป็นพ่อเป็นลูกมิใช่เสี่ยงอย่างทอดลูกเต๋า — —

แต่ทั้งหมดที่กล่าวแล้วนั้น เป็นความนึกคิดของพ่อ ลูกจะคิดอย่างอื่นอีกก็ได้ พ่อไม่ห้าม แม้แต่ลูกจะคิดว่า พ่อทำอย่างทอดลูกเต๋า แล้วมันออกห้าแต้ม คือเกิดลูกขึ้นมา พ่อก็อนุญาตให้ลูกเป็น *ลูกห้าแต้ม ลูกที่พ่อไม่เจตนา ลูกที่เกิดมาโดยบังเอิญ* ทั้งนี้ก็เพื่อจะให้ลูกได้นึกคิดอย่างสบายใจ — ในส่วนตัวของพ่อแล้ว พ่อยอมให้ลูกเห็นว่า พ่อไม่มีความสำคัญอะไรเลยก็ได้ แต่ด้วยวิญญาณของพ่อ พ่อย่อมถือว่าลูกมีความสำคัญ มีความหมายและเป็นเชื้อไขของพ่อ อันลืมไม่ได้ และตัดไม่ขาด ทำอย่างไรเสียลูกก็ต้องเป็นลูกของพ่ออยู่วันยังค่ำ ลูกจะเป็นลูกไม่มีพ่อไม่ได้.

พ่อได้ทราบว่ามีลูกบางคนมีความคิดอย่างเฉียบแหลม แถลงคารมคมคายว่า "เขาเกิดมาก็เพราะพ่อเล่นอารมณ์เท่านั้น จึงไม่มีความสำคัญในการทำให้เกิด ส่วนในการเลี้ยงดูก็ไม่บุญคุณอะไร เพราะทำให้เกิดก็ต้องเลี้ยง เช่นเดียวกับไปจับนกเขามาไว้แล้วให้ข้าวให้น้ำ จะทวงบุญคุณต่อนกเขาอย่างไร ? มันเป็นภาระที่จำต้องทำเช่นนั้นต่างหากเล่า" ความคิดอย่างนี้พ่อก็ไม่ว่า "ถ้าใครมีลูกไม่เลี้ยงอาจผิดกฎหมายด้วยซี" ถึงเช่นนี้พ่อก็ไม่ว่า เพราะพ่อไม่ต้องการให้ลูกเห็นว่าพ่อมีความสำคัญ พ่อเพียงแต่ให้พ่อเองเห็นว่า ลูกมีความสำคัญ และพ่อไม่ใช่

เลี้ยงลูกอย่าจังทวงบุญคุณ ตรงกันข้าม พ่ออยากให้ลูกทวงบุญคุณจากพ่อ เพราะถ้าลูกไม่เกิดมา พ่อก็ไม่ได้รับตำแหน่งใหญ่ คือความเป็นพ่อคน ...

ธอมัสคาไลล์ที่เป็นฝรั่งมังค่าได้กล่าวไว้ว่า "ธรรมชาติได้เสกสรรให้เกิดต้นโอ๊กและกะล่ำปลี แต่สิ่งแวดล้อมประสาทว่า มันจะเติบโตสมบูรณ์หรือจะแกร็น" อันนี้ย่อมหมายความว่า การเกิดย่อมมีปัจจัยและมิใช่เกิดแล้วเป็นแล้วไป จะสมบูรณ์หรือจะแกร็นต้องมีสิ่งแวดล้อมอำนวยสนับสนุน กะหล่ำปลีก็ต้องรดน้ำพรวนดิน คนก็ต้องอุปถัมภ์เลี้ยงดูแนะนำสั่งสอนคนทุกคนย่อมเป็นดังนี้ คือการเกิดย่อมต้องมีผู้ให้เชื้อสาย เกิดมาแล้วต้องมีผู้สนับสนุน เช่นนี้ย่อมเป็นความจริงอย่างบิดเบือนไม่ได้ เพราะรู้เห็นกันตำตาอยู่ แต่ถ้าจะให้ดีก็ควรศึกษาเรื่องกรรมโดยเฉพาะชนกกรรม กรรมแต่งให้เกิด อุปถัมภกรรม กรรมสนับสนุน อุปปีฬกกรรม กรรมบีบคั้น อุปฆาตกกรรม กรรมตัดรอน ทุกคนย่อมเป็นมา และเป็นไปด้วยกรรมเหล่านี้ แต่ต้องศึกษากันอย่างมาก จึงจะรู้จักตัวกรรมที่แท้ เท่าที่พ่อพร่ำพูดนี้มิใช่จะทวงบุญคุณจากลูก ความหวังของพ่อที่มีอยู่แก่ลูกก็คือว่าต้องการให้ลูกรู้ความจริง พ่อนี่แหละเป็นพ่อ ถ้าพ่อไม่บอก ลูกจะรู้ได้อย่างไร ? พ่อเป็นผู้กุมความลับเรื่องการเกิดของลูกไว้อย่างสิ้นเชิง พ่อปฏิเสธเสียคนเดียวว่า *พ่อมิใช่พ่อของลูก คนก็จะเกิดสงสัยกันทั่วเมือง* ลูกก็อาจถูกตราหน้าว่า *ลูกไม่มีพ่อ* และการที่พ่อมีลูกนั้นมิใช่ถืออย่างไปตีกบ ซึ่งได้มาแล้วจะต้มยำอย่างไรก็ได้ พ่อจะต้องประคับประคองลูกให้ไปสู่จุดหมายที่ดี ให้ศึกษาอักขรสมัย ศึกษาสิ่งแวดล้อม ศึกษาเรื่องชีวิต และศึกษาให้ทราบตัวแท้ของสิ่งต่าง ๆ เพื่อให้ลูกมีความ เจนจัดพอที่จะ ไปโชว์ฝีมือ บนเวที หลายแห่งและพอที่จะหาความผาสุขบนพื้นพิภพนี้ได้ โลกจะเหลวแหลกสักเพียงไรก็ตาม ลูกพ่อของพ่อต้องไม่เหลวแหลก เพื่อความสุขสมบูรณ์ของลูกเอง ก็อะไรเล่าจะเป็นหลักประกันได้ ? *ความรู้ดีปฏิบัติชอบ* นี่แหละจะเป็นหลักประกันได้ พ่อมีเรื่องจะพูดกับลูกมากเหมือนกัน แต่เรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ วิญญาณของแม่ได้กล่าวไว้โดยละเอียดแล้ว พ่อจึงจะกล่าวเฉพาะบางเรื่อง — —

เรื่องแม่ ลูกเกิดมาต้องมีแม่ ตัวแม่ที่แท้อยู่ที่ตรงไหน ? ลูกต้องเข้าใจให้ดี มิฉะนั้นมิวันใดก็วันหนึ่ง ลูกอาจเบื่อแม่ รังเกียจแม่ ไม่เคารพนับถือแม่ก็ได้ บางวันแม่ไปเล่นไพ่

บางวันแม่ไปทะเลาะกับเพื่อนบ้าน บางวันแม่บ่นจู้จี้จุกจิก ซึ่งเป็นเรื่องที่น่ารังเกียจ แต่ลูกต้องเข้าใจว่า แม่ที่แท้ มิได้ไปเล่นไพ่ มิได้ทะเลาะกับเพื่อนบ้าน มิได้บ่นจู้จี้จุกจิก เพราะตัวแม่ที่แท้อยู่ตรงที่ *ความเป็นผู้บังเกิดเกล้า คือตั้งครรภ์ แล้วคลอดลูกออกมา* ความหมายอันนี้ไม่มีการเปลี่ยนแปลง ย่อมเป็นอมตะ ดังนั้น ความนับถือบูชาแม่ จึงไม่วันที่จะคืนคลายได้ ไม่ว่าแม่จะเป็นอะไร ? จะเป็นทาสีหรือราชินีก็เหมือนกัน แม่ย่อมเป็นแม่ของลูกอยู่เสมอ หากแม่จะห่อหุ้มร่างด้วยผ้าขี้ริ้วก็ดี หรือเป็นผู้ต้องหาว่าเป็นนางโจรก็ดี ลูกจะเฉิดฉายอยู่ในฐานะไหน ๆ ก็ตาม ก็ควรหมอบกราบลงที่เท้าของแม่เสมอ มักจะเป็นความผิดคิดมิชอบของพวกลูก ๆ อยู่อย่างหนึ่ง คือถ้าพ่อแม่ตกอยู่ในฐานะที่ต่ำต้อย เช่นยากจน แต่งตัวเป็นบ้านนอก พูดจาป้ำ ๆ เป๋อ ๆ อะไรต่าง ๆ ให้กลมกลืนกับสังคมปัจจุบันไม่ได้ ลูกที่คิดว่าตนหรูหราคบคนชั้นสูง ก็ไม่อยากให้ใครทราบว่าพ่อแม่เป็นเช่นนั้น ถึงกับว่างบางราย เมื่อพ่อแม่ชนิดนั้นมาพบกับลูกชนิดนี้ ซึ่งกำลังหรูหราในงานสมาคมเพื่อนหนุ่มสาว เกิดปฏิเสธว่ามิใช่พ่อแม่ของตน บอกกับเพื่อนของตน บอกกับเพื่อนฝูงบิดพริ้วโดยไม่ละอายว่า *ยายแก่กับตาแก่จำผิดไป* อย่างนี้ดูเป็นเรื่องที่น่าอนาถนัก พ่อคิดว่าพ่อแม่ของคนเรานั้นยิ่งตกอยู่ในฐานะต่ำ ลูกยิ่งแสดงความนับถือสูง เช่นนี้จะทำให้มองเห็นภูมิธรรมอันแท้จริง มิใช่ทำประจบประจงเพื่อได้มรดก และจะเพิ่มความนับถือจากเพื่อนฝูงยิ่งขึ้น พ่อคิดว่า ถ้าลูกกำลังชุมนุมอยู่กับเพื่อนหนุ่มสาว สมมติว่าแม่ของลูกยากจนนุ่งผ้าขาดกระรุ่งกระริ่งมาหา ลูกรีบวิ่งออกไปต้อนรับแล้วกราบลงที่เท้าของท่าน พร้อมกับแนะนำให้เพื่อนฝูงทราบว่า *หญิงคนนี้คือแม่ของตน* พ่อเชื่อเหลือเกิน เพื่อนฝูงของลูกจะดีใจจนกลั้นน้ำตาไว้ไม่ได้ และจะพากันนับถือน้ำใจของลูกยิ่งขึ้น พ่อเองก็เคยรักน้ำใจของคนที่เขาเอาใจใส่คนแก่ เอาใจใส่แม่ของเขา และเอาใจใส่ญาติผู้ใหญ่โดยไม่เลือกฐานะ ขอให้ลูกของพ่อได้ใช้ความคิดให้ถูกต้องเถิด มิ่งมงคลจะมีแก่ลูกเอง.

เรื่องญาติ ลูกเกิดมาต้องมีญาติ เช่นเดียวกับไม้ไผ่ต้องมีเหล่ากอ ญาติมีความสำคัญทางสืบสายโลหิต และร่มเงาของญาติท่านว่าเป็นความสุขอย่างหนึ่ง คนมีญาติย่อมได้รับความ

อบอุ่น ทางพระให้ถือความเป็นญาติอย่างน้อยถึงเจ็ดชั่วโคตร คือให้พระขอสิ่งของจากญาติได้โดยไม่ต้องปวารณา จึงเห็นได้ว่าท่านให้นับถือญาติกันเพียงไร ? แต่มาถึงสมัยนิยมเงินนิยมทอง ความคิดของคนก็กลายไปบ้าง *มีเงินเขาก็นับว่าน้อง มีทองเขาก็นับว่าพี่ ถ้ายากจนเงินทองพี่น้องไม่มี* บางทียศศักดิ์ต่างกันก็เข้าหน้ากันไม่ได้ บางทีลืมทักกันไปหน่อยก็โกรธกันเป็นฟืนเป็นไฟ บางทีแย่งมรดกกันอย่างไร้มนุษยธรรม ถึงกับตัดญาติกันก็มี พ่ออยากให้ลูกรู้ไว้ว่าญาตินั้นตัดกันไม่ได้ เพราะตัวญาติที่แท้ ย่อมอยู่ที่สายโลหิต ลูกควรนับถือญาติทุกคน แม้แต่ญาติคนที่เลวที่สุด ลูกอย่าเอาเรื่องเล็กน้อยมาตัดสายโลหิตของลูกเสียเลย *ลูกควรถือหลักปราณีประนอมเป็นสำคัญ* แม้ลูกจะไปร่วมวงกับใคร โดยเป็นเขยหรือสะใภ้ ก็ควรจะได้ถือวงศ์ตระกูลของเขาเสมือนญาติโดยสนิทสนม จะทำอะไรควรตกลงกันฉันท์ญาติทุกกรณีย์ คนที่ใช้ทิฏฐิมานะพึดเหวี่ยงแม้แต่ญาติของตนเอง ย่อมเป็นที่ไม่น่าไว้วางใจ คนที่ได้ลูกสาวเขาแล้วไม่รู้จักแม่ยายก็ดูเต็มทน พ่อขอให้ลูกระมัดระวังในเรื่องเหล่านี้ให้ดี เพื่อผลประโยชน์ของลูกเอง

เรื่องพึ่งตนเอง ลูกของพ่อต้องคิดพึ่งตนเอง จึงจะเป็นการถูกต้องตามที่พระพุทธองค์ทรงสอนไว้ ยิ่งถึงคราวตกระกำลำบาก ลูกก็ควรได้คิดพึ่งตนเองให้มาก พ่อเห็นว่า การคิดพึ่งผู้อื่นนั้น *เป็นการขายตัวลงเป็นทาส* เป็นการทำให้ตนเองต่ำต้อยลงไป เป็นการไร้เกียรติ พ่อขอยกตัวอย่างง่าย ๆ เช่นคนอยากนั่งรถเก๋ง ก็ไปแต่งงานกับคนที่มีรถเก๋ง คนที่อยากมีบ้านอยู่ก็ไปแต่งงานกับคนที่เขามีบ้านอยู่ ดังนี้ย่อมตกเป็นเบี้ยล่างอย่างไม่มีปัญหา เขาผู้เจ้าของทรัพย์นั้นย่อมมีความรู้สึกว่า *ลูกเป็นคนอาศัย เป็นคนที่เขาอุปการะอุ้มชูขึ้นมา* สักวันหนึ่งเขาจะต้องวาง *อำนาจเหนือ* ลูกจะครองชีวิตอยู่อย่างลำบาก เป็นเจ้าแห่งความเศร้าโศก ระทมขมขื่นหวานอมขมกลืน และมิวันใดก็วันหนึ่ง ลูกอาจต้องหิ้วกระเป๋าเสื้อผ้าออกไปโดยกระทันหัน แต่ถ้าลูกคิดพึ่งตนเอง เก็บหอมรอมริบ เพื่อมีบ้านของตนเอง หรือเป็นบ้านเช่าในนามของตนเอง แม้เป็นหลังเล็ก ๆ ก็ยังภูมิใจแน่ใจในการครองบ้านนั้น ดีกว่าอยู่บ้านหลังใหญ่ซึ่งจะถูกไล่ออกไปเมื่อไรก็ไม่รู้ คนที่พึ่งตนเองได้ ย่อมห่างไกล *อำนาจเหนือ* การที่คนเราถูกอำนาจเหนือนั้น

ก็เหมือนช้างที่มีควาญอยู่บนหลัง จะถูกขอสับเมื่อไรก็ไม่รู้ ในเวลาที่ลูกยังไม่สามารถจะมีบ้านได้ ก็ขอให้ลูกคิดสะสมเงินทองไว้ ฝากไว้กับธนาคารที่มีหลักฐานมั่นคง และพยายามทำตัวเลขให้เพิ่มพูนขึ้นเรื่อย ๆ จากสามตัวเป็นสี่ตัวห้าตัวหกตัวโดยลำดับ เงินทองนั้นแม้เล็กน้อยก็เป็นของมีค่า ถ้าลูกดูถูกค่าของเงิน ลูกจะต้องยากจนไปตลอดชาติ *เงินทองเป็นของน้อย แต่เก็บบ่อยก็ได้มาก* การทำงบประมาณนั้น ลูกอย่าทำแต่เพียงรายรับกับรายจ่ายต้องทำรายเหลือไว้ด้วย *รายรับ รายจ่าย รายเหลือ* ลูกต้องทำให้เรียบร้อย และที่ดีที่สุดคือ *รายเหลือ* รายเหลือนี้แหละจะป้องกัน *อำนาจเหนือได้* และจะพึ่งตนเองได้ในอนาคต คนบางคนทำงานมีแต่อดีต คือได้เงินมาต้องนำไปชำระหนี้ที่ค้างไว้ บางคนมีแต่ปัจจุบัน คือได้เงินมาเท่าไรใช้หมด บางคนทำงานมีอนาคต คือเมื่อทำงานได้เงินมาก็มีการเก็บสะสมไว้ด้วย ลูกของพ่อต้องเป็นคนมีอนาคตและเป็นคนพึ่งตนเองได้ แต่การที่พ่อสอนให้ลูกพึ่งตนเองนี้ ลูกอย่าเข้าใจเลยเถิด แล้วเป็นคน *เย่อหยิ่ง ปั้นปึ่ง จองหอง* ลูกต้องเป็นคนอ่อนโยน อ่อนหวานแล้วแต่กรณีย์ *เพราะความดี*เท่านั้น ที่จะช่วยบุกเบิกทางให้ลูกไปถึงที่พึ่งตนเองได้โดยแท้จริง

เรื่องของความคิด ลูกของพ่อต้องใช้ความคิดให้ชอบด้วยเหตุผลและได้ผล *ความคิดรอบคอบ* ย่อมมีความหมายที่ดีมาก บางสิ่งบางอย่างมีค่าทางวัตถุ บางสิ่งบางอย่างมีค่าทางจิต-ใจ ลูกอย่าคิดให้ขัดแย้งกัน นักเศรษฐกิจอาจไม่นึกถึงค่าของพระเจดีย์เลย แต่นักศาสนาย่อมมองเห็นค่าในองค์พระเจดีย์นั้น พ่อเคยชอบใจตระกูลบางตระกูลที่เขาสืบสายกันมา ด้วยความรู้จักทั้งค่าในทางวัตถุ และค่าในทางจิตใจ เขาหาเงินหาทองพร้อมกันไปกับการตั้งตนไว้ชอบในทางศาสนา บางวันก็ไปไหว้พระเจดีย์ บางวันก็ไปฟังเทศน์ในพระอุโบสถ ทุกวันนี้พ่อมักจะได้เห็นคนคลั่งอยู่ ๒ พวก คือพวกคลั่งเศรษฐกิจ ก็คิดรื้อโบสถ์รื้อเจดีย์ เพราะเห็นว่าไม่อำนวยผลทางเศรษฐกิจ พวกคลั่งศาสนา ก็เห็นว่าการเศรษฐกิจอุตสาหกรรมไม่อำนวยผลให้รอดพ้นจากทุกข์ เป็นการงานที่น่าเบื่อหน่าย เพราะต้องท่องเที่ยวอยู่ในวงกลม (วัฏฏสงสาร) เกิดอา-การเพ่งเล็งกันขึ้น นักเศรษฐกิจเห็นนักศาสนาเป็นกาฝากสังคม นักศาสนาเห็นนักเศรษฐกิจเหมือนอูฐในทะเลทรายต้องเข็ญภาระอย่างหนัก พ่อนอบน้อมแด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว

ระลึกถึงพระธรรมคำสั่งสอนพระองค์ก็เห็นว่า ไม่มีการขัดแย้งกันทั้งทางโลกและทางธรรม พระองค์สอนไว้ทุกประโยชน์ ทั้งประโยชน์โลกนี้ ทั้งประโยชน์โลกหน้า ทั้งประโยชน์อย่างยิ่ง ใครจะทำอย่างไหนพระพุทธองค์ก็ทรงส่งเสริมทั้งนั้น ไม่มีการทรงติโน่นตินี่ เป็นแต่ว่า ผู้ที่มุ่งจะทำประโยชน์ชั้นสูง แล้วไปหลงประโยชน์ชั้นต่ำ ก็ทรงแนะนำ เป็นการปฏิบัติไม่ชอบด้วยเหตุผล ลูกของพ่อต้องรู้ว่า อะไร ? เป็นอะไร ? ลูกอย่าปากมากพูดซัดโน่นซัดนี่ ลูกจะกลายเป็นเหมือนแม่โคที่ไม่มีน้ำนมให้ลูกดื่มแล้วถีบโน่นถีบนี่ มันจะตกหนักว่า ลูกไม่มีความรู้อะไร หรือรู้ก็ไม่รอบคอบ รู้เพียงอย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วก็เที่ยวถ่มน้ำลายรดฟ้า หรือซัดฝุ่นขึ้นเหนือลม โลกกับธรรมต้องอิงอาศัยกัน ลูกต้องจำไว้——

ลูกอย่าไปคิดอะไรที่มันไม่เป็นผลดีแก่ลูก วิทยาการในโลกมีมาก ตรรกวิทยา จิตตวิทยา สังคมวิทยาปรัชญา ลูกต้องไม่แก่วิทยาเหล่านี้จนเข้าใครไม่ได้ หลักที่เข้าใครเข้าได้ของพระพุทธเจ้ามีอยู่ ๗ ข้อ *คือ รู้เหตุ รู้ผล รู้ตน รู้ประมาณ รู้กาล รู้ชุมชน รู้บุคคล* ถ้าลูกของพ่อใช้รู้ทั้ง ๗ นี้เป็นหลักดำเนินชีวิตแล้ว พ่อเชื่อเหลือเกินว่า ลูกจะไม่มีการผิดหวังอะไร ลูกจะวิพากษ์วิจารณ์อะไรก็จะเป็นไปโดยชอบ และลูกจะทำอะไรก็ตัดสินใจได้ง่ายและถูกต้อง พ่อจะขอยกตัวอย่างการปฏิบัติต่อเรื่องที่เกิดขึ้นง่าย ๆ เช่นคนในบ้านเกิดมีอาการแน่นิ่งขึ้น ลูกไม่ต้องตกใจโวยวาย จงตรวจดูด้วยอาการปกติ ถ้ายังไม่ตายก็ไปตามหมอมาหรือจัดส่งโรงพยาบาล ถ้าตายก็จัดการเกี่ยวกับงานศพตามประเพณี พูดง่าย ๆ ว่า *ถ้ายังไม่ตายก็ให้หมอไป ถ้าตายแล้วก็ให้สัปเร่อไป* เรื่องอื่น ๆ ก็เหมือนกัน ลูกต้องยอมให้มันเป็นไปตามเรื่อง และทำไปตามเรื่อง ลูกต้องเตรียมใจไว้ให้พร้อม ยอมรับหลัก *อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา* ของพระพุทธองค์ เพราะในที่สุด ลูกไม่มีอะไรนอกจากนั้น——

ชีวิตของลูกในปัจจุบัน พ่อทราบดีว่าเป็นอยู่อย่างไร ? ลูกจะนึกถึงตนว่าเป็นอย่างไรก็ตาม พ่อคอยเอาใจใส่ลูกเสมอ ลูกก็คงตกอยู่ในลักษณะคนค้าขายทุกวัน บางวันลูกก็ขาดทุน บางวันลูกก็ได้กำไร ไม่ใช่พ่อจะพูดเป็นปฤษณาอะไร พ่อหมายความว่าลูกต้องเกี่ยวกับสังคม เกี่ยวกับบุคคลใดบุคคลหนึ่ง เมื่อลูกไปเจอกับใคร ? สนทนากับใคร ? ร่วมงานกับใคร ? นั่นก็

เท่ากับลูกเอาหน้าไปเสนอขาย ถ้าลูกไปทำ *ขายหน้า* หรือ *งามหน้า* ขึ้น ก็เรียกว่าขาดทุนอย่างย่อยยับ ขาดทุนเงินทองเสียดีกว่า ในสังคมปัจจุบันมีนักค้าหากำไรแบบพรานเบ็ดอยู่มาก พวกนี้เสียกุ้งมุ่งได้ปลากะพง ลูกอย่าเผลอไปติดเบ็ดเข้า ค่าตัวของลูกจะนำไปแลกกับอามิสไม่ได้ ชีวิตย่อมมีค่าเหนือกว่าวัตถุที่เขาหยิบยื่นให้ เขาสละของเล็กน้อย *ลูกจะสละตัว สละคุณธรรม* ก็เป็นการเกินไป ลูกจงยอมมอบกายถวายชีวิตเฉพาะสิ่งที่มีคุณค่าทางจิตใจเท่านั้น การอยู่ในโลกย่อมมีหนังมีลครให้ดู แต่เมื่อลูกดูแล้วก็จงย้อนดูตัวเองเสียบ้างจะได้รู้ว่า บัดนี้ลูกอยู่ในบทไหน ? ถ้าลูกคิดจะมีเพื่อนร่วมชีวิตสักคนหนึ่ง ลูกจะต้องดูให้ตลอดว่าเขามีคุณธรรมแค่ไหน ? เขามีความนับถือแสดงความสนิทสนมกับคนที่ลูกนับถือได้เพียงไร ? พ่อเคยชื่นชมต่อเพื่อนบางคนบางคนที่เขาดี แต่ก็เคยเศร้าใจที่บางคนไปได้เพื่อนมามีท่าทางแปลก ๆ ไร้ความสุภาพ พ่อออกจะพูดเลยธงไปมาก แต่ก็ด้วยวิญญาณของพ่อที่เป็นห่วงลูก อยากให้ลูกเป็นสัญญลักษณ์แห่งความดี ลูกชายของพ่อต้องเข้มแข็งซื่อสัตย์สุจริต ลูกสาวของพ่อต้องอ่อนหวานมรรยาทเรียบร้อย และทั้งลูกสาวลูกชายต้องมีศีลธรรมประจำใจ โรงหนังโรงลครไม่ใช่เป็นแห่งเดียวที่ลูกสนใจ ลูกต้องรู้จักบำเพ็ญกุศลตามประเพณีนิยมด้วย ในโลกมีทั้งคุณธรรมและอันตรายเป็นสิ่งเร้าอยู่สองอัน ซึ่งอาจแบ่งคนที่วิ่งไปวิ่งมาได้ ๔ พวก:—

๑. พวกวิ่งเข้าหาคุณธรรม วิ่งหนีอันตราย.
๒. พวกวิ่งหนีคุณธรรม วิ่งเข้าหาอันตราย
๓. พวกวิ่งหนีคุณธรรม วิ่งหนีอันตราย
๔. พวกวิ่งเข้าหาคุณธรรม วิ่งเข้าหาอันตราย

ดังนี้ ลูกลองนึกดูทีหรือว่า พวกไหนจะมีชีวิตอยู่อย่างราบรื่นได้ ? พวกที่ ๒ ถึงความพินาศเร็วที่สุด เพราะคุณธรรมไม่มี มีแต่อันตราย พวกที่ ๓ ก็จะถึงความพินาศไม่สู้ช้านัก เพราะคุณธรรมไม่มี จะหนีอันตรายไปก็ไม่ได้ถึงไหน พวกที่ ๔ มีทั้งคุณธรรมและอันตราย พวกนี้ถ้าเป็นไข้ก็ทายว่าเป็นตายเท่ากัน ถ้าจะว่าถึงอารมณ์ก็เป็นประเภทคุ้มดีคุ้มร้าย มีดีมีชั่ว ใครจะคบค้าสมาคมก็ยากอยู่เหมือนกัน พวกที่ ๑ เป็นดีที่สุด เพราะมีคุณธรรม ไม่มีอันตราย

คนพวกนี้นอกจากตัวของเขาจะดีเองแล้ว ใครจะคบไว้เป็นอะไรก็ใช้ได้ พ่ออยากจะให้ลูกของพ่อเป็นคนจำพวกที่ ๑ นั้น คือรู้จักทั้งการเข้าหาคุณธรรม และรู้จักวิ่งหนีอันตราย พ่อจะพร่ำพูดอะไรไปมันก็มากนัก ลูกอาจเบื่อหน่ายก็ได้ จึงจะขอบอกหลักโดยสรุปไว้ ลูกรู้จักหลักอันนั้น แล้วเทอดทูนให้ถูกต้อง ลูกก็จะเป็นคนดีได้ คือชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์.

เรื่องชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ลูกของพ่อเป็นคนมีโชคดีมาก ลูกเกิดมาในประเทศไทย ซึ่งสมบูรณ์ทั้งชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ลูกมีชาติเป็นเอกราช มีศาสนาอันบริสุทธิ์ มีพระมหากษัตริย์ซึ่งสืบสันตติราชวงศ์มาด้วยดี ลูกต้องเทอดทูนเอาไว้

อันชนใดไร้ชาติศาสนา ไร้พระมหากษัตริย์ยิ่งขัดสน
อันชนนั้นนั้นไซร้หรือใช่คน ดูชอบกลจริงเจียวเหมือนเปี้ยวปู

ถ้าลูกไม่มีชาติศาสนาพระมหากษัตริย์ ลูกก็เหมือนปูเหมือนเปี้ยว เมื่อมีภัยคุกคามก็วิ่งเข้ารู รูใครรูมัน ไม่มีองค์การใดมาคุ้มครอง ไม่มีหลักธรรมสำหรับปฏิบัติ ไม่มีใครเป็นประมุข ตามที่พระพุทธองค์ตรัสว่า ราชา มุขํ มนุสฺสานํ พระราชาทรงเป็นประมุขแห่งมนุษย์ทั้งหลาย พ่อควรจะได้พูดถึงเรื่องเหล่านี้โดยพิสดาร เพราะเป็นสถาบันอันสำคัญ และเป็นมิ่งขวัญของประชาชนชาวไทย แต่เป็นเวลาอันจำกัด และสติปัญญาของพ่อก็มิใช่มากมายอะไรนัก พ่อเห็นว่าชาวไทยที่ยังมีเกียรติอยู่ในโลกบ้าง ก็เพราะเรามีชาติศาสนาพระมหากษัตริย์เป็นหลักประกันอยู่ ลูกอย่าคะนองปากไปติโวหารแตะต้องล่วงเกินเข้า ประเดี๋ยวจะพากันเหม็นไปทั้งโคตร สถาบันที่คนส่วนใหญ่เขาเคารพเทอดทูนนั้น ขอลูกจงอย่าดูหมิ่นย่ำยีเป็นอันขาด โอกาสหลังพ่อจะได้พูดถึงเรื่องนี้กับลูกอีก พ่อมีชีวิตอยู่ทุกวันนี้ ด้วยความรักและเป็นห่วงลูกเสมอ เกรงว่าลูกจะทำอะไรพลั้งพลาด แลวชีวิตของลูกจะไม่ราบรื่น *ลูกจงวิ่งเข้าหาคุณธรรม และวิ่งหนีอันตราย* ให้ได้ พ่อขอกระซิบทิ้งท้ายไว้อีกหน่อยว่า ในชีวิตของพ่อนั้น พ่อไม่เคยเห็น

คนอกตัญญูคนใดได้รับความนิยมอย่างกว้างขวางในโลกนี้ พ่อเห็นแต่คนที่เขาเคารพต่อสิ่งที่ควรเคารพ เทอดทูนต่อสิ่งที่ควรเทอดทูน ไม่เป็นทาสอารมณ์ คิดเรื่องควรคิด ทำเรื่องควรทำ พูดเรื่องควรพูดเท่านั้น เป็นคนดี เป็นศรีบ้านศรีเมือง และได้รับความนิยมชมชื่นอย่างกว้างขวาง พ่ออยากให้ลูกของพ่อเป็นเช่นนั้น การดำรงชีวิตอยู่ในโลกนี้นั้น ขอให้ลูกของพ่อจงเป็นคน *ได้คิด* อย่าเป็นคน *สิ้นคิด* ในทุกกรณี

ด้วยวิญญาณของพ่อ

ขอให้ลูกหลานทุกคนจงอยู่เป็นสุขเถิด

วิญญาณของแม่

แม่ ย่อมมีความหมายสำคัญต่อชีวิตของเรา เราไม่มีแม่ ก็ไม่มีทางจะเกิดก่อชีวิตขึ้นมาได้ ท้องของแม่ซึ่งมีเนื้อที่เพียงเล็กน้อยนั้น ได้เป็นแหล่งแรกสำหรับสร้างเนื้อสร้างตัวของเรา และด้วยเดชะบุญกุศลที่แม่ของเราท่านเป็นคน เราจึงได้พลอยมีเชื้อสายเป็นคน ได้มีโอกาสเสนอหน้ากับเขาในลักษณะเป็นคน หากแม่ของเราเป็นอื่น หน้าของเราก็เป็นอื่นไปตาม พระคุณของแม่จึงมีน้ำหนักยิ่งพิภพ มีความกว้างใหญ่ยิ่งกว่าดินฟ้ามหาสมุทร วิญญาณของแม่ย่อมเป็นอมตะ——

ธมฺมสาโร ภิกฺขุ วัดบวรนิเวศวิหาร

ตอนเช้าวันหนึ่ง อากาศกำลังแจ่มใส เกล็ดเมฆสีขาวเกลื่อนอยู่เต็มท้องฟ้า วิญญาณของแม่กำลังสดชื่น ตอนสายอากาศเริ่มขมุกขมัว กลุ่มเมฆสีเทาค่อย ๆ เคลื่อนที่ไปทางทิศตะวันตก วิญญาณของแม่เริ่มกระสับกระส่ายอย่างบอกไม่ถูก ใคร จะ รู้ บ้างว่าในขณะนั้นจะมีอะไรเกิดขึ้น ? มฤตยูกำลังจะทำอะไร ? ณ ปราสาทหลังใหญ่ได้มีเสียงปืนนัดหนึ่งดังขึ้น *ปั๋ง . . .* แล้วก็ติดตามด้วยเสียง *โอ๊ย แม่จ๋า* ทันใดนั้นก็มีเสียงแหลมเล็กสวนขึ้นมาอย่างรวดเร็ว *โธ่ ลูกเอ๋ย* หลังจากนั้นเสียงสะอึกสะอื้นอย่างหนักก็เกิดขึ้น แล้วก็ค่อย ๆ แผ่วเบาจางหายไปในที่สุด *เปล่า ... วิญญาณของแม่ยังเป็นอมตะอยู่เสมอ* เรื่องราวที่เกิดขึ้น ย่อมกระทบกระเทือนต่อวิญญาณของแม่อย่างเหลือเกิน ... เป็นความทารุณที่กระแทกกระทั้นต่อดวงวิญญาณของแม่ ความทารุณของโลกเช่นนี้ ย่อมเป็นภาวะที่แม่สุดแสนจะทนทานได้ ——

โอ๊ย แม่จ๋า กับ *โธ่ ลูกเอ๋ย* ย่อมเป็นประกาศิตแห่งวิญญาณรักระหว่างแม่กับลูก ซึ่งไม่มีอะไรจะทำให้ลบเลือนไปได้ เป็นคำที่ลูกได้ฝากไว้แก่แม่ในวินาทีสุดท้าย และเป็น

คำที่แม่ได้ฝากไปให้แก่ลูกในวินาทีสุดท้ายเช่นเดียวกัน แม้เวลาจะน้อยแสนน้อยที่ลูกจะจากไป แต่ด้วยวิญญาณของแม่ซึ่งผูกพันอยู่กับลูกตลอดเวลา จึงสามารถสนองคำ โธ่ ลูกเอ๋ย ออกไปได้ทันที หลังจากนั้นวิญญาณของแม่ก็ตกอยู่ในลักษณะที่หวั่นไหวและหวาดกลัว แม่เสียดายลูกที่จากไป แม่เป็นห่วงลูกที่ยังอยู่ เหมือนแม่ไก่ที่ถูกพญาเหยี่ยวเฉี่ยวเอาลูกไปฉะนั้น แม่ไม่รู้จะทำอย่างไร ? แม่แทบจะทอดชีวิตให้เป็นไปตามยถากรรม แต่ด้วยวิญญาณของแม่ แม่จะทำเช่นนั้นไม่ได้ ในที่สุด แม่ก็หอบหิ้วลูกที่ยังเหลืออยู่ พากันไปอยู่เสียอีกมุมหนึ่งของโลกซึ่งคิดว่าปลอดภัย — —

ลูกจ๋า ... มาไปกับแม่เถิด แม่จะพาลูกไปทุกแห่งหน แม่จะไม่ยอมจากลูก แม้จะต้องตกระกำลำบากสักเพียงไร ... แม้จะต้องไปในอันถิ่นไกลแสนไกล ... คำรำพันของแม่ในยามวิปโยค เป็นสำเนียงที่แหบแห้งและแผ่วเบาเหลือเกิน แต่มีความหมายที่รุนแรงลึกซึ้งจับใจอย่างยิ่ง นี่แหละวิญญาณของแม่ แม้จะตกอยู่ในฐานะอย่างไรก็ตาม แม่ย่อมเป็นห่วงลูกเสมอ — —

เบื้องหลังแห่งกรณีย์นี้ ได้มีความรุนแรงยิ่งกว่าสายฟ้าฟาด เมืองทั้ง-เมืองกลายเป็นดงโศกแลธารน้ำตา ยอดไม้ที่เคยโยกไหว และใบไม้ที่เคยโบกสบัด–พริ้วไปตามสายลม ในความรู้สึก ดูเหมือนนิ่งเงียบ ในคราวที่วิญญาณของแม่ตกอยู่ในมหาวิปโยคทุกข์ครั้งนี้ ดูช่างแสนเศร้าอะไรเช่นนั้น วิญญาณของแม่มีอิทธิพลเหลือเกิน – –

หวลคิดถึงเรื่องแม่ แต่ก่อนร่อนชะไร แม่ก็เป็นหญิงสาวคนหนึ่ง ซึ่งมีความเปล่งปลั่งทั่วทั้งร่าง และยังมีเวลาที่จะแต่งตัวให้สวยงามสมกับวัยสาวที่จะพึงทำได้ ครั้งนั้น แม่เป็นคนน่ารักของคนที่เขาจะรัก แม่เป็นคนที่น่าเอ็นดูของคนที่เขาจะเอ็นดู แม่ควรจะได้ครองความเป็นสาวสืบไป แต่โลกียวิสัย ย่อมมีสิ่งเตือนใจให้เกิดความหวังที่จะได้ลูก แม่ถึงกับบวงสรวงต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ตั้งปณิธานปรารถนาที่จะได้ลูกให้สมใจ แม้จะเสียหายอะไรมากมายสักเพียงไร

ก็ยอม แม่เคยหลงรักลูกคนอื่นเขามาก่อนแล้ว ถ้าแม่มีลูกของแม่เองแม่จักรักเพียงดวงใจ ดูช่าง น่าประหลาดเสียเหลือเกิน แม้รู้อยู่เต็มใจว่า การเลี้ยงลูกมีความลำบากมาก แต่การลำบาก เพราะลูก แม่พลีได้ การที่แม่อยากได้ลูกนี้ *มิใช่ปัญหากามารมณ์อย่างแน่นอน ความรู้สึกในด้านกามารมณ์กับความรู้สึกอยากมีลูก แม่รู้จักดี แม่สามารถแยกออกจากกันได้ หญิงโสเภณีพลีร่างเพื่อเงินมิใช่กามารมณ์ คนเราจะทำอะไรอาจสร้างวัตถุที่ประสงค์ขึ้นได้ แล้วแต่เจตนารมณ์ของแต่ละคน สำหรับเจตนารมณ์ของแม่อยากมีลูก แม่ก็อยากได้ลูกเพื่อเป็นขวัญตาและขวัญใจ กามารมณ์ไม่จำต้องมีลูกก็ได้ ดังที่ชายชั่วและหญิงโฉดปฏิบัติกันอยู่* ใช้ทั้งวิธีป้องกันและทำลาย ซึ่งโดยวิธีนั้น ๆ ลูกไม่มีทาง ที่จะเกิดขึ้นมาได้ หรือจะขึ้นดื้อแพ่งดื้ออาชญากรรมเกิดขึ้นมา ก็ไม่มีทางจะเงยหน้าอ้าปากต่อไป ได้ ถ้าแม่ไม่อยากจะเอาไว้ แต่แม่ไม่ทำเช่นนั้น เพราะคำว่าแม่มิใช่อยู่แค่กามารมณ์เท่านั้น แม่ย่อมมีความหมายอันลึกซึ้ง ซึ่งยิ่งคิดก็ยิ่งเห็น ... แม่คนนี้แหละ ที่ผลิตลูกออกมาเป็นคน ด้วยเจตนารมณ์อันดี แม่จึงเป็นแม่บังเกิดเกล้า หากบังเอิญมีแม่ที่เล่นกามารมณ์ แล้วจับผลัด จับผลูลูกเกิดมาและรอดชีวิตมาได้ อย่างนี้ก็ยังดี เพราะลูกคนนั้นได้เกิดมาเป็นคน ถ้าเรารับ รองกันว่า *เป็นคน* ดีกว่า *เป็นสัตว์ดิรัจฉาน* เพียงเท่านั้นก็เป็นบุญคุณหนักหนาแล้ว เพราะ เมื่อเป็นคนแล้ว ก็ย่อมได้สิทธิเสรีภาพโดยกำเนิดอยู่ในท่ามกลางพศกนิกร มีสิทธิที่จะเข้าไป เรียนหนังสือแม้ในมหาวิทยาลัย มีสิทธิที่จะเข้าไปบวชแม้ในพระพุทธศาสนา มีสิทธิที่จะร่วม ประกอบพิธีกรรมใด ๆ ก็ได้ และมีสิทธิอื่น ๆ เช่นจะเข้าโรงหนังโรงละครก็ไม่ถูกไล่... แม่ มีเหตุผลดีพอในการมีลูก แม่จึงมีลูกเท่าที่แม่มี ... แม่มีความคิดคำนึงมาก่อนแล้วในการที่จะ มีลูก — —

ในครั้งนั้น ครั้งที่แม่ตัดสินปัญหาชีวิตที่รู้สึกว่าสำคัญยิ่ง แม่คิดถึงการสละความ เป็นสาว และความเป็นโสด แม่เป็นห่วงตามภาษิตที่ว่า *จะดีชั่วแต่ยังกำลังสาว ลงจนสองสามจืดไม่ยืดยาว จะกลับหลังยังสาวสิเต็มตรอง* เช่นนี้ถ้าแม่ไม่อยากมีลูกแล้ว แม่

คงไม่เสี่ยง *จะกลับหลังยังสาวสิเต็มตรอง* เป็นคำที่เตือนใจแม่ให้ยับยั้งชั่งใจอยู่จนถึงวินาฑีสุดท้าย ในที่สุด แม่ก็เข้าพิธีแต่งงานกับคนที่แม่ *รัก* และคิดว่า *เขาจะเป็นพ่อที่ดี* แม่อาศัยความรักแท้เป็นสมุฏฐานในการแต่งงาน แม่รู้สึกในครั้งนั้นว่าเป็นการเสียสละอย่างใหญ่ยิ่งในชีวิต และเป็นการเสี่ยงเพื่อหวังผลคือลูก มิใช่เพียงสัญชาติญาณ แต่มันเป็นเจตนารมณ์ของแม่ — —

เมื่อพิธีวิวาห์ผ่านไป แม่ก็เริ่มฝันดีต่าง ๆ อันเป็นนิมิตรว่าจะได้ลูก แม่มีความพากภูมิใจอย่างบอกไม่ถูก แม่มักจะเล่าถึงฝันดีให้เพื่อนฝูงพึ่งบ่อย ๆ ซึ่งก็ได้รับคำพยากรณ์เป็นอย่างเดียวกัน *นั่นแหละ เธอจะมีลูก* แม่ก็ดีใจที่จะได้ลาภใหญ่ ในขณะนั้นแม่รู้สึกรักเพื่อนฝูงที่พยากรณ์เช่นนั้นทุกคน และในเวลาอันไม่ช้านัก ความรู้สึกประหลาดในชีวิตก็เกิดขึ้นแก่แม่ เป็นความรักชนิดใหม่ เป็นความรักที่แบ่งแยกหัวใจออกเป็นสอง แม่ไม่สามารถจะตัดสินได้ว่า แม่รักตัวเองหรือรักใครซึ่งอยู่ในท้องมากกว่ากัน แม่เกิดวิญญาณสองขึ้น (โทหพินี แพ้ท้อง) ต่อจากนั้น แม่ก็มีใจดี (สุหทา มีใจดี) เฝ้าถนุถนอมลูกที่อยู่ในท้องทุกวันคืน แม้ผู้ที่อาศัยอยู่ในท้องนั้นจะได้เพิ่มน้ำหนักขึ้นทุกวันก็ไม่รังเกียจ บัดนั้นลูกเป็นขวัญใจอยู่แล้วในท้อง แม่คอยวันคอยคืนที่ลูกจะคลอดออกมาเป็นขวัญตา ตลอดเวลาที่ลูกอยู่ในท้อง แม่ต้องมีความระมัดระวังเป็นพิเศษ ในเวลานั้นแม่รู้สึกว่าแม่มิใช่เป็นคนตัวเปล่า แม่ต้องรับผิดชอบต่อคนอีกชีวิตหนึ่ง ถ้าแม่เป็นอะไรไปเขาก็จะเป็นไปด้วย ถึงแม่จะตายแม่อยากให้เขารอด รอดมาอยู่ดูโลกในนามลูกของแม่ต่อไป — —

จำเนียรกาลสืบมา เมื่อจวนถ้วนทศมาส แม่รู้สึกว่าท้องยื่นออกมามากผิดปกติ จนร่างของแม่เสียรูปทรงไปหมด แม่ซึ่งเคยได้ชื่อว่ามีบั้นเอวสวย บัดนี้ความสวยนั้นมิได้เหลืออยู่เลย แม่ตรวจดูร่างกายของแม่ในกระจกเงา ก็เห็นได้อย่างชัดเจนว่าเป็นเช่นนั้น ถ้าเป็นสิ่งอื่นมาทำให้แม่ท้องโตเช่นนั้น แม่ก็จะให้หมอผ่าออก แล้วเอาโยนทิ้งเสีย แต่นี่สิ่งที่ทำให้แม่ท้องโตเป็นลูกที่แม่

ต้องการ แม่จึงมิได้เสียใจเลยที่ได้เสียรูปทรงไป และแม่มิได้คิดเลยที่จะผ่าออกโยนทิ้ง แม่กลับรักและทนุถนอมเป็นจอมขวัญ วันแล้ววันเล่า แม่คอยที่จะได้เห็นขวัญใจของแม่ — —

ในที่สุด วันเวลาที่แม่ตื่นเต้นที่สุดก็มาถึง แม่เริ่มเจ็บท้อง แต่ก่อนแต่ไรมาการเจ็บท้องหรือปวดท้องนั้น แม่เกลียดมันมาก แต่การเจ็บคราวนี้แม่ไม่เกลียดและแม่ไม่ตกใจแม่กลับดีใจซึ่งลูกรักจะออกมาให้เห็นหน้า รู้สึกว่าลูกเริ่มดิ้น ความเจ็บปวดของแม่ก็ทวีขึ้นเป็นการคลอดที่ยากอย่างยิ่ง ความยากนี้แทนที่แม่จะสงสารตัวเอง แม่กลับสงสารลูก กลัวว่าลูกจะลำบากในเวลาคลอด แม่นึกภาวนาในใจ ขอตั้งสัตยาธิษฐานต่อ *พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์* โดยเฉพาะต่อพระองคุลิมาลผู้มีมนต์อันศักดิ์สิทธิ์ด้วย ขอให้ลูกของแม่คลอดออกมาโดยสวัสดี แล้วแม่จะประกอบกองการกุศลตามสมควร หลังจากนั้นแม่หมดความรู้สึกไปชั่วขณะ-หนึ่ง เพราะเหตุไรไม่ทราบ เมื่อแม่มีความรู้สึกเพียงเลือนลาง ก็ปรากฏว่าลูกได้คลอดออกมาแล้ว เสียงร้องแว้ ๆ นั้น คือสัญญาณรักของแม่เป็นแน่นอน ความรักลูกเป็นภาวะที่ประหลาดมหัศจรรย์มาก แม่ก็ไม่รู้เหมือนกันว่า ความรักอันนี้ได้ระดมทุ่มเทมาจากไหนมากมาย แม่รู้สึกว่าลูกเป็นลาภใหญ่ และเป็นสมบัติชิ้นใหม่เอี่ยม แม่รู้สึกชื่นใจเป็นพิเศษ จนไม่สามารถจะกล่าวออกมาเป็นคำพูดได้ รู้สึกอยากเห็นหน้าลูกเป็นกำลัง แม่พยายามจนเห็น แม้จะไม่ค่อยถนัดนักแม่ก็ชื่นใจ สิ่งที่ให้ความตื่นเต้นแก่แม่มากที่สุด ก็คือนัยน์ตาของลูก ถึงจะเพิ่งลืมพบกับแสงสว่างใหม่ ๆ ซึ่งยังมีความระคายเคืองเป็นอันมาก ดังนั้นก็ดี *แม่มองดูรู้ได้ในดวงตา อนิจจาบุญหนักก็รักแม่* เพียงเท่านั้นแม่ก็ชื่นใจแล้ว ส่วนที่รู้สึกเป็นเกียรติอย่างยิ่ง ก็คือแม่สามารถออกลูกมาเป็นคนกับเขาเหมือนกัน ลูกของแม่จะได้มีโอกาสเคียงบ่าเคียงไหล่กับคน — —

เมื่อลูกร้องไห้แม่มีวิธีแก้ถึง ๓ อย่าง วิธีแรกให้ดื่มน้ำนมของแม่เอง น้ำนมนี้แม้แม่จะรู้ว่า เป็นเลือดที่กลั่นออกมาจากในอก ถึงเช่นนั้นแม่ก็สละให้ลูกดูดดื่มได้ จนกว่าลูก

จะอิ่ม และไม่ว่าลูกจะต้องการในเวลาใด ดึกดื่นเที่ยงคืนแม่สละเลือดในอกนี้ได้เสมอ วิธีที่สองแม่จะกล่อมลูกด้วยเพลงต่าง ๆ แม้แม่จะไม่เคยเป็นนักร้องมาเลย แม่ก็ร้องได้ด้วยความรักลูก ไม่มีเนื้อเพลงอะไรเลย แม่ก็ร้องอู่อี๋ไปตามแต่จะได้ บางที *วัดเอ๋ยวัดโบสถ์ มีต้นตาลตะโหนดอยู่เจ็ดต้น* ทวนไปทวนมาอยู่แค่นั้น กว่าลูกจะหยุดร้องไห้ วิธีที่สามแม่จะให้ผ้าคลุมแก่ลูก เพื่อความอบอุ่น เพื่อกันแมลงไต่ตอม แม้แม่จะไม่มีผ้าเนื้อดี แม่ก็พยายามใช้ผ้าที่ซักฟอกสะอาดเสมอ โดยวิธีอย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้งสามอย่าง แม่ก็สามารถทำให้ลูกหยุดร้องไห้ สามารถทำให้หลับ สามารถทำให้บังเกิดความยินดี นักปราชญ์ท่านกรุณาเรียกแม่ว่า **โตเสนฺตี** หญิงผู้ยังลูกให้ยินดี ตำแหน่งนี้แม้พระเจ้าจักรพรรดิ์ก็เป็นไม่ได้ ถึงเช่นนั้นแม่ก็มิได้เห็นแก่ตำแหน่งแต่ประการใด แม่ทำไปเพราะความรักลูกเท่านั้น – –

แม่มองดูลูกผู้ไร้เดียงสาด้วยสายตาอันเป็นห่วงวันคืนผ่านไป ลูกค่อยเจริญวัยขึ้นโดยลำดับ แม้การเติบโตของลูกเป็นการเชื่องช้าน่าเบื่อหน่าย กว่าลูกจะพลิกตัวได้ คลานได้ ตั้งไข่ได้ เดินได้ ก็เป็นเวลานาน ไม่เหมือนลูกไก่ ซึ่งพอแตกออกจากฟองแล้วไม่กี่วัน ก็เที่ยววิ่งคุ้ยเขี่ยหากินได้ ถึงเช่นนั้นแม่ก็รักลูกของแม่อยู่นั่นเอง ลูกของแม่น่าเอ็นดูทุกระยะเวลาเป็นเด็กแดงแม่ก็รักอย่างลูกแดง เวลาตั้งไข่แม่รักอย่างลูกตั้งไข่ แม่คอยรับขวัญในเวลาลูกหกล้มหรือตกใจ ดูแลลูกผู้ไร้เดียงสาและซุกซน ป้องกันลมแดดอันร้อนแรงซึ่งจะทำให้ลูกเป็นหวัด หรือทำให้ลูกได้รับความทรมานต่าง ๆ นักปราชญ์ท่านจึงเทอดทูลแม่ว่า *โปเสนฺตี หญิงผู้พอกเลี้ยง* ซึ่งเป็นตำแหน่ง เฉพาะของแม่เท่านั้น แต่แม่จะมีตำแหน่งหรือไม่ แม่ก็เลี้ยงดูลูกอุ้มชูลูก อันเป็นความรู้สึกที่ เกิดมาจากน้ำใจของแม่เอง มิใช่ตำแหน่งแต่งตั้งแต่ประการใด – –

นับตั้งแต่วันที่แม่มีลูกแล้ว แม่ก็มีความคิดใหม่เกิดขึ้นอีกอย่างหนึ่ง แต่ก่อนทรัพย์ของแม่ก็ดี ทรัพย์ของพ่อของลูกก็ดี แม่ก็หวงและเป็นห่วงทรัพย์เหล่านั้น โดยถือว่าเป็นทรัพย์ของแม่หรือทรัพย์ของพ่อของลูกเท่านั้น แต่บัดนี้ แม่ตั้งใจคุ้มครองทรัพย์เหล่านั้นไว้เพื่อลูกโดยเฉพาะ แม่รู้สึกสงวนทรัพย์สินขึ้นเป็นพิเศษ แม่ประหลาดใจตัวเองเหมือนกันว่า ทำไม

จึงเป็นเช่นนั้น ? ทำไมแม่จึงตั้งใจสะสมมรดกไว้ให้แก่ลูก ? ทั้ง ๆ ที่ลูกรบกวนแม่ตลอดเวลา แม่ก็ตอบได้เพียงประโยคเดียวว่า การกระทำนั้นเป็นสัญญลักษณ์แห่งความรักลูกเป็นวิญญาณของแม่ — —

ครั้นเมื่อลูกได้เดียงสา ซึ่งพอจะฟังคำของแม่เข้าใจ แม่ก็เริ่มให้การศึกษา คำแรกที่แม่สอนเป็นคำที่สั้น แต่มีความหมายลึกซึ้งสำหรับชีวิตของแม่เหมือนกัน เขาเป็นคนที่แม่เคยรักและเสียสละตัวให้แก่เขา แม่สอนให้ลูกเรียกเขาว่า *พ่อ* แม่เห็นได้ชัดว่าเขาสะดุ้งพร้อมกับอมยิ้ม และมองลูกด้วยสายตาที่อ่านออก เหมือนกับที่เขาเคยมองแม่เมื่อครั้งหนึ่งที่ล่วงมาแล้วนั่นเอง แม่ดีใจที่รู้ว่ามีคนรักลูกเพิ่มขึ้นอีกคนหนึ่ง คือพ่อของลูก และเมื่อลูกพูดได้มากขึ้นแม่ก็สอนให้ลูกเรียกเขาคนนั้นว่า *คุณพ่อ* สามชีวิตของเราเป็นโซ่ทอง—เป็นสายสัมพันธ์—เป็นเอกฉันท์แห่งครอบครัว และเมื่อแม่มีลูกอีก แม่ก็จะรักและถนอมลูกทุกคนสืบไป แม่รักลูกคนแรก แม่ก็อยากให้ลูกของแม่มีน้องมาก ๆ แม่ไม่คิดกักกันที่จะมิให้น้องของลูกเกิดมา หากแม่มั่งมี แม่ก็จะเลี้ยงลูกตามฐานะมั่งมี หากแม่ยากจน แม่ก็จะเลี้ยงตามประสาคนยาก แม่เคยเห็นคนยากจนทนอดอยาก เพื่อให้ลูกได้อยู่ดีกินดีตลอดถึงเรียนดี แม่ปลื้มใจกับคนประเภทนี้เหลือเกิน แม่บูชาความอดทนของเขาเสมอ เมื่อลูกออกวิ่งได้ห่างอกแม่ออกไป ข้อเดือดร้อนของแม่ก็มีอยู่ว่า เกรงลูกจะไปประพฤติล่วงเกินต่อสิ่งเคารพทางศาสนา ต่อราชตระกูล ต่อผู้หลักผู้ใหญ่ต่อเพื่อนบ้านใกล้เคียง ตลอดไปถึงก่อความรำคาญในที่ต่าง ๆ ไปทำลายของสาธารณะเช่นเด็ดดอกไม้ขีดเขียนตามผนังกำแพง ใช้ส้วมสาธารณะแล้วไม่ล้างหรือล้างไม่สะอาด แม่เป็นห่วงต้องพร่ำสอนลูกอยู่เสมอ *สิ่งใดควรทำแม่ก็บอก สิ่งใดไม่ควรทำแม่ก็บอก* แม่อยากให้ลูกเป็นเด็กดีของแม่ เป็นเด็กดีที่ใครเห็นแล้วจะต้องเอ็นดู เป็นเด็กที่มีความเข้าใจและเคารพต่อชาติศาสนา พระมหากษัตริย์ แม่จะเศร้าใจอย่างยิ่ง ถ้าลูกของแม่ไปเที่ยววิ่งอยู่ตามถนน ไปชุกชนตามหน้าโรงหนัง มีกิริยาวาจาไม่เรียบร้อยในที่ต่าง ๆ แม่จะต้องสอนแล้วสอนอีก แม่ไม่เคยทอดอาลัยว่าลูกของแม่เป็นคนสอนไม่ได้ แม่หวังว่าลูกของแม่จะต้องสั่งสอนได้เสมอ เพราะแม่เชื่อว่า ลูกก็รักแม่เหมือนกัน——

ครั้นลูกโตอยู่ในวัยน่ารัก แม่มองดูแล้วก็ชื่นใจในความสวยงามของลูก ชื่นใจต่อผลงานของแม่เองในการที่เลี้ยงลูกจนมีความสมบูรณ์เจริญวัยถึงเพียงนี้ แม่อดที่จะชำเลืองชมลูกของแม่ไม่ได้ และทุกครั้งแม่รู้สึกเป็นขวัญตาและเป็นขวัญใจ แต่ผลที่จะได้จากการเลี้ยงลูกมิใช่มีแต่เท่านี้ เมื่อลูกอยู่ในวัยคนอง แม่ก็เป็นห่วงเกรงลูกจะไปมั่วเมาประมาท เคลิบเคลิ้มหลงใหลต่ออารมณ์ต่าง ๆ และประพฤติการณ์อันไม่สมควรลงไป ซึ่งจะเป็นการเสื่อมเสียชื่อเสียง ในระยะนี้แม่รู้สึกมีความหนักใจมาก จะไม่สั่งสอนตักเตือนลูก ก็เกรงว่าลูกจะเสียคน ครั้นจะสั่งสอนจ้ำจี้จ้ำไช เกรงว่าลูกจะรำคาญ แม่ต้องหาจังหวะโดยอุบายที่แยบคายที่จะตักเตือนลูก *โดยถือการปกครองสายกลางระหว่างประเพณีเก่า ๆ กับระบบสังคมใหม่ ๆ* ข้อที่แม่เป็นห่วงอย่างยิ่ง ก็คือลูกกลับบ้านไม่ตรงเวลา และเมื่อลูกกลับมาถึงลูกก็มีข้ออ้างเสมอ ซึ่งเกี่ยวกับเพื่อนบ้าง เกี่ยวกับคนอื่นบ้าง ต่างก็ล้วนแต่เป็นความจำเป็นทั้งนั้น และเป็นข้ออ้างที่ซ้ำซาก ด้วยความรักลูกแม่ก็รับฟังด้วยดีเสมอมาเมื่อลูกของแม่ยังไม่ปรากฏข้อเสียหาย แม่ก็ยังภูมิใจ——

แต่ความภูมิใจของแม่ต่อลูกในวัยคนอง ในวัยที่เลือดในกายของลูกกำลังร้อนแรง ในวัยที่จิตต์ใจของลูกเต็มไปด้วยความปรารถนาและความหวัง แม่มองดูลูก เห็นความว่องไว ความประเปรียว ความสดชื่น ความสนุกสนานร่าเริง และดวงตาอันแวววาวแจ่มใสนั้นแล้ว แม่ก็ภูมิใจ แต่ก็พร้อมไปกับความเป็นห่วงยิ่งสมัยนี้ เป็นสมัยที่มีความเร่งเร้าในด้านวัตถุ เป็นสมัยแห่งความเร็ว ทุกสิ่งทุกอย่างหมุนเวียนเร็วจนน่ากลัวจะรั้งใจไว้ไม่อยู่ และเมื่อถึงคราวเช่นนั้น ทุกสิ่งทุกอย่างก็จะกลับหน้ามือเป็นหลังมือ ลูกของแม่จะโลดเต้นกันไปในจังหวะที่ร้อนแรงขนาด ชาเวียร์คูกัตจักเป็นสิ่งล้าสมัย จะมีสิ่งเย้ายวนใหม่ ๆ เกิดขึ้น และแม่เกรงว่าลูกที่รักของแม่จะวิ่งไปสู่ เช่นเดียวกับแมลงเม่าบินเข้ากองไฟ... *แม่เกรงว่า ถ้าไม่มีอะไรมายับยั้งความเร็ว ความตื่น ความเห่อ ความยื้อแย่งแข่งดีกันไว้ สักวันหนึ่งโลกก็คงจะถึงจุดระเบิด...* แล้วความหายนะก็จะมีแก่ลูกของแม่ ซึ่งทุกสิ่งทุกอย่างจะเป็นการสายไปเสียแล้ว แม่ไม่

อยากให้อุบัติการณ์เช่นนั้นมีแก่ลูกของแม่ แม่จึงคิดแล้วคิดแล้วคิดอีกที่จะหาทางป้องกันไว้ก่อน เด็กที่กำลังจะเข้าสู่วัยฉกรรจ์นี้ แม่คิดว่ากำลังเหมาะที่ผู้ใหญ่จะปลูกฝังความดีให้ หลักปลูกฝังความดี แม่คิดว่ามีอยู่พร้อมแล้ว ในพระบวรพุทธศาสนา——

หลักปลูกฝังความดี ในพระพุทธศาสนาเป็น *อกาลิโก แปลว่า ทันสมัยอยู่เสมอ หมายความว่า เป็นความดีตลอดกาล อำนวยผลดีไม่จำกัดเวลา หรือจะหมายความว่าเป็นของเก่าที่ยังใช้ได้ดีในปัจจุบัน เป็นของปัจจุบันที่ไม่รู้จักเก่าในอนาคต* และสดชื่นอยู่เสมอ ภายใต้พระอาทิตย์ พระจันทร์ ๒ ดวงนี้ พวกนักวิทยาศาสตร์และนักปราชญ์ทั้งหลายก็รับรองความจริงข้อนี้ และยังเป็นความจริงอีกว่า พระพุทธศาสนานั้น ยิ่งค้นคว้าก็ยิ่งพบแต่ความดี แม่จึงคิดว่า หลักปลูกฝังความดี สำหรับลูกของแม่ แม่จะคัดข้อธรรมจากพระ-พุทธศาสนานี่แหละ และเมื่อลูกของแม่ได้ปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนาแล้ว แม่ก็คงจะไม่ต้องห่วงลูกอีกต่อไป ลูกของแม่คงจะไม่ประพฤติเสื่อมเสีย คงจะประพฤติแต่สิ่งที่ดีงามเท่านั้น แม้แม่จะตายก็คงนอนตาหลับ——

หลักปลูกฝังความดี ซึ่งแม่จะให้แก่ลูกในระยะนี้ แม่จะไม่ให้หัวข้อที่กว้างขวางเกินไปนัก เพราะแม่รู้ดีว่า ลูกยังมิได้คิดการณ์ไกล ลูกมักจะเป็นคนเห็นแก่ตัว แม่ก็จะสอนให้ลูกรักตัวของลูกเอง แต่ให้รักโดยมีเหตุผลที่สมควร หลักทางพระพุทธศาสนาบอกไว้อย่างเจาะจงว่า *ความรักอื่นเสมอด้วยตนไม่มี* หลักอันนี้แม่จะขอบอกลูกไว้ว่า ถ้ามีใครเขามาบอกว่า เขารักลูกยิ่งกว่าตัวของเขาก็ดี เขารักลูกเท่ากับตัวของเขาก็ดี ก็ขอให้ลูกขอบใจเขาแต่อย่าเชื่อ...ลูกต้องรักตัวของลูกเอง ลูกต้องไม่อยากให้ใครเขามารักตัวของลูกมากนัก ลูกจึงจะมีวิริยะสร้างตนเอง และรู้จักสงวนตนเอง เมื่อลูกรู้จักรักตนเองแล้ว พระพุทธองค์แนะจุดหมายแห่งชีวิต เพื่อสงวนตนของลูกไว้เป็น ๓ ระยะ ดังนี้ :—

๑. ในระยะต้น ลูกของแม่ต้องพยายามเล่าเรียนศึกษาให้ดีที่สุด เท่าที่โอกาสจะอำนวยให้ได้ เพื่อจะได้เป็นอาชีพในภายหน้า เพราะในเวลาอีกไม่ช้านัก หากลูกไม่มีความรู้

ไม่มีประกาศนียบัตร ไม่มีปริญญาบัตร ลูกจะหาทางประกอบอาชีพได้ยาก ลูกจะไปพูดกับใครเขา เขาจะไม่ยอมเข้าใจด้วย และในระยะนี้ลูกต้องระวังตัวให้มาก อย่าเป็นเด็กเกเร.

๒. ในระยะกลางคน ลูกของแม่ต้องประกอบอาชีพ พยายามทำเท่าที่เรี่ยวแรงและโอกาสจะทำได้ เพื่อลูกจะได้มีทรัพย์เป็นหลักฐานมั่นคง เพราะในเวลานี้ หรือต่อไปข้างหน้าหากลูกไม่มีทรัพย์ ลูกจะลำบากในการใช้จ่าย ลูกจะพูดกับใครเขาไม่ค่อยเข้าใจ และในระยะนี้ลูกต้องระวังการสังคมให้ดี ลูกของแม่ต้องฉลาด อย่าให้สังคมจูงลากไปในทางเสียหายได้ และลูกต้องมีหลักในการวิพากย์วิจารณ์สังคม ทุกวันนี้แม่เห็นคนพูดอะไรง่าย ๆ มีอยู่ดกดื่น การพูดอะไรออกไปโดยไร้เหตุผล ย่อมเป็นการทำลายเกียรติภูมิของลูกเอง ลูกของแม่จงอย่าเป็นคน *ถ่มน้ำลายรดฟ้า หาเหามาใส่หัว* ในระยะกลางคนนี้ ลูกต้องตั้งใจสงวนตนเป็นพิเศษ ลูกอยากได้ดี ก็ต้องทำดีเอาเอง *อย่าบ่น อย่าทวงความดีจากใคร* อย่าพูดว่า *กลุ้มใจ* อย่าพูดว่า *ไม่มีเงินใช้* เพราะไม่มีใครเขาชอบพึ่ง จะมีก็แต่คนเขาสมน้ำหน้า หรืออย่างน้อยเขาก็รำคาญหู ลูกอย่าริษยาคนมั่งมี อย่าเหยียดหยามคนจน เพราะนั่นเป็นผลิตผลแห่งกรรม-ลิขิต......เป็นเรื่องของเขาแต่ละคน ลูกอย่าไปยุ่งวุ่นวายอะไรกับเขาให้มากนัก ข้อสำคัญคือลูกต้องอ่านตนเองให้เข้าใจ ลูกเป็นอะไร ? ลูกสมควรจะต้องทำอย่างไร ? แล้วปฏิบัติให้สมควรแก่ฐานะของลูก ลูกต้องสงวนตนไว้ให้ดีเหมือนจามรีรักษาขน. แม่จะบอกลูกไว้ให้เข้าใจในเรื่องการทำงาน งานที่เขาทำกันอยู่นั้นมีอยู่ ๒ อย่าง อย่างหนึ่งเป็น *งานเหตุผล* อีกอย่างหนึ่งเป็น *งานนโยบาย* ลูกต้องเข้าใจจึงจะทำงานกับเขาได้จึงจะวิพากษ์วิจารณ์ได้ถูกต้อง และในที่สุดลูกจะเป็นคนอยู่กับโลกได้ โดยไม่มีความรำคาญอะไรมากนัก หากลูกมีความฉลาดเจนจัดขึ้นไปอีก ลูกก็จะอยู่กับโลกได้ด้วยความสดชื่น——

๓. ในระยะท้ายของชีวิต เป็นระยะที่จะต้องทำแต้มทางศีลธรรมให้มาก เพราะการก้าวขึ้นมาสู่อยู่บนเวทีโลกนี้ นับว่าเป็นยกสุดท้ายแล้ว แม่ไม่อยากให้ลูกไปสู่ป่าช้า โดยมิได้นำสมบัติชิ้นสุดท้ายไปด้วย *บุญกุศล* หรือ *ความดี* ย่อมเป็นสมบัติชิ้นสุดท้ายของมนุษย์ทุกคน *เมื่อเรือนร่างสลายลงอะไรเล่าจะเหลืออยู่* ทุกสิ่งทุกอย่างในด้านวัตถุย่อมนำไป

ไม่ได้ แต่คุณงามความดีย่อมนำติดตัวไปได้เหมือนเงาตามตนฉะนั้น ในวัยนี้ลูกก็คงจะเป็นคนหัวหงอกแล้ว แม่เห็นจะไม่ต้องพูดอะไรมาก ลูกคงเป็นผู้เจนจัดต่อโลก *รู้จักดี รู้จักชั่ว* ลูกคงจะเป็นพ่อคนแม่คน ในการเลี้ยงลูกนั้น แม่จะสอนไว้สักอย่างหนึ่ง คือต้องเลี้ยงลูกให้ดีที่สุด และอย่าไปคิดทวงบุญคุณ เราเลี้ยงเขาเพียงรู้สึกว่าเป็นหน้าที่อันควรกระทำเท่านั้น พยายามปลูกฝังหลักความดีให้แก่เขาก็เพื่อเป็นสารประโยชน์ของเขาเอง เมื่อตัวเขาเป็นคนดีแล้ว เขาก็ดีต่อสิ่งแวดล้อมโดยไม่ต้องมีใครไปกะเกณฑ์ให้เขาดี ความซื่อสัตย์สุจริต ความกตัญญูกตเวทีความเมตตากรุณา ความสามัคคีเป็นต้น ย่อมเกิดจากคนดีโดยทั่วไป ปัญหาสำคัญอยู่ที่ว่าพ่อแม่ต้องเลี้ยงลูกให้เป็นคนดี ไม่ใช่เฝ้าเรียกร้องทวงบุญคุณจากลูก สำหรับตัวแม่นั้นเลี้ยงลูกด้วยความรักลูก ลูกจะรักแม่หรือไม่? แม่มิได้คำนึงถึง หากลูกรักแม่ก็เป็นความดีของลูกเองลูกโตขึ้นแต่งงานแล้ว ถ้าลูกสามารถเลี้ยงดูคู่ครองให้เป็นสุข แม่ก็ยินดี แม่ไม่ต้องการให้ตัวของแม่ต้องเป็นภาระผูกพันกับลูกเยี่ยงสุวรรณสาม แต่สุวรรณสามเธอปฏิบัติต่อแม่นัยน์ตาบอดเพราะความดีของเธอเอง หรือคนอื่นที่เขาดีต่อแม่ของเขา ก็เนื่องจากความดีของเขาทั้งนั้นส่วนพระโมคคัลลานะที่เคยหลงเกลียดแม่นัยน์ตาบอด เพราะถูกเมียยุแหย่ หรือคนอื่นที่เกลียดแม่ถึงแสดงความโหดร้ายทอดทิ้ง หรือบางคนสมัครเป็นคนเกิดมาด้วยกามารมณ์ มิใช่เกิดมาด้วยมนุษยธรรม เพื่อจะได้ปฏิเสธไม่ต้องสนองบุญคุณแม่ ถึงอย่างนี้ แม่ก็ไม่อยากจะคิดว่า ลูกเหล่านั้นเกิดเป็นเช่นนั้นขึ้นโดยสันดาน อาจเป็นความบกพร่องในการเลี้ยงดู อาจเป็นการหลงผิดเพียงชั่วขณะ ซึ่งเกิดขึ้นจากความกดดัน เช่นไม่ได้อะไรจากแม่ตามปรารถนา เกิดจากการสังคมสมาคมที่สกปรก หรือได้รับสินจ้างรางวัลจากองค์การที่มุ่งจะสร้างความเหลวแหลกขึ้นในกลุ่มชน เพื่อประโยชน์ทางการเมือง ถ้าโดยปกติแล้วด้วยวิญญาณของลูก แม่คิดว่า ลูกทุกคนย่อมมีความรักแม่ เพราะมีความผูกพันอยู่หลายประการ *จากก้อนเลือด จากการเคยอยู่ในท้องแม่ จากการได้เป็นคนตามแม่ จากการได้ดื่มน้ำนมอันเป็นเลือดในอกแม่ จากการเห่กล่อมรับขวัญ จากการให้ผ้าปกปิด จากการให้ศึกษา จากการให้ทรัพย์ จากการแสดงความหวังดี และจากการปลูกฝังความดีต่าง ๆ* และความผูกพันเหล่านี้

ลูกไม่มีทางจะปฏิเสธได้โดยสิ้นเชิง *การเป็นเลือดเนื้อเชื้อไข การที่เคยอาศัยอยู่ในท้อง การที่แม่เป็นคน ลูกจึงได้เป็นคน* ย่อมเป็นความจริงที่ปฏิเสธไม่ได้ *ลูกกับแม่เป็นสัญญาประชาคม* ลูกที่ยอมรับว่า *ตนเกิดมาด้วยมนุษยธรรม* ย่อมเป็นเกียรติดีกว่า ลูกที่ยอมรับว่า *ตนเกิดมาด้วยกามารมณ์* แต่อย่างไรก็ดี ด้วยวิญญาณของแม่ ย่อมยกโทษให้แก่ลูกเสมอ แม่ไม่อยากจะพูดอะไรกับลูกให้มากนัก แต่ก็อดไม่ได้ ครั้งนี้แม่รู้สึกว่าออกจะพูดซ้ำซากไป เกรงว่าลูกจะรำคาญ แต่แม่ต้องขอพูดให้จุใจสักหน่อย เพื่อปลูกฝังความดีให้แก่ลูก และเพื่อให้ลูกได้รับช่วงในการปลูกฝังความดีให้แก่หลานของแม่สืบไป ในระยะท้ายของชีวิต การเคร่งครัดทางศีลธรรม การตั้งใจปลูกฝังความดีให้แก่ลูกหลาน ย่อมเป็นสิ่งที่ลูกของแม่ควรกระทำอย่างยิ่ง.

ด้วยวิญญาณของแม่ แม่ไม่ประสงค์ให้ลูกทำอะไรให้แก่แม่ แม่ไม่ทวงบุญคุณจากลูก แม่ขอแต่เพียงให้ลูกปฏิบัติดีของลูกเอง เพื่อให้ลูกมีความเจริญ มีความดี ตามระยะแห่งวัยทั้ง ๓ ที่กล่าวแล้ว ลูกจะทำอะไรบ้างก็ตาม แต่ในบั้นสุดท้ายแม่เชื่อว่า ถึงลูกจะไม่รักแม่อย่างออกหน้าออกตา ลูกก็คงจะรักแม่อยู่ในใจ แม่เชื่อน้ำใจของลูก ดังนี้.—

สำหรับลูกผู้ชายว่า **ร้อยชู้ หรือจะสู้เนื้อเมียตน เมียร้อยคนหรือจะสู้พระแม่ได้.**

สำหรับลูกผู้หญิงว่า **ร้อยชู้หรือจะสู้กับผัวตน ผัวร้อยคน หรือจะสู้พระแม่ได้.**

ด้วยวิญญาณของแม่

ขอให้ลูกหลานทุกคนจงอยู่เป็นสุขเถิด.

วิญญาณของพ่อแม่

ธมฺมสาโร ภิกฺขุ วัดบวรนิเวศวิหาร

ผู้บังเกิดเกล้าของเราทั้งสอง ท่านผู้อ่านคงเดาถูก แล้วว่าเป็นใครบ้าง เพราะเป็นคำที่เดาง่ายน่าจะเรียกว่าเดาไม่สู้จะถูกนัก เรียกว่ารู้อยู่แล้วเห็นจะถูกมากกว่า เพราะประเพณีไทยของเรานั้นมีความผูกพันอยู่กับครอบครัว มีศักดิ์คือฐานะเป็นลำดับลดหลั่นกันลงมา จับจุดแรกตรงที่เราบังเกิด คือเป็นขึ้น พจนานุกรมอธิบายย้ำอีกว่าทำให้เกิด ทำให้เป็นผล เช่นบังเกิดแร่ ตรงกับคำว่า *ผลิต* จะไม่อ้อมค้อมต่อไปอีก ผู้บังเกิดเกล้าของเราทั้งสองในที่นี้ขอแสดงความหมายโดยตรงถึงพ่อกับแม่นั่นเอง *พ่อ* คือชายผู้ให้กำเนิดแก่ลูก *แม่* คือหญิงผู้ให้กำเนิดแก่ลูก เราทุกคนมีพ่อบังเกิดเกล้า มีแม่บังเกิดเกล้า เกล้าที่ว่า นี้ก็หมายถึง *หัว* ของเรานี่แหละ ถ้าเราไม่มีพ่อมีแม่ก็จะมีหัวออกมาอย่างนี้ไม่ได้ และถ้าไม่มีหัวอย่างนี้ เราก็ไม่มีทางจะเป็นคนกับเขาได้เลย พูดง่าย ๆ ก็คือว่าพ่อแม่นี่เองเป็นผู้ให้หัวเรามา จึงมีความสำคัญมากเรียกว่า ผู้บังเกิดเกล้า มิใช่เรียกอย่างยกย่องเท่านั้น แต่พ่อแม่เป็นผู้ให้หัวเราจริง ๆ...

ความคิดเห็นเกี่ยวกับผู้บังเกิดเกล้า คือพ่อแม่ตลอดมาทุกยุคทุกสมัยจนถึงยุคปัจจุบันนี้ พอจะรวมได้เป็น ๔ พวก คือ พวกที่ ๑ *พ่อแม่ไม่มีคุณ* พวกที่ ๒ *แม่มีคุณมากกว่าพ่อ* พวกที่ ๓ *พ่อมีคุณมากกว่าแม่* พวกที่ ๔ *พ่อแม่มีคุณเท่ากัน*

พวกที่ ๑ คือ พวกที่ว่า *พ่อแม่ไม่มีคุณ* พวกนี้มีทั้งทิฏฐิรุ่นเก่า และทิฏฐิรุ่นใหม่ ทิฏฐิรุ่นเก่าของเขามีว่า **นตฺถิกทิฏฺฐิ** แปลว่า ความเห็นว่าไม่มี คือ

ความเห็นว่าสัตว์บุคคลไม่มี ต่างเป็นแต่ธาตุประชุมกัน เกื้อกูลกันไม่เป็นบุญเป็นคุณ แม้ทำร้ายกันก็ไม่เป็นบาปเป็นกรรม เพราะมันเป็นแต่เพียงธาตุอย่างหนึ่งหรือธาตุหลายอย่าง กระทบกระแทกกับธาตุอย่างหนึ่งหรือธาตุหลายอย่าง เช่นเดียวกับฝนตกเชยต้นไม้ให้สดชื่นผลิดอกออกผล จะว่าฝนได้บุญได้คุณหรือ ? น้ำรู้จักลดไม่ท่วมต้นไม้ให้ตายจะว่าน้ำได้บุญได้คุณหรือ ? ตรงกันข้าม น้ำท่วมต้นไม้ตาย ไฟป่าเผาต้นไม้ตาย ลมพัดต้นไม้หัก แผ่นดินไหวคนตาย จะว่าน้ำลมไฟเป็นบาปเป็นกรรมได้หรือ ? ทิฏฐิเก่าเช่นนี้ ปฏิเสธสมมติสัจจะทั้งปวงและปฏิเสธเจตนารมณ์เสียด้วย ส่วนทิฏฐิรุ่นใหม่ ทิฏฐินี้ต้องการจะแสดงว่าตนเป็นคนทันสมัยไม่คร่ำครึ เข้าใจตนเองว่ามีความคิดเฉียบแหลม มีคารมคมคาย พวกทิฏฐิใหม่นี้มักแสดงความคิดความเห็นว่า "เขาเกิดมาเพราะพ่อแม่เล่นอารมณ์เท่านั้น จึงไม่มีความสำคัญในการทำให้เกิด" อีกตอนหนึ่งเรื่องการเลี้ยงดูหรืออุปการะ พวกที่ล้างสมองแล้วนี้มักจะว่า "การเลี้ยงดูของพ่อแม่จะมีบุญคุณอะไร เพราะให้เกิดมาต้องเลี้ยงเช่นเดียวกับจับสัตว์มาไว้แล้วให้ข้าวให้น้ำ หรือให้อะไร ๆ มันแม้จะมากมายสักเพียงไรจะทวงบุญคุณได้หรือ ? มันเป็นภาระที่จำต้องทำเช่นนั้น ยิ่งคนมีลูกไม่เลี้ยงดูให้ดีก็อาจผิดกฎหมายด้วย"......

ทิฏฐิของคนทั้งรุ่นเก่าและรุ่นใหม่ตามที่ยกมาเป็นตัวอย่าง เป็นพวกปฏิเสธอย่างแข็งขันว่าพ่อแม่ไม่มีคุณเลยนั้น เป็นทั้งมิจฉาทิฏฐิแท้เป็นทั้งเรื่องไม่สมควรแท้ เพราะในประการแรกคนกับธาตุย่อมมีความแตกต่างกัน ต้นไม้กับคนก็ย่อมแตกต่างกัน และแตกต่างในสาระที่สำคัญเป็นอันมาก เรื่องธาตุเรื่องต้นไม้เรื่องคนย่อมมีความแตกต่างในสาระสำคัญไปคนละเรื่องทีเดียว *ธรณีวิทยา ชีววิทยา* จะบอกความแตกต่างกันออกเป็นส่วน ๆ ไปทีเดียว ธรณีวิทยาจะบอกเรื่องแร่หรือธาตุต่าง ๆ ชีววิทยาซึ่งแบ่งออกออกเป็น *พฤกษศาสตร์ สัตวศาสตร์* ก็จะแจ้งให้ทราบถึงว่า พืชกับสัตว์ต่างกันมากมายอย่างไร ? ทิฏฐิที่เห็นว่าไม่มีสัตว์บุคคลอะไร ๆ

ก็สักแต่ว่า ธาตุทั้งนั้น นับว่าเป็นทิฏฐิที่ออกไปอยู่หลังจักรวาฬเลยทีเดียว เข้ากับวิทยาการใด ๆ ไม่ได้สักแห่ง ความเห็นอันปฏิเสธสมมติ สัจจะและคติแห่งธรรมดาเสียสิ้นเชิงเช่นนี้ หนัก ๆ เข้าความเห็นก็จะดิ่งลงไป ๆ ถอนไม่ขึ้น เป็น **นิยตมิจฉาทิฏฐิ** ความเห็นผิดดิ่งลง ท่านแสดงโทษของทิฏฐิ อย่างนี้ว่าตายแล้วต้องไปเกิดหลังจักรวาฬ โทษหนักกว่าผู้ทำ *อนันตริยกรรม* เสียอีก เพราะหลังจักรวาฬนั้นไม่มีอานุภาพพระธรรมคำสั่งสอนที่จะสาดแสงไปถึงได้ ศาสนาต่าง ๆ ย่อมรับรองสมมติสัจจะโดยเฉพาะ พระพุทธศาสนารับรองอย่างประณีตมาก เนื่องจากพระพุทธองค์ทรงทราบความจริงด้วยพระญาณต่าง ๆ จึงทรงแสดงเรื่องเจตนาเป็นกรรม คือบุคคลสามารถตั้งเจตนาให้ไปในทางดีหรือทางชั่วได้ ต่างจากธาตุที่เป็นธาตุแท้หรือต้นไม้ ซึ่งมันไม่มี ทาง จะ ตั้ง เจตนา อย่างไร ได้ เป็นธาตุเลว ๆ จะตั้งใจให้เป็นธาตุดีก็ไม่ได้เป็นพันธุ์ไม้เลว ๆ จะตั้งใจให้เป็นพันธุ์ไม้ดี ๆ ก็ไม่ได้ต้นไม้ที่ออกลูกไม่ดกเจ้าของจะโค่นทิ้ง จะรีบออกลูกมาดก ๆ ให้เจ้าของเห็นก็ไม่ได้ จริงอยู่คติแห่งพระพุทธศาสนา ก็รับรองว่าสัตว์บุคคลโดยสมมตินั้นก็มาจากธาตุประชุมกัน แต่มีการเพิ่มวิญญาณธาตุเข้าไปทำให้เกิดมีความรู้สึกและเคลื่อนไหวได้เอง และตั้งเจตนาของตนเองได้ดังกล่าวแล้ว การที่มนุษย์เราตั้งเจตนาได้นี้ จึงมีความพิเศษกว่าธาตุต่าง ๆ หรือต้นไม้ต่าง ๆ อย่างมากมาย การเกื้อกูลกัน การทำลายกันมนุษย์หรือคนเราทำกันด้วยเจตนา หรือเคยเกื้อกูลกันมาภายหลังมีเจตนาเลิกทำลายก็ได้ และใครทำอะไรแก่ใคร ๆ ทำดีทำร้าย ? คนเรารู้และจดจำกันได้ แตกต่างจากก้อนอิฐและท่อนไม้ คนเรา จึงเป็น **กมฺมสฺสกตา** มีกรรมเป็นของตน คนมีลูกจึงต่างกับต้นไม้มีลูก คนเลี้ยงลูกก็ต่างกับต้นไม้เลี้ยงลูก ด้วยเหตุนี้การที่ว่า *พ่อแม่ไม่มีคุณ* โดยการเปรียบเทียบกับธาตุต่าง ๆ หรือต้นไม้ต่าง ๆ จึงเป็นทั้งมิจฉาทิฏฐิ คือความเห็นผิดไม่ถูกเรื่อง และเป็นเรื่องไม่สมควรเพราะการอุปการะเกื้อกูลกันเป็นเรื่องดีในชีวิตของกัน

และกัน พ่อแม่ที่อุปการะลูก ลูกก็มีความสุขความสบาย พ่อแม่ก็มีความพอใจที่ได้ทำเช่นนั้น หรือแม้แต่ทำด้วยความไม่พอใจก็ได้ชื่อว่าทำเรื่องที่สมควร ลูกที่ปฏิการะพ่อแม่ คือพ่อแม่เลี้ยงมาแล้วเลี้ยงตอบ รับทำกิจธุระของพ่อแม่ ตั้งใจสืบวงศ์ตระกูลด้วยดี ไม่ผลาญทรัพย์สมบัติของพ่อแม่ ตรงกันข้ามช่วยรักษาหรือช่วยหามาเพิ่มเติมแสดงตนเป็นผู้รับภาระทุกอย่าง ในชีวิตของพ่อแม่ แสดงความกตัญญุกตเวทีอย่างเด่นชัด จนทำให้พ่อแม่หยั่งรู้ได้ว่า แม้แต่ตนล่วงลับไปแล้วลูกจักทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ เช่นนี้พ่อแม่ย่อมมีความสุขสบาย ลูกเองก็มีความพอใจที่ได้ทำเช่นนั้น หรือแม้แต่ทำด้วยความไม่พอใจก็ได้ชื่อว่าทำเรื่องที่สมควรเช่นเดียวกัน จึงเป็นอันย้ำไว้ได้ว่า การเห็นว่า พ่อแม่ไม่มีคุณ เป็นความเห็นผิดด้วยประการทั้งปวง......

ความเห็นที่ถูกในเรื่องพ่อกับแม่ของเราแต่ละคนมองได้ทั้งในด้านวัตถุนิยมและธรรมนิยมผู้ที่มีหัวทางวัตถุนิยมบางทีจะคิดผิดไปว่า ถ้าพ่อแม่ไม่ได้ให้เงินให้ทองบ้านเรือนหรือที่ดิน ก็คิดว่าพ่อแม่ไม่ได้ให้อะไร จึงไม่นับถือหรือไม่เห็นว่าพ่อแม่มีดีอะไร ความจริงพ่อแม่ให้วัตถุที่สำคัญที่สุด ดังคำที่ท่านเรียกว่า ผู้บังเกิดเกล้า ซึ่งหมายถึงให้หัวมาหัวคนนั้นนับเป็นวัตถุที่สำคัญกว่าวัตถุทั้งหลาย ขอให้นึกดูดังนี้ก็แล้วกัน คนเราทุกคนหากจะมีวัตถุมากอย่างสักเพียงไรก็ตาม แต่ถ้าหากไม่มีหัวหรือเป็นคนหัวด้วน วัตถุอื่นใดก็ไม่มีประโยชน์อะไรแก่ตนเลย เพราะฉะนั้นผู้บังเกิดเกล้าของเราทั้งสองนั้นเอง ผู้ถือลัทธิยมอย่างฝังหัว จึงควรนิยมอย่างยิ่งจึงจะชอบด้วยเหตุผล ส่วนในทางธรรมนิยมนั้น ใครให้วัตถุก็ดี ให้อุปการะเกื้อกูลก็ดี แม้แต่ให้ความหวังดีก็ย่อมถือว่าเป็นผู้มีคุณทั้งนั้น พยายามมองให้เห็นว่าเป็นผู้มีคุณแก่ตน พ่อแม่ของตนนั้นแม้มิได้ทำอะไรให้แก่ตนอีกเลย ก็เป็นผู้ให้หัวมาแล้ว ถ้าเกื้อกูลได้ด้วยก็เป็นคุณอันพิเศษยิ่งขึ้น แม้แต่เพียงความหวังดี ก็เป็นเรื่องที่ลูก ๆ จะต้องสนองน้ำใจ......

ปัญหาเรื่องผู้บังเกิดเกล้า คือผู้ให้หัวลูก ๆ มา ลูก ๆ ควรจะพอใจ และถือว่าเป็นผู้มีคุณได้อย่างเพียงพอแล้ว เพราะการให้หัวที่เป็นหัวคนหรือหัวมนุษย์นั้นย่อมมีความสำคัญกว่าหัวสัตว์อื่น ๆ เพราะหัวหรือกระโหลกศีรษะอย่างมนุษย์ย่อมบรรจุมันสมองได้มาก คิดเพียงในด้านวัตถุก็ถือว่าให้วัตถุที่สำคัญมา วัตถุที่เป็นบ่อเกิดแห่งพลังงานที่จะใช้ทำมาหากินได้ต่อไป อีกอย่างหนึ่งหัวที่พ่อแม่ให้มาอย่างหัวมนุษย์และที่เราเรียกว่า *หัวมนุษย์* ได้นั้น ก็เพราะเหตุที่ว่าหัวแบบนี้มีความคิดเห็นสูง ๆ ในทางคุณงามความดีได้ พ่อแม่จึงมีคุณในข้อนี้เป็นประถม...

พวกที่ ๒ คือพวกที่ว่า *แม่มีคุณมากกว่าพ่อ* ข้อนี้ผู้เขียนเคยได้รับความเห็นของชาวบ้านยืนยันยกตัวอย่างว่า "เช่นสามีภรรยาคู่นั้นมีบุตรคลอดออกมาแล้ว บิดาไปมีภรรยาใหม่ อยู่ด้วยกันกับภรรยาใหม่ ไม่มาเกี่ยวข้องส่งเสียบุตรเลย ฝ่ายมารดาต้องเลี้ยงดูบุตรและให้การศึกษาจนสำเร็จแล้วแต่งงานให้แยกเรือนไป" ตัวอย่างที่ชาวบ้านว่ากันอย่างนี้ ก็นับว่าเป็นข้อคิดที่ตรงไปตรงมาอย่างหนึ่ง ฝรั่งนักคิดคนหนึ่งบอกว่า "พระคุณแม่ของเขานั้นหนักมาก ถ้าจะนำพิภพมาวางไว้บนตาชั่งข้างหนึ่ง แล้วนำแม่ของเขามาวางบนตาชั่งอีกข้างหนึ่ง แม่ของเขาจะถ่วงให้พิภพขึ้นไปห้อยร่องแร่งอยู่เป็นแน่" ฝรั่งคนนี้ให้น้ำหนักพระคุณแม่ของเขาไว้มากทีเดียว โสณบัณฑิตดาบสเคยประกาศแก่พระราชาในชมพูทวีปว่า "ในระหว่างพ่อกับแม่ แม่ทำหน้าที่อันคนอื่นทำได้ยาก อยากได้ลูกต้องบวงสรวงเทวดาบ้าง ต้องคอยถามฤกษ์บ้าง ถามฤดูบ้าง ต้องมีหทัยสอง (แพ้ท้อง) บ้าง ต้องอุ้มท้องตั้งปีหรือหย่อนและต้องคลอดบ้าง เวลาลูกร้องไห้ต้องให้น้ำนมต้องกล่อม และต้องกกในเวลาที่ลูกยังไม่รู้เดียงสาต้องคอยดูแลมิให้ต้องลมต้องแดดอันแรงกล้า ต้องคอยคุ้มครองทรัพย์ทั้งของตนเองและของพ่อเด็กไว้เพื่อลูก ต้องคอยเดือดร้อนกระวนกระวายใจให้ลูกได้ศึกษา สำเหนียกมิให้ประมาทในตระกูลต่าง ๆ มีราชตระกูลเป็นต้นบ้าง แนะให้รู้จักทำอย่างโน้นอย่างนี้บ้าง ครั้นเมื่อลูกโตเป็นหนุ่มเป็นสาวรู้ว่า

ประพฤติไม่สมควร ในทางชู้สาวก็ดี ไปไหนในเวลาพลบค่ำหรือในเวลาเย็นยังไม่กลับมาก็ดี ย่อมเดือดร้อน" ท่านอธิบายความเดือดร้อนห่วงใย ของแม่ที่มีต่อลูกอีกต่าง ๆ เช่นว่า **อนุธพาล ปตุตฺลาวีหญฺญติ** ก็หมายความว่าถ้าลูกเป็นอันธพาล เป็นผู้ประมาทตระกูลอื่นเขา หรือหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ หรือสอนให้ทำอย่างโน้นอย่างนี้ไม่ทำ หรือประพฤติผิดประเพณี หรือเที่ยวไม่กลับในเวลาค่ำเวลาเย็น แม่ก็ต้องมีหน่วยตาอันนองด้วยน้ำตาย่อมเดือดร้อนอย่างนี้แล จึงพอจะพูดได้ว่าแม่มีพระคุณมากกว่าพ่อ...

พวกที่ ๓ คือพวกที่ว่า *พ่อมีคุณมากกว่าแม่* ข้อนี้ผู้เขียนก็เคยได้รับปัญหาชาวบ้าน โดยเขาบอกมาว่า "พ่อมีคุณมากกว่าแม่ คือสามีภรรยาคู่นั้น เมื่อมีบุตรคลอดออกมาแล้ว แม่ก็หนีตามชู้ไปอยู่ด้วยกัน ฝ่ายบิดาต้องเลี้ยงบุตรตลอดจนให้การศึกษาสำเร็จแล้ว แต่งงานให้มีเรือนโดยมารดามิได้เกี่ยวข้องเลย เช่นนี้เป็นต้น" ตัวอย่างที่ว่านี้เป็นการว่ากันอย่างตรง ๆ ฝรั่งเศสนักสร้างคนหนึ่งที่เขาจะต้องเห็นว่า ผู้ที่เข้าใจเขาดีคือพ่อ ฝรั่งเศสคนนี้ก็คือ *หลุย เรโนลท์* เจ้าของโรงงานสร้างรถยนต์เรโนลท์นั่นเอง ตั้งแต่อายุ ๕ ขวบ ก็เริ่มแอบไปดูเครื่องยนต์กลไกที่โรงเก็บรถไฟ พระอาทิตย์ขึ้นก็ไป พระอาทิตย์ตกก็กลับบ้าน เขาชอบดูรถยนต์และชอบดูนาน ๆ ดูไม่ดูแต่ตา ชอบเอามือคลำ คือชอบจับนั่นจับนี่ดู เขาอยากจะถอดมันออกมาดู มันมีอะไร ๆ พิลึกพิลั่นอยู่ในรถยนต์ ใคร ๆ ก็คงเห็นเป็นเด็กซุกซนเต็มที่นอกจากพ่อ บางครั้งพ่อยืนกอดอกมองดูลูกด้วยความภาคภูมิใจ เขาเริ่มให้ลูกเริ่มศึกษา ต่อมาก็สร้างเพิงเล็ก ๆ ให้เป็นโรงงานพิเคราะห์เครื่องยนต์กลไก พ่อซื้อมาไว้ให้ดูหลายชนิด ซึ่งเขาก็คงรู้สึกว่าพ่อทำสิ่งที่ถูกใจอย่างยิ่ง วันแล้ววันเล่าเด็กหนุ่มก็เฝ้าศึกษาแต่เครื่องยนต์กลไกจนสามารถประดิษฐ์รถทดลองความเร็วได้ ผู้ที่เขาจะแจ้งให้ทราบคนแรกก็คือ พ่อที่เขาเห็นว่าเป็นผู้มีคุณมาก พ่อที่สนใจต่อลูกและมีสายตาดูลูกไม่ผิด ก็เริ่มให้ทุนรอนดำเนินการสร้างรถยนต์เรโนลท์ เมื่อสงครามเกิดก็สร้างรถถังด้วย เขาแอบสร้างไว้ตั้ง ๑๐๐ คัน

แล้วไปเสนอขายให้รัฐบาล ซึ่งรัฐบาลก็ได้ให้ความสนใจและให้นายทหารผู้เชี่ยวชาญมาพิสูจน์ ปรากฏว่ารถถังของเรโนลท์มีประสิทธิภาพดี จึงบอกเรโนลท์ว่าต้องการ ๑๐๐ คัน จะต้องใช้เวลาสักเท่าไรจึงจะสร้างเสร็จ ? "ผมสร้างมันเสร็จแล้ว ตั้งแต่ครั้งที่คุณปฏิเสธแบบแปลนที่เสนอครั้งนั้นนั่นเอง" เมื่อเรโนลท์มีฐานะเป็นมหาเศรษฐีแล้ว เพ็งพินิจเครื่องยนต์กลไกที่พ่อของเขาสร้างให้เมื่อครั้งเป็นเด็กนั้น เขาก็คงรักษาไว้จนกระทั่งบัดนี้ นี่แหละพ่อมีคุณมาก ในการที่มองได้เก่งว่าลูกมีอนาคตจะไปทางไหน *ฑีฆาวุกุมาร* ฟังโอวาทพ่อ *ให้เห็นยาวอย่าเห็นสั้น* ก็ได้ดีครอบครองทั้งสองเมือง ลูกชายแสนขี้เกียจของอนาถบิณฑิกเศรษฐีได้ดีก็เพราะพ่อจ้างให้รักษาศีลฟังธรรม เมื่อไปฟังธรรมหลับก็หาวิธีจ้างไม่ให้หลับ จ้างให้เรียนธรรมบท ในที่สุดก็จับหลักธรรมได้ เมื่อจับหลักธรรมได้เช่นนั้นแล้ว ก็เห็นหลักธรรมเป็นสิ่งที่ดีกว่ากหาปณะที่รับจ้างพ่อไว้ได้ตั้งพันนั้นมากมายนัก พ่อมักพาลูกให้ไปไกล ๆ เช่นนี้ จึงพอจะพูดได้ว่าพ่อมีคุณมากกว่าแม่...........

พวกที่ ๔ คือพวกที่เห็นว่า *พ่อแม่มีคุณเท่ากัน* ตามที่อ้างกันมาก็เช่นที่ว่า "อันชนกชนนีนี้รักเจ้า จะเทียบเท่าชีวาก็ว่าได้" พูดถึงความรักอันเกิดจากใจของพ่อแม่อาจรักลูกเท่าเทียมกันก็ได้ และรักเท่า ๆ กับชีวาก็ว่าได้เช่นกัน มิใช่ว่าต้องเป็นหัวใจของพ่อถึงจะรักลูกได้สุดยอดหรือว่าต้องเป็นหัวใจของแม่ถึงจะรักลูกได้สุดยอด คือว่าถ้าจะรักลูกไม่ว่าพ่อหรือแม่ ก็สามารถรักได้เต็มแปร้เปี่ยมหัวใจด้วยกันทั้งสองฝ่าย ตามหลักธรรมก็มีว่า "มารดาบิดาแม้ทั้งสอง บัณฑิตย่อมกล่าวว่าเป็น *พรหม* เป็น *บุพพเทวา* เป็น *บุพพาจารย์* เป็น *อาหุเนยยบุคคล* ของบุตรธิดา" โดยนัยนี้ท่านแสดงว่ามารดามีค่าเท่ากันในการที่เป็นบุคคลทั้ง ๔ นั้น พ่อแม่เป็น *พรหม* นั้น หมายความว่ามี เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ทั้ง ๔ นี้ตามกาลตามโอกาสที่พ่อแม่แสดงแก่ลูก ๆ ที่ว่าเป็น *บุพพเทวา* หมายความว่า เหมือนอย่างว่า *วิสุทธิเทวา* คือ พระอรหันต์ขีณาสพไม่นับความผิดที่คนพาลทำ หวังมิให้ความเสื่อมความฉิบหาย (มีแก่คนพาล)

หวังความเกิดขึ้นแห่งความเจริญ ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ เกื้อกูลแก่คนพาลโดยส่วนเดียวนั้นเทียว พ่อแม่ก็ไม่นับความผิดของบุตร ทำอะไรก็เพื่อประโยชน์สุขแก่ลูก ๆ โดยส่วนเดียว เทวดาต่าง ๆ ที่มีอยู่ทั่วจักรวาฬนั้น เป็นเทวดาทีหลัง ลูกเกิดมาเจอเทวดาคู่แรกคือพ่อแม่ท่านจึงเรียกว่าเป็น *บุพพเทวา* คือเป็นเทวดาก่อนเทวดาอื่น ๆ ที่ว่าเป็น *บุพพาจารย์* หมายความว่า พ่อแม่ย่อมให้เรียน ให้สำเหนียกเป็นต้นว่า "เจ้าจงนั่งอย่างนี้ จงยืนอย่างนี้" จำเดิมตั้งแต่เกิด ส่วนอาจารย์อื่นตามสอนทีหลังทั้งนั้น ที่ว่าเป็น *อาหุเนยยบุคคล* หมายความว่า พ่อแม่เป็นบุคคลควรแก่สิ่งของที่ลูก ๆ จะนำมาบูชา การที่พ่อแม่ได้ชื่อเหมือนกันทั้ง ๔ ชื่อ เท่าเทียมกันเช่นนี้ ย่อมแสดงว่าพ่อแม่มีคุณเท่ากัน...........

ความเห็นเกี่ยวกับพ่อแม่ หรือผู้บังเกิดเกล้าของเราทั้งสิ้นนี้ ในพวกที่ว่าพ่อแม่ไม่มีคุณเป็นความผิดอย่างร้ายแรงที่สุด เป็นเครื่องหมายของคนชั่ว คือคนอกตัญญู ไม่รับรู้ผู้บังเกิดเกล้า ไม่รับรู้ผู้อุปการะ ไม่รับรู้ร่มไม้ชายคา ผิดตรงกันข้ามกับวิสัยของคนดี คือคนกตัญญูได้แก่คนรู้พระคุณผู้ที่มีคุณ รู้ว่าชีวิตของตนที่เกิดมาได้ เป็นมาได้และรู้อะไรได้ ต้องมีผู้ที่มีคุณแก่ตนอย่างน้อยก็คนที่เป็นมนุษย์สักคู่หนึ่ง มิฉะนั้นจะเกิดมาเป็นคนกับเขาได้อย่างไร บุคคลผู้มีสติปัญญาเข้าต้องคิดหาตรวจดูว่า ใคร ? อะไร ? มีคุณแก่ตนบ้าง พระพุทธองค์ทรงเป็นตัวอย่างของบุคคลผู้รับรองคุณในสิ่งต่าง ๆ แม้ต้นโพธิ์ที่พระองค์ทรงอาศัยร่มเงาเป็นที่ตรัสรู้ ก็มีกล่าวว่าทรงทอดพระเนตรถึง ๗ วัน อย่างเรียกไม่กระพริบพระเนตรเลย ณ ที่ตรงนั้นจึงมีชื่อว่า *อนิมิสเจดีย์* และมีเรื่องกล่าวถึงทรงโปรดพุทธบิดามารดา อันแสดงถึงทรงรับรองสิ่งที่มีคุณทั้งนั้น อันนี้มีหลักธรรมแสดงไว้อย่างชัดเจนว่า **นิมิตฺตํ สาธุรูปานํ กตญฺญูกตเวทิตา** ความรู้คุณและการทำตอบแทน คือความกตัญญูกตเวทีเป็นเครื่องหมายของคนดี คนนั้นจะเป็นใครก็ตาม แม้เราไม่รู้หัวนอนปลายตีนเขาเลย แต่ถ้าเราเห็นมีความกตัญญู เราก็รู้ได้ว่าเขาเป็นคนดี เพราะความกตัญญูกตเวทีเป็นเครื่องหมายของคนดีดังกล่าวแล้ว พ่อแม่จึงเป็นผู้บังเกิดเกล้าที่มีคุณ โดยที่ลูก ๆ ไม่มีทางที่จะปฏิเสธได้ เพียงให้หัวมาก็นับ

ว่าเป็นพระคุณเหนือวัตถุใด ๆ ทั้งหมดแล้ว ยิ่งพูดถึงการอุปการะต่าง ๆ ด้วยก็นับได้ว่ามีพระคุณท่วมท้นจริง ๆ...

ในความเห็นที่ว่า แม่มีคุณมากกว่าพ่อก็ดี พ่อมีคุณมากกว่าแม่ก็ดี ถ้าจะดูเพียงข้อปลีกย่อยก็พอพูดได้ เช่นในด้านความรัก ถ้าใครรักลูกมากกว่ากันคนนั้นก็ควรจะมีคุณมาก เช่นว่า *แม่รักเจ้าจะเทียบเท่าชีวาก็ว่าได้* แต่ว่า *พ่อรักเจ้าจะเทียบเท่าชีวิตพ่อก็ไม่ได้* เช่นนี้พระคุณของพ่อก็คงตกไปหน่อยหนึ่ง แต่ถ้าหากพ่อสามารถรักลูกเท่าชีวิตชีวาขึ้นมาบ้าง พระคุณของพ่อก็เขยิบสูงขึ้นทันที ในด้านเชื้อสาย ถ้าพ่อเป็นคนดีแล้วลูกดีตามพ่อ ก็นับว่าพ่อมีคุณทางเชื้อสาย แต่ถ้าแม่ก็ได้ช่วยอบรมสั่งสอนลูกให้เอาอย่างพ่อที่เป็นคนดี ก็นับได้ว่าแม่ได้มีหุ้นส่วนอันเป็นคุณแก่ลูกในข้อนี้เหมือนกัน ในด้านทรัพย์สมบัติ ถ้าพ่อไม่ร่ำรวย ลูกเกิดมาได้อาศัยทรัพย์ทางแม่ศึกษาเล่าเรียนจนได้วุฒิชั้นสูง ก็นับว่าแม่มีคุณทางทรัพย์สมบัติ แต่ถ้าพ่อไม่ช่วยอบรมสั่งสอนให้ลูกตั้งใจเรียน โดยบอกว่าแม่เขาอุตส่าห์ให้ทุนให้รอน ก็นับได้ว่าพ่อได้ส่วนอันเป็นคุณต่อการศึกษาของลูก ในด้านการสงเคราะห์ลูกในสถาน ๕ คือ *ห้ามมิให้ลูกทำความชั่ว ให้ลูกตั้งอยู่ในความดี ให้ศึกษาศิลปวิทยา หาคู่ครองที่สมควรให้ มอบทรัพย์ให้ในเวลาอันสมควร* อันนี้ใครสงเคราะห์ได้มากก็มีคุณมาก พ่อแม่ควรจะแข่งกันสงเคราะห์ลูกในสถานเหล่านี้ให้มาก...........

ในด้านพ่อแม่มีคุณเท่ากัน อันนี้ก็เป็นจริงตามกำเนิดคือเกิดมา ในการเกิดนี้พ่อแม่มีคุณเท่ากันแน่ เพราะเพียงคนใดคนหนึ่งลูกไม่มีทางจะเกิดขึ้นมาได้ กล่าวทางชีววิทยาก็ว่า ลูกได้รับโครโมโซน Chromosome และยีน Gene คนละครึ่งจากพ่อแม่ พ่อแม่จึงมีหุ้นส่วนใหญ่สำหรับลูก และพ่อแม่ของลูกก็มีเพียงหนึ่งกับหนึ่งเท่านั้น ประกอบกับมีความจริงอีกอย่างหนึ่งว่า ไม่มีทางจะทำให้พ่อแม่ของเรากลับกลายเป็นไม่ใช่พ่อแม่ของเราไปได้ ด้วยเหตุนี้พ่อแม่จึงเป็นอมตะสำหรับลูก พระคุณพ่อแม่หรือผู้บังเกิดเกล้าของลูก ๆ คือให้หัวเป็นหัวมนุษย์ และให้มีคุณงามความดีความสามารถต่าง ๆ ตามอัตภาพ ลูก ๆ จึงมีทางเดียวที่ต้องมีสัจจะ ในความกตัญญูกตเวทีต่อ *พระคุณพ่อแม่* ตลอดกาล.

วิญญาณของลูกหญิง

ลูกหญิง ย่อมมีความหมายสำคัญของครอบครัว ความสดชื่นสวยงามของครอบครัวอยู่ที่ลูกหญิง เช่นเดียวกับดอกไม้ ย่อมทำให้ต้นหรือกอมีความสวยงามน่าชมขึ้นอีกมาก แจกันไม่ค่อยดี แต่ถ้ามีดอกไม้สวย ๆ ปัก ก็น่าดูขึ้นเหมือนกัน...

จริงอยู่ ดอกไม้ที่สีไม่สวยหรือกลิ่นไม่หอมก็มี แต่จำนวนก็ไม่มากมายอะไรนัก เฉพาะชนิดที่ถูกสาปมาเท่านั้น ลูกหญิงที่ไม่ดีก็มีเฉพาะที่วิญญาณอื่น ๆ เข้าไปสิงเท่านั้น โดยเนื้อแท้อันเป็นวิญญาณของลูกหญิงแล้ว ย่อมเป็นส่วนหนึ่งแห่งความสดชื่นในโลกนี้...

พระพุทธองค์ทรงตั้งพุทธบริษัททั้ง ๔ ก็ทรงปันส่วนไว้ให้ลูกหญิงถึงครึ่งหนึ่ง คือเมื่อทรงให้มีภิกษุแล้วก็ให้มีภิกษุณี เมื่อให้มีอุบาสกแล้วก็ให้มีอุบาสิกา ถึงกับว่าถ้าทรงตั้งบริษัทฝ่ายลูกหญิงขึ้นให้บริบูรณ์ไม่ได้ ก็จักปรินิพพานไม่ลงทีเดียว วิญญาณของลูกหญิง จึงมีความสำคัญทั้งทางโลกและทางธรรม....

ธมฺมสาโร ภิกฺขุ วัดบวรนิเวศวิหาร

ครั้งหนึ่ง เป็นเวลาที่ล่วงมาไม่สู้จะช้านานนัก มีครอบครัวอยู่ครอบครัวหนึ่ง เป็นครอบครัวที่เริ่มชีวิตใหม่ มีเพียงสองสามีภรรยาเท่านั้น ทุกสิ่งทุกอย่างยังเงียบเหงา มองดูแล้วก็เห็นว่ายังไม่มีอะไรที่จะให้ความสดชื่น ไม่ต่างอะไรกับกอไผ่ที่เริ่มปลูกใหม่ใบและหน่อยังไม่มี จะหาความร่มรื่นน่าดูสักหน่อยก็ไม่ได้ ความจริงครอบครัวที่มีแต่สามีภรรยาเพียงสองคนนั้น ยังไม่น่าจะเรียกว่า ครอบครัว น่าจะเป็นเพียงว่า *คู่ทุกข์คู่ยาก* หรือเป็นเพียงเพื่อนร่วมชีวิตกันเท่านั้น ยังหาความเป็นเอกฉันท์แห่งครอบ

ครัวไม่ได้ การสร้างครอบครัวนี้ ก็เช่นเดียวกับการสร้างวงมโหรี วงมโหรีนั้นประกอบด้วยดนตรีมีอยู่หลายชนิด แต่ละชนิดมีเสียงของตนเป็นคนละเสียง แต่ละเสียงนี่แหละเวลาบรรเลงดำเนินไปในกระแสสายเดียวกัน บันดาลให้เกิดเป็นเอกฉันท์ในประชุมมโหรีนั้น ย่อมอำนวยความเพลิดเพลินให้แก่คณะผู้บรรเลง และผู้ฟังจนสุดที่จะบรรยายออกมาเป็นคำพูดได้ แต่เครื่องดนตรีเพียงสองชนิด จะจัดเป็นประชุมมโหรีก็ไม่ได้ จะบรรเลงให้เป็นเอกฉันท์ขึ้นมาไม่ได้ ครอบครัวก็เหมือนกัน ถ้ามีเพียงสองคน ก็ยังไม่เป็นประชุมแห่งครอบครัว และยังเป็นเอกฉันท์ไม่ได้....

ประชุมแห่งครอบครัว ย่อมประกอบขึ้นด้วยบุคคลหลายชนิดอันมีลักษณะต่าง ๆ กัน ทุกคนมีลักษณะของตนประจำ ลักษณะของพ่อก็อย่างหนึ่ง ลักษณะของแม่ก็อย่างหนึ่ง ลักษณะของลูกชายก็อย่างหนึ่ง ลักษณะของลูกหญิงก็อย่างหนึ่ง ลักษณะต่าง ๆ กันอย่างนี้แหละ เมื่อดำเนินไปตามกระแสสายเดียวกันเป็นเอกฉันท์แห่งครอบครัว คือพ่อก็รักษาลักษณะของพ่อไว้เหมือนเป็นดนตรีใด ก็รักษาเสียงของดนตรีนั้นไว้ หรือเมื่อเป็นช้างเท้าหน้า ก็ต้องเป็นช้างเท้าหน้าไป อย่าถอยมาเป็นช้างเท้าหลัง แม่ก็รักษาลักษณะของแม่ไว้ เหมือนเป็นดนตรีใด ก็รักษาเสียงของดนตรีนั้นไว้ หรือเป็นช้างเท้าหลังก็ตามเท้าหน้าไป อย่าแย่งเป็นช้างเท้าหน้า หรืออย่าผลุนผลันขึ้นไปเป็นควานช้าง ลูกชายก็รักษาลักษณะของลูกชายไว้เหมือนเป็นดนตรีใด ก็รักษาเสียงของดนตรีนั้นไว้ หรือเป็นอวัยวะของช้างส่วนใดส่วนหนึ่ง ก็เป็นให้ถูกส่วนนั้น ลูกหญิงก็รักษาลักษณะของลูกหญิงไว้ เหมือนเป็นดนตรีใด ก็รักษาเสียงของดนตรีนั้นไว้ หรือเป็นอวัยวะของช้างส่วนใด ก็เป็นให้ถูกส่วนนั้น ครอบครัวอย่างนี้ ถ้าเป็นประชุมมโหรีก็ฟังไพเราะ ถ้าเป็นช้างก็เดินไปได้ และไปด้วยลีลาอันน่าดู...

วันเวลาล่วงไป ทุกสิ่งทุกอย่างเปลี่ยนแปลงไป **นิจจภาพ** ในโลกหามีไม่ ย่อมเป็นประกาศิตที่ใครจะเปลี่ยนแปลงหรือโต้แย้งไม่ได้ มรสุมแห่งชีวิตของทุกคนย่อมมีอยู่ด้วยกันทั้งนั้น บางคนก็ล่มจมไป บางคนก็ยังรอดชีวิตอยู่ได้ แต่กระแสธาร

แห่งชีวิตก็ยังไหลเชี่ยวพุ่งปราดอยู่เสมอ ในปัจจุบันนี้มีคนจำพวกหนึ่งกำลังท่องทวนกระแสขึ้นไป จำพวกหนึ่งปล่อยตัวให้ล่องลอยไปตามกระแส จำนวนหนึ่งกำลังเกาะหลักกอดแน่น นัยน์ตาสอดส่ายมองทางโน้นทางนี้ จะไปข้างไหนดี ?

สองสามีภรรยาที่กล่าวแล้ว ได้ถูกมรสุมแห่งชีวิตได้ท่องกระแสธารอันเชี่ยวปราด ได้ขึงสายพิณแห่งชีวิต ซึ่งบางครั้งก็ตึงเกินไปจนแทบจะขาด บางครั้งก็หย่อนเกินไปจนดีดไม่ดัง บางครั้งก็ขึงได้พอดิบพอดี เมื่อกวีทั้งเอกและมิใช่เอกเห็นร่วมกันกล่าวไว้ว่า

ทั้งโลกเปรียบเหมือนโรงละครใหญ่
ชายหญิงไซร้เปรียบตัวละครนั่น
ต่างมียามเข้าออกอยู่ทั่วกัน
คนหนึ่งนั้นย่อมเล่นตัวนานา

เขาทั้งสองจึงตั้งใจที่จะเป็นตัวละครแห่งโรงละครใหญ่นี้ โดยพยายามจะแสดงให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ บัดนี้เขามีทั้งลูกชายและลูกหญิงและมีอะไร ๆ เป็นครอบครัวที่น่าดูขึ้นมาแล้ว เหมือนไผ่กอนั้นซึ่งเมื่อครั้งกระโน้นมีเพียงสองต้น บัดนี้หน่อขึ้นสะพรั่งดูเป็นกอไผ่ที่ร่มรื่นขึ้นมาแล้ว ได้กล่าวไว้ข้างต้นแล้วว่า เอกฉันท์แห่งครอบครัวย่อมประกอบขึ้นด้วย *พ่อ แม่ ลูกชาย ลูกหญิง* จึงจะอำนวยความสุขให้แก่ครอบครัวโดยแท้จริง ย่อมเป็นความจริงดังนั้น โดยเฉพาะนับแต่วันที่ลูกหญิงได้ปฏิสนธิขึ้นในครอบครัวความสุขความเจริญก็บังเกิดขึ้น พร้อมกับได้รับเกียรติบางประการ ลูกยิ่งเจริญเติบโตขึ้น ก็ยิ่งเพิ่มความน่ารักน่าเอ็นดูขึ้น บ้านของเขาแต่ก่อนก็เท่ากับกอไม้ที่ยังไม่มีดอก หรือเท่ากับแจกันที่ยังไม่มีดอกไม้ปัก ไม่ค่อยจะน่าชมอะไร บัดนี้บ้านของเขาเหมือนกอไม้ที่กำลังมีดอกหรือเหมือนกับแจกันที่มีดอกไม้ปักแล้ว มองดูมีความสดชื่นเขาทั้งสองรู้สึกมีความสุขอย่างบอกไม่ถูก ไม่ทราบว่าลูกหญิง *วิญญาณของลูกหญิง* สร้างมาด้วยอะไร จึงให้ความสุขถึงบ้านฉะนี้ ?...

ถ้าไปถามพระธาตรีที่กล่าวกันว่า ท่านเป็นผู้กะส่วนสวยให้แก่ผู้หญิง ท่านก็คงจะตอบว่า *เอาความกลมของพระจันทร์วันเพ็ญมาไว้ที่วงหน้า เอาความนุ่มของดอกไม้มาไว้ที่ควานนุ่ม เอาความระยับของแสงแดดมาไว้ในส่วนที่ควรจะระยับ เอาความหวานของน้ำผึ้งเดือนห้ามาไว้ในส่วนที่ควรจะหวาน เอาอาการเหลือบมองของเนื้อทรายมาไว้ที่นัยน์ตา* และเอาอะไรต่ออะไรอีกมากมาย ซึ่งเป็นส่วนช่วยเสริมสวยต่าง ๆ มาผสมสร้างเป็นลูกหญิงขึ้นมา แต่ถ้าไปทูลถามพระพุทธองค์ก็จะตรัสบอกว่าใครจะสร้างลูกหญิงมาด้วยอะไรก็ตาม แม้ผู้ที่สร้างต่อ ๆ มาฝีมือหย่อน อ่อนแก่ส่วนผสมไปบ้าง ทำให้ขาดความสวยงามไป จนถึงขนาดที่เรียกว่า **ขี้ริ้ว** อย่างนี้ก็ไม่เป็นไร เอาธรรมทำให้งามของเราสองอย่าง คือ **ขันติ ความอดทน โสรัจจะ ความเสงี่ยม** ใส่เข้าในวิญญาณของลูกหญิงนั้น ก็จะดูงามขึ้นมาทันที ไม่จำจะต้องครบลักษณะ **สี่แปด** อย่างตำราพิสดารของชนบางเผ่า คือ :—

๑. ดำ ๔ ผม ขนคิ้ว ขนตา ดวงตา
๒. ขาว ๔ ผิว ฟัน ขา ตาส่วนที่ขาว
๓. แดง ๔ ลิ้น เหงือก ริมฝีปาก แก้ม
๔. กลม ๔ หัว คอ ต้นแขน ข้อเท้า
๕. ยาว ๔ หลัง นิ้ว แขน ขา
๖. กว้าง ๔ หน้าผาก ตา หน้าอก ตะโพก
๗. หนา ๔ หลังส่วนต่อบั้นเอว ต้นขา หัวเข่า ปลีน่อง
๘. เล็ก ๔ มือ ตีน หู (?)

ลูกหญิงจะงามเพราะพระธาตรีสร้าง หรือจะงามอย่าง *สี่แปด สามสิบสองแห่งอะไรนั้น* ครอบครัวนี้ก็มิได้สนใจอะไรนัก ที่เขาสนใจมากก็คือหลักธรรมของพระพุทธองค์ เขาจึงพยายามแซกคุณงามความดีต่าง ๆ เข้าสู่วิญญาณของลูกหญิงอยู่ตลอดเวลา หัดให้รู้จัก ธุ พระและผู้หลักผู้ใหญ่ตั้งแต่ยังไม่ค่อยเดียงสา หัดให้รู้จักพูดคำไพเราะ

คำอ่อนหวานตั้งแต่เริ่มพูดได้ และหัดให้มีมารยาทอันดีงามต่าง ๆ ตั้งแต่เริ่มแสดงกริยาได้ โดยถือหลักว่า *ไม้อ่อนดัดง่าย* และโตขึ้นจะได้เป็นสุภาพสตรีที่แท้จริง คือเป็นในเนื้อหาเพราะกิริยาอาการที่เคยชิน โดยไม่ต้องไปดัดจริตเมื่อโตเป็นผู้ดีแปดเก้าสาแหรกอะไรเทือกนั้น พวกน็อตที่จะเก้งก้างเป็นทหารหัดใหม่ไม่ได้ การศึกษาก็เริ่มให้แก่ลูกหญิงของเขาตั้งแต่อายุพอศึกษาได้ ลูกหญิงของเขาจึงน่าเอ็นดูดังที่คุณหญิงส้มจีนท่านว่า

เป็นนารีชันษาได้ห้าขวบ
ก็อ่อนอวบน่าเอ็นดูแม่หนูจ๋า
ดังอุบลยังไม่พ้นหลังธารา
การศึกษาก็ต้องเริ่มประเดิมเรียน

หลังจากนั้นมิช้ามินานลูกหญิงยอดสวาทของครอบครัวนี้ ก็อ่านบทดอกสร้อยของ ก.ส.ม. ได้อย่างเจื้อยแจ้วว่า

หนูเอ๋ยหนูจ๋า
จงอุตส่าห์พากเพียรเรียนหนังสือ
ที่คุณครูสู้ตั้งหน้ามาฝึกปรือ
อย่าดึงดื้อถือตนจงสนใจ
เมื่อหนูเพียรเขียนอ่านชำนาญแล้ว
เป็นลูกแก้วเทอดทูนตระกูลได้
แม้พลัดพรากจากถิ่นหากินไกล
ไม่อับใครใช้วิชาสง่าเอย.

เมื่อสองสามีภรรยาได้ฟังเสียงแจ๋ว ๆ ของลูกหญิงอ่านบทดอกสร้อยแล้ว รู้สึกชื่นใจนัก ฝ่ายภรรยาจึงช่วยอธิบายให้หนูน้อยฟังว่า

แหม หนูเก่งจริง ไพเราะนะจ๊ะ หนูเข้าใจไหม ? นี่แหละเขาเรียกบทดอกสร้อย สอนให้หนูขยันเรียนหนังสือ ที่คุณครูตั้งหน้าสอนหนูอย่าดึงดื้อ

นะจ๊ะ เมื่อหนูเรียนหนังสือเก่ง ตระกูลของเราก็มีหน้ามีตา คุณพ่อของหนูก็จะดีใจ โตขึ้นหนูจะไปอยู่ที่เมืองไหน หนูก็จะต้องใช้วิชาหากินจะได้ไม่น้อยใครเลยเชียว หนูท่องให้จำนะจ๊ะ เอียงแก้มมาซิแม่จะให้รางวัล...

ทุกวันเวลาสองสามีภรรยาเป็นสุขกับลูกหญิง เขาตั้งใจทนุถนอม เพราะเห็นว่าลูกหญิงก็เหมือนมณีอันมีค่า *แม้นแตกร้าวรานรอยถอยราคา* จริงอย่างที่ท่านสุนทรภู่ว่าไว้ ดังนั้นนอกจากเขาจะพยายามให้เรียนวิชาความรู้มาก ๆ แล้ว เขาก็พยายามฝึกในด้านจริยามรรยาทเป็นอันมาก ให้รู้จักการวางตนให้เหมาะสม และการตัดสินใจที่ถูกต้อง เนื่องจากสองสามีภรรยาคู่นี้เป็นพุทธศาสนิกอันแท้จริง ดังนั้นการอบรมลูกหญิงจึงใช้หลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นพื้น มีให้สวดมนต์ไหว้พระ ให้รู้จักไหว้ ๕ ครั้ง คือไหว้ พระพุทธ, พระธรรม, พระสงฆ์, บิดามารดา และผู้มีพระคุณเช่นพระมหากษัตริย์ครูอาจารย์เป็นต้น โดยให้ลูก ๆ รวมกันทำทุกเวลาก่อนนอนตอนกลางคืน ฝ่ายสามีมักจะพยายามเล่าเรื่องที่เป็นคติธรรม ให้ลูกหญิงของเขาฟังบ่อย ๆ วันหนึ่งเขาเรียกลูกหญิงที่น่ารักของเขาให้มานั่งอยู่ข้างหน้า ยิ้มอย่างที่เคยยิ้มเต็มใบหน้าแล้วพูดว่า

วันนี้ พ่อจะเล่าเรื่องของดีให้ฟัง พ่อได้พบเด็กหญิง ๒ คน โตเท่า ๆ กัน กระเดียดกระจาดคนละใบ มีของในกระจาดเท่า ๆ กัน คนหนึ่งบ่นหนักบ่นเมื่อยไปตลอดทาง อีกคนหนึ่งไม่บ่นเลย คนขี้บ่นสงสัยจึงถามว่าเธอไม่หนักไม่เมื่อยดอกหรือ ? คนไม่บ่นตอบว่า ฉันไม่หนักไม่เมื่อยเลย เพราะฉันเอาของดีใส่กระจาดมา อะไรนะของดีของเธอ ? ก็ขันติ ความอดทนซีจ๊ะ

นิทานของพ่อสั้นนิดเดียว เข้าใจไหมจ๊ะ ขันติความอดทนนี่แหละลูกหญิงของพ่อจำจะต้องนำติดตัวไว้เสมอ ไปไหนเอาไปด้วย เพราะความอดทนเป็นของดี ดังเด็กหญิงคนนั้นเขานำไปใช้ นอกจากนี้ลูกหญิงของพ่อจะต้องมีโสรัจจะ ความสงบเสงี่ยมอีกอย่างหนึ่ง ติดตัวไว้เสมอเหมือนกัน พระพุทธองค์ท่านว่า คนจะงามแท้เพราะของดี ๒ อย่างนี้....

หลายปีผ่านมา ผลแห่งการอบรม *ไม้อ่อนดัดง่าย* ลูกหญิงเติบโตขึ้น พร้อมด้วยคุณงามความดีหลายประการ จึงเป็นที่รักเอ็นดูของพ่อแม่พี่น้องและบุคคลอื่นๆ เป็นอันมาก นับแต่ครอบครัวนี้ได้มีลูกหญิงเป็นขวัญใจ วิญญาณของลูกหญิง ได้ช่วยส่งเสริมความรักในครอบครัวให้เป็นเอกฉันท์ยิ่งขึ้น และช่วยให้ประกอบการงานเป็นล่ำเป็นสันขึ้น ถึงความเจริญทั้งทางโลกและทางธรรม เข้าอันดับกับครอบครัวที่ดีแห่งประเทศไทยได้ครอบครัวหนึ่ง ณ บัดนี้

ในกำเนิดหรือในพันธุ์ วิญญาณของลูกหญิงย่อมอ่อนหวานและอ่อนโยนมาในเนื้อหาแล้ว ครั้นมาได้รับการอบรมทะนุถนอมเป็นอันดี ก็ย่อมเป็น *กุลสตรี* เช่นเดียวกับมณีอันมีค่า ก็เพราะมีคุณสมบัติในตัวและได้รับการเจียรไนมาดีแล้ว ณ บัดนี้ลูกหญิงเติบโตขึ้นพร้อมด้วยคุณสมบัติและมีความเฉลียวฉลาดพอตัว เธอรู้จักเคล็ดลับแห่งการครองชีวิตได้รวดเร็วดีมาก ไม่ชอบอ่านหนังสืออ่านเล่น เพราะคือว่าในวิญญาณของแต่ละคนนั้น ย่อมถ่ายทอดสิ่งต่างๆ เข้าไปได้ **คนอ่านหนังสืออ่านเล่น ชีวิตก็จะเป็นของเล่นๆ คนอ่านหนังสือดีๆ มีคติ ชีวิตก็จะดีมีคติ** เธอมองดูรอบๆ ตัวก็เห็นคนชอบรักของๆ ตนด้วยกันทั้งนั้น เธอจึงจับเคล็ดลับที่คำว่า **ของ** นี้ได้ ก็เมื่อคนทุกคนรักและถนอมของๆ เขา เธอจึงยึดหลักว่าถ้าเธอทำตนเป็น **ของ** ของใครคนนั้นก็ต้องรักเธออย่างไม่มีปัญหา...

ด้วยวิญญาณของลูกหญิง เธอได้ทำตนเป็นของคุณพ่อ ของคุณแม่ ของพี่ของน้อง ของครูอาจารย์ ของบรรดาญาติ และของบุคคลที่เธอพอจะฝากเนื้อฝากตัวได้ ก็ปรากฏว่า เธอได้รับความรักความเอ็นดูจากบุคคลทุกฝ่ายเป็นอันดี คนที่พ่อแม่และบุคคลอื่นๆ ไม่รักนั้น ก็เพราะมิได้ทำตนให้เป็นของโดยถูกต้อง เธอจำคำพระได้ว่าธรรมย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม ธรรมย่อมไม่รักษาผู้ไม่ประพฤติธรรม ธรรมกับตนเองย่อมเป็นอย่างเดียวกัน คนไม่รักษาธรรมคือผู้ไม่รักษาตนเอง คนไม่เรียนธรรมะก็คือคนไม่เรียนตนเองนั่นเอง แต่เธอก็รู้จักเลือกเป็น **ของ** เฉพาะบุคคลที่สมควร เธอรู้ดีว่าดอกกุหลาบถ้าเป็นของลิงก็จะถูกขยี้เล่นเป็นที่สุด...

วิญญาณของลูกหญิงกำลังสดชื่น ลูกหญิงกำลังวาดภาพถึงอนาคตอันแจ่มใส เธอตั้งใจที่จะมีหลักฐานและหลักธรรม โดยเฉพาะเกี่ยวกับคุณพ่อคุณแม่ เธอคิดว่าจะสนองความหวังตามบทพระราชนิพนธ์ที่ว่า

เมื่อแก่เฒ่าหมายเจ้าเฝ้ารับใช้
เมื่อยามไข้หมายเจ้าเฝ้ารักษา
เมื่อยามถึงวันตายวายชีวา
หมายลูกช่วยปิดตาเมื่อสิ้นใจ.

แต่อนิจจา นิจจาภาพในโลกหาไม่มี วิญญาณของลูกหญิงจำต้องสิ้นสุดลงเสียแล้ว ...

ด้วยวิญญาณของลูกหญิง

ขอให้คุณพ่อคุณแม่และญาติพี่น้องจงอยู่เป็นสุขเถิด

วิญญาณของหลานสาว

ธมฺมสาโร ภิกฺขุ วัดบวรนิเวศวิหาร

สุขุมาเป็นเด็กกำพร้าบิดา เธอมิได้อยู่กับคุณแม่ได้ไปอยู่กับ คุณป้า หัวอกของสุขุมาก็เช่นเดียวกับเด็กกำพร้าพ่อทั้งหลาย ในโลกนี้ไม่มีอะไรที่จะได้ความสุขอันแท้จริงแก่เธอได้ นอกจากวันพระก็เปิดวิทยุฟังเทศน์...

บัดนี้ จะแสดงพระธรรมเทศนา เพื่อทำความเข้าใจในอรรถแห่งธรรม พร้อมกับเป็นการชี้ชวนให้แต่ละคนได้สนใจในการปฏิบัติธรรม...เสียงพระผู้เทศน์ถอนหายใจยาว สุขุมาคิดว่า เกิดมาเป็นมนุษย์มันแสนที่จะเหนื่อย แม้แต่พระเทศน์ท่านก็เหนื่อย พระเทศน์ต่อไป...รสพระธรรมเป็นรสสุขุมเยือกเย็นจับใจ รสพระธรรมมีคุณสมบัติกำจัดสมุฏฐานแห่งโรคใจ ได้เป็นอย่างดีที่หนึ่งไม่มีสอง โรคใจเป็นโรคร้ายที่บ่อนทำลายศีลธรรมและวัฒนธรรมอย่างน่ากลัว ตัวใหญ่ ๆ ของมันชื่อว่า โลภะ โทษะ โมหะ จะเป็นใครหรือบุคคลใดก็ตาม ถ้าปล่อยให้โรคนี้กำเริบขึ้นย่อมทำจิตใจให้ระส่ำระสาย เป็นเหตุให้สร้างบาปกรรมทำทุจริตนานาประการ...

อ้อ สมุฏฐานของความชั่วอยู่ที่ตัวกิเลสทั้ง ๓ นี้เอง สุขุมาครางเบา ๆ แสดงความเข้าใจ ถ้าคนเราไม่ปล่อยให้ความโลภ โกรธ หลง เข้าไปเป็นเจ้าใหญ่นายโตอยู่ในจิตใจก็ไม่มีวันที่ตนจะตกไปเป็นทาสของความชั่วได้ พระเทศน์ต่อไป...คนที่ปกครองตนเองไม่ได้ผู้อื่นก็ปกครองยาก ก่อความลำบากให้แก่สังคม ยากแก่การจัดระบบสังคม พระบรมศาสดาทรงทราบถึงมูลเหตุอันนี้เป็นอย่างดี .. อ้อ เรื่องของสังคมที่มันยุ่ง ๆ สาเหตุก็คือคนไม่รู้จักปกครองตนเองอย่างเดียว ถ้าคนทุกคนรู้จักปกครองตนเองโดยหลักธรรมะแล้ว ก็เป็นอันเชื่อแน่ว่า การจัดระบบสังคมก็เป็นสิ่งที่ง่าย ทำอย่างไรหนอชาวไทยเราจะได้นำหลักธรรมไปใช้ในชีวิตประจำวัน... พระเทศน์ต่อไป

ในฐานะที่พระพุทธองค์ ทรงแสวงหา สันติวรบท จนทรง ประสพด้วย พระองค์เองแล้ว จึงได้ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณในการสั่งสอนประชาชนให้ได้ประสพสันติสุขเช่นพระองค์บ้าง ทรงสั่งสอนด้วยหลักธรรมนานาชนิดตามพื้นอัธยาศัยของบุคคลและหลักธรรมเหล่านี้เหมาะเจาะจริง ๆ ในการใช้บำบัดโรคใจ ซึ่งเรียกว่า **พุทธโอสถ** เป็นยาสิทธิการิยะโดยแท้ ขออย่างเดียวให้ใช้ให้ถูกโรคเท่านั้น... โรคโลภะเกิดขึ้นมีอาการอยากได้เป็นกำลังดน จิตยื่นออกไปวุ่นวายกับวัตถุภายนอก อยากได้โดยไม่ชอบธรรม หรือไม่เป็นธรรมต่อสังคมเช่นนี้ พุทธโอสถสำหรับบำบัดก็คืออโลภะ ความกลับใจไม่อยากได้ ต้องการเฉพาะที่ตนมีส่วนโดยชอบธรรม...โรคโทษะเกิดขึ้นมีอาการมุ่งร้ายทำลายขวัญผู้อื่น เช่นนี้พุทธโอสถสำหรับบำบัดก็คืออโทษะ ความกลับใจไม่โกรธ วางจิตใจโดยเหตุผลไม่ยอมชังผู้ใดอย่างมากก็เพียงเฉย ๆ ......โรคโมหะเกิดขึ้นมีอาการเห็นผิดเป็นชอบงมงายไปต่าง ๆ เช่นนี้ พุทธโอสถสำหรับบำบัดก็คืออโมหะ ความไม่หลงคือสร้างสติปัญญาขึ้น......

สุชุมาฟังมาเพียงเท่านี้ก็จับใจความได้ว่า ในหัวใจของคนเรานั้นก็เหมือนเบ้าใครจะเอาอะไรใส่เข้าไปก็ได้ คือใช้หลอมตะกั่วมันก็เป็นตะกั่วออกมา ใช้หลอมทองคำมันก็เป็นทองคำออกมา คราวนี้ ใครรักที่จะหลอมอะไรก็ย่อมทำได้ แต่ว่าเบ้าคือดวงใจของคนนั้นเป็นเบ้าพิเศษเรามีกันคนละหนึ่งเบ้าเท่านั้น ก็ควรจะได้ใช้หลอมสิ่งที่มีค่าที่สุด ไม่ควรจะใช้หลอมเลอะเทอะไปโดยไม่เลือก ควรจะรักษาอย่างกวดขันใช้แต่ในทางบริสุทธิ์ พุทธโอสถคือคุณงามความดีย่อมขจัดความเศร้าหมองในดวงใจของเราได้ ถ้าเราได้เลือกใช้ให้เหมาะสม ก็เป็นอันจะแก้โรคใจได้เป็นแน่... สุขุมานึกเรื่อยเปื่อยไป จนพระเทศน์ไปถึงไหนไม่ทราบ พอรู้สึกตัวจึงได้ตั้งใจฟังต่อ...

ถ้าบุคคลไม่ยอมให้ความโลภเกิดขึ้น การฉ้อราษฎรบังหลวงก็ไม่มี หรือที่เขาเรียกกันว่า คอร์รัปชั่น มันก็ไม่มี งบประมาณแผ่นดินก็จะได้บำรุงแผ่นดินโดยเฉพาะ ถ้าบุคคลไม่ยอมให้ความโกรธเกิดขึ้น การประทุษร้ายเบียดเบียฬพยาบาทกันมันก็ไม่มี ต่างคนต่างมีความบริสุทธิ์ต่อกัน ความกินแหนงแคลงใจก็ไม่มี การชุมนุมสาธารณะก็จะอำนวยประโยชน์แก่บ้าน

เมือง หรืออย่างที่เคยเรียกกันว่า "ไฮด์ปาร์ค" มันก็ดี ไม่มีการพูดเสียดสีกัน มีแต่การพูดเสนอแนะมันก็น่าฟัง ถ้าบุคคลไม่ยอมให้ความหลงเกิดขึ้น การจะทำอะไรโง่ ๆ อย่างที่เขาเรียกกันว่า "ปล่อยไก่" มันก็ไม่มี ประชาชนพลเมืองของไทยเราก็จะมีแต่คนฉลาด ทำอะไรกันตามเหตุตามผล เมืองไทยก็จะสมชื่อว่า เมืองพระพุทธศาสนา ดินแดนแห่งความสงบ ดินแดนที่ประชาชนพลเมืองครองชีพโดยมีหลักธรรม...พระเทศน์เรื่อยไปไม่หยุด สุขุมารู้สึกว่าตอนนี้ฟังไม่ค่อยเข้าใจ แต่ไม่เป็นไรช่างเถอะ ปล่อยให้พระท่านเทศน์ไปตามเรื่องของท่าน เราฟังไม่เข้าใจคนอื่นเขาอาจฟังเข้าใจก็ได้ โดยเฉพาะพวกที่เขาคิดจะทำงานใหญ่ เขาคงจะได้มีความสนใจเรื่องยาก ๆ และคงจะมีความรู้รอบตัว เพราะเขาก็คงจะไม่อยากขึ้นไปปล่อยไก่ในเวทีต่าง ๆ ให้อับอายขายหน้าแก่ตนเอง เราเป็นแต่บุคคลธรรมดาสามัญ ก็อยากจะได้ฟังเรื่องอันแก้โรคใจ หรือเรื่องที่บำรุงหัวใจให้สดชื่นมากกว่า อ้าวพระจามแล้ว พระองค์นี้ถ้าจะเป็นหวัด เอ บวชเป็นพระแล้วก็ยังเป็นหวัดเหมือนกันหรือ? วิทยุนี่ก็แปลกสมชื่อว่า "ออกอากาศ" แท้ ๆ ไม่ว่าใครจะไปออกเสียงอะไรมาเสียงนั้น ๆ มันก็ออกมาทั้งหมด ไม่ว่าเสียงดีชั่ว นี่ก็ดูจะเข้าหลักกรรมที่ว่า ทำอย่างไรได้อย่างนั้น สุขุมานึกเรื่อยเปื่อยจนเสียสมาธิในการฟังเทศน์ รู้สึกตำหนิตนเองที่ปล่อยให้ความคิดเลื่อนลอย จึงตั้งใจฟังต่อไปใหม่...

เมื่อบุคคลได้ใช้พุทธโอสถบำบัดโรคใจจะระงับลงเป็นแน่ แต่ก็ควรจะมีพุทธโอสถสำหรับบำรุงใจต่อไป สมมติว่าโรคโลภะไม่กำเริบมีอาการสงบอยู่ ก็ควรจะได้มีการเสียสละต่าง ๆ ตามสมควร เพื่อบำรุงดวงจิตให้ชุ่มชื่นต่อไป การที่จิตใจบุคคลเอาแต่ได้นั้น เขาก็เหมือนคนมีแต่กินอย่างเดียวไม่ถ่าย ย่อมมีแต่ความอึดอัด และหนักเข้าอาจถึงแน่นตายก็ได้ ถ้าถ่ายเสียบ้างก็สบายหายอึดอัด ขอให้สังเกตดูคนที่เขาเสียสละอะไรต่าง ๆ ได้นั้น รู้สึกว่าเขาสบายหน้าตาแจ่มใสดี ขอให้สำรวจดูตนเองกันว่า ในเดือนนี้เรามีการเสียสละอันเป็นบุญกุศลบ้างหรือยัง? โรคโทษะสงบไม่คิดร้ายต่อผู้อื่นแล้ว ก็ใช้เมตตากรุณามุทิตาอุเบกขาบำรุงดวงจิตให้ชุ่มชื่นต่อไป การที่บุคคลเอาแต่โกรธเอาแต่หุนหันพลันแล่นนั้น ก็เหมือนสุนัขบ้าที่อยู่ไม่สุขคอยแต่จะกัดผู้อื่นอยู่เรื่อย หนักเข้าตนเองก็จะถูกทำร้ายหรือถูกฆ่า ถ้าระงับเสียได้ก็จะหายงุ่น-

ง่าน ซ้ำใช้คุณธรรมอันเป็นพรหมวิหารบำรุงหัวใจ ใจก็จะหมดความฟุ้งสร้าน ขอให้สังเกตคนที่เขาใจดีโดยทั่วไป รู้สึกว่าเขามีความสบายหน้าตาสดชื่นดี เวลานี้เรามีเมตตากรุณา มุทิตาอุเบกขาบ้างหรือไม่? โรคโมหะสงบลง ความคิดผิดท้านองคลองธรรมต่าง ๆ ไม่มีแล้ว ก็ควรจะได้ใช้สติปัญญาบำรุงดวงใจให้สว่างแจ่มใสต่อไป คนโมหะครอบงำนั้นก็เหมือนตาบอดคลำช้าง คนที่คลำถูกสีข้างช้างก็ตะโกนบอกผู้อื่นว่าช้างเหมือนผนังตึก คนที่คลำถูกเท้าช้างก็ตะโกนบอกผู้อื่นว่าช้างเหมือนเสาเรือนเช่นนี้เป็นต้น ขอให้สังเกตดูคนที่เขามีสติปัญญาเขาทำอะไร ก็เป็นการถูกต้องและได้รับผลดีเสมอ กล่าวโดยตรงพุทธโอสถทั้งหลายนั้น ก็คือศิลปะแห่งการกลับใจนั่นเอง โรคใจคือโลภะ โทษะ โมหะ นั้น ล้วนแต่เป็นโรคที่เกิดขึ้นเพราะคนตามใจตัว พุทธ-โอสถเป็นเรื่องที่คนไม่ตามใจตัวคือเป็นคนหันเข้าหาหลัก มิใช่ว่ามีความรู้สึกอย่างไรก็ตามไปอย่างนั้น ความรู้สึกทุกครั้งที่จะทำอะไรลงไปต้องได้รับการไตร่ตรองเสียก่อน คือทำก่อนคิด ไม่ใช่คิดก่อนทำ... แหม ดีจริง พระเทศน์แบบนี้ก็เป็นอันฟังรู้เรื่อง เราปล่อยให้โรคใจกินเสียงอม-แงม ต่อไปนี้ไม่ยอมละจะขอใช้ "พุทธโอสถ" หรือ "ศิลปะแห่งการกลับใจ"...

"แต่... อ้าว ยังจะมีแต่อะไรอีกเล่า นึกว่าจบกันเสียที พระเทศน์นี่ดูออกจะอธิบายละเอียดมาก สุขุมารำพึง "แต่...การบำบัดโรคใจที่จะให้ได้ผลเห็นประจักษ์นั้น ต้องอาศัยความอดทน และบางทีจะต้องปลีกตนออกจากสังคมชั่วระยะหนึ่ง เพราะสังคมนั้นบางยุคบางคราวก็เละเทะเต็มที ซึ่งเราไม่ควรจะเกี่ยวข้อง...โอ๊ะ! ใครปิดวิทยุเสียแล้ว แต่ไม่เป็นไรเราฟังเท่านี้ก็พอจะนำไปปฏิบัติรักษาโรคใจได้ตามควร ขออุทิศส่วนกุศลนี้แก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว

สุขุมาตื่นเต้นต่อความรู้ในทางธรรม เธอรู้สึกว่า ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง เข้าใจอะไรแจ่มแจ้งขึ้น หมดความสงสัยอะไรไปหลายประการ เธอรู้สึกว่าการฟังเทศน์นี้ได้ทำความเห็นให้ถูกต้อง และจิตใจช่างผ่องใสเสียนี่กระไร เธอตั้งใจว่าวันหลังมีโอกาสก็จะฟังอีก รู้สึกว่าหายว้าเหว่ และไม่มีอารมณ์เปลี่ยวอีกเลย สมควรที่คนกำพร้าเช่นเธอจะได้มีความสนใจเป็นพิเศษ เธอรู้สึกว่าโรงหนังโรงละครและการทัศนาจร มิได้ให้ความสุขอันแท้จริงแก่เธอเลย

บัดนี้สุขุมารู้แล้วว่าอะไรทำให้ใจเป็นทุกข์ ความโลภ ความโกรธ ความหลงนี่เอง เป็นตัวการหรือเป็นมารหัวใจที่พระท่านเรียกว่า **โรคใจ** วิธีแก้ความทุกข์หรือโรคใจ ก็ไม่ต้องใช้โรงหนังโรงละคร แต่ใช้ **พุทธโอสถ** แก้ที่ใจตัวเองคือใช้ *ศิลปะแห่งการกลับใจ* ไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง และตั้งใจพึ่งเทศน์พึ่งธรรมตามโอกาส คนเราทุกคนก็มีโชคแห่งความสุขด้วยกันทุกคนแม้แต่คนกำพร้า.

วิญญาณหลานชาย

ธมฺมสาโร ภิกฺขุ วัดบวรนิเวศวิหาร

คุณสมมาตร์ ปุณยานันต์ ได้มาเล่าให้อาตมาฟังว่า มีหลานที่น่ารักอยู่คนหนึ่ง โดยที่หลานคนนี้รู้จักสัมมาคารวะตั้งแต่เล็ก เช่นเดินไปชนใครหรือไปกระทบผู้ใดเข้า จะแสดงกิริยาขอโทษแล้วขอโทษอีก ซึ่งทุกครั้งที่เห็นกิริยาของหลานน้อยที่ทำได้เช่นนี้แล้ว ก็รู้สึกน่าเอ็นดูเหลือเกิน เด็กคนนี้เป็นเด็กชายชื่อ **จักรพงศ์ เชิญอักษร** บุตรของคุณสมทรงและคุณฉอ้อน เชิญอักษร ได้ถึงแก่กรรมลงตั้งแต่อายุยังน้อย คือเพียง ๕ ขวบเท่านั้นเอง บิดามารดาของเด็กโทมนัสที่สุด คุณสมมาตร์เองก็มีความอาลัยหลานชายคนนี้มาก จักรพงศ์หลานรักวิญญาณของหลานชวนให้ระลึกถึงอยู่เสมอทีเดียว คุณสมมาตร์บอกต่อไปอีกว่า ตนเป็นคนชนิดที่ไม่ใกล้ชิดอะไรนัก และได้สนใจในทางธรรมอยู่บ้าง ก็ยังอาลัยถึงเพียงนี้ คราวนี้นึกถึงบิดามารดาของเด็กที่น่ารักและใกล้ชิดอยู่ตลอดเวลาเช่นนั้น จะมีความอาลัยลึกซึ้งสักเพียงไหน ก็เห็นจะพูดให้ถูกต้องด้วยวาจาให้ถูกต้องจริง ๆ ไม่ได้ คนเราคงไม่สามารถจะพูดถึงความรู้สึกในใจให้ถูกต้องได้เสมอไป เพราะภาษาใจที่อยู่ในใจกับภาษาปากที่อยู่ปาก ยากที่จะตรงกันจริง ๆ ได้ สมมติว่าคุณสมมาตร์นึกถึงคำโคลงเก่าสักบทหนึ่งที่ว่า

มหาสมุทรสุดลึกล้น คณา
สายดิ่งทิ้งทอดมา หยั่งได้
เขาสูงอาจวัดวา กำหนด
จิตมนุษย์นี้ไซร้ ยากแท้หยั่งถึง.

แล้วลองแปลงสารฉบับนี้ดู

จักรพงศ์หลานรักล้น　　คณา
สุดกล่าวด้วยวาจา　　บอกได้
สุดหาซึ่งมาตรา　　กำหนด
จิตรักจักรพงศ์ไซร้　　สุดซึ้งสุดประมาณ.

การที่เด็กชาย **จักรพงศ์ เชิญอักษร** เกิดมาเป็นที่รักของยาย คุณพ่อคุณแม่และสาธุชนอื่น ๆ นั้น อาตมาเห็นมีทางจะพูดถึงเป็นการเผยแผ่ธรรมะได้ทางหนึ่ง จึงจะได้นำมากล่าวเป็นคติธรรมไว้ในโอกาสนี้ ...

ทำไม ? **จักรพงศ์ เชิญอักษร** จึงได้เป็นเด็กที่น่ารักเช่นนั้น ทั้ง ๆ ที่เกิดมารูปร่างยังไม่ทันเติบโตเป็นหนุ่มซึ่งนับว่าเป็นวัยงาม คืออย่างน้อยอายุ ๑๔ ปีที่ว่างามแบบนกยูงได้ ดังภาษิตต่างด้าวบทหนึ่งว่า "เมื่ออายุ ๑๔ ปี มนุษย์เราเป็นนกยูง ๓๐ ปี เป็นราชสีห์ ๔๐ ปี เป็นอูฐ ๕๐ ปี เป็นงู ๖๐ ปี เป็นสุนัข ๗๐ ปี เป็นลิง พอย่างเข้า ๘๐ ปี ไม่เป็นอะไรเลย" ...

คนเราเกิดมาแล้ว ก็คงไม่พ้นอย่างที่คนโบราณว่า "คนรักเท่าผืนหนัง คนชังเท่าผืนเสื่อ" อันเรื่องที่คนเขาจะรักย่อมมีเหตุมาจากสมบัติ คือ รูปสมบัติ ทรัพย์สมบัติ คุณสมบัติ อย่างใดอย่างหนึ่งหรือสองอย่างหรือทั้งสามอย่าง ตรงกันข้าม เรื่องที่คนเขาจะชัง ก็เพราะขาดสมบัติเหล่านั้นอย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้งหมด ยกเว้นพวกขี้อิจฉาริษยา ซึ่งใช้กิเลสเป็นเครื่องดำเนินชีวิต มิได้ใช้ธรรมะเป็นหลักปฏิบัติ พวกมีกิเลสเป็นเจ้าเรือนนี้เห็นสมบัติของใครก็เดือดร้อนกระวนกระวายใจอยากทำลาย ยิ่งเห็นสมบัติเขาเด่นมาก ความกระวนกระวายใจก็เพิ่มขึ้นมาก เริ่มมาตั้งแต่รู้สึกหมั่นไส้ดงิด ๆ คือรู้สึกน้อย ๆ ก่อน แล้วก็เพิ่มขึ้นเป็นอิจฉาริษยาโดยลำดับ เป็นนินทา เป็นโพนทนา เป็นบ่อนทำลาย เป็นทำลาย ถึงขนาดที่เรียกว่าทำลายล้างเป็นที่สุด ...

พูดมาถึงตรงนี้ ก็ใคร่จะแทรกเรื่องกิเลสในใจไว้สัก ๓ ตัว คือ **กิเลสหมั่นไส้ กิเลสอิจฉา กิเลสริษยา** ซึ่งชอบเล่นละครเป็นผู้ร้ายอยู่ในใจคน **หมั่นไส้** ออกมาเต้นสะกิดใจว่า "เอาเกลียดมันเลย เอาซี่ ๆ อย่าไปชอบใจมันนะ" **อิจฉา** รับช่วงว่า "เอาแน่ ๆ ต้องไม่ชอบที่เห็นมันดี เดี๋ยวจะดีกว่าเรา" **ริษยา** เห็นด้วยบอกว่า "เราไม่ต้องให้มันดี อีแบบที่จะดีกว่าเรานี่ เราทนไม่ได้ เราต้องออกท่า เราต้องหาทางทำลาย" กิเลสใจทั้ง ๓ ตัวเล่นละครอยู่ในใจ เป็นตัวละครฝ่ายยุแหย่ให้ทำลายคนดี ยุปากให้นินทาให้โพนทนา..ยุกายให้ทำลายทำร้าย ...

เมื่อได้ธรรมะแทรกตรงหน่อยหนึ่งแล้ว ก็ขอพูดถึงเด็กชาย **จักรพงศ์ เชิญอักษร** ต่อไป เด็กคนนี้แม้เกิดมายังไม่ทันมีสมบัติ ๓ ดังกล่าวมา พอที่จะเรียกได้ว่าสมบูรณ์สักอย่างเดียว คือรูปสมบัติก็ยังไม่ทันที่จะเป็นนกยูง ทรัพย์สมบัติก็ยังไม่ทันที่จะได้สร้างขึ้นได้ คุณสมบัติก็ยังไม่ทันที่จะสะสมให้มาก แต่พิจารณาดูตามรูปถ่ายซึ่งเด็กชายจักรพงศ์กำลังหมอบชะเง้อ **ปากอ้านัยน์ตาโต** ก็น่ารักน่าเอ็นดูมาก กล่าวได้ว่าในทางรูปไม่อัปลักษณ์เลย ส่วนในทางทรัพย์สมบัติก็เห็นมีสร้อยที่คอและกำไลหรือที่ข้อมือ ซึ่งก็นับว่าเป็นทรัพย์สมบัติ แม้จะสร้างขึ้นเองยังไม่ได้ก็มีบิดามารดาที่คอยทนุถนอมหามาประดับให้ กล่าวได้ว่าในทางสมบัติก็มิได้เกิดมายากไร้อนาถา คราวในทางคุณสมบัติแม้จักรพงศ์จะยังไม่ทันสะสมให้มาก แต่ก็ตามที่กล่าวข้างต้นก็ว่า เด็กชายจักรพงศ์นี้รู้จักแสดงกิริยาขอโทษผู้อื่น ในเมื่อรู้สึกว่าได้ล่วงเกินต่อเขา ซึ่งอันนี้ก็นับว่าเป็นคุณสมบัตินั่นเอง รวมความว่า เด็กชาย **จักรพงศ์ เชิญอักษร** ได้เกิดมาลืมตาในโลก แม้อายุจะยังน้อยก็ได้มีสมบัติต่างตามควร จึงเป็นเหตุให้เป็นที่รักดังกล่าวแล้ว และคงจะยังไม่มีใครหมั่นไส้อิจฉา ริษยา เพราะยังเป็นเด็ก นอกจากพวกเด็กด้วยกันที่ยังไร้เดียงสา ...

การต่ออายุ เรื่องลูกหลานอันเป็นที่รัก ใคร ๆ ก็ไม่อยากให้ตาย แต่เรามีทางจะต่ออายุได้หรือไม่ การต่ออายุนี้ทำได้ยาก แต่ก็ไม่ใช่ไม่มีเสียเลย ในการทางอนามัย ในการรักษาพยาบาล ในความไม่ประมาท เราถือว่าเป็นการต่ออายุเหมือนกัน แต่นี่เราทำกันไปโดยไม่ทราบถึงจุดจบแห่งชีวิต ในเรื่องอายุวัฒนกุมารมีแสดงว่า **รู้จุดจบของชีวิตแล้ว แต่ได้มีวิธี**

ต่อไปได้ เรื่องราวมีว่า พราหมณ์กับภริยาได้พาบุตรคนหนึ่งไปไหว้พราหมณ์ผู้บำเพ็ญตบะมานาน ซึ่งเป็นสหายเก่า ขณะที่ตนกับภริยาไหว้ก็ได้รับคำอำนวยพรว่า "ขอท่านจงมีอายุยืน" แต่ในขณะที่ให้บุตรไหว้สหายเก่ากลับนิ่งเสียไม่อำนวยพร จึงเกิดสงสัยเมื่อถามก็ได้ความว่าเด็กนั้นจะมีอายุต่อไปได้อีกเพียง ๗ วันเท่านั้น ครั้นถามถึงวิธีป้องกันก็บอกไม่ได้ แต่ผู้เคร่งตบะให้ไปหาสมณโคดม (พระพุทธเจ้า) แล้วถามดู พราหมณ์เกรงว่าลูกจะตายนี้เป็นคนตบะเหมือนกัน จึงแสดงความวิตกว่าไปหาพระพุทธเจ้าตบะจะเสื่อม สหายเก่าจึงเตือนว่า "ถ้ารักลูกก็อย่าคิดถึงเรื่องตบะเสื่อม จงไปหาพระสมณโคดมทูลถามเถิด" จึงยอมไป ครั้นไปถึงก็นมัสการ พระศาสดาก็ตรัสว่า "ท่านจงมีอายุยืน" เวลาภริยานมัสการตรัสว่า "เธอจงมีอายุยืน" แต่เมื่อเวลาลูกชายนมัสการ พระพุทธองค์ทรงนิ่งเสีย จึงคิดว่าลูกจะต้องตาย แล้วได้กราบทูลถามถึงวิธีป้องกัน ทรงแนะนำให้ทำมณฑป (เรือนยอดที่มีรูป ๔ เหลี่ยม) ปูอาสนะไว้ ๘ หรือ ๑๖ ที่ให้สาวกของเรานั่งสวดปริต (สวดมนต์) ๗ วันไม่มีระหว่าง อันตรายจักเสื่อมไป พราหมณ์ได้ปฏิบัติตาม ทั้งสามีและภริยานำเด็กให้นอนบนตั่งภิกษุสวดปริต ๗ วัน ๗ คืน ไม่มีระหว่าง ถึงวันที่ ๗ พระพุทธองค์เสด็จไปเอง ยักษ์ตนหนึ่งได้รับพรหรือได้รับคำสั่งจากที่อื่นมาให้มาจับเด็กคนนั้นในวันที่ ๗ มาเจอพระพุทธองค์ก็หนีไป พระพุทธองค์ก็ทรงร่วมกระทำพระปริตตลอดรุ่งถึงวันที่ ๘ สองสามีภริยาก็นำเด็กถวายบังคมพระบรมศาสดา คราวนี้พระองค์ตรัสว่า "ขอเจ้าจงมีอายุยืน" บิดามารดาก็เลยขนานนามว่า "อายุวัฒนกุมาร" แล้วต่อมาภายหลังว่า เด็กคนนั้นอายุยืนเป็นผู้ใหญ่และเป็นผู้เฒ่าถึงอายุ ๑๒๐ ปี ภายหลังเกิดมีความสนใจกันว่า เหตุเป็นเครื่องเจริญอายุของสัตว์เห็นจะมี พระพุทธองค์ตรัสว่า

อภิวาทนสีลิสฺส นิจฺจํ วุฑฺฒาปจายิโน
จตฺตาโร ธมฺมา วฑฺฒนฺติ อายุ วณฺโณ สุขํ พลํ

แปลว่า ธรรมทั้งหลาย ๔ คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ ย่อมเจริญแก่ผู้มีอันไหว้เป็นปกติ คืออ่อนน้อมต่อท่านผู้มีที่เจริญแล้วเป็นนิตย์ ดังนี้ ย่อมเห็นได้ว่าการกราบไหว้ต่อผู้เจริญนั้น ย่อมต่ออายุได้ และมิใช่จำเพาะอายุเท่านั้น แม้วรรณะ สุขะ พละ ก็พลอยเจริญด้วย นี่ว่าถึงเรื่องการต่ออายุ...

ความตาย เรื่องลูกหลานอันเป็นที่รัก ใคร ๆ ก็ไม่อยากให้ตาย แต่เมื่อตายลงเราจะทำอย่างไรจึงจะมีหนทางหายเศร้าโศกได้ หรือทำอย่างไร จึงจะเข้าใจความตายได้ วิธีเข้าใจย่อมมีได้ เรื่องราวมีว่า แต่ครั้งก่อนที่กรุงสาวัตถีมีสตรีรุ่นสาวอยู่คนหนึ่งชื่อว่า โคตมี เนื่องจากมีรูปร่างบอบบางจึงปรากฏชื่อว่า "กิสาโคตมี" ต่อมานางได้แต่งงานกับลูกชายเศรษฐี ครั้นต่อมาก็ตั้งครรภ์ล่วง ๑๐ เดือนก็คลอดบุตร (หมายถึงถ้วนทศมาส การนับทางบาลีตรงกับทางแพทย์ ซึ่งชาวบ้านสามัญมักจะนับได้ ๙ เดือน เพราะตามที่ชาวบ้านนับว่าตั้งครรภ์ได้ ๑ เดือนนั้น ทางบาลีและทางแพทย์นับเป็น ๒ เดือนแล้ว ด้วยเหตุนี้ทางบาลีซึ่งมักจะมีผู้เข้าใจว่าเป็นของเก่า ก็ไม่ล้าสมัย) ลูกชายของนางกิสาโคตมีก็คงจะน่ารักมิใช่น้อย แต่พอเดินได้ก็ตาย นางอุ้มลูกด้วยสะเอวเที่ยวถามหายา ใคร ๆ ก็ว่าแม่นี่บ้าแล้ว จึงเที่ยวหายาเพื่อลูกที่ตายแล้ว ใครจะว่าบ้าหรือว่าอย่างไรก็ช่างใครคงคิดอยู่ว่า "รู้จักยาเพื่อลูกของตนคงมีอยู่เป็นแน่" จนไปพบบัณฑิตเข้า ท่านคิดว่า "...คงคลอดบุตรครั้งแรก ไม่เคยเห็นความตาย เราเป็นที่พึ่งของหญิงนั้นย่อมควร" จึงกล่าวว่า "ฉันไม่รู้จักยา แต่ฉันรู้จักคนรู้จักยา" แล้วแนะนำให้ไปทูลถามพระพุทธองค์ ครั้นไปทูลถาม พระพุทธองค์ก็ทรงออกอุบายให้นางหาเมล็ดพันธ์ผักกาดสักหยิบมือหนึ่ง แล้วเอาในเรือนของผู้ที่ไม่เคยมีคนตาย นางเที่ยวตระเวนหาไปหลายแห่งก็ไม่ได้ พบพันธ์ผักกาดก็พบเฉพาะในเรือนที่มีคนตาย นางหาไม่หยุดจนโดนคนเขาว่าเอาต่าง ๆ เที่ยวหาอยู่อย่างนี้ตั้งแต่เรือนหลังต้น ไม่ได้รับเมล็ดพันธ์ผักกาด แม้ในเรือนหลังหนึ่ง จนเย็นจึงรู้สึกได้คิดว่า "โอ กรรมหนัก เราสำคัญว่า ลูกเราเท่านั้นตาย ก็ในบ้านต่าง ๆ คนที่ตายนั้นมากกว่าคนเป็น" เมื่อคิดได้ดังนี้หัวใจที่อ่อนด้วยความรักลูก ได้ถึงความแข็งขึ้น วางลูกที่ตายแล้วไว้ในป่า รีบไปเฝ้าพระบรมศาสดา — —

พระศาสดา: เธอได้เมล็ดพันธ์ผักกาดหยิบมือหนึ่งแล้วหรือ ?

กิสาโคตมี, ไม่ได้เพคะ เพราะในบ้านทั้งสิ้น คนตายมากกว่าคนเป็น !

พระศาสดา: เธอเข้าใจว่า ลูกของเราเท่านั้นตาย...มัจจุราชย่อมฉุดคร่าห์สัตว์ทั้งหมดผู้มีอัธยาศัยยังไม่เต็มเปี่ยมลงในสมุทร์คืออบาย...เมื่อจะทรงแสดงหลักธรรมะจึงตรัสว่า

มฤตฺยู ย่อมพาคนผู้มัวเมาในบุตรและสัตว์ของเลี้ยง ผู้มีใจซ่านไปในอารมณ์ต่าง ๆ ไป เหมือนห้วงน้ำใหญ่พัดชาวบ้านผู้หลับไหลไป ฉะนั้น.

นางกิสาโคตมีฟังพุทธดำรัสแล้ว ก็ได้ธรรมจักษุเห็นหลักธรรมโดยแท้ ทูลขอบรรพชาต่อพระองค์ทรงส่งไปสำนักภิกษุณีให้บรรพชาอุปสมบทแล้ว ปรากฏชื่อว่า "กิสาโคตมีเถรี" วันหนึ่ง ถึงวาระในวันอุโบสถ นางนั่งตามประทีปเห็นเปลวประทีปลุกโพลงขึ้นและหรี่ลง ได้ถือเป็นอารมณ์ว่า "สัตว์เหล่านี้ก็อย่างนั้นเหมือนกัน เกิดขึ้นและดับไปดังเปลวประทีป ผู้ถึงพระนิพพาน ไม่ปรากฏอย่างนั้น" พระพุทธองค์ทรงรับรองความข้อนี้ คือ สัตว์เกิดแล้วก็ดับเหมือนเปลวประทีป ถึงนิพพานแล้วย่อมไม่ปรากฏอย่างนั้นแล้วตรัสพระคาถาว่า

โยมจ วสฺสสตํ ชีเว อปสฺสํ อมตํ ปทํ
เอกาหํ ชีวิตํ เสยฺโย ปสฺสโต อมตํ ปทํ.

แปลว่า ก็ผู้ใด ไม่เห็นทางอันไม่ตาย พึงเป็นอยู่สัก ๑๐๐ ปี (สู้) ความเป็นอยู่วันเดียวของผู้เห็นทางอันไม่ตาย (ไม่ได้) (ของเขา)ประเสริฐกว่าความเป็นอยู่ของผู้นั้น....

การที่พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมะแก่นางกิสาโคตมีทั้งนี้ ก็เพื่อให้นางเข้าใจเรื่องความตาย โดยไม่มีข้อสงสัยสนเท่ห์ต่อไป เริ่มตั้งแต่ให้ตระเวนพาลูกที่ตายแล้วไปหาเมล็ดพันธ์ผักกาดในบ้านเรือนที่ไม่เคยมีคนตาย นางก็ไปเจอแต่บ้านเรือนที่มีคนเคยตายแล้วทั้งนั้น นี่ก็แบบให้นึกเวลาอันยาวนานในวัฏฏสงสาร ผืนแผ่นดินในโลกนี้ทุกตารางนิ้วเคยเป็นป่าช้ามาแล้วทั้งสิ้น คือเคยมีคนนอนบนที่นั้น ๆ มาแล้ว ทางตายหรือคนตายย่อมหาดูได้เสมอ ลูกเราก็ตาย ลูกคนอื่นก็ตาย ใคร ๆ ที่ไหนก็ตาย และถ้าเราเห็นแต่ตาย ๆ เท่านั้น ไม่ยอมคิดอะไรต่อไป ก็เช่นเดียวกับเราจุดตะเกียงแล้วก็ดับ ครั้นจุดอีกก็ดับอีก แต่ถ้าดับแล้วคิดอะไรให้เลยไปกว่าที่จะคิดจุดตะเกียงตามประทีป คือ "คิดเรื่องที่ไม่ดับ แทนที่จะคิดถึงเรื่องจุด" คิดแบบนี้เป็นความคิดหาทางที่ไม่ตาย เมื่อพบทางที่ไม่ตายย่อมประเสริฐสุด แม้ชีวิตจะสั้นเพียงวันเดียวก็ดีกว่าที่จะมีชีวิตอยู่ตั้งร้อยตั้งพันปี ทางไม่คือ **อมตธรรม** มีอยู่ทางเดียวได้แก่ **อมตมหานิพพาน** ไม่มีเกิด ไม่มีดับดังเปลวประทีป...

เมื่อครั้งนางปฏาจาราหมดตัว และหมดสติหมดสตางค์ หมายความเธอมีสามีคนหนึ่งก็ตาย มีลูก ๒ คนก็ตาย ครั้นกลับมาสู่เรือนเก่า เรือนก็พังทับพ่อแม่และพี่ชายตายหมด นางก็หมดสติ นับว่าถึงแล้วซึ่งความหมดทุกอย่าง เหลือแต่ตัวเปล่าเดินไป พอดีเข้าไปในชุมฟังเทศน์ที่พระพุทธองค์กำลังทรงแสดงอยู่ใคร ๆ พากันห้าม พระพุทธองค์รับสั่งมิให้ห้าม แล้วทรงเตือนให้นางได้สติ แล้วทรงย้ำให้เห็นว่า อันความตายนั้นไม่มีใครที่ไหนจะต้านทานได้ ข้อมูลที่ดีมีอยู่อย่างเดียว คือสำรวมในศีล รีบเร่งชำระทางไปนิพพานให้หมดจดเสียโดยเร็ว โดยพระคาถาว่า

น สนฺติ ปุตฺตา ตาณาย　　น ปิตา นปิ พนฺธวา
อนฺตเกนาธิปนฺนสฺส　　นตฺถิ ญาตีสุ ตาณตา
เอตมตฺถวสํ ญตฺวา　　ปณฺฑิโต สีลสํวุโต
นิพฺพานคมนํ มคฺคํ　　ขิปฺปเมว วิโสธเย.

แปลว่า เมื่อบุคคลอันมัจจุราชครอบงำแล้ว บุตรทั้งหลายมีอยู่เพื่ออันต้านทานมัจจุราชไม่ได้ บิดา (มารดา) ก็ไม่ได้ แม้พวกพ้องก็ไม่ได้. ความป้องกันย่อมไม่มีในหมู่ญาติ บัณฑิตทราบอำนาจแห่งเหตุนี้แล้ว พึงเป็นผู้สำรวมแล้วในศีล พึงเร่งรีบทำทางเป็นที่ไปพระ-นิพพานให้หมดจดดังนี้ นางปฏาจาราฟังก็เผากิเลสมีประมาณเท่าฝุ่นบนแผ่นดินใหญ่ได้ตั้งอยู่ในโสดาบัตติผล ทั้งนี้หลังจากทรงเตือนให้นางผู้ร่ำไห้ได้สติโดยความสำคัญว่า

น้ำตานาง　พร่างไหล　ในสงสาร
นานเท่านาน　นับมาก　ที่หลากไหล
มหาสมุทร์　สุดด้อย　ยังน้อยไป
กว่าน้ำใส　นัยน์ตา　ที่อาดูร
เหตุไฉน ?　ใยเล่า ?　เผ้าประมาท
บุตรและญาติ　ยามตาย　มลายสูญ
จงหันหน้า　หาธรรม　นำเทิดทูน
จักเพิ่มพูน　ผาสุก　ทุกอย่างเอย.

จักรพงศ์ตายแล้ว ! จักรพงศ์เกิดมาในโลกมิได้ทำความชั่วอะไร หลานเกิดมาเพียงเพื่อให้พ่อแม่ยาย และคนอื่น ๆ ชื่นชมเอ็นดูเพียงชั่วคราว แล้วหลานก็ตายไป ยายไม่มีโอกาสจะได้เห็นหน้าอีก ขอให้วิญญาณของหลานซึ่งบริสุทธิ์และน่ารักน่าเอ็นดู จงไปสู่สุคติภพที่ผาสุกทุกแห่งเถิด...

อายุวัฒนกุมารต่ออายุได้ ด้วยอาศัยภิกษุสงฆ์เจริญพุทธปริต และพระพุทธองค์เสด็จไปโปรด นางกิสาโคตมี และนางปฏาจาราที่ลูกตาย ซึ่งต่างได้รับความทุกข์และความลำบากมากมายในชีวิต แต่เมื่อได้หันหน้าเข้ามาทางธรรม ก็ได้เห็นความจริงของชีวิตเหมือนเปลวประทีปติดแล้วก็ดับ นิพพานไม่เป็นอย่างนั้น ได้ดวงตาเห็นธรรม และได้บรรลุอมตธรรมเป็นที่สุด บัดนี้ ผู้เป็นแม่ทั้ง ๒ ซึ่งเคยบรมทุกข์ ต่างถึงบรมสุขทั้งหมดแล้ว จึงสรุปได้ว่า **ทางธรรมะเท่านั้น เป็นมรรคาไปสู่ที่สุดทุกข์.**

วิญญาณของครู

ธมฺมสาโร ภิกฺขุ วัดบวรนิเวศวิหาร

๑๖ มกราคม ๒๕๐... เป็นวันครูอีกครั้งหนึ่ง ชวนให้หวนคำนึงถึงวิญญาณของครู วิญญาณของครูเป็นวิญญาณที่ประหลาดมาก ตัวครูเองมีความหนักแน่นเป็นเดิมพัน สามารถดำรงตนเองให้เป็นที่เคารพรักได้ด้วยวิชาครูหรือด้วยวิญญาณของครูศิษย์หญิงเรียกว่า *คุณครูคะ* หรือ *อาจารย์คะ* ศิษย์ชายเรียกว่า *คุณครูครับ* หรือ *อาจารย์* ผู้เขียนได้ยินแล้ว ก็พลอย ร่มรื่นชื่นบานไปกับความเคารพรักระหว่างครูกับศิษย์ซึ่งมีต่อกันนั้นด้วย และความเคารพรักระหว่างครูอาจารย์ กับ ศิษย์นี้ดูเป็นไปอย่างแนบแน่นเหลือเกิน บางทีศิษย์ของครูหรืออาจารย์นั้น ๆ มาคุยกับผู้เขียนก็ยังเผลอเรียกว่า *อาจารย์คะ* หนูอยากทราบว่า *คนเราตายไปแล้วสูญหรือจะมาเกิดอีก* แล้วก็ชี้ไปที่เพื่อนว่า *พวกเราเถียงกันมาแล้ว คนนี้แน่ะค่ะเขาว่าตายสูญ ?* เมื่อผู้เขียนโดนเข้าอย่างนี้ ก็เลยต้องตั้งตัวเป็นอาจารย์ชั่วคราว เสียน้ำลายไปพอสมควรโดยบอกว่าคนเราก็เหมือนกับเมล็ดพืชนำไปเพาะงอกบ้างไม่งอกงามบ้าง แต่ก่อนนี้พระราชาพระองค์หนึ่ง มีมะม่วงซึ่งมีผลมีรสอร่อยมาก มีพระประสงค์จะพระราชทานแด่พระราชาประเทศอื่น ๆ ทดลองเสวยดูบ้าง เพื่อจะอวดความมีของดีพิเศษของพระองค์ ทรงแสดง *ปมเด่น* หรือ *อีโก้* อวดเพื่อนกษัตริย์ด้วยกัน หรืออะไรทำนองนี้แหละแต่พระองค์ใช้เงี่ยงปลากระเบนแทงเข้าไปทำลายในเมล็ด ที่มัน จะเป็น หน่องอกนั้นเสียเพื่อป้องกันมิให้กษัตริย์นั้นนำไปเพาะปลูกมะม่วงรสดีแข่ง เมล็ดมะม่วงเช่นนี้นำไปเพาะก็ไม่งอกเป็นต้นมะม่วงขึ้นมา คงผุสูญหายไปในดินแน่ ส่วนเมล็ดที่มิได้ทำลาย คงเป็นเมล็ดที่มียางและหน่อ เมื่อนำไปเพาะก็งอกเป็นต้นมะม่วงขึ้นมาไม่

สูญ คนเรานี่ก็เหมือนกันถ้าสิ้นยางคือตัณหาแล้วก็ไม่เกิดอีก ถ้ายังมียางคือตัณหาก็เกิดอีก...หยุดทิ้งระยะเพื่อให้ต่อมน้ำลายมีเวลาสร้างน้ำลายเพิ่ม...

อาจารย์คะ ก็ทำอย่างไรคนเราถึงจะหมดยางได้ล่ะ? คำถามเร่งเข้ามาอีก ต่อมน้ำลายผลิตสิ่งที่ต้องการไม่ค่อยทัน เพื่อจะรวบรัดปัญหา จึงบอกว่าต้องปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ มี **สัมมาทิฏฐิ** ความเห็นชอบ **สัมมาสังกัปปะ** ความดำริชอบ **สัมมากัมมันตะ** ทำการงานชอบ **สัมมาอาชีวะ** เลี้ยงชีพชอบ **สัมมาวาจา** เจรจาชอบ **สัมมาวายามะ** เพียรชอบ **สัมมาสติ** ระลึกชอบ **สัมมาสมาธิ** ตั้งใจชอบ คือต้องทำทั้งแปดองค์นี้ให้ร่วมสามัคคีเป็นน้ำหนึ่งใจเดียว เสมือนองค์เดียว แล้วต่อจากนั้นก็จะเกิดพลังงานอย่างมหาศาล บีบยางคือตัณหา ของมนุษย์ให้แห้งไป เช่นเดียวกับผู้เชี่ยวชาญทางปรมาณูเขาบอกว่า ถ้าสามารถทำลูกบอมบ์ชนิดหนึ่ง ให้มีแรงระเบิดทำลายได้เท่ากับดินระเบิด ที เอ็น ที ยี่สิบล้านตัน ต่อไปคงจะค้นคว้า เอาสสารที่มีแก่นปรมาณูเป็นลบแทน *โปรตอน* และเปลือกปรมาณูมี *โปรสิตอน* เป็นบวก *อีเล็กตรอน* ซึ่งเป็นลบมาแทน ก็เมื่อนั้นแหละโลกจะสลายกลับไปเป็นดวงอาทิตย์ คือกลุ่มพลังงานตามรูปเดิม เป็นวงบรรจบของวัฏฏะ อริยมรรคมีองค์ ๘ เมื่อสามัคคีกันเต็มที่จนเป็นหนึ่งไม่มีสอง กิเลสก็จะสลายตัวเป็นการจบของวัฏฏะ...

อาจารย์คะ แล้วจะทำอย่างไรดีล่ะจึงจะรู้มรรค ๘ ดี และปฏิบัติอย่างว่าได้? โอ แย่ อาจารย์ก็ยังแย่เหมือนกัน ผู้เขียนนึกในใจ เวลานี้กำลังเรียนอยู่ในมหาวิทยาลัยปฏิบัติมรรค ๘ แบบเก็บเล็กผสมน้อยไปพลางก็ได้มรรค ๘ นั้น แต่ละองค์ก็ยังมีองค์ย่อย ๆ ออกไป อีกเช่นองค์ **สัมมาวาจา** เจรจาชอบ ก็มีถึง ๔ คือ*พูดปด พูดส่อเสียด พูดคำหยาบพูดเพ้อเจ้อ* ใครยังมีสำนวนโวหารในการเจรจาเต็มอัตราทั้ง ๔ นี้ ก็ลองเก็บเล็กผสมน้อยเป็นอย่างๆ ไปจนกว่าจะละ ได้ครบทั้ง๔ ก็นับได้ว่าทางวาจาดีบริสุทธิ์ไปอย่างหนึ่ง แล้วก็ไปเก็บเล็กเก็บน้อยองค์อื่น ๆ อีก ทำอย่างนี้เรื่อย ๆ ไปก็อาจจะได้ครบพร้อม ๆ กับสวมเสื้อครุยวันในหลวงพระราชทานปริญญาบัตร...

อาจารย์คะ พวกหนูขอลา วันหลังจะมาหาอาจารย์ใหม่ วันนี้กลับที เดี๋ยวผู้ปกครองจะหาว่าไถล เป็นอันว่าผู้เขียนยังมีน้ำลายเหลืออยู่อีกเล็กน้อย รู้สึกว่า *ครู* หรือ *อาจารย์* เป็นชื่อที่ฝังจิตใจของนักเรียนนักศึกษาหรือนิสิตไว้อย่างลึกซึ้งมาก ถ้าสิ่งใดพวกเธอข้องใจใคร่จะถามก็นึกถึง *ครู* หรือ *อาจารย์* เขาเห็นว่า *ครู* หรือ *อาจารย์* จะเป็นผู้ไขข้อข้องใจให้ได้ ผู้เขียนตกที่นั่งเป็นอาจารย์ไปชั่วโมงเศษ ๆ รู้สึกว่าเด็ก ๆ ของเรานั้น มีความน่าเอ็นดูในเรื่องอยากรู้อยากเห็นเป็นอันมาก และรู้สึกว่าครูอาจารย์ทั้งหลายได้สร้าง *เครดิต* หรือ *สินเชื่อ* ไว้แก่ศิษย์ไม่น้อย...

วันครู ๑๖ มกราคม เป็นวันที่ครูได้ร่วมประกอบพิธีทางพระพุทธศาสนาและฟังคำปราศรัย นอกจากจะหวลระลึกถึง *บูรพาจารย์* หรือ *วิญญาณของครู* ในอดีตแล้ว ก็ทำให้นึกถึงวิญญาณของครูในปัจจุบัน คุณครูทั้งหลายในปัจจุบันนี่แหละจะประทับวิญญาณของตนลงไปในนักเรียนให้ดีแสนดีไปในอนาคต โดยคำสอนอันหลั่งไหลออกมาจากจิตใจด้วยความกรุณาปรานี วิญญาณของครูหรือค่าของครูนั้น ย่อมอยู่ที่การสั่งสอนดีเป็นประการสำคัญ...

เจ้าเคยเจ็บแล้วจงจำเอาคำสอน
เราจะจรไปยังดาวดึงสา ...

คำข้างบนนี้ยกให้เป็นของครู ในทางจริยศึกษาชนิดที่ครูนั้นแม้จะได้เลื่อนตำแหน่งไปเป็นเทวดาแล้ว แต่ยามศิษย์ ตกทุกข์ ได้ยาก เจ็บ ปวดรวดเร้าทั้งกายและใจ อันเนื่องมาจากศิษย์ละเมิดคำสั่งของครูเองมิให้เปิดผอบในกลางทางเกรงจะพบโมรา และจะเกิดโทษร้ายแรงในการชิงสุกก่อนห่ามขึ้น แต่ศิษย์ผู้เลือดร้อนก็เปิดผอบพบนางในกลางป่าจนได้ พบทีแรกก็ชื่นชมนักหนาเหมือนแมวเห็นปลาย่าง แต่พอก้างติดคอแมวก็ตาเหลือกทุลักทุเลเต็มทน ตกในลักษณะเตี้ยอุ้มค่อม เท่านั้นยังไม่พอ ด้ามดาบยังถูกยื่นไปข้างโจรไพรเสียอีก ต้องล้มลงนอนกลิ้งรำพันว่า

เจ้าเดินไพรพี่ก็ใส่บั้นเอวอุ้ม

ไม่ควรคุมฆ่าพี่ให้ผันผิน...

และรำพันตะกุกตะกักต่อไปอีกอย่างหมดหวังของชายที่เสียเชิงชายว่า

น้ำใจนางเหมือนน้ำค้างที่ใต้ร่มพฤกษ์
เมื่อยามดึกดั่งจะรองไว้ดื่มได้
ครั้นรุ่งแสงสุริยฉายก็หาย ไป
มาเห็นใจเสียเมื่อใจจะขาดรอน ..

แม้ศิษย์จะละเมิดคำสั่งและเกิดอันตรายในการชิงสุกก่อนห่ามขึ้น ถึงเพียงนี้แล้ว ด้วย วิญญาณ ของครูมิใช่ ชังน้ำหน้าเลยวางอุเบกขาเสีย ครูก็ ยอมจากดาวดึงส์สละสุรางค์นางสวรรค์รีบมาช่วยศิษย์ และเมื่อฟื้นคืนความรู้สึกขึ้นมาได้ ก็เอาคำครูมาบอกไว้ว่า **เจ้าเคยเจ็บแล้วจงจำเอาคำสอน** เพียงเท่านี้ ยังไม่จุใจครูซึ่งเป็นที่รักอย่างยิ่งของศิษย์ ยังแสดงความปรารถนาดีต่อไปอีกว่า

จะชี้ทิศเวียงชัยให้ไคลคลา
ไปข้างหน้าทางทิศอุดรดง
ที่กลางทางมีนางอยู่ในเขา
ไปเถิดเจ้าจะได้ชมสมประสงค์
อันตัวนางเป็นบุตรท้าวภุชงค์
นามอนงค์วรนุชมุจลินท์...

เรื่องนี้ความจริงเป็นเพียง *จันทโครพ* ของท่านสุนทรภู่ แต่ก็เป็นเรื่องเก็บมาจาก **จูฬธนุคหบัณฑิต** อันเป็นชาดกในทางพระพุทธศาสนา ถึงเช่นนั้นเรื่องอย่างนี้ก็ทำให้เรามองเห็นหัวใจครู ได้ ๒ ประการ คือครูสอนเรื่องเคยเจ็บแล้วให้จำประการหนึ่ง อีกประการหนึ่ง ครูพยายามวาดภาพ ในอนาคตให้เห็นอะไร สด ชื่นโดยกระซิบบอกว่า ที่กลางทางมีนางอยู่ในเขา ไปเถิดเจ้าจะได้ชมสมประสงค์... เป็นอันว่าครู ได้ช่วยดูแลชีวิตของศิษย์ในปัจจุบัน แล้วยังแถมบอกวิถีชีวิตในอนาคตให้ศิษย์อีกด้วย...

ในแม่น้ำลำคลอง หรือสายฝนจากฟ้าสุราลัยก็ตาม ย่อมมีปกติไหลจากที่สูงหรือหยาดย้อยลงไปสู่ที่ต่ำทั้งสิ้น แต่น้ำใจของครูย่อมหลั่งไหลไปสู่ศิษย์ได้ทุกทิศทุกทาง ยามศิษย์เป็นปกติไม่ทุกข์ร้อน *ก็เมตตารักใคร่* ยามศิษย์ตกทุกข์ได้ยากก็ *กรุณาสงสาร* ยามศิษย์ได้ดีก็ *มุทิตาพลอยยินดี* ยามศิษย์เลวทรามต่ำช้าดื้อเป็นช้างเหลือขอ หรือหนักเป็นเรือเหลือเข็ญ ก็วาง *อุเบกขาไม่เกลียดชัง* สายใจของครูจึงเป็นสายสัมพันธ์กับศิษย์แต่ในทางที่ดีเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ ศิษย์มีครูจึงเอาตัวรอดได้เสมอ ส่วนคนที่ไม่มีครูจึงมักอับจน เป็นคนเกเรเสียหายต่าง ๆ นานา ถึงกับก่อเหตุอุกฉกรรจ์ เผาบ้านเผาเมือง ฆ่าผู้ฆ่าคนอันน่าสยดสยอง หรือฆ่าตนเองก็มี...

เมื่อครั้งหนุมานเผาลงกา งานเผาสำเร็จเสร็จสิ้นลงตามประสงค์ ไฟที่ไหม้ลงกามอดดับไปแล้ว แต่ไฟที่ติดหางหนุมาณยังไม่ดับคงลามไหม้คุกรุ่นอยู่เสมอ แม้หนุมานจะโดดดำลงในน้ำผุดแล้วผุดอีกไฟที่หางนั้น ก็ไม่ยอมดับ ในที่สุดก็ต้องซมซานไปหาครู ซึ่งเพียงแต่ครูบอกใบ้ปริศนาให้เล็กน้อย หนุมานผู้ *สิ้นคิด* ก็ได้คิดเอาหางเข้าปากอมไฟที่รุ่มร้อนก็ดับทันที นี่แหละเรื่องของครู ถ้าศิษย์มีเรื่องเดือดเนื้อร้อนใจบากหน้ามาหาครู ครูก็จะช่วยแนะวิธีดับร้อนให้...

ครู คำเดียวย่อมบรรจุความหมายได้หลายอย่าง และแต่ละอย่างเป็นความดีเรียกว่าความดีชั้นครู โดยเฉพาะได้แก่ – เป็นผู้มีความหนักแน่น – เป็นผู้ที่ศิษย์เคารพเป็นผู้สอน

ครู – *ผู้มีความหนักแน่น* ความหนักของครูย่อมมีคุณสมบัติเหมือนฆ้อนกับทั่ง ซึ่งใช้สำหรับเข่นเหล็กให้เป็นรูปต่าง ๆ เช่นมีดพร้าหอกดาบให้มีความแหลมคมที่จะใช้คมได้ดี บางทีครูก็เจอศิษย์เหล็กกล้าแข็งเหนียว ทั้งดื้อทั้งดึงทั้งด้าน เช่นผู้ชนะสิบทิศ – ยาขอบ ศิษย์ของครูคนหนึ่ง วันหนึ่งครูคนนี้ถามนักเรียนในชั้นว่า ธัมมะคืออะไร ? ยาขอบ ตอบเป็นสำเนียง สรภัญญะ ลั่นห้องว่า ธัมมะคือคุณากรส่วนชอบสาธร ดุจดวงประทีป ชัชวาล... เมื่อครูเจอนักเรียนจอมทะลึ่งเช่นนี้จึง

ใช้ฆ้อนเข่นลงไปอย่างหนักว่า **นักเรียน** *อะไร อัปปรีย์* เช่นนี้! **ยาขอบ** ศิษย์เหล็กกล้าก็ตอบสวนไปทันทีว่า *ครูระยำด่านักเรียนอัปปรีย์* ครูจึงอธิบายอย่างใจเย็นหนักแน่นว่า **อับ** แปลว่า มืด ปรีย์ คือ *ปัญญา* **อัปปรีย์** แปลว่า *ไม่มีปัญญา* แต่วิญญาณของ *จะเด็ง* หรือ *ผู้ชนะสิบทิศ* ที่สิงอยู่ในร่างของ ยาขอบ หรือ โชติ *แพร่พันธุ์* หาได้คลายพิโรธลงไม่ วันหลังยังเอาเท้าขยี้หมวกครูผู้นั้นเสียอีก แล้วหนีโรงเรียนไป ถึงเช่นนี้ครูก็มิได้ถือเอาเป็นเหตุตัดครูตัดศิษย์กัน ต่อมาภายหลังครูเห็นศิษย์เดินตุหรัดตุเหร่อยู่ จึงถามดูได้ความว่ายังไม่มีงานทำก็จัดหางานให้ทำ และยังถือว่าเป็นศิษย์เสมอ เช่นนี้แหละ เป็นความหนักแน่นของครูอย่างหนึ่งในหลายสิบอย่าง...

ครู—*ผู้ที่ศิษย์เคารพ* การวางตัวให้เป็นที่เคารพของศิษย์ นับว่าเป็นคุณสมบัติอย่างสูงของครู ครูต้องทำตัวให้สูง ทั้งในทางวิทยาการและศีลธรรมวัฒนธรรม ตลอดถึงระเบียบและขนบธรรมเนียมประเพณี การตรงต่อเวลา บอกว่า ๑ เป็น ๑ บอกว่า ๒ เป็น ๒ และมีความประพฤติในสิ่งที่ดีที่ชอบเสมอต้นเสมอปลาย *ปล่อยปฏิกิริยาตามเหตุผล ไม่ปล่อยไปตามอารมณ์วู่วามวูบวาบ* ทำตนให้สูงลิบลิ่วอยู่เสมอ มีลักษณะยอดเยี่ยมเหมือน **ครุคิชรี** อันมียอดเป็นที่เคารพ คือ **เคารีสังกร** หรือ **เอเวอร์เรสต์** ในเทือกเขาหิมาลัย ศิษย์ไม่มีทางจะทำตัวให้เทียมเท่าได้ในด้านของความเป็นครู...

ครู — **ผู้สั่งสอน** การสั่งสอนเป็นคุณสมบัติพิเศษของครู ครูใช้วิชาครู สอนตามภูมิปัญญาของศิษย์ ครูเป็นเสมือนแม่พิมพ์สำหรับหล่อหลอม หรือครูเป็นเหมือนช่างปั้นที่ปั้นรูปอะไร ๆ ก็ได้ ตลอดถึงปั้นให้ศิษย์เป็นบุคคลเยี่ยมกว่าพื้นเพเดิมขึ้นไป ครูเหนือกว่าช่างปั้นธรรมดา ช่างปั้นธรรมดาสามารถจะปั้นรูปวีนัส หรือเทพธิดานางฟ้าใด ๆ ให้สวยสดงดงามเพียงใดก็ย่อมทำได้ แต่ศิลปหัตถกรรมที่สำเร็จจากช่างปั้นเหล่านั้น ก็เป็นเพียงวัตถุนิ่งอยู่อิริยาบถเดียว ถ้ายิ้มก็คงยิ้มค้างอยู่อย่างนั้น หากมนุษย์

เราใครเป็นอย่างนั้น ก็คือเป็น *บ้า* เพราะคำว่า *บ้า* นั้นก็มิใช่อะไรมากมายนักหรอก ดูเหมือนเขานิยามเอาที่อาการค้างนั้นเองคนก็ *มีพูด มีหัวเราะ มียิ้ม* กันไปตามเรื่องตามราวแต่ถ้าผู้ใดเกิดพูดไม่รู้จักหยุด หัวเราะเรื่อยไปก็ดี ยิ้มค้างเป็นเวลานาน ๆ ก็ดี ผู้นั้นก็คือ *บ้า* นั่นเอง ส่วนศิษย์ที่มีครูสั่งสอนอบรมดี แล้วจะไม่มีอาการบ้าๆ ที่มีครูอย่างนั้น โดยที่ครูสามารถปั้นศิษย์ที่เป็นคนอยู่แล้วให้เป็นคนอีกคนหนึ่ง ซึ่งมีวิชาความรู้ มีมรรยาท และมีความสามารถดีกว่าเดิมจนเรียกได้ว่า **ศิษย์มีครู** นี้แหละครูจึงได้ชื่อว่าเป็นผู้สอน...

คุณสมบัติทั้ง ๓ ประการของครู คือ *เป็นผู้มีความหนักแน่น เป็นที่เคารพของศิษย์* และ เป็นผู้สอนวิญญาณของครูแนบแน่นอยู่กับหลัก ๓ ประการนี้เป็นอย่างน้อย และอานุภาพวิญญาณของครู ก็เกิดขึ้น หลักการอย่างนี้จึงสามารถยกศิษย์ขึ้นสู่วุฒิภาวะ...

ครูมีรายได้พิเศษอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งคนอื่นไม่มี สิ่งนั้นคือ **ความเป็นครู** ครูไม่ใช่เป็น *เรือจ้าง* แต่ครูเป็น *เรือลำเลียง* ที่มีคุณภาพดี สามารถลำเลียงศิษย์ส่งข้ามฟากไปพ้นห้วงมหรรณพ ไปพบแสงสว่างหรือไปพบแหล่งแห่งความเจริญ ครูเป็นผู้ที่ศิษย์จะลบหลู่มิได้ เพราะครูเป็น *บุพพรีบุคคล* ของศิษย์ เพราะฉะนั้นตั้งแต่อดีตกาลมาจนถึงยุคปัจจุบัน แม้ตำแหน่งราชการครูเป็นเพียงชั้นจัตวา ศิษย์เป็นนายพลจัตวา แต่ก็คงเคารพครูอยู่นั่นเอง ค่าของครูมิใช่อยู่ ที่ **สมมติฐาน** คือที่ *บั้ง* ที่ *ขีด* ที่ *ดาว* หรือที่ *ขั้นเงินเดือน* ซึ่งทางราชการ กำหนดให้ แต่อยู่ที่ **สัจจะ** คือความจริงในข้อที่ว่า **เป็นครูเป็นศิษย์ต่อกัน...**

ฝ่ายศิษย์ มีข้อปฏิบัติ ๕ สถาน ด้วยลุกขึ้นยืนรับ ด้วยเข้าไปยืนคอยรับใช้ ด้วยเชื่อฟัง ด้วยอุปัฏฐาก ด้วยเรียนศิลปะวิทยาโดยเคารพ

ฝ่ายครู มีข้อปฏิบัติ ๕ สถาน แนะนำดี ให้เรียนดี บอกศิลปะให้สิ้นเชิง ไม่ปิดบังอำพราง ยกย่องให้ปรากฏในเพื่อนฝูง ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย คือจะไปทางทิศไหนก็ฝากฝั่งมิให้ลำบากหรืออดอยาก

การปฏิบัติต่อกันโดยสถาน ๕ ดังที่พระพุทธองค์ทรงให้หลักไว้นี้ หรือปรับปรุงให้เหมาะแก่กาลสมัยในปัจจุบันระหว่างศิษย์กับครู ก็เป็นการเชื่อได้แน่ว่าความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์กับครูจะเป็นไปอย่างอบอุ่นปัญหาเรื่องเด็กเกเรหรือเด็กหนีโรงเรียนก็จะน้อยลงตลอดถึงผลการศึกษา ในวิทยาลัย หรือมหาวิทยาลัย ก็จะเป็นในทางน่าชื่นชม สถานการศึกษาก็จะเป็นแหล่งเพาะคนให้เป็นพลเมืองดีของประเทศชาติอย่างไม่มีปัญหา เช่นเดียวกับแม่พิมพ์ดี ตัวพิมพ์ก็ต้องออกมาดีนั่นเอง...

ด้วยอานุภาพวิญญาณของครู

ขอให้ศิษย์ทุกคนจงเรียนสำเร็จและมีความสุขโดยทั่วกัน

หมายเหตุ:– **อัปปรีย์** ไม่น่ารัก มคธ อปฺปิย **สันสกฤต** อปฺริย **พจนานุกรม** ไม่น่ารัก, น่าเกลียด, ไม่พึงใจ. เสื่อมทราม, เป็นอัปมงคล, ชั่วช้าต่ำช้า ตามพจนานุกรมย่อมแตกต่างกับที่ครูคนหนึ่ง อธิบายให้ **ยาขอบ** ฟังโดยกระทันหันนั่นไปคนละทาง.

วิญญาณของสมเด็จ ฯ

วิญญาณตามพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตสถาน ๒๔๙๓ หมายความไว้หลายอย่าง เช่นความรู้แจ้ง, ความรู้ตัว, จิต, ใจ, สิ่งที่สิงอยู่ในตนทำให้เป็นบุคคลขึ้น เมื่อร่างกายเปื่อยเน่าแล้ว ยังเชื่อกันว่าอยู่ต่อไป

วิญญาณตามพระสูตร พระอภิธรรม วิญญาณตามลัทธิ ตามทัศนะ ตามข้อสันนิษฐานของใคร ๆ อีกมาก อาจไม่ตรงกับวิญญาณในวลีประกอบขึ้นเป็นประโยคว่า วิญญาณของสมเด็จ ฯ แต่ข้อนั้นขออย่าให้ท่านผู้อ่านวิตกกังวลไปเลย เพราะวิญญาณในที่นี้สมมติขึ้นสำหรับเขียนเรื่องประเภทนี้เท่านั้น มิใช่เป็นศัพท์วิชาการอะไร

ธมฺมสาโร ภิกฺขุ วัดบวรนิเวศวิหาร

ในเมืองไทยของเรานี้ ไม่ว่าในกรุงไหน กรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี หรือกรุงรัตนโกสินทร เรามีคนดีเกิดขึ้นเสมอ ทั้งคนดีทางราชอาณาจักร และคนดีทางพุทธจักร ถึงกับเป็นที่รับรองกันว่า กรุงศรีอยุธยาไม่สิ้นคนดี และคนไทยเราก็พากันภาคภูมิอุ่นอกอุ่นใจในคำขวัญนี้ คราใดที่ทางราชอาณาจักรยุ่งยาก ทางพุทธจักรยุ่งเหยิง จนเกรงกันว่าจะไปไม่รอด หรืออาจเสื่อมโทรมลงอย่างหนัก เราก็จะซุบซิบกันว่า กรุงศรีอยุธยาไม่สิ้นคนดี หรือตะโกนบอกกันว่า **กรุงศรีอยุธยาไม่สิ้นคนดี** และแล้วเราก็มีคนดีมาแก้ไขสถานการณ์อันเลวร้ายให้กลับฟื้นคืนดีขึ้นได้เสมอ...

ขอย้ำเรื่องของไทยสักเล็กน้อย ไทยเรามีสถาบันอันยิ่งใหญ่ ซึ่งเทอดทูนกันมาแต่โบราณกาล ถึงกับว่าถ้าผู้ใดละเมิดสถาบันนี้เข้า ก็จะกลายเป็นคนอัปรีย์ไปทันที...

สถาบันอันสำคัญชั้นยอดนั้น คือ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ เมื่อสถาบันเหล่านั้นได้รับความกระทบกระเทือน หรือได้รับความมัวหมอง ก็จะมีคนดีที่ชาวไทยหวังไว้มาแก้สถานการณ์อันเลวร้ายได้ทุกที ความจริงข้อนี้ย่อมประจักษ์อยู่แล้ว ถ้าเราจะลองลำดับเหตุการณ์ดูด้วยจิตใจอันปราศอคติ...

ความจริงกรุงไทยของเรานั้นไม่ว่าจะมองดูในอดีตหรือปัจจุบัน ไม่เห็นอุตสาหกรรมหนัก ไม่เห็นเกษตรกรรมอันกว้างใหญ่ไพศาล ไม่เห็นการค้าขายเป็นล่ำเป็นสัน กล่าวได้ว่าการเศรษฐกิจไม่ดี ชาติไทยน่าจะล้มละลายหรือเป็นข้าเขา แต่เรายังเป็นอิสระ และมีเกียรติอยู่ในโลก ทั้งนี้ก็เพราะเรามีชาติพระพุทธศาสนา พระมหากษัตริย์ของเราเอง ซึ่งทั้ง ๓ สิ่งนี้นับเป็นสมบัติมหัศจรรย์ หรือเป็นมหาสมบัติของชาวไทย ซึ่งชาติอื่นไม่มีเสมอเหมือน และสถาบันทั้ง ๓ นี้ก็เป็นเหมือนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ใครทรยศหรือทำให้มัวหมองก็แพ้ภัยตัวเอง หรือถึงความหายนะด้วยประการต่าง ๆ ดังที่ประวัติศาสตร์และประวัติของบุคคลปรากฏอยู่แล้ว ทั้งเรื่องราวทางราชอาณาจักร และทางพุทธจักร...

ไม่ว่าในทางโลกหรือในทางธรรม ย่อมมีความจำเป็นอย่างเหลือเกิน ที่จะต้องมีคนดีเกิดขึ้น เพื่อบริหารหรือเทอดทูนสถาบันทั้ง ๓ นั้นให้มั่งคงสถาพรอยู่ และก็ได้บริหารเทอดทูนกันไว้แล้ว บัดนี้คนไทยเราเป็นคนมีชาติไทย มีพระพุทธศาสนา และมีพระมหากษัตริย์เป็นมิ่งขวัญและชูเกียรติไทยอยู่ ไทยจึงยืนหยัดอยู่ในโลกด้วยความภาคภูมิปราศจากปมด้อย...

ถ้าเราไร้ชาติศาสนาและพระมหากษัตริย์ จะโทมนัสน้อยใจอย่างใหญ่ เพราะเราจะนั่งนึกถึงสิ่งที่เราบูชาให้บังเกิดความภาคภูมิใจขึ้นมาก็ไม่ได้ หรือบางคราวเราอยากจะเอากำปั้นทุบโต๊ะประกาศว่า เราเป็นคนมีชาติพระพุทธศาสนา พระมหากษัตริย์ก็ไม่ได้...

ด้วยเหตุดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ย้ำแล้วย้ำอีกวนไปวนมาอยู่หลายตลบนั้น ก็เพื่อจะหาจุดกล่าวถึงวิญญาณของสมเด็จ ฯ ซึ่งอยากกล่าวมานานแล้ว แต่ยังไม่ถึงโอกาส ..

วิญญาณของสมเด็จ ฯ เป็นวิญญาณผึ่งเพชร และเป็นเพชรบริสุทธิ์แห่งกรุงรัตนโกสินทร

เมื่อวันที่ ๒๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๑๕ เวลา ๑๘.๐๐ น. กรุงรัตนโกสินทรของเราก็ได้วิญญาณดวงหนึ่ง ซึ่งอุบัติขึ้นในวังแห่งหนึ่ง มีพระรูปพระโฉมงดงามครบลักษณะบุรุษเพศทุกประการ และเจริญวัยขึ้นโดยลำดับ ในทางรูปร่างและบุคคลิกเป็นที่รับรองกันว่างดงามสง่าสมเป็นชาติชาย และสมที่จะเป็นยอดในทางใดทางหนึ่งได้ทีเดียว แต่ในทางวิญญาณนั้นยังไม่มีผู้หนึ่งผู้ใดทราบได้ว่าจะเป็นอะไร ? จะเป็นวิญญาณผิ่งเพชรหรือจะเป็นเพชรบริสุทธิ์อันมีค่าควรแก่อะไร ?

กาลเวลาล่วงไป ถึง พ.ศ. ๒๔๓๐ วิญญาณดวงนั้น ก็ได้พาร่างอันกำลังเจริญวัยและเป็นที่น่าปรารถนาน่ารักใคร่ ออกบรรพชาเป็นสามเณร ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ทรงศึกษาพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า และทรงปฏิบัติตามภูมิชั้นขึ้นไปโดยลำดับ ด้วยความหมั่นและมั่นพระหฤทัย ตอนนี้นับว่าวิญญาณดวงนั้น กำลังเริ่มได้รับการเจียรไนขึ้นแล้ว เราคงจะได้เห็นแววของเพชรในเวลาต่อไป...

ระยะเวลาประมาณ ๔ ปี ๕ ปีของบุคคลบางคนอาจไม่มีความหมายอะไรนัก ต่อให้ ๕ ปีแล้ว ๕ ปีอีก แต่วิญญาณของสมเด็จ ฯ ได้รับการเจียรไนมีแววขึ้นมาก โดยเฉพาะการศึกษาหลาย ๆ ภาษา และความรู้รอบตัวต่าง ๆ อันเป็นระยะของวัยที่ชายหนุ่มควรจะกระตือรือร้น เพื่อได้ปราดเปรื่องในความรู้ ส่วนในทางจริยามารยาทก็ต้องให้ดีขึ้นเหมือนกันจึงจะเป็นการสร้างความเชื่อถือในวงสังคมชั้นสูง ความรู้ดีเป็นเพชร แต่ความประพฤติไม่ดีมันก็เป็นโคลน ซึ่งจะทำให้เพชรส่องแสงออกมาไม่ได้ วิญญาณของสมเด็จ ฯ ในระยะแรกรุ่นดรุณวัยนั้น ถูกสถาปนาขึ้นด้วยหลัก ๒ ประการ คือความรู้ดีและความประพฤติดี ดังนั้นในชีวิตสามเณรของพระองค์ จึงมิได้โด่งดังแต่ในวัดบวรนิเวศ บางลำภู หรือประตูผี แต่เป็นที่ชื่นชมกันอย่างกว้างขวาง แม้ในพระราชสำนัก ถ้าจะพูดถึงเรื่องความเป็นดาราที่ชอบดูกันมากในสมัยนี้ ซึ่งอาศัยจอภาพยนต์ จอโทรทัศน์ เวทีลีลาศ เวทีละคร หรืออาศัยภาคพื้นยุโรปอเมริกา สร้างความเด่นกันคนละทางสองทาง วิญญาณของสมเด็จ ฯ มิได้อาศัยสิ่งเหล่านั้นแต่อาศัยวัดบวรนิเวศวิหาร เป็นโรงงานเจียรไนเพชร จนเป็นดาราสามเณรดวงเด่นขึ้นมาอย่าง

รวดเร็ว ทั้งมิใช่ขึ้นเร็วอย่างพลุ ซึ่งจะตกลงมาอย่างรวดเร็ว แต่เป็นการขึ้นอย่างดาวประจำเมือง ซึ่งไม่มีวันจะตกสูญหายไปจากโลก...

ล่วงมาถึง พ.ศ. ๒๔๓๔ ทรงบรรลุนิติภาวะซึ่งสมบูรณ์ทั้งทางร่างกายและจิตใจ จึงได้ทรงอุปสมบท ณ วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อทรงอุปสมบทแล้ว ปรากฏว่าเป็นภิกษุหนุ่มที่มีท่าทางสง่า และปราดเปรื่องมาก การศึกษาพระปริยัติธรรมแตกฉาน ทรงเป็นเปรียญ ๗ ประโยคอย่างไม่มีความหมาย เพราะได้เป็นกรรมการตรวจประโยค ๙ ของสนามหลวง การวิจารณ์ธรรมรับรองกันว่าเฉียบแหลม การปฏิบัติธรรมและวินัย ก็เป็นที่ทราบกันว่าทรงเคร่งครัด...

วิญญาณของสมเด็จ ฯ เป็นบุคคลในเครื่องแบบกาสาวพัสตร์ พระองค์มีสมณสัญญาเสมือนทรงบริกรรมอยู่เสมอว่า *เรามีเพศเป็นสมณะต่างจากบุคคลประเภทอื่น* จึงสามารถทำพระองค์ให้สมกับเครื่องแบบอยู่เสมอ เครื่องแบบย่อมเป็นเครื่องแสดงสถาบันอย่างใดอย่างหนึ่ง ถ้าบุคคลอยู่ในเครื่องแบบใด ๆ ทำตนให้สมกับเครื่องแบบนั้น ๆ ก็ย่อมจรรโลงสถาบันนั้นให้ดำรงอยู่อย่างมีเกียรติ์เป็นที่เชื่อถือได้ เพราะฉะนั้น วิญญาณของสมเด็จ ฯ นอกจากจะมีค่าสำหรับพระองค์แล้ว ยังมีค่าแก่สถาบันกาสาวพัสตร์ด้วยเป็นอย่างยิ่ง มีค่าอย่างไร ?

ครั้งหนึ่ง ได้มีผู้พยายามจะลบร้างหรือเปลี่ยนแปลงสถาบันในวงการพุทธจักร์บางประการ ครั้งนั้นความเป็นเพชรของพระองค์ได้ปรากฏเด่นชัดที่สุด คือในทางพระพุทธศาสนานั้นพระองค์ถือว่า *เปลี่ยนแปลงให้เลวลงไม่ได้* เรื่องเช่นนี้ย่อมเป็นที่ทราบกันดีในชีวะประวัติของพระองค์.

วันเวลาล่วงไป ๆ วิญญาณของสมเด็จ ฯ ก็ทวีความสำคัญยิ่งขึ้น ๆ *วิญญาณของสมเด็จ ฯ นั้นมิใช่สำคัญอยู่ที่ว่า ทรงเป็นอะไร แต่สำคัญอยู่ที่ว่าทำอะไร ?* เช่นเดียวกับที่เขาว่า ชาวอเมริกันมักจะไม่ค่อยสนใจว่า *เคยเป็นอะไร* แต่มักจะสนใจในข้อว่า *เคยทำอะไร.*

สัจจธรรม คือการมุ่งความจริงและความถูกต้องเป็นสิ่งที่เด่นที่สุดในวิญญาณของสมเด็จ ฯ พระองค์ทำการค้นคว้าเผยแผ่และประพฤติอย่างเปิดเผย ครั้งหนึ่งมีผู้แจ้งเรื่องทางจดหมายถึงพระองค์ และกำชับขอให้ถือเป็นความลับ ทรงบันทึกไว้ที่หลังซองนั้นว่า *เราไม่*

เห็นมันจะลับแล็บอะไร ใครจะอ่านดูก็ได้ แล้วก็แจกกันอ่านเป็นเรื่องราวที่ ไม่ลับไม่แล็บ *สบายไปเลย.*

วิญญาณที่ไม่มีความลับ นับเป็นวิญญาณชั้นสูง เป็นวิญญาณที่ไม่ซ่อนเงื่อนหลัง อันสกปรกอะไรไว้ บุคคลที่ไม่มีความลับย่อมมีความสุข เพราะไม่มีเรื่องอัดอั้นตันใจ และไม่มีเรื่องระแวงว่า ใครจะรู้ความลับของตน ย่อมเป็นบุคคลที่กล้าเผชิญต่อความจริงและเป็นเจ้าแห่งสัจจธรรม ใครจะกราบไหว้ก็ไม่มีการผิดหวัง...

วิญญาณของสมเด็จ ฯ เป็นวิญญานที่มีทั้งอดีตปัจจุบันและอนาคต อันแจ่มใสเจิดจ้าอยู่เสมอ เรื่องที่ล่วงมาแล้ว เรื่องที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน และเรื่องที่จะมีมาในอนาคต กาละทั้ง ๓ จุดนี้พระองค์สนพระหฤทัยศึกษาอยู่เป็นนิตย์ วิญญาณของพระองค์จึงไม่หนุ่ม ไม่แก่ ไม่ล้าสมัย และไม่มีการผิดพลาดใด ๆ เหมือนบุคคลผู้ตื่นแต่กาละใดกาละหนึ่ง เช่นได้ปัจจุบันลืมอดีตไม่คิดถึงอนาคต ทรงสนทนากับบุคคลทุกประเภทอย่างออกรสออกชาติ แม้บางคราวจะโผงผางแต่ก็แฝงไว้ด้วยคติธรรม เช่นมักจะทรงทักผู้ไปเฝ้าเยี่ยมว่า ดันมาทำไม หรือ พล่านมาจากไหน...

ดังนั้นนอกจากจะก่อให้เกิดบรรยากาศที่เป็นกันเองขึ้นแล้ว ลองคิดดู การดันไปดันมา หรือ การพล่านไปพล่านมาของบุคคล มีข้อดีข้อเสียอยู่ตรงไหนหรือไม่ ?

วิญญาณของสมเด็จ ฯ มีทั้งสัจจะและธรรมะ จึงทรงสมบูรณ์ด้วยพระเกียรติยศมากประการ และผลงานที่ทรงไว้ เช่นพระคติพจน์ พระนิพนธ์ต่าง ๆ พระกรณียกิจต่าง ๆ เช่นทรงทำหน้าที่พระอุปัชฌายะอย่างดีแก่ชนสามัญจนถึงพระมหากษัตริย์...

วิญญาณของสมเด็จ ฯ จึงเป็นวิญญาณที่ดี แม้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์อัครศาสนูปถัมภก ก็ทรงถวายกราบได้อย่างเต็มที่ เพราะเป็นผู้จรรโลงพระพุทธศาสนา ทรงอาศัยสัจจธรรมทั้ง เป็นหลัก เป็นรั้ว เป็นเครื่องมือ แก้ไขสถานการณ์ มิให้มีการเปลี่ยนสถาบันทางพระพุทธศาสนาไปในทางมัวหมอง...

วิญญาณของสมเด็จ ฯ แม้เราจะไม่ยกย่องอะไร ก็ทรงเป็นคนดีแห่งกรุงรัตนโกสินทรของพระองค์เอง.

วิญญาณของสมเด็จ ฯ ภายในผ้ากาสาวพัสตร์เหลืองหม่นนั้น เป็นเพชร และเป็นเพชรบริสุทธิ์ แห่งกรุงรัตนโกสินทรโดยแท้.

วันที่ ๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๐๑ เวลาบ่าย มีรายงานของแพทย์ออกมาว่า สมเด็จ ฯ ประชวรหนักมาก พักรักษาพระองค์อยู่ที่ตึกสามัคคีพยาบารจุฬาลงกรณ์บ่ายวันนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพร้อมด้วยสมเด็จพระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยม พระบรมราชินีนาถประทับข้างนอก ทรงดำเนินเข้าไปในห้องประชวรแต่พระองค์เดียว หลังจากนั้นพักใหญ่ ๆ ก็ทรงดำเนินออกมาทรงพยักพระพักตรชวนสมเด็จพระบรมราชินีนาถเสด็จพระราชดำเนินกลับ ด้วยพระราชหฤทัยที่หมดหวัง...

คืนวันนั้นตอนดึก เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมอีกครั้งหนึ่ง แล้วประทับอยู่จนเวลาล่วงถึงวันใหม่ อังคารที่ ๑๑ พฤศจิกายน ๒๕๐๑ เวลา ๐๑—๐๘ นาฬิกา สมเด็จ ฯ ก็สิ้นพระชนม์ต่อพระพักตรพระบาทสมเด็จ ฯ พระเจ้าอยู่หัว และผู้เคารพนับถือพระองค์เต็มตึกสามัคคีพยาบาล ณ บัดนั้นได้มีผู้หมอบกราบขึ้นพร้อม ๆ กันโดยมิได้นัดหมาย เป็นภาพเสทือนใจยิ่งนัก.

วันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ๒๕๐๑ เวลาเช้าเชิญพระศพสู่ตำหนักจันทร์ ท่ามกลางบรรยากาศที่เย็นยะเยือก ภิกษุสามเณรรอรับอยู่ด้วยใบหน้าที่เงียบขรึม ลมกำลังเงียบ ใบไม้ทุกใบจึงมิได้สบัดไปตามสายลม เป็นการช่วยเสริมบรรยากาศตอนนี้ให้เงียบเหงาเศร้าสลดอย่างบอกไม่ถูก...

พระศพถึงแล้ว เชิญขึ้นตำหนักจันทร์เพื่อถวายน้ำสรง

ระหว่าง ๐๘.๐๐—๐๙.๐๐ น. ผู้เรียบเรียงได้รับเป็นเวรรักษาการณ์พร้อมด้วยเพื่อนภิกษุอีก ๔ องค์

เวลา ๑๗.๐๐ น. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนิน ถวายน้ำสรง แล้วเชิญพระศพสู่พระโกศทองอันสูงเกียรติ ตั้งประดิษฐาน ณ ท้องพระโรงตำหนักเพ็ชร์ วัดบวรนิเวศวิหาร...

วิญญาณของสมเด็จ ฯ อันเป็นเพชรบริสุทธิ์แท้แห่งกรุงรัตนโกสินทร ได้รับการสักการะจากบุคคลทุกชั้นและมาจากทุกทิศทุกทาง วิญญาณของสมเด็จ ฯ จะอยู่กับเราตลอดไป.

วิญญาณของพระ

วิญญาณของพระ ออกจะประหลาดมหัศจรรย์จนแทบจะเรียกได้ว่ามิใช่มนุษย์ ยากที่บุคคลภายนอกจะเข้าใจภาวะของพระได้อย่างถูกต้อง ถึงกับมีผู้ถวายนามว่า "ผีตองเหลือง" ก็มี เพราะได้เห็นดำรงชีพแตกต่างออกไปจากมนุษย์สามัญ บางครั้งพระก็มีการมององค์เองไม่ค่อยเข้าใจเหมือนกัน ดังนั้นวิญญาณของพระ จึงควรศึกษามิใช่น้อย เพราะพระก็เป็นสถาบัน INSTITUTION เราอาจกล่าวได้ว่า สถาบันเป็นบุคคลอันยิ่งใหญ่ที่ยืนหยัดอยู่ในโลก——

ธมฺมสาโร ภิกฺขุ วัดบวรนิเวศวิหาร

ครั้งหนึ่ง เป็นเวลาที่ล่วงมาแล้ว ถึงไม่สู้จะช้านานอะไรนัก ความทรงจำก็เลือนลางไปบ้าง แต่ก็ยังพอทบทวนรื้อฟื้นเรื่องราวทั้งหมดให้ประติดประต่อกันขึ้นมาโดยตลอด......ข่าวสงครามยานยนต์สายฟ้าแลบของจอมเผด็จการฮิตเล่อร์กำลังก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็ว จนถึงทะลายประเทศฝรั่งเศสลงราบ เกาะอังกฤษถูกปืนใหญ่ยิงไกลข้ามช่องโดเว่อร์ ถูกฝูงบินดำทิ้งระเบิด ถูก วี. ๑-๒-๓ ฯลฯ จนเกาะแทบถล่ม ผู้คนต้องพากันไปอยู่ใต้ดินดำเนินชีวิตแบบคนรูรวมความว่าเกาะสวรรค์ได้กลายเป็นเกาะนรกไปเสียแล้ว.....อ่าวเพอร์ลของอเมริกาถูกข้าศึกโจมตีแล้ว ข่าวนี้เป็นข่าวใหญ่ เป็นข่าวเขย่าโลก ชาวโลกทั้งผองต่างตกตลึงพลึงเพลิด และพากันพยากรณ์อนาคตของโลกไปในแง่เดียว สงคราม...สงครามโลกครั้งที่ ๒ ต้องเกิดแน่——

คำพยากรณ์แม่นเสียยิ่งกว่าแม่น มหาสงครามโลกครั้งที่ ๒ เกิดขึ้นจริง แล้ววงเขตของสงครามได้ขยายแผ่กว้างออกไปทุกที.....ข่าวประกาศสงครามของประเทศต่าง ๆ ได้มีการรวมกลุ่มกันมากขึ้น ข่าวการรบทางอากาศได้ทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น ประเทศเยอรมันกลับถูกทิ้งระเบิด

อย่างหนัก จากเครื่องบินจำนวน ๑๐๐ เป็นจำนวน ๑๐๐๐ จากการทิ้งตามจุดยุทธศาสตร์ เป็นการทิ้งแบบปูพรมจนปรากฏว่าย่านที่ถูกทิ้งระเบิดกลายเป็นทะเลเพลิงและในที่สุด ประเทศไทยดินแดนแห่งความสงบ ดินแดนที่ผ้ากาสาวพัสตร์ยังมีสีเหลือง สะอาดและยังตัดเย็บถูกต้องตามพุทธ-บัญญัติ พระสงฆ์ยังรักษาศีล ๒๒๗ อยู่ตามพุทธประสงค์ ประชาชนพลเมืองเคยดำเนินชีวิตแบบสงบ มีข้าวในนามีปลาในน้ำ มีธรรมชาติช่วยเหลือในการครองชีพ เป็นดินแดนที่ไม่หนาวและไม่ร้อนจนเกินไป ฝนก็มีตกถูกต้องตามฤดูกาล หากจะผิดเวลาไปบ้าง ชาวชนบทบางแห่งก็มีการแห่นางแมวขอฝน ซึ่งบางคราวก็มีฝนเทลงมา เพียงเท่านั้นก็มีความพอใจ ถ้าฝนไม่เทลงมาก็ต้องคอยกันไป โดยไม่ค่อยมีใครนึกถึงเครื่องมือ วิทยาศาสตร์ ชาวกสิกรทำกสิกรรมของเขาโดยวิธีเดินตามหลังควายหลังวัว เมื่อหลายร้อยปีมาแล้วเป็นอย่างไร ในบัดนี้ส่วนใหญ่ก็ยังเป็นอยู่อย่างนั้น แต่ก็น่าประหลาดอย่างเหลือล้น คนไทยอดตายไม่มีคนไทยขอกันกินได้ คนไทยหุงข้าวหม้อใหญ่กินกันในครอบครัว และทำอาหารกินอย่างเหลือเฟือ หากมีแขกเพิ่มมาโดยกระทันหัน ๒—๓คน ก็เรียกมาร่วมวงได้โดยไม่ต้องทำอาหารเพิ่ม นอกจากนั้นตอนเช้ายังมีภิกษุเที่ยวโคจรภิกขาจาร โดยเดินสำรวมไปเฉย ๆ ไม่ต้องออกปากออกเสียง ก็ยังปรากฏว่า มักจะมีผู้นำอาหารอย่างสามัญบ้าง อย่างประณีตบ้างมาใส่ลงในบาตร ตามศรัทธาของแต่ละคนและมีพิธีทำบุญกุศลกันต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง รวมความว่าจิตใจของไทยแท้เป็นเสรีมาแต่โบราณไทยมีชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ เป็นองค์การใหญ่สำหรับเคารพเทอดทูน.........ไทยจึงดำรงชีพกันอยู่อย่างมีหลักเกณฑ์ และร่มเย็นเป็นสุข......แต่โลกสมัยแห่งความเร็วนักรบถือการทำสงครามทางอากาศเป็นสำคัญ และเป็นสมัยที่ประเทศต่าง ๆ จะอยู่โดดเดี่ยวไม่ได้จำต้องอยู่ในค่ายใดค่ายหนึ่งแล้วลูกระเบิด ๑—๒— ๓—๔—๕ จนนับไม่ถ้วนก็มาตกลงในกรุงเทพ ฯ มหานครซึ่งเคยมีความสงบ ก็เกิดปฏิกิริยาแปรเปลี่ยนภาวะไปโดยกระทันหัน ชาวไทยซึ่งเคยสงบมาหลายร้อยปีจนแทบจะไม่รู้จักการลี้ภัยก็ได้ประสพกับความกาหลวุ่นวาย จับกลุ่มปรึกษาหารือกันว่าจะไปข้างไหนดี ? คำว่า "อพยพ" เริ่มรู้จักกันในสมัยนั้น...ลูกเล็กเด็กแดงคนแก่ต่างพากันอพยพแยกย้ายกันไปสู่ชนบทการจราจรสมัยนั้นคับคั่งอย่างยิ่ง พวกอพยพถูกเรียกค่าโดยสารอย่างสูงลิบ

เราได้ยินคำว่ามีการขูดเลือดขูดเนื้อกันหนาหูขึ้น เราเริ่มรู้จักคุณค่าแห่งมนุษยธรรมบัดนั้นมนุษย-ธรรมกำลังร่อยหรอลงไปทุกที ในสงครามในคราวคับขันไม่มีธรรมะใด ๆ เห็นจะเป็นความจริงแน่แล้วกระมัง ?

หวลคำนึงถึงชาติอนาถนัก พระเคยรักร่วมอยู่ดูสุขสันต์ เมื่อสงครามลามลุกคุกคามครัน เกิดป่วนปั่นทั่วหน้าประชาชน

ณ บัดนั้น พระรู้สึกว่า คนร่วมประเทศชาติ ก็เหมือนร่วมเรือลำเดียวกัน ยามเมื่อดินฟ้าอากาศปลอดโปร่ง เหตุการณ์เป็นปกติ ย่อมมีความชื่นบานสดใสร่วมกัน เมื่อยามเหตุ-การณ์ผิดปกติ เกิดมรสุมขึ้น ก็ย่อมมีความทุกข์ร่วมกัน โดยจะแบ่งแยกให้คณะบุคคลใดหรือใคร ได้รับสุขหรือทุกข์โดยเฉพาะมิได้ จะเรียกว่าเพื่อนร่วมสุขร่วมทุกข์ เพื่อนร่วมอะไร ๆ ตลอดถึงเพื่อนร่วมเกิดแก่เจ็บตาย ก็ย่อมได้ทั้งสิ้น แต่ก็เป็นกรรมอยู่อย่างหนึ่งหรือบางทีก็เป็นกรรมอยู่หลายอย่าง......คนประเทศชาติเดียวกัน จึงยังอดมองกันในแง่ต่าง ๆ ไม่ได้และบางครั้งบางคราวก็ได้มีการปฏิบัติต่อกันอันไม่สมควร ทั้งนี้พระเข้าใจว่ามิใช่เป็นสันดานอันแท้จริงของมนุษย์ เพราะมนุษย์นั้นตามปกติย่อมมีมนุษยธรรม ความเมตตาอารีความช่วยเหลือเกื้อกูลกันตลอดถึงความอนุเคราะห์อย่างยิ่ง ย่อมมีอยู่ในพื้นจิตใจดั้งเดิมของมนุษย์โดยแท้ ดังที่พระพุทธ-องค์ตรัสว่า จิตเดิมของมนุษย์ผ่องใสเช่นนี้ย่อมหมายถึงว่า ไม่มีเห็นการผิดเป็นชอบ ไม่มีการปฏิบัติอันไม่สมควรต่อกัน จิตย่อมนำโลกไป...จิตเศร้าหมองย่อมนำทุกสิ่งทุกอย่างตลอดโลกทั้งโลกไปสู่หายนะ การทดลองวัตถุระเบิดครั้งสุดท้ายของมนุษย์อาจทำให้โลกแตกก็ได้ และเมื่อใดการพิฆาตเข่นฆ่ากันถึงขั้นโลกแตก เมื่อนั้นจักปรากฏชัดว่า การทำลายผู้อื่นก็คือการทำลายตัวเองด้วย แต่ถ้าจิตผ่องใสบริสุทธิ์ย่อมนำทุกสิ่งทุกอย่างสู่วัฒนะ ตลอดถึงบรรลุมรรคผลนิพพานได้ พูดเช่นนี้รู้สึกว่าจะตีวงกว้างเกินไป ปัญหาเรื่องประเทศชาติศาสนาพระมหากษัตริย์ ย่อมมีความสำคัญ อย่างยิ่งและเรา จะตีค่า ว่าอะไรสำคัญกว่า อะไรไม่ได้ เพราะเป็นองค์การ สัมพันธ์กันเปรียบเหมือนอวัยวะร่างกายของบุคคลจะว่ามันสมองมีค่านักหรือ ? ลองเจาะที่ท้องสูบลมออกให้หมด แล้วมันสมองจะทำอะไรได้ เมื่อนึกเรื่อยเฉื่อยมาเช่นนี้ก็นึกอยากจะพูด เรื่องประเทศชาติ

คำสั้น ๆ ประเทศชาติถ้าเราสมัครรักใคร่ ด้วยเจตตนารมณ์อันแท้จริงแล้ว เราจะไม่มีการทำสิ่งใดให้เสื่อมแก่ประเทศชาติ มักจะมีข้อผิดอยู่ว่า เรารักชาติ แต่เรารู้ไม่ตลอดว่า อะไรบ้างเป็นชาติ เราจึงอาจหลงทำลายชาติว่า เป็นการรักชาติจึงจำต้องรู้ไว้ว่า ประเทศชาติประกอบขึ้นได้อย่างไร ? และแต่ละพวกเป็นประโยชน์อย่างไร ฯ คนรักตนก็ต้องรู้จักตนให้ตลอด ถ้ารู้จักตนแต่ที่หน้า ก็จะมัวแต่งแต่หน้า ปล่อยให้มือ เท้า เสื้อผ้าสกปรกลืมแต่งปากแต่งใจ ปล่อยให้ปากพูดไปตามอารมณ์ เหมือนบ้าจี้ ปล่อยให้ใจคิดสร้างวิมานบ้าง คิดทำลายวิมานบ้าง เหมือนจิตตเภท หรือบ้างก็เลือกที่รักที่ชัง ชมมือชมเท้าตนเองว่าสวย แต่เกลียดหน้าตนเองซึ่งเหมือนการ์ตูน ที่ถูกนั้นเมื่อรักตนแล้วอะไร ๆ ก็เป็นของตนทั้งนั้น เราสมควรต้องปฏิบัติต่อทุกส่วนให้สม่ำเสมอผลที่ได้ก็เป็นของเราเอง ถ้าไปหลงเกลียดหลงชังก็เป็นความเสียหายแก่ตนเอง หรืออย่างน้อยก็นั่งรำคาญอยู่ตลอดชาติ แต่ปัญหาเรื่องตนไม่สำคัญ คือตนไม่สำคัญเหมือนประเทศชาติ พระจำได้ว่านักปราชญ์ท่านอธิบายประเทศชาติแยกกันออกไป—

ประเทศ ตามที่ไทยเราใช้เรียกอยู่ตรงกับที่อังกฤษเรียกว่า Countrs ฝรั่งเศสเรียกว่า Pays หมายถึงรัฐซึ่งอยู่ในปกครองแห่งรัฐบาลเดียว ย่อมมีอธิปไตยร่วมกัน มีผลประโยชน์ร่วมกัน

ชาติ ตามที่ไทยเราใช้เรียกอยู่ ตรงกับที่อังกฤษเรียกว่า Nation ฝรั่งเศสเรียกว่า Nation หมายถึงกลุ่มชนที่อยู่ในปกครองของรัฐบาลเอกราช ย่อมมีชนหลายกลุ่มร่วมกันอยู่ โดยแบ่งหน้าที่กันทำตามความจำเป็น หรือความเหมาะสมของแต่ละประเทศ ดังจะเห็นได้ว่าตั้งแต่โบราณกาลมาแล้ว ประเทศต่าง ๆ ได้แบ่งคนในชาติออกไป —

ประเทศอัสสิเรีย แบ่งคนในชาติออกเป็นหกพวก ๑. พวกพระ ๒. พวกนักรบ ๓. พวกเสมียน ๔. พวกพ่อค้า ๕. พวกกรรมกร ๖. พวกเลี้ยงสัตว์.

ประเทศอินเดีย แบ่งคนในชาติออกเป็น ๔ พวก ๑. พวกพราหมณ์ ๒ พวกกษัตริย์ ๓. พวกแพศย์ ๔. พวกศูทร

ประเทศจีน แบ่งคนในชาติออกเป็น ๔ พวก ๑. พวกนักปราชญ์ ๒. พวกเสมียน ๓. พวกพ่อค้า ๔. พวกกรรมกร

ประเทศอียิปต์ แบ่งคนในชาติออกเป็น ๖ พวก ๑. พวกพระ ๒. พวกนักรบ ๓. พวกเสมียน ๔. พวกพ่อค้า ๕. พวกกรรมกร ๖. พวกกสิกร

นอกจากนี้ประเทศต่าง ๆ เช่นอังกฤษ สหรัฐอเมริกา ญี่ปุ่น คนในชาติก็มีการแบ่งแยกออกไปเป็นพวกตามความจำเป็นเหมือนกัน โดยเฉพาะพระเป็นสถาบันของทุกชาติ มีอำนาจในการตั้งมาตรฐานการครองชีวิต เป็นสถาบันสำหรับชี้ว่าพฤติกรรมทั้งหลายของประชาชนพลเมืองดีหรือเลว เป็นยุคอะไร ? กลียุค ยุคทมิฬ ? หรือยุคคอรัปชั่น ?

แต่บางประเทศซึ่งไม่นิยมพระ ไม่ถือว่าศาสนาเป็นสถาบัน มีข่าวรอดออกมาประปรายว่า เฉพาะกลุ่มหนึ่งเท่านั้น ซึ่งไม่ถือว่าศาสนาเป็นสถาบัน แต่ประชาชนพลเมืองยังถือว่าศาสนาเป็นสถาบันอยู่ ศาสนาฝังใจและเมื่อมีโอกาสก็แอบประกอบศาสนกิจ ทั้งนี้ก็เพราะรู้สึกกันอยู่ว่า ศาสนาเป็นเครื่องอาบใจให้ชุ่มชื่นอันแท้จริง ลัทธิที่กลุ่มล้ายุคสร้างขึ้นจากคมหอกคมดาบนั้นมันอาจร่มเย็นได้บ้าง แต่ก็เหมือนบุคคลที่อาศัยเงาแห่งอสูรยักษ์ ยักษ์จะกลืนกินเมื่อไรก็ไม่รู้ ยักษ์จะทำอะไรก็แล้วแต่ยักษ์ผู้ยิ่งใหญ่ ยักษ์มิใช่มาตรฐานการครองชีวิตของประชาชนพลเมือง เพลงสรรเสริญบารมียักษ์ไม่มีอำนาจเรียกร้องให้ทุกคนยืนตรงขึ้นทำความเคารพด้วยความจริงใจ มนุษย์ทั้งมวลย่อมต้องการความชุ่มชื่นหัวใจคือ อิสรภาพ เสรีภาพ อันสมบูรณ์ และที่จะสมบูรณ์ได้สมหมาย ก็ต้องอาศัยสถาบันหลายประการเป็นองค์ประกอบ มิใช่เป็นอย่างในกลุ่มเผด็จการซึ่งตัดสถาบันหลายอย่างออกไปและอนาคตจะบอกพวกเขาเองว่า พฤติกรรมนั้นมิใช่อยู่ในกรอบแห่งปกติวิสัย แต่อย่างไรก็ตาม พฤติกรรมในที่เร้นลับต่าง ๆ ก็ยังเต็มไปด้วยโฆษณาชวนเชื่อ

ทุกวันนี้อาจกล่าวได้ว่า ไม่มีนักข่าวคนใดเข้าไปสือข่าวในม่านมืดได้โดยเสรี แต่การปิดข่าวนี้ ส่อว่ามีพฤติกรรมชั่วร้าย อีกประการหนึ่งเราดูได้จากอิทธิพลที่ไหลบ่าไปในที่ต่าง ๆ ก็เห็นว่าในวงเขตเหล่านั้นมิได้ถือศาสนาเป็นสถาบัน — —

ย้อนไปนึกถึงว่า เพราะเหตุใดในชาติ คือกลุ่มชนที่อยู่ในการปกครองของรัฐบาลเอกราชจึงมีชนหลายกลุ่มรวมกันอยู่ดังที่ปรากฏในประเทศต่าง ๆ ตามที่กล่าวแล้ว ตอบได้ว่า **แบ่งแยกตามความต้องการของมนุษย์ ผู้มีใจสูงซึ่งคิดจะทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างสมบูรณ์ขึ้น** กลุ่มชนไทยเราในปัจจุบันนี้ กล่าวได้อย่างภาคภูมิว่า เรามีพร้อมทั้งชาติเอกราช ศาสนา (พุทธ) พระมหากษัตริย์ (ราชวงศ์อันแท้จริง) ชาวไทยยังจะไม่ภูมิใจอีกหรือ ในการที่เราทั้งหลายได้มีสมบัติสมบูรณ์เช่นที่มีอยู่ในบัดนี้ ขอย้ำอีกครั้งหนึ่งว่า **เรามีชาติเป็นเอกราชอันสมบูรณ์ เรามีพระพุทธศาสนาอันบริสุทธิ์ เรามีพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นราชวงศ์อันรุ่งโรจน์ ที่สร้างกรุงเทพพระมหานคร สืบสันตติวงศ์มา** ถูกละถ้ามารร้ายไม่เข้าดลใจ เราก็ย่อมภูมิใจและเทอดทูนสถาบันอันยิ่งใหญ่ทั้ง ๓ นั้นเพราะเหตุไร ? สมควรจะได้ศึกษาหาความเข้าใจกันต่อไป

การแบ่งคนในชาติออกไปหลายพวกนั้นกล่าวโดยเนื้อแท้ก็คือว่า เพื่อประโยชน์แก่ชาตินั้นเอง คนทั้งชาติจะทำหน้าที่อย่างเดียวกันไม่ได้ เช่นจะแห่กันไปบวชเสียหมดก็ไม่ได้ จะเอิกเกริกไปเป็นนักปกครองกันหมดก็ไม่ได้ จะรวมหัวกันไปเป็นพ่อค้าหรือชาวนาเสียหมดก็ไม่ได้ คิดจะเป็นลูกจ้างกันเสียทุกคนก็ไม่ได้ เพราะชาติอารยะจะต้องประกอบด้วยมีพระไว้วางมาตรฐานทางศีลธรรม มีนักปกครองไว้วางมาตรฐานการครองชีพของพลเมือง มีพ่อค้า มีชาวนา มีนักอุตสาหกรรมสำหรับดำเนินการทางเศรษฐกิจผลิตผลต่าง ๆ มีลูกจ้างไว้สำหรับดำเนินการในทางแรงงาน เช่นขนส่งเป็นต้น กิจการของชาติจึงจะดำเนินไปอย่างครบถ้วนกระบวนการ ไม่มีใครจะเป็นผู้เผด็จการได้ ถึงจะทำท่าว่าได้ ก็ไปไม่ถึงไหน นักเผด็จการต้องพากันจบเกมของตนลงในแบบต่าง ๆ มักจะตกอยู่ในชาตากรรมที่ว่า *วันนี้เขาแห่ไปขึ้นบัลลังก์ แต่อีกวันหนึ่งเขาแห่ไปลงหลุมฝังศพ* การที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะเหตุว่าเรื่องของชาตินั้นทุกคนเขาก็รัก ใครจะเป็นพระเอกเสียคนเดียวไม่ได้ ขืนเป็นมันก็เกิดชิงรักหักสวาทกันขึ้นแล้วใครเล่าจะเป็นผู้แพ้ น้ำน้อยย่อมแพ้ไฟ หรือจะอวดว่าน้ำของฉันน้อยก็จริง แต่เป็นน้ำผสมเคมีอาจดับไฟกองใหญ่ ๆ ได้ ก็ขอให้นึกถึงไฟเคมีไว้บ้าง ...

การยอมให้ชาติมีสถาบันต่าง ๆ เป็นอิสระ เช่นสถาบันศาสนา สถาบันพระมหากษัตริย์ การค้าขายต่าง ๆ ก็ต้องให้มีเสถียรภาพ และมีดุลย์ต่าง ๆ สมดุลย์กัน จึงจะเป็นการพัฒนาที่ถูกต้อง มิใช่พัฒนาที่เพ้อเจ้อ หรือพัฒนาฝันหวาน ...

วิญญาณของพระ เป็นสถาบันพระพุทธศาสนา ซึ่งตั้งมั่นเป็นศาสนาประจำชาติไทยมาแต่โบราณกาล ประชาชนพลเมืองยกเทอดทูนไว้เป็นสิ่งเคารพ บูชา ตลอดถึงถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ......

แต่ในเวลานี้ความเจริญทางวัตถุได้ก้าวหน้าไปไกล และความนิยมทางวัตถุก็เป็นไปอย่างไพศาล ความนิยมทางอำนาจบาทใหญ่ก็อาจติดตามมา ความเป็นสมณะของสมณะสมณสัญญา จึงต้องระวัง มิให้เป็นสัญญาวิปลาศ ถ้าเป็นสัญญาวิปลาศลงเมื่อไร นั่นแหละสมณะฆ่าตัวเอง เช่นเดียวกับหนุ่มที่ประหารคนรักแล้ว ฆ่าตัวเองเสียด้วย ความรักของเขาก็หมดความหมายทันที ......

การแก้ไขสถานการณ์มิให้สถาบันพระเสื่อมลงนั้น ประการแรกก็คือ สมณสัญญาอย่าให้เป็นสัญญาวิปลาศ ประการที่ ๒ ก็คือ ปรับปวาท ซึ่งมีอยู่ดาดดื่นในเวลานี้ ต้องย่ำยีปรับปวาทให้ได้ ดังที่พระพุทธองค์ทรงฝากไว้ด้วยหฤทัยที่เป็นห่วงอย่างยิ่ง ถ้าพุทธบริษัทมีภิกษุเป็นต้นไม่สามารถย่ำยีปรับปวาทได้ก็จะทรงปรินิพพานไม่ลงทีเดียว การตอบโต้ปรับปวาทจึงเป็นทางหนึ่งที่ทำให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่ได้ พุทธบริษัทจึงควรดำเนินการต่อไปด้วยดี ...

ด้วยวิญญาณของพระ

ขอให้พุทธศาสนิกชนทุกท่านจงอยู่เย็นเป็นสุขเถิด

วิญญาณพระบรมครู

ธมฺมสาโร ภิกฺขุ วัดบวรนิเวศวิหาร

วิญญาณพระบรมครู วลีที่ประกอบขึ้นเป็นประโยคนี้มิใช่เป็นศัพท์วิชาการ ไม่ใช่เป็นหลักภาษาหรือใช้เป็นมาตรฐาน นำมาใช้เพียงเพื่อจะสร้างความหมายขึ้นสักอย่างหนึ่ง คือจะรวม *พระปัญญาคุณ พระบริสุทธิคุณ พระมหากรุณาธิคุณ* ของพระพุทธองค์ไว้ในที่แห่งเดียว คือใน วิญญาณพระบรมครู ...

ถ้าคนเรามีที่สำหรับบำบัดความต้องการหรือสำหรับแก้ปัญหาในที่แห่งเดียว ก็ไม่ต้องวิ่งวุ่นไปที่อื่น และการวิ่งของคนนั้นส่วนมากก็เป็นการเสี่ยงแบบทอดลูกเต๋า บางทีคนเสี่ยงแต้มอื่น แต่มันไพล่ออกมา ๕ แต้ม บางคนก็ไปนั่งสั่นติ้วเพื่อเสี่ยงทายใบเสี่ยงนั้น ก็แล้วแต่ผู้จัดทำจะนำไปใส่ไว้ในปากหลวงพ่อ วัดไหนถ้ามีที่เซียวกางใกล้ ๆ บางลำภูก็อาจจะว่า

ใบที่เก้าเศร้าศร้อยระห้อยหา
ดังจันทราวันดับก็อับแสง
ต้องสิ้นสุดจุดประสงค์ลงคลางแคลง
เคยแจ่มแจ้งเจิดจ้ามามืดมน
แต่ถ้าค่อยคอยไปไม่ช้านัก
ด้วยความรักหลักธรรมจะนำผล
กลับรุ่งเรืองเฟื่องฟูเชิดชูตน
เหมือนจันทร์พ้นข้างแรมกลับแจ่มเอย.

ถ้าเป็นเซียมซีที่อื่น แม้จะเป็นใบที่ ๘ เหมือนกัน ก็มีว่า

เลขที่ ๘ ท่านว่าเวลานี้
ลาภจะมีมาไม่นานเป็นการหวัง
ถ้าได้สมอารมณ์ปองต้องระวัง
ที่ชิงชังสอพลอจะก่อการ
สิ่งที่ดีที่ท่าจะมาถึง
ยังก้ำกึ่งอยู่ด้วยข่าวระร้าวฉาน
ถามถึงลาภก็มีพอประมาณ
ถามถึงการขวนขวานที่หมายใจ
ต้องสวดมนต์ภาวนาบูชาพระ
นั้นและจะผ่อนทุกข์เป็นสุขได้
จะสำเร็จดังเจตนานัย
ที่คิดไว้จะสมอารมณ์เอย

เรื่องอย่างนี้ใบเซียมซีทั้ง ๒ ใบและเป็นเลข ๙ ด้วยกัน แต่ว่าต่างหลวงพ่อกัน การฝอยของการพยากรณ์ก็แตกต่างกันออกไปบ้าง ผลที่ได้จะเป็นอย่างไรต่อไป ก็ทายไว้กว้าง ๆ มีทั้งเสียทั้งดี แต่ผลที่แน่นอนผู้เสี่ยงได้ก็ต้องมานั่งเสี่ยง นอนเสี่ยง และเดินเสี่ยงต่อไปคอยให้ราชรถมาเกย คอยไปคอยมาสติลอย *ประมาท* เกิดอุบัติเหตุบนท้องถนน ถูกรถมฤตยูเกยตายไปเป็นจำนวนมาก พระองค์ทรงสอนมิให้ดำเนินชีวิตอย่างเสี่ยงทรงให้ใช้หลักของความไม่ประมาท ดำเนินหลักกรรมบำเพ็ญประโยชน์ทั้งตน และผู้อื่นให้โปร่งปลอดตลอดไป องค์การอนามัยโลก ก็เห็นดีเห็นชอบกับหลักการของพระพุทธองค์ออกคติพจน์ว่า *อุบัติเหตุป้องกันได้ถ้าไม่ประมาท* อันนี้ก็เท่ากับว่า การดำเนินชีวิตนั้น ใช้แบบทอดลูกเต๋า หรือสั้นตัวล้าสมัยไปหลายโกฏิกิโลเมตรทีเดียว...

ถ้าในบ้านเรามีคนสักคนหนึ่งเป็นผู้ที่ *มีปัญญา มีความบริสุทธิ์และมีความ-กรุณา* เขาก็คงจะเป็นคนแก้ปัญหาให้แก่คนในบ้านได้ดี ไม่ว่าใครจะมีปัญหาอะไรเกิดขึ้นย่อมหลุดเป็นเปราะ ๆ ไป ไม่ต้องวิ่งไปปรึกษาคนข้างนอก ซึ่งบางทีก็ถูกต้มบางทีถูกต้มยำ บางทีก็ถูกนำไปเหลวไหลเลอะเทอะ ผิดทำนองคลองธรรม แต่เป็นการยากจนอาจกล่าวว่าหาไม่ได้ทีเดียวในครอบครัวของใครจะมีโชคดีวาสนาดีมีคนที่มีคุณสมบัติครบครันเช่นนั้น ? บางทีมีคนมีปัญญาแก้ปัญหาได้พอสมควร แต่ไม่มีความบริสุทธิ์มีการตลบตะแลงไม่ซื่อตรง ซ่อนเงื่อนซ่อนปม มีเบื้องหลังอะไรต่าง ๆ บางคนก็ดีขึ้นมาอีกหน่อย คือ มีทั้งปัญญา ทั้งความบริสุทธิ์ไม่ตลบตะแลงและซ่อนเร้น แต่ไม่กรุณา ใครจะเดือดร้อนรำคาญอะไร ๆ ก็เฉยไม่รู้ร้อน ในครอบครัวใดได้คนดีมีคุณสมบัติครบทั้ง ๓ คือ มีปัญญา มีความบริสุทธิ์ และมีความกรุณา แม้แต่ในระดับของผู้ครองเรือน ก็จะมีอนุภาพให้บังเกิดมวามผาสุขในครอบครัวมากทีเดียว พระพุทธองค์ทรงพระคุณสมบัติทั้ง ๓ นี้อย่างเลิศล้ำ ไม่มีผู้ใดจะเทียมถึงได้และพระพุทธองค์มิใช่เป็นของใครเฉพาะครอบครัวใดครอบครัวหนึ่ง พระองค์ทรงเป็น โลกวิทู จึงทรงเป็นนาถะของโลก เราทุกคนอยู่ในโลกทุกวันนี้ ไม่ใช่จะเผชิญแต่แอนตี้ธรรมชาติเท่านั้นแต่ต้องเผชิญต่อแอนตี้ของคน และแอนตี้อันเกิดจากพฤติกรรมของมนุษย์ซึ่งมิได้มีเจตนาร้ายต่อเรา แต่เมื่อในโลกมีอะไร ๆ มากขึ้นใหญ่โตขึ้น วิ่งไปเร็วเข้าความกระเทือนก็ย่อมมาก กระทบเราอย่างหลีกหนีไม่พ้น เปรียบเหมือนเวลารถทศกรรฐ์เคลื่อนไปในโลก เทียมสิงห์ถึงข้างละแสนแผ่นดินก็ต้องสะท้านสะเทือน นทีก็ต้องตีฟองนองระลอก แม้แต่เรื่องมันไม่ใหญ่นัก แต่ชักโยงถึงกันหมดดูแต่ศึกในลาวไม่ใช่กระเทือนแต่ในเมืองไทยซึ่งมีรั้วบ้านใกล้ชิดกัน แต่กระเทือนไปถึงอเมริกาซึ่งอยู่ต่างทวีป และหลายประเทศก็กระเทือนไปด้วย ก็เห็นจะกล่าวได้ว่ากระเทือนทั่วโลก...

ประธานาธิบดีคนใหม่ของสหรัฐอเมริกา ได้กล่าวสุนทรพจน์ในคราวเข้ารับตำแหน่งใหม่ เก็บใจความสำคัญได้ว่า โลกมนุษย์ที่น่าเป็นห่วงอยู่ทุกวันนี้ก็เพราะพากันสะสมอาวุธยุทธ-ภัณฑ์เกินไปกว่าการสะสมสันติภาพมากนัก ซึ่งคำนี้ก็เป็นความจริง และก็นี่แหละคือจุดอันตรายอันใหญ่ยิ่งในชีวิตของพลโลก ถ้ามหาสงครามจะเกิดขึ้นจริง ๆ เมื่อไร และมนุษย์ทุกฝ่ายจะ

พยายามและใช้อาวุธทุกชนิดที่มีอยู่ในเวลานี้ ก็เป็นการแน่นอนว่าการสูญเสียชีวิตมนุษย์ และทรัพย์สมบัติจะเป็นจำนวนมหาศาล อารยธรรมที่มนุษย์อุตส่าห์สร้างสมมาหลายชั่วอายุคน ก็จะพลันเสื่อมสลายไปด้วย...

เราไม่ต้องพูดถึงสงครามอาวุธ พูดกันเพียงความเจริญในทางโลกกับทางธรรม ถ้าเร่งให้ทางโลกเจริญไปอย่างรวดเร็ว ปล่อยให้ทางธรรมหรือทางศีลธรรมเจริญอย่างเชื่องช้า เช่นนี้ก็อันตรายไม่น้อย เพราะความนิยมทางวัตถุจะต้องเพิ่มพูนขึ้นเป็นเงาตามตัว คนจะพากันเข้าใจว่าดีแล้ว และยกย่องนับถืออยู่แค่นั้น ถ้าไม่ดึงให้หันมาสาธุในทางธรรมเป็นการเหนี่ยวรั้งเอาไว้ หรือไม่เร่งในทางศีลธรรมให้เร็วคู่กันไป ก็จะเสื่อมยิ่งกว่ามหาสงครามโลกเสียอีก...

ทุกวันนี้ กิจการในทางโลกกำลังดำเนินไปด้วยความรวดเร็ว และเชื่อได้ว่าจะเร็วยิ่งขึ้นโดยลำดับ เนื่องจากมนุษย์นำเครื่องจักรกลมาใช้เป็นเครื่องเร่งและใช้เป็นเครื่องทุ่นแรง ทำให้หลายสิ่งหลายอย่างสำเร็จลงด้วยความรวบรัด ในทางธรรมก็ควรจะได้มีการศึกษา การปฏิบัติอย่างรวบรัด เพื่อให้ได้ผลอย่างรวดเร็วเหมือนกัน เพราะความเจริญทางศีลธรรมอันเป็นหลักประกันสังคมนั้น เรามิใช่ต้องการรอรับผลในอนาคตอันไกลเท่านั้น แต่เราต้องการเห็นผลปัจจุบันโดยฉับพลันเดี๋ยวนี้หรือในอนาคตอันใกล้นี้ด้วย...

คนทุกคน ชีวิตทุกชีวิต หรือว่าวิญญาณทุกวิญญาณ เมื่อกล่าวโดยเนื้อแท้แล้ว ต่างก็ต้องการเป็นคนมีปัญญาเฉลียวฉลาด เป็นคนบริสุทธิ์ต้องการได้รับความยุติธรรมและความกรุณาปรานีอยู่ด้วยกันทั้งนั้น ไม่มีใครอยากจะ *เป็นคนโง่เง่า เป็นคนสกปรกโสมม* ไม่มีใครอยากได้รับความทารุณจากธรรมชาติ หรือว่าจากเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน เราลองมาสำรวจดูง่าย ๆ อย่างนี้ คือ ทุกคนมี *ตา หู จมูก ลิ้น กาย และ ใจ* ตา ของเราชอบมองดูสิ่งสวยงาม หู ของเราชอบฟังเสียงไพเราะ จมูก ของเราชอบสูดกลิ่นหอม ลิ้น ของเราชอบลิ้มรสที่อร่อย กาย ของเราชอบแตะต้องกับสิ่งที่อ่อนนุ่มละมุนละไม และ ใจของเราก็ชอบได้รับอารมณ์ดี เช่นนี้ ย่อมแสดงให้เห็นว่าเราชอบได้รับผลในด้านดี เราไม่ชอบได้รับ

ผลในด้านร้าย แต่เราอยู่ในโลก ย่อมมีโลกธรรมครอบงำอยู่ ทั้งอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ สิ่งที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนาถึงเช่นนั้นทางออกของคนทุกคนก็มีอยู่ คือการสร้างแต่คุณงามความดี โลกธรรมครอบงำก็ไม่หวั่นไหวไปตาม โดยยึดถือ *วิญญาณของพระบรมครู* ไว้เป็นสรณะอย่างมั่นคง ความหวังที่จะได้รับผลดี ก็จักเป็นความหวังที่ไม่เลื่อนลอย เพราะว่าวิญญาณพระบรมครูก็คือเนื้อแท้ของคุณงามความดี อันเป็นอันติมะแล้ว...

วิญญาณพระบรมครูนั้น สร้างขึ้นได้ด้วยการเสียสละ และการเอาชนะความชั่วด้วยความดี ถ้าไม่มีการเสียสละ หรือไม่มีการเอาชนะความชั่วด้วยความดีพระบรมครูจะเกิดขึ้นไม่ได้เลย บารมีทั้ง ๑๐ ที่พระองค์ทรงบำเพ็ญให้บริบูรณ์นั้น นั่นก็คือหลักการเสียสละ และหลักการเอาชนะความชั่วด้วยความดี คือ *ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ สัจจะ อธิฐานะ เมตตา อุเบกขา......*

การเสียสละเป็นเบื้องแรกแห่งวิญญาณพระบรมครูเมื่อครั้งทรงเป็น *สุเมธดาบส* ได้พบพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า *ทีปังกร* มีโอกาสจะบรรลุพระอรหัตต์ได้แต่ทรงมุ่งหมายพระ-โพธิญาณ เพื่อจะช่วยสัตว์ให้ออกจากวงกลม คือ วัฏฏสงสาร จึงได้ทรงตั้งปณิธานเสียสละใหญ่ ๕ ประการ เรียกว่า เบญจมหาบริจาค คือ ชีวิตบริจาค ๑ อังคบริจาค ๑ ภริยาบริจาค ๑ ปุตตบริจาค ๑ ธนบริจาค ๑ โดยนัยนี้เป็นการเสียสละทุกอย่าง ไม่ว่าชีวิต อวัยวะ เมีย ลูก หรือทรัพย์สมบัติทั้งปวง เมื่อครั้งเป็น พระเวสสันดร ก็ทรงสละทรัพย์ทำทานเป็นนิตย์ ทรงสละช้างปัจจัยนาค ทรงสละโอรสธิดา และทรงสละพระชายา ครั้งเป็นพระสิทธัตถะ ก็ทรงสละจักรพรรดิราชสมบัติที่จะมาถึงในเจ็ดวัน ทรงสละพระโอรสและพระชายาออกทรงผนวชชนิดที่เรียกว่า ไม่มีสมบัติอะไรติดมือไปเลย...

เมื่อทรงผนวชแล้ว ก็ยิ่งทรงยึดมั่นในหลักการเอาชนะความชั่วด้วยความดีอย่างอุกฤษฏ์ ใน ๗ วันแรกมิได้เสวยพระกระยาหารเลย ถึงวันที่ ๘ จึงเสวยพระกระยาหาร ซึ่งชาวบ้านเขาให้แบบให้ขอทานโดยมากก็คงจะเป็นเศษอาหาร เพราะมีเรื่องว่า ตอนแรกพระ-องค์ก็ เสวยไม่ลง ต่อเมื่อทรงพิจารณาถึง *การดำรงชีวิตแบบใหม่* โดยอาศัยหลักธรรมของ

การเสียสละ ลืมรสพระกระยาหารในวังและตั้งพระหฤทัยต่อสู้ เพื่อจะไปสู่คุณงามความดีในเบื้องหน้า ในที่สุดพระองค์ก็เสวยได้เป็นปกติเป็นการ *เสวย เพื่ออยู่ มิใช่อยู่เพื่อเสวย* ในการทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยา พระองค์ก็ทรงบำเพ็ญเป็นอย่างยิ่ง เป็นการทรงเสียสละและทรงต่อสู้ทุกอย่าง ชนิดที่ไม่มีใครจะทำได้ยิ่งกว่า ตามลัทธิที่นิยมกันในสมัยนั้น เช่นนักบวชอื่น ๆ แต่ไม่มีทางสำเร็จ ก็ทรงสละลัทธินั้นเสีย ทรงหันมาต่อสู้ในทางจิตใจสืบไป...

การต่อสู้ในทางจิต คือทรงเจริญ *สมถภาวนา* ทำจิตให้เป็นสมาธิ สุขุมเข้าโดยลำดับ จนได้บรรลุฌานทุกอย่าง แล้วยังญาณให้เกิดขึ้น ญาณแรกเป็นญาณดูพระองค์เองว่ามาจากไหน ? ญาณที่ ๒ เป็นญาณดูผู้อื่นว่ามาอย่างไร ไปอย่างไร ? ญาณสุดท้ายเป็นญาณที่ทำให้พระองค์สิ้นอาสวะ ถึงความบริสุทธิ์โดยประการทั้งปวง โดยนัยนี้ จะเห็นได้ว่า การต่อสู้ในทางจิตนั้น เบื้องแรกพระองค์พยายามหาความสงบแล้วจึงพยายามหาความรู้ ความรู้ที่สำคัญ คือรู้จักพระองค์เอง อันดับต่อมาก็พยายามรู้จักผู้อื่น อันดับสุดท้าย ทรงทำให้พระถึงความบริสุทธิ์ และตรัสรู้อริยสัจจ์ ถึงตอนนี้เป็นอันถึงพร้อมที่จะโปรดได้แล้ว แต่เป็นธรรมดาของจิตที่จมอยู่ในกองกิเลส เสวยทุกข์ทรมานมาด้วยเวลาอันนานนัก เมื่อจิตวิมุติหลุดพ้นจากกิเลสสวะก็ทรงได้รับความสุขอย่างแสนสุข จึงทรงเสวยวิมุติสุขอยู่ก่อน พระองค์เกือบจะเสวยวิมุติสุขสืบไป แต่ด้วยพระมหากรุณาธิคุณ พระองค์ก็ทรงสละวิมุติสุข เสด็จออกสอนประชาชนสืบไป ทรงพยายามตั้งพุทธบริษัท อันเป็นบริษัทประกันชีวิตอย่างแท้จริง ในระหว่างก่อตั้งพุทธบริษัท พระองค์ต้องต่อสู้กับลัทธิต่าง ๆ ต่อสู้กับคนพาล ต่อสู้กับคนมีความเห็นแปลก ๆ แต่เราหรือใครจะเห็นอย่างไรก็ตาม พระองค์ถือหลักเสียสละ หลักเอาชนะความชั่วด้วยความดีทุกแห่งทุกราย และได้ผลดีตลอดมาก่อนที่จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ตรัสว่า *กรรมวินัยจะเป็นศาสดาแทน* และยังเสียสละเป็นวาระสุดท้ายประทานพระบรมพุทโธวาทไว้อย่างรวบรัดว่า *สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมสิ้นเป็นธรรมดา ท่านทั้งหลายจงยังประโยชน์ตน และประโยชน์ผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทเถิด* ครั้นแล้วพระองค์ก็เสด็จดับขันธปรินิพพานไป แต่วิญญาณของพระองค์คงสถิตอยู่เป็นธรรมวินัยนั้น...

พระบรมศาสดาหรือวิญญาณพระบรมครู คือ พระบรมครูหรือพระพุทธเจ้าของเรานั้น ประกอบด้วยหลักสำคัญ ๔ ประการ คือรู้ว่า *อะไรเป็นทุกข์ อะไรเป็นเหตุของทุกข์ อะไรเป็นความดับทุกข์ อะไรเป็นทางให้ถึงความดับทุกข์* หรือรู้จักพระองค์เอง รู้จักผู้อื่น รู้จักทำพระองค์ให้ถึงความบริสุทธิ์ รวมความว่า ทรงรู้จักแก้ปัญหาของพระองค์เองให้สิ้นสุดได้ เมื่อทรงแก้ปัญหาของพระองค์เองให้สิ้นสุดได้ ทรงแก้ปัญหาของผู้อื่นได้แล้ว และทรงแก้ปัญหาของผู้อื่นให้สิ้นสุดด้วย เหตุนี้จึงมีพระนามเป็นพระคุณลักษณะพิเศษว่า สัพพัญญู ผู้รู้ทั้งปวง หรือ สมฺมาสมฺพุทฺโธ ผู้ตรัสรู้ชอบเองเพราะพระปัญญามีอยู่ในพระองค์ ผู้ที่เข้าหาพระองค์หรือถือพระองค์เป็นสรณะโดยแท้ จึงย่อมจะได้รับการประสิทธิ์ประสาททางปัญญา ไม่ต้องทำอะไรอย่างโง่ ๆ ต่อไป หลักบริสุทธิ์พระองค์ก็ทรงบริสุทธิ์จากกิเลสาสวะและความชั่วทุกอย่าง จึงมีพระนามว่า อรหํ ผู้ห่างไกลหรือผู้ห่างหายจากกิเลสทั้งสิ้น และทรงละวาสนา คือ กิริยาอาการที่ติดมาแต่เก่าก่อน เช่นพระกิริยาท่าทางที่ทรงดำเนิน เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ก็ทรงดำเนินแบบ *พุทธลีลา* พระพุทธองค์จึงทรงบริสุทธิ์และมีพุทธลีลา ผู้ที่เข้าหาพระองค์ก็จะประสบความบริสุทธิ์หรืออย่างน้อยก็ไม่แปดเปื้อน เหมือนกับคนเข้าห้องน้ำชำระร่างกายสะอาดออกมา หรือคนเข้าห้องเสริมสวยก็ย่อมจะสวยออกมา หรือเหมือนคนไปในสถานที่สะอาดก็ย่อมไม่สกปรกออกมา หลักความกรุณาพระองค์ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณเต็มเปี่ยม ในการที่จะช่วยชีวิตของคนที่ตกอยู่ในความทุกข์ยาก ทั้งทุกข์อย่างหยาบที่แลเห็น และผู้ที่ประสบทุกข์เองก็โอดครวญหรือคลั่งไคล้ ทั้งทุกข์อย่างประณีตที่แฝงอยู่ในความรู้สึกของชาวโลกที่ว่าเป็นสุข เช่นคนที่มัวเมาใน *ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข* หรือพวกที่หลงกายลืมแก่ หลงเมียลืมแม่ หลงผัวลืมพ่อ ซึ่งต่างก็น่าสงสารทั้งนั้น พระพุทธองค์ได้ทรงพยายามทุกวิถีทางให้จิตขึ้นสู่ในระดับที่ดีที่เป็นสุขแท้ และเป็นคลองธรรม ผู้ที่มีทุกข์ไม่ว่าอย่างไรหยาบหรืออย่างประณีต เมื่อเข้าหาพระพุทธองค์หรือเสด็จไปโปรด ก็จะได้รับการแก้ทุกข์ให้ทั้งสิ้น หรืออย่างน้อยก็บรรเทาเบาบางลงไป...

ในชีวิตของมนุษย์เรา ซึ่งพากันวิ่งอยู่บ้างกระโดดอยู่บ้าง กำลังนั่งหน้าเง้าหน้างอ หรือเพลินมหรสพสนุกลีลาศ หรือหาดทรายใดหาดทรายหนึ่งนั้นก็เพื่อจะปลดทุกข์ และแสวงสุขให้แก่ชีวิตของตน และครอบครัว แต่จะได้ผลดีเพียงไร สมเจตนารมณ์หรือไม่ ? ผู้พิจารณาก็อาจเห็นได้ด้วยตนเอง แต่เป็นสิ่งที่แน่นอนอยู่อย่างหนึ่ง ซึ่งทุกคนจะไม่ผิดหวังถ้าไม่ห่างเหินจาก *วิญญาณพระบรมครู ซึ่งประกอบด้วย พระปัญญาคุณ พระบริสุทธิ์คุณ* พระมหากรุณาธิคุณพระบรมครูจะช่วยให้เป็นผู้เฉลียวฉลาด เป็นผู้บริสุทธิ์และเป็นผู้พ้นทุกข์ทรมาน วิญญาณพระบรมครู จึงเป็นสรณะที่แท้ของมนุษย์ ซึ่งจะทำให้ชีวิตไม่ต้องเสี่ยงเหมือนทอดลูกเต๋าหรือสั้นตั้ว แต่ชีวิตจะดำเนินไปด้วยเหตุผล คือ มองเห็นได้ **พิจารณา** ดูได้

ทางปลอดภัยไกลทุกข์ ของพุทธศาสนิกชนก็คือ เดินตามรอยบาทพระบรมครู คือ เดินด้วยปัญญา เดินด้วยความบริสุทธิ์ และเดินไปแผ่เมตตากรุณาไปให้ตลอดทาง ก็จะประสพความผาสุก และมีโชคดีตามเหตุตามผลอันมีอยู่ใน **วิญญาณพระบรมครู** ทุกประการ

นโยบายหวานเย็น

ถ้าเขาด่า　　พังให้ดี　　ใช่มีบ่อย
เราต้องคอย　　จับประเด็น　　จนเห็นได้
เขาด่าจบ　　หากว่าเรา　　ไม่เข้าใจ
ขอจงให้　　ด่าให้พัง　　อีกครั้งเทียว !

ถ้าถูกยิง　　ด้วยสายตา　　อย่าขุ่นข้อง
เราไม่ต้อง　　จ้องตอบโต้　　โวตาเขียว
หากเขาค้อน　　แล้วหยุดไป　　ในครั้งเดียว
ขออีกเที่ยว　　เชิญค้อนมา　　นัยน์ตางาม !

ถ้าถูกผลัก　　เข้าบ่อยบ่อย　　ให้ถอยห่าง
ไม่ต้องอ้าง　　ทางขัดข้อง　　ร้องสอบถาม ?
เรารีบถอย　　ถอยเร็วไว　　สนใจตาม
เป็นความงาม　　ที่ให้ถอย　　พลอยยินดี !

ถ้าเขาหมิ่น ถิ่นแคลนเรา เท่าแสนโกฏิ์
อย่าเพิ่งโทษ โกรธผู้นั้น มันเป็นผี
เราเป็นคน คนอย่างเรา ไม่เข้าที
หากกลองดี ตีก็ดัง ใครฟังดู !

ถ้าเขาร้าย หมายมั่นมา ผูกอาฆาต
เราก็อาจ คาดคิดไป ให้เห็นหรู
พุทธองค์ แม้ทรงศีล สิ้นศัตรู ?
เรายังอยู่ ยืนอย่างนี้ ย่อมมีมาร !

เราไม่ดื้อ ถือแต่ตน คนเขาด่า
ไม่ตั้งหน้า มารับรอง กองสังขาร
ไม่ถือไว้ ให้เจ็บแสบ แปลบแปลบนาน
เช่นนี้หวาน หวานเย็นแท้ แน่นอนเอย

หากไม่หวาน ผ่านวันนี้ มีวันใหม่
อาจหวานได้ ดังที่จิตต์ คิดใฝ่ฝัน
แม้มะปราง อย่างที่เปรี้ยว เคี้ยวเข็ดฟัน
ยังมีวัน หวานระรื่น ชื่นใจคน

ธมฺมสาโร ภิกฺขุ
๒๒ มีนาคม ๒๕๐๘

เรื่องเจ้าโฉด

กายประดุจเปลือก วิญญาณเป็นกิริยาอาการของจิตประดุจกระพี้ จิตเป็นธรรมที่ไม่ตายประดุจแก่น มีความสุขประจำอยู่เสมอ ตั้งมั่นแน่วแน่อยู่คงที่ จิตมีความรู้อันแท้จริง จิตรู้จักของจริง จิตรู้จักตัวเองจริง ๆ

ตั้งเรื่องเมืองนครสังขาร เป็นเมืองโบราณมา บางคนก็แลเห็นใกล้ บางคนก็แลเห็นไกล มีมหากษัตริย์อยู่สองพระองค์ มีพระโอรสอยู่องค์หนึ่ง ในพระมหานครสังขารนั้น ก็ถูกข้าศึกมาย่ำยีจนยับย่อย มีพี่เลี้ยงอยู่ห้าคนได้พาพระโอรสหลบหนีไป มีเสนาบดีผู้ใหญ่อยู่หกคนหลบหนีออกจากเมือง มีตายายอยู่สองคนได้เฝ้าอยู่ในพระนครจนบ้านเมืองเรียบร้อยจึงได้พากันกลับเข้ามาอยู่อีก พี่เลี้ยงทั้งห้าคนก็ได้พิทักษ์รักษาสั่งสอน ยายกับตาสองคนก็ตั้งชื่อว่าเจ้าโฉด นามสกุลต้นคดปลายตรง เจ้าโฉดมีอายุ ๑๒ ปี ยายกับตาก็ได้ไปหาลูกหลานให้มาอยู่กับเจ้าโฉดสิบหกคน เป็นทหารมหาดเล็ก เจ้าโฉดเจริญวัยอายุได้ ๑๖ ปี มหาดเล็กก็เชิญเจ้าโฉดไปประพาสป่า ก็จัดเล่งปืนผาหน้าไม้จนครบถ้วนทั้งสิบหกคน ออกไปเที่ยวเกาะกะระรานแย่งชิง เจ้าโฉดมีความยินดีมาก เสด็จเข้าไปในป่าอันมืดทึบจนมองไม่เห็นแสงตะวัน ยิงสัตว์ต่าง ๆ เป็นบ้างตายบ้างได้มากมาย เป็นเวลาจวนตะวันเย็นก็ได้เจอพรานป่าสองคน เจ้าโฉดถามว่าท่านมาแต่ไหน ชื่ออะไร คนสองคนตอบว่า ข้าพเจ้าชื่อนายอธรรมกับนายอคติ นายข้าพเจ้าใช้มาให้ล่าสัตว์ทุกวันเป็นนิจ ถ้าไม่ได้เนื้อนายข้าพเจ้าก็ทำโทษ เจ้าโฉดถามว่านายของเจ้าอยู่ที่ไหน นายของข้าพเจ้าเป็นพระยากับคุณหญิงโมหา บ้านช่องใหญ่โตมีบริวาร

ถึงพันห้าร้อย มีผู้คุมอีกร้อยแปดคน มีบุตรสาวคนหนึ่งชื่ออวิ และมีลูกชายอีกคนหนึ่งชื่อมัทริยัง มีลูกสองคนเท่านั้น เจ้าโฉดถามว่าเราจะไปพักบ้านนายของท่านได้ไหม นายอคติตอบว่าถ้าท่านไปก็สบายทีเดียว นายพรานจะพาเราไปได้หรือ นายพรานตอบว่า ข้าพเจ้ายังไม่ได้เนื้อยังกลับไม่ได้ จะถูกทำโทษ ถ้าฉะนั้นเราจะแบ่งเนื้อให้ท่านแล้วให้ท่านไปส่งเราเถิด นายพรานตอบว่าถ้าอย่างนั้นข้าพเจ้าก็ไปส่งท่านได้ นายพรานก็พาเจ้าโฉดไปก็จวนเวลาเย็นแล้ว ครั้นไปถึงประตูบ้านนายพรานพูดว่าให้ท่านพักอยู่ข้างนอกนี้ก่อน แล้วนายพรานก็เข้าไปบอกพระยากับคุณหญิงโมหา พระยาและคุณหญิงโมหาก็บอกกับนายพรานว่า เรามีความยินดีมากให้ไปเชิญท่านเสด็จเข้ามาเถิด พรานทั้งสองก็ออกมาเชิญเสด็จเข้าไปในบ้าน และบอกให้ลูกสาวมาจัดที่ประทับให้เรียบร้อยแล้วก็เอาพวกเนื้อต่าง ๆ ที่ได้มามอบให้แก่แม่ครัวให้ทำกับข้าวให้เรียบร้อย ฝ่ายเจ้าโฉดก็เข้าไปสรงน้ำ นางอีกคนหนึ่งก็ยกเอาผ้าม่วง ไหม แพรพรรณ เย็บปักถักร้อยเป็นอย่างดีไปถวายเจ้าโฉด นางอีกคนหนึ่งเอาเครื่องหอมมาถวายเจ้าโฉด เจ้าโฉดก็ชมว่าแป้งหอม น้ำมันหอมช่างหอมดี ในพระนครของเราก็ไม่มีที่หอมอย่างนี้เลย แม่ครัวยกสำรับกับข้าวมาเทียบไว้ เชิญเจ้าโฉดเสวยทั้งคาวหวาน เจ้าโฉดชมว่าวิเศษเหลือเกิน ถึงในวังของเราก็ไม่ดีอย่างนี้พอเสวยเสร็จแล้ว นางอวิก็ให้นางรูปสวยออกมานั่งพัดวี เจ้าโฉดเห็นนางแล้วก็ตกตลึงเมื่อเห็นนางเข้า เจ้าโฉดก็ตรัสชมว่านางนี้ช่างมีรูปโฉมโนมพรรณงดงามเหลือเกิน ในพระนครของเราไม่มีนางที่สวยอย่างนี้ นางอวิก็จัดที่บรรทมให้เรียบร้อยแล้วก็ให้นางที่มีเสียงไพเราะไปนั่งขับกล่อมร้องส่งเสียงอ่อนหวาน เจ้าโฉดก็ชมว่าในพระนครของเราก็ไม่มีอย่างนี้ ช่างมีเสียงเพราะพริ้งเสียนี่กระไร นายมัทริยังน้องชายก็ได้มาปฏิบัติรับใช้อยู่ข้างที่ ปฏิบัติเจ้าโฉดเป็นเวลาเจ็ดวัน เจ้าโฉดก็จะอำลากลับ นายมัทริยังก็นั่งปฏิบัติอยู่ข้างที่ เจ้าโฉดก็ขอนายมัทริยังมาเป็นมหาดเล็กข้างที่ พระยากับคุณหญิงโมหาก็ปรึกษากัน นางโมหาก็ยินดีพร้อมใจอย่างนั้นเราก็จะถวายไปทั้งพี่ทั้งน้อง ลูกของเราจะได้ดีไปทั้งสองคน พระยานั้นก็ถวายไปทั้งสองคน

พี่น้อง เจ้าโฉดมีความยินดีปรีดาเป็นอันมาก เจ้าโฉดก็อำลากลับ พร้อมกับพวกบริวาร ๑๖ คน เจ้าโฉดเสด็จมาถึงพระนครมีความยินดีรื่นเริงบันเทิงใจ เจ้าโฉดก็ตั้งให้นางอวิเป็นเอกมเหษี นายมัทริยังน้องชายเป็นนาย กลัวนางอวิก็ปฏิบัติมาตามนายเป็นอย่างดี เจ้าโฉดก็ลุ่มหลงเกรงกลัวนางอวิ เป็นอย่างนี้มานานประมาณหลายปี ไม่ได้ดูแลกิจการบ้านเมืองเลย

กล่าวถึงเสนาบดีผู้ใหญ่ ๖ คน ก็มีความรำคาญใจว่าเจ้านายเราลุ่มหลงอยู่อย่างนี้นานแล้ว จนบ้านเมืองทรุดโทรมค่ายคูประตูหอรบก็ทรุดโทรม ขุนสติ หลวงปัญญา คุณพระศรัทธา มากราบทูลตักเตือนว่าบ้านเมืองก็ทรุดโทรม มีข้าศึกมาย่ำยีบ้านเมืองอื่นใกล้จะถึงนครสังขารอยู่แล้ว เจ้าโฉดก็มีความเดือดร้อนและตกพระทัย หลวงปัญญาก็ทูลว่ามีผู้วิเศษอยู่คนหนึ่ง นั่งอยู่บนบัลลังก์นั่งอยู่ที่ใต้ต้นโพธิ์งามสามสิบเจ็ดกิ่งที่ท่าเรือสงบสุข เจ้านครอื่น ๆ ได้ไปหาท่าน ๆ ก็ช่วยให้มีชัยชนะทั้งนั้น ท่านกู้พระนครไว้มากแล้วเจ้าพระนครไหนไม่ไปหาท่านก็ถูกย่ำยีจนล่มจม เจ้าโฉดก็ตกใจ ถ้าอย่างนี้เราจะต้องรีบไปหาท่าน แล้วก็จัดแจงแต่งตัวเรียบร้อย ขุนสติ หลวงปัญญา คุณพระศรัทธา นายวิริยะ นายขันติ นายอุเบกขา นำเสด็จเจ้าโฉดไปกราบทูลท่านผู้วิเศษ ให้ช่วยข้าพเจ้าบ้านเมืองจะล่มจมอยู่แล้ว ผู้วิเศษตอบว่าถ้าท่านเชื่อฟังคำสั่งสอนของเราก็มีชัยชนะศัตรู เจ้าโฉดก็ดีใจเป็นอันมาก ตอบว่าเราจะทำตามคำสั่งสอนของท่าน เราจะชี้แจงว่าบ้านเมืองพระนครของท่านมีเคราะห์ร้ายเป็นอย่างมาก เราจะสะเดาะพระเคราะห์บ้านเมืองให้ท่าน ท่านจงทำตามคำสั่งของเรา ท่านจงสร้างถนน ๘ สาย ภายในพระนครให้ยกตำหนักนางอวิให้ไปอยู่เสียนอกกำแพงเมือง เจ้าโฉดก็อำลากลับ ครั้นมาถึงพระนครก็สร้างถนน ๘ สาย สร้างตำหนักให้นางอวิอยู่ภายในกำแพงเมือง ท่านเสนาผู้ใหญ่ทั้ง ๖ คนก็กราบทูลเจ้าโฉดตามที่ผู้วิเศษสั่ง ขุนสติเห็นวัดวาอารามในพระนครผุพังเป็นอันมาก ก็ปรึกษากันมากราบทูลเจ้าโฉด ว่าเวลาวัดวาโบสถ์วิหาร ทรุดโทรมเป็นอันมากจนพระไม่มีที่จะอยู่ เจ้าโฉดก็มีความยินดี ที่จะสร้าง วัดวาอารามนั้นให้ดี

ยิ่งขึ้น จึงตรัสสั่งให้พระศรัทธาไปเบิกเงินจากนายมัทริยัง นายมัทริยังทูลว่าเราจะไปกราบทูลพระพี่นางก่อน นายมัทริยังก็ได้ไปทูลพระพี่นางว่า คุณพระศรัทธาจะมาเบิกเงินไปซ่อมแซมโบสถ์วิหาร นางอวิตอบว่า คบกับเสนาบดีทั้งหกคน ก็จะมาผลาญทั้งทรัพย์ของเราเปล่า ๆ นายมัทริยังก็กลับมาบอกว่าพระพี่นางไม่ให้ เจ้าโฉดก็ผลุดลุกขึ้นมองทางหน้าต่าง เห็นนางอวิโผล่หน้าต่างมองอยู่ เจ้าโฉดก็ร้องว่าหยุด เรายังไม่ซ่อมก่อน เสนาบดีนั้นก็ต้องกลับไปปรึกษากันใหม่ ต่อมาถึงหน้าเดือน ๑๑ ทอดกฐินก็พากันมากราบทูลเจ้าโฉด ควรที่จะทอดกฐินออกพรรษาแล้ว เจ้าโฉดก็ยินดีเป็นอันมาก เพราะเราก็ไม่ได้ทอดมานานแล้ว ก็ซื้อเครื่องไตรจีวรครบพระให้ไปเบิกเงินที่คลังคุณพระศรัทธาก็รีบไปบอกกับนายมัทริยัง เบิกเงินไปซื้อเครื่องไตรจีวรเป็นอันมาก นายมัทริยังตอบว่าข้าต้องไปทูลพระพี่นางก่อน นางอวิได้ทราบข่าวอย่างนั้นก็เสียใจเป็นอันมาก พระองค์ช่างไปหลงพวกสอพลอทั้ง ๖ คนนี้ ชี้แจงให้เราต้องเสียพระราชทรัพย์ธุระอะไรของเราที่จะต้องไปซื้อผ้ามาแจกพระให้เปลืองเงิน เปลืองทองของเราไปโดยใช่เหตุ เรายังไม่ช่วยก่อน แล้วนางอวิก็ไล่นายมัทริยังว่าเจ้ากลับไปก่อน นายมัทริยังก็กลับไปบอกแก่พระศรัทธา พระศรัทธาก็กลับไปทูลเจ้าโฉด เจ้าโฉดก็มองไปทางหน้าต่างไปยังตำหนักของนางอวิ ก็เห็นนางอวิกำลังชะเง้อคอแลอยู่ เจ้าโฉดก็ตอบว่า เรายังไม่ศรัทธาก่อนให้คนอื่น เขาทอดกันก่อนเถิด คุณพระศรัทธาก็รีบมาปรึกษากันต่อไป ครั้นอยู่มาหลวงบัญญาก็ไปกราบทูลใหม่ว่าข้าศึกยกมาประชิดเมืองอีกแล้ว เราก็จะเสียทีเป็นอันแน่ เราควรจะพากันไปหาท่านผู้วิเศษอีกให้ท่านช่วยเราอีกสักครั้ง เจ้าโฉดก็ตกพระทัย แล้วก็จัดแจงแต่งตัว แล้วจึงรีบไปหาผู้วิเศษพร้อมด้วยเสนาบดีชั้นผู้ใหญ่ทั้งหกคนว่า พระนครสังขารนี้ข้าศึกมากระชั้นชิดอยู่แล้ว ขอให้ท่านช่วยให้พ้นภัยอีกสักครั้งเถิด ดังนั้นผู้วิเศษก็ตอบว่า ถ้าท่านเชื่อฟังคำของเรา เราก็จะช่วยได้ท่านผู้วิเศษตอบ ถ้าท่านไม่เชื่อถ้อยฟังคำของเรา เราก็ช่วยไม่ได้ เจ้าโฉดก็ยอมทำตามทุกประการ เราจะสะเดาะพระเคราะห์เมืองให้ ให้ท่านยกตำหนักของนางอวิออกไปเสีย

จากกำแพงพระนคร เบื้นอันว่านี่ศักดิ์สิทธิ์ ให้เปลี่ยนชื่อพระนครเสียใหม่ว่า พระนครวิสังขาร ตัวของท่านก็จะเลื่อนยศให้เบื้นใหญ่เบื้นโต ข้าศึกจะได้ยำเกรงเราจะได้ตั้งชื่อให้ท่านใหม่ว่า เจ้าจิตราช นามสกุลสันติสุข พระเอกมเหษีของท่านให้ชื่อว่านางอวิชา แล้วผู้วิเศษก็ได้มอบพระขรรค์แก้วกายสิทธิ์ให้แก่พระเจ้าจิตราช ตั้งแต่นี้ไปท่านไม่ต้องเกรงกลัวข้าศึก ถ้าข้าศึกกระชั้นชิดเข้ามาท่านก็จงยกพระขรรค์แก้วกายสิทธิ์อันนี้ขึ้นตั้งตรง ข้าศึกก็จะล้มละลายหายหมดเบื้นแน่แท้ และให้ท่านเชื่อฟังเสนาบดีผู้ใหญ่ทั้งหกคนนี้

เจ้าจิตราชพิจารณาธรรม เห็นว่าไม่ใช่ตัวตนเบื้นแต่ขันธ์ทั้งห้า อายตนะหกธาตุ ๖ ธาตุ อินทรีย์เหล่านี้มาประชุมกันแล้วก็พากันแตกดับไป พิจารณาด้วยบัญญาว่าสังขารคือขันธะอายตนะ ธาตุอินทรีย์เหล่านี้ไม่เที่ยง มีความแปรไปไม่ยั่งยืน เบื้นทุกข์แตกทำลายเบื้นอนัตตา ไม่มีแก่นสารสังขารโลก พิจารณาเหมือนอย่างนั้นรู้เท่าทันขันธ์ทั้ง ๕ ว่าสังขารร่างกายมันแก่ มันเจ็บมันตายของมันเองไม่มีใครทำให้ จะรักษามันสักเท่าไรมันก็ไม่หาย มันแก่เจ็บตายของมันเบื้นธรรมดา ชาติความเกิดมันมาแต่ไหนชาติความเกิดมาแต่ภพ ภพมาแต่อุปาทาน อุปาทานมาแต่ตัณหา ตัณหามาแต่เวทนาเวทนามาแต่ผัสสะ ผัสสะมาแต่อายตนะ อายตนะมาแต่นามรูป นามรูปมาแต่วิญญาณวิญญาณมาแต่สังขาร สังขารมาแต่อวิชา อวิชานี้เบื้นต้นเดิมให้เกิดสังขาร เพราะไม่รู้เท่าสังขารจึงเกิดเบื้นสังขาร จิตราชค้นพบในสังขาร อายุก็ยืนนานแก่ชราลงมากแล้วเลี่ยงพ้นความแก่ ความเจ็บ ความตายไปไม่ได้เบื้นแน่ แก่ลงมาแล้วพิจารณาดูในร่างกาย ผมก็หงอก หูก็ตึง ฟันก็หัก ปากก็มอม แก้มก็ตอบ ตาก็ขาว คางก็ยาวหูก็ยาน ถือไม้เท้ากรานหลังคดค่อม ย่อมแปรปรวนไปเบื้นธรรมดาของสังขาร พระองค์เกิดความสังเวชสลดใจ ตัวเราตัวเขาก็เหมือนกันทั้งนั้น ทรงวิตกว่า เราก็ได้ก่อกรรมทำเวร จะทำอย่างไรจึงจะพ้นทุกข์ เราจะประชุมผู้ใหญ่ทั้ง ๖ คนมาปรึกษากันณ บัดนี้ เราได้ทำกรรมไว้มากจะทำอย่างไรจะพ้นทุกข์ ขุนสติตอบว่า พวกข้าพเจ้า

ทั้งหกจะช่วยท่านให้พ้นทุกข์ ไม่ให้กิเลสมารบกวนท่านได้ หลวงปัญญาตอบว่าข้าพระพุทธเจ้าจะหาหลักธรรม ศีล สมาธิ ปัญญา จึงจะพ้นทุกข์ พระศรัทธาว่าข้าพระพุทธเจ้าจะช่วยเหลือคิดก่อสร้างทางกุศลทั้งภายในและภายนอกจึ่งจะพ้นทุกข์ นายวิริยะข้าพระพุทธเจ้าจะช่วยท่านทำความเพียรให้ยิ่งขึ้นจึงจะพ้นทุกข์ นายขันติข้าพระพุทธเจ้าจะอดทนทั้งกลางวันและกลางคืนให้ยิ่งขึ้น นายอุเบกขาว่าข้าพระพุทธเจ้าจะช่วยเหลือ ทำใจให้บริสุทธิ์ตั้งมั่นแน่วแน่ให้ประณีตขึ้น พระองค์คงจะสำเร็จเป็นแน่แท้ ท่านก็จะได้มีความสุขสำราญ เจ้าจิตราชก็ลากลับพระนคร มาทำตามคำสั่งสอนของท่านผู้ใหญ่ทุกประการ ท่านได้รู้แจ้งเห็นจริง พระนางอวิชานี้เป็นผู้ที่มาครอบงำเราให้หลงใหล นางพี่เลี้ยงของเราทั้งห้าเป็นคนอธรรมทั้งสิ้น ทหารมหาดเล็กอีก ๑๖ คน ยายกับตาอีกสองคน มีแต่สั่งสอนเราให้ผิดไปในทำนองคลองธรรมทั้งสิ้น เราเป็นคนโฉดรู้เท่าไม่ถึงการณ์ นางทั้ง ๖ กับนายมัทริยัง สั่งให้ขุนสติให้ไล่ออกจากพระนครทั้งหมด ขุนสติก็จัดทหารให้ไปเฝ้าประตู ไม่ให้ใครเข้ามาพลุกพล่าน เจ้าจิตราชก็อยู่เย็นเป็นสุขปฏิบัติตามคำสั่งสอนของเสนาบดีผู้ใหญ่ทั้ง ๖ คน เป็นนิจมา จนได้รู้แจ้งแสงสว่างต่อจากนี้ไปพวกนางอวิชาก็ได้โกรธเป็นอันมาก จึงใช้ให้ยายฉันทา ตาโทสาไปบอกบิดามารดาของท่านให้ทราบทุกประการ พระยากับนางโมหาได้ทราบก็ตกใจเป็นอันมาก ถ้าอย่างนั้นเราก็จะต้องไปประนีประนอมให้ดีกัน ครั้นเราจะไปแต่ผู้เดียวเจ้าจิตราชก็จะไม่ยำเกรง จึงได้เกณฑ์พรรคพวกไปให้พร้อมกัน บริวารมีอยู่พันห้าร้อยคน มีผู้คุมอยู่อีก ๑๐๐ คน และมีผู้ใหญ่ปกครองอยู่อีก ๘ คน ตระเตรียมเครื่องมือให้ครบ ครั้นแล้วก็พากันมายังพระนครวิสังขาร เราจะมาเกลี้ยกล่อมให้ดีกัน ถ้าไม่ดีเราจะจับเจ้าจีตราช ต่อแต่นั้นพระเจ้าจิตราชก็ทำแต่ความเพียรยิ่งขึ้น

พระองค์ได้เห็นแสงสว่างแล้ว ขุนสติได้ตักเตือนว่ามีข้าศึกมาติดพระนครแล้ว เราควรจะอาราธนาพระธรรมเราจึงจะพ้นภัย จึงจัดให้นายเมตตาพรหมวิหารทั้งสี่เป็นแม่ทัพหน้า พระปฐมฌานทั้งห้า พระสัมโพชฌงค์ทั้งเจ็ด อัฏฐังคิกมรรคแปด

อนุสสติสิบ กุศลกรรมบถสิบ อสุภสิบ กสิณสิบ สติปัฏฐานสี่ สัมมัปปธานสี่ พระอภิธรรมเจ็ด พระกรรมฐานสี่สิบ โพธิปักขิยธรรมสามสิบเจ็ด อาราธนาลุกขึ้นยืนพร้อมกัน พระศรัทธาได้เอาธูปเทียนดอกไม้ถวายจนครบครัน ต่างเครื่องศัสตราวุธนายเมตตาพรหมวิหารสี่ ก็เปิดประตูพระนครออกไป พอพวกข้าศึกเห็นงดงามสง่าผ่าเผยน่ากลัวยิ่งนัก พอพวกข้าศึกเห็นก็วิ่งหนีตะลีตะลานกระจัดกระจายไปคนละทิศละทาง จนหมดสิ้นยังแต่พระนางอวิชายายฉันทาโทสา พระยาโมหาและนางทั้งหกจะเข้าประตู พวกทหารก็จับไว้หมด เจ้าจิตราชก็ยืนถือพระขรรค์กายสิทธิ์อยู่ แล้วก็ได้ไล่นางอวิชาให้ออกไปให้หมด พวกเจ้าจงออกไปเสียให้พ้นจากพระนครเรา นางอวิชาตอบว่าขอให้กระหม่อมฉันได้เข้าไปอยู่กับพระองค์ด้วยอีก หม่อมฉันได้ปฏิบัติท่านมาจนนับชาติไม่ถ้วนแล้ว เจ้าจิตราชตอบว่านางได้ครอบงำทำเข็ญเรามาให้ได้รับแต่ความทุกข์ทุกชาติมา ตั้งแต่นี้ไปเราจะไม่ขอพบขอเห็นเจ้าอีกแล้ว เจ้าจงออกไปจากให้พ้นพระนครเราเสียโดยเร็ว นางอวิชาตอบว่ากระหม่อมฉันไม่มีความผิดอะไร กระหม่อมฉันได้ปฏิบัติท่านมาได้รับแต่ความสุขร่ำรวยจนทุกชาติ กระหม่อมฉันเป็นคนตระหนี่เหนียวแน่น เก็บทรัพย์ปฏิบัติดีมิได้ทำให้พระองค์อนาทรร้อนใจแต่อย่างไร เจ้าจิตราชตอบว่าเราไม่อยากจะฟังเสียงของเจ้า เราต้องการจะให้เจ้าและพรรคพวกออกไปเสียจากพระนครของเราโดยเร็ว แล้วพระเจ้าจิตราชก็ตรัสว่า นางพี่เลี้ยงทั้งห้าคน ทหารมหาดเล็ก ๑๖ คน ยายฉันทา ตาโทสา ล้วนแต่เป็นคนที่ผิดทำนองคลองธรรมสอนให้เราประพฤติในทางที่ผิด พาเราเข้าไปในป่าทึบจนเรามองไม่เห็นแสงสว่าง เมื่อครั้งเราเป็นคนโฉดเขลาเบาปัญญา รู้เท่าไม่ถึงการณ์ เชื่อแต่พวกคนพาลทุจริต จนเรามืดมนอนธ-กาล ไม่รู้เท่าสังขาร ไม่รู้อดีต ไม่รู้อนาคต ไม่รู้ปัจจุบัน ไม่รู้ความเป็นอยู่ของสังขาร ไม่รู้ข้อปฏิบัติที่จะถึงซึ่งความดับแห่งสังขาร พระองค์ยกพระขรรค์แก้วกายสิทธิ์ขึ้นฆ่ากิเลสตายทำลายกิเลสหมด เป็นสมุทเฉทประหาร ไม่กลับคืนมาสู่สังขารของท่านอีกเลย นายขุนสติก็ได้ปิดประตูไว้อย่างแน่นหนา

ต่อมาเจ้าจิตราชก็ได้กระทำความเพียรยิ่งขึ้น จนรู้แจ้งแทงตลอด อาราธนาพระสัมโพชฌงค์ทั้งเจ็ดมาใกล้ชิด พร้อมด้วยปฐมฌานทั้งห้า เสนาบดีผู้ใหญ่ทั้งหมดเข้ามาห้อมล้อมพระสัมโพชฌงค์ทั้งเจ็ด ตั้งแต่นั้นมาพระองค์มีความสุขสบายเป็นอันมาก คิดแต่การทำบุญให้ทานการกุศลเป็นนิจ พระองค์มีความรู้แจ้งแทงตลอดอาราธนาพระสัมโพชฌงค์ทั้งเจ็ด ก็ต่อรถพระที่นั่งถวายพระองค์เรียกว่ารถสัมมาญาณะ และนายเมตตาทั้งสี่ก็ได้ต่อสำเภาพระที่นั่งถวาย เอาอิริยาบถสี่เป็นระแนะ เอาสติปัฏฐานสี่เป็นกระดาน เอาสัมมัปปธานสี่เป็นกง เอาธาตุดินเป็นชัน เอาธาตุน้ำเป็นน้ำมันยาง เอาธาตุลมเป็นธง และธาตุไฟเป็นหมัน สำเภานั้นงามโสภา เอาความเพียรเป็นโยธา แขนซ้ายขวาเป็นเสาใบ เอานิ้วมือเป็นสายระยาง สองเท้าข้างต่างสมอใบ เอาปากเป็นนายงานไป เอาอัชฌาสัยเป็นเสบียง เอาสติเป็นหางเสือ ถือท้ายเรือไว้ให้เที่ยง ถือไว้อย่างให้เอียงคัดแล่นเสี่ยงข้ามคงคา เอาบัญญาต่างกล้องแก้ว ส่องดูแถวแนวหินผา เอาความรู้ต่างหูตา เอาศีลห้าเป็นท้ายบาหลี ครบถ้วนล้วนแต่ดี มรรคผลนี้ประจำลำเรือสำเภา ชื่อสัมมาวิมุติเคลื่อนเทียบท่าสงบสุข

ฝ่ายพวกนายชาติชราพยาธิ มรณะ มาห้อมล้อมนายชาติอยู่ข้างหลัง นายมรณะอยู่ข้างหน้า นายพยาธิอยู่ข้างขวา นายชราอยู่ข้างซ้าย ตั้งแต่นี้ไปจงไปให้พ้นเรา ออกไปให้พ้นจากพระนครวิสังขาร พระสัมโพชฌงค์ทั้ง ๗ ก็เข้ามาใกล้ชิดสนิทแนบทั้งเสนาบดีผู้ใหญ่ทั้งหกพระองค์ ก็ยกพระขรรค์แก้วกายสิทธิ์ขึ้นตั้งตรงเที่ยงแท้ พอได้ฤกษ์งามยามดีพระสัมโพชฌงค์ทั้ง ๗ ก็เชิญพระองค์เสด็จขึ้นรถสัมมาญาณะ เสด็จออกจากนครวิสังขาร ไปตามถนนทั้งแปดสาย เสด็จลงเทียบท่าสงบสุข เสด็จลงสำเภา พวกมรรค ๔ ผล ๔ คอยรับเสด็จอยู่ในสำเภาสัมมาวิมุติ พระนิโรธพัดพาสำเภาวิมุติออกจากท่าข้ามพระมหาสมุทรอันราบรื่น ถึงฟากฝั่งก็เทียบเท่าสุคโต พระองค์ก็เสด็จขึ้นสู่พระนครเมืองแก้ว ดังกล่าวมาแล้วนั้นคือปรินิพพาน

แปล

โพธิ์งามสามสิบเจ็ดกิ่งคือ โพธิปักขิยะธรรม ๓๗ ข้อบัลลังก์ที่ใต้ต้นโพธิ์นั้นก็คือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระขรรค์แก้วกายสิทธิ์คือดวงจิตของเรา ทางถนน ๘ สายคือ อัฏฐังคิกะมรรคทั้ง ๘ เสนาบดีผู้ใหญ่ทั้ง ๖ คนคือ สติ ปัญญา ศรัทธา วิริยะ ขันติ อุเบกขา นั่นเอง ยายกับตา ๒ คนคือ ฉันทา โทสา พระยาโมหา ที่เป็นพ่อแม่ของ ปู่ ย่า ตา ยาย ของนางอวิชา มหาดเล็ก ๑๖ คน คืออุปกิเลส ๑๖ คือทำให้เข้าไปในป่ามืดครึ้มไม่เห็นแสงสว่าง มิหนำซ้ำก็มาพบนายพาล พาลก็พาไปหาผิด มาพบบัณฑิต บัณฑิตก็พาไปหาผล คือเสนาบดีผู้ใหญ่ทั้งหกคนพาไปหาผู้วิเศษนั้นเอง ที่ผู้วิเศษว่าต้องสะเดาะพระเคราะห์นั้นคือให้เจ้าโฉดกลับใจให้อยู่ในศีลธรรม พี่เลี้ยงทั้งห้าคือนิวรณ์ทั้ง ๕ พระยาโมหาที่คุมพวกทหารเข้ามาคือกิเลสพันห้า ตัณหา ๑๐๘ นางทั้งหกคือนางอายะตะนะ ๖ คน ภายนอกคือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะธรรมมารมณ์ นายมัทริยังเป็นคนตระหนี่เหนียวแน่นไม่ทำบุญให้ทาน นางอวิชาเป็นผู้ครอบงำเจ้าโฉดให้กลัวเกรงไม่ให้ทำบุญให้ทาน คือกิเลสที่หนาแน่น เมืองพระนครสังขาร คือกายของเรานั้นเอง เมื่อรู้แจ้งเห็นจริงเป็นพระนครวิสังขาร สังขารเปรียบเหมือนล้อรถหมุนเวียนเปลี่ยนแปลง วิสังขารเปรียบเหมือนเพลารถไม่หมุนเวียนเปลี่ยนแปลง

คนที่ปฏิบัติมรรคแปดก็เห็นนครวิสังขาร คนที่ไม่ปฏิบัติก็แลไม่เห็นนครวิสังขารเป็นอย่างนี้แหละ เราคิดจะทำบุญให้ทาน เพราะนางอวิชาแลเห็นก็เกรงกลัวนางอวิชา เมื่อครั้งยังเป็นเจ้าโฉด จึงมิได้ทำบุญให้ทานสัมมาวิมุติคือหลุดพ้นข้ามมหาสมุทัยนิโรธกับสมุทัยนั้นเองให้ขุนสติปิดประตูไม่ให้กิเลสเข้าได้ อาราธนาพระธรรมมาช่วยกับนายเมตตาพรหมวิหารทั้งสี่พวกกิเลสก็พ่ายแพ้ไปเอง

อิทธิบาท๔

๑. ฉันทะ ความพอใจรักใคร่ในสิ่งนั้น ฯ
๒. วิริยะ ความเพียรประกอบสิ่งนั้น ฯ
๓ จิตตะ เอาใจฝักใฝ่ในสิ่งนั้นไม่วางธุระ ฯ
๔. วิมังสา หมั่นตริตรองพิจารณาเหตุผลในสิ่งนั้น ฯ

สติปัฏฐาน ๔

๑. กายานุปัสสนา สติปัฏฐานา พิจารณากาย
๒. เวทนานุปัสสนา สติปัฏฐานา พิจารณาความเจ็บป่วยไข้ของเรา
๓. จิตตานุปัสสนา สติปัฏฐานา พิจารณาให้จิตตั้งมั่นอยู่ในธรรม
๔. ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐานา พิจารณาตั้งจิตให้มั่นให้เป็นสมาธิ

สัมมัปปธาน ๔

ปธาน คือความเพียร ๔ อย่าง ได้แก่

๑. สังวรปธาน เพียรระวังไม่ให้บาปเกิดขึ้นในสันดาน
๒. ปหานปธาน เพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้ว ฯ
๓. ภาวนาปธาน เพียรให้กุศลเกิดขึ้นในสันดาน ฯ
๔. อนุรักขนาปธาน เพียรรักษากุศลที่เกิดแล้วไม่ให้เสื่อมไป ฯ

ความเพียร ๔ อย่างนี้เป็นความเพียรชอบ ควรประกอบให้มีในตน ฯ

พละ ๕ หรืออินทรีย์ ๕ ก็เรียก

พละ คือธรรมเป็นกำลัง ๕ อย่าง ได้แก่

๑. สัทธา พลัง (ความเชื่อ)
๒. วิริยะ พลัง (ความเพียร)

๓. สติ พลัง (ความระลึกได้)

๔. สมาธิ พลัง (ความตั้งใจมั่น)

๕. ปัญญา พลัง (ความรอบรู้)

นิวรณ์ ๕

๑. กามฉันทะ = ความยินดีในกิเลสกาม

๒. พยาปาทะ = ปองร้ายผู้อื่น

๓. ถีนมิทธะ = ความง่วงเหงาหาวนอน

๔. อุทธัจจะกุกกุจจะ = ทำจิตให้ฟุ้งซ่านไปในอารมณ์ต่าง ๆ

๕. วิจิกิจฉา = ความสงสัยในธรรม (โลเลไม่ตกลงได้)

อัฏฐังคิกมรรค ๘

๑. สัมมาทิฏฐิ — ความเห็นชอบ

๒. สัมมาสังกัปโป — ความคิดชอบ

๓. สัมมาวาจา — กล่าววาจาที่ชอบ

๔. สัมมากัมมันโต — การงานชอบ

๕. สัมมาอาชีโว — หาเลี้ยงชีวิตชอบ

๖. สัมมาวายาโม — ความเพียรชอบ

๗. สัมมาสติ — มีสติ, ระลึกชอบ

๘. สัมมาสมาธิ — ตั้งใจไว้ชอบ, จิตตั้งมั่น ทำสมาธิกรรมฐาน

พระสัมโพชฌงค์ ๗

สติสัมโพชฌงค์ สติเป็นองค์ตรัสรู้ (ความระลึกได้) ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ พิจารณาเห็นธรรมเป็นองค์ตรัสรู้ (ความสอดส่องธรรม) วิริยสัมโพชฌงค์ ความเพียรเป็นองค์ตรัสรู้ (ความเพียร) ปีติสัมโพชฌงค์ ปีติเป็นองค์ตรัสรู้ (ความอิ่มใจ) ปัสสัทธิ

สัมโพชฌงค์ ความระงับเป็นองค์ตรัสรู้ (ความสงบใจและอารมณ์) สมาธิสัมโพชฌงค์ ความตั้งใจมั่นเป็นองค์ตรัสรู้อุเปกขาสัมโพชฌงค์ อุเบกขาเป็นองค์ตรัสรู้ (ความวางเฉย)

(เรียกตามประเภทว่า สติสัมโพชฌงค์ไปโดยลำดับ จนถึงอุเปกขาสัมโพชฌงค์ จัดเป็นโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ)

พระกรรมฐาน ๔๐

อสุภ ๑๐ คือซากศพที่เน่าพองขึ้น ๑ คือซากศพที่มีสีเขียว ๑ คือซากศพที่มีน้ำเหลืองไหลออกอยู่ ๑ คือซากศพที่ขาดกลางตัว ๑ คือซากศพที่มีสัตว์ มีแร้ง กา สุนัขเป็นต้นเยื้อแย่งจิกกัดกินแล้ว ๑ คือซากศพที่มีมือและเท้าและศีรษะขาดไปอยู่ข้าง ๆ ๑ คือซากศพที่คนมีเวรเป็นข้าศึกสับฟันบั่นเป็นท่อน ๆ ๑ คือซากศพที่ต้องประหารด้วยศัสตรามีโลหิตไหลอาบอยู่ ๑ คือซากศพที่มีตัวหนอนคลานคล่ำไปอยู่ ๑ คือซากศพที่ยังเหลืออยู่แต่ร่างกระดูก ๑ รวมเป็นอสุภ ๑๐

กสิณ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ คือพุทธานุสสติ ธัมมานุสสติ สังฆานุสสติ สีลานุสสติ จาคานุสสติ เทวตานุสสติ อุปสมานุสสติ มรณัสสติ กายคตาสติ อานาปานัสสติ อัปปมัญญา ๔ รูปฌาน ๔ จตุธาตุววัตถาน ๑ อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑ รวมเป็นพระกรรมฐาน ๔๐

อภิณหปัจจเวกขณะ ๕

ชราธัมโมมหิ	มีความแก่เป็นธรรมดา
พยาธิธัมโมมหิ	มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา
มรณธัมโมมหิ	มีความตายเป็นธรรมดา
มรณัง อนตีโต	จะล่วงพ้นความตายไปไม่ได้
สัพเพหิ เม ปิเยหิ	จะพลัดพรากจากของรัก

มนาเปหิ นานาภาโว ฯ ของชอบใจทั้งหลายทั้งปวง
กัมมัสสโกมหิ มีกรรมเป็นของของตน
กัมมทายาโท มีกรรมเป็นทายาท
กัมมโยนิ มีกรรมเป็นกำเนิด
กัมมพันธุ มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์
กัมมปฏิสรโณ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย
ยัง กัมมัง กริสสามิ ฯ ทำกรรมใดไว้ จะดีหรือชั่วก็ตาม ย่อมได้รับผลของกรรมนั้น

ตัสมาติหัมเหหิ เอวัง อภิณหัง ปัจจเวกขิตัพพัง เพราะฉะนั้น เราทั้งหลายควรพิจารณาโดยทำนองดังกล่าวข้างต้นนี้ ทุกวันเทอญ.

กายประดุจเปลือก

กายประดุจเปลือก วิญญาณเป็นกิริยาอาการของจิตประดุจกระพี้ จิตเป็นธรรมที่ไม่ตายประดุจแก่น มีความสุขประจำอยู่เสมอ ตั้งมั่นแน่วแน่อยู่คงที่ จิตมีความรู้ มีร่างกายยาววา หนาคืบ กว้างศอก ลมหยุด ไฟดับ น้ำเน่า ดินพัง เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จิตมีความรู้อันแท้จริง จิตรู้จักตัวเองจริง ๆ จริงนอกจริงใน จริงไม่ต้องสงสัย อยู่ที่ใจจริง

พิจารณาธรรมชาติ

ยังกิญจิ สมุทยธัมมัง สัพพันตัง นิโรธธัมมัง จักษุปัญญาเห็นธรรม สรรพสิ่งทั้งปวง ย่อมเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สรรพสิ่งทั้งปวง ย่อมดับไปเป็นธรรมดา ธรรมชาติที่เกิดมาธรรมดาก็เสื่อมไป ๆ แล้วก็สูญไป ของที่ไม่จริงอย่าถือไว้ ให้ทิ้งเสีย เอาแต่ของที่จริง ของจริงก็มีอยู่ที่ของไม่จริงนั่นแหละ ค้นเข้าไปหาให้ถึงตัว ค้นเข้าไป ๆ จะพบตัววิสังขารอีกครั้งหนึ่ง ธรรมชาติวิสังขารเป็นธรรมที่ไม่ตาย ไม่มีอนิจจัง ทุกขัง ฯ

พิจารณากาย

อยัง โข เม กาโย กายของเรานี่แหละ อุทธัง ปาทะ ตะลา เบื้องบน พิจารณาตั้งแต่เท้าขึ้นมา อะโธ เกสะมัตถะกา เบื้องต่ำ พิจารณาตั้งแต่ปลายผมลงไป ตะจะปริยันตัง มีหนังหุ้มอยู่ที่สุดรอบ ปูรันนานัปปะการัสสะ อสุจิ โน เต็มไปด้วยของโสโครก ไม่สะอาด เป็นประการต่าง ๆ

ลำดับทุกขสัจจ์ ๔

โจ๊ทิง ๆ อะไรไม่จริงเหมือนอย่างความตาย มนุษย์ทั้งหลายทั่วโลกหญิงชาย เกิดแก่เจ็บตายเป็นของเที่ยงธรรม

โจ๊ทิง ๆ เกิดแก่เจ็บตายจริง ไม่ต้องสงสัย จริงนอกจริงใน สิ้นความสงสัย ต้องตายจริงแน่ ! !

หัวใจพระพุทธเจ้า กะสะมุติ (ภาวนาไว้ แดดก็ไม่ร้อน งูก็ไม่กัด)

ปริศนาธรรม

๑ จิตเขลาเนาในกายเน่า เฝ้าชมสมบัติดิน เฝ้ากินอสุจิ ตรองไม่เห็นเลย หลงเชยชมงาม เดินตามทางรก ตกหลุมกองทุกข์ เห็นสนุกเป็นบ้า อวดกล้าสู้ตาย ไม่หน่ายหนีโลก นั่งโงกงมแก่ หลงแลว่าคน รูปฅนถือผี เห็นดีสิ่งใด ภายในเหม็นนัก หลงรักจูบกอด ตาบอดใจบ้า เป็นข้าความรัก เหนื่อยนักไม่รู้ หลงอยู่ช้านาน สมภารไม่บอก เชื่อหลอกหมู่มาร สังขารล่อลวง เอาห่วงผูกคอ ใครหนอทำให้ กายใบ้ปากบ้า หันหน้ามาดู พระครูบอกบ้าง อย่าหลงทางเดิน อย่าเมินเยี่ยมฝาก อย่าลากเรียวหนาม เดินตามพระไป ไกลพระจะโง่ อย่าโอ่เสียของ อย่าเอาทองอวดลิง อย่าเอาสิงห์อวดหมา ขายหน้าแก่ผี อวดดีแก่ตาย อวดสบายแก่โรค ทุกข์โศกเสียเปล่า อย่าเอาผิด ๆ อย่าคิดโดยโง่ อย่าโตแต่เปลือก อย่าเสือกหาทุกข์ อย่าสุขในบาป อย่าคาบเหล็กแดง อย่าแทงแผ่นดิน อย่ากินก่อนสงฆ์ อย่านอนในไฟ จงไปอย่างแรง แสวงบริสุทธิ์ จะได้รุดอย่างพระ ละความโง่ จะได้โตเต็มโลก ข้ามโกรกสงสาร นิพพานไม่ไกล เร่งไปอย่านาน ไปสู่สุขสำราญ ณ ท่านทั้งหลาย

ปริศนาธรรม

๏ กายเราเปรียบเหมือนสำเภาอันโสภา เอาความเพียรเป็นโยธา แขนซ้าย–ขวาเป็นเสาใบ เอานิ้วมือเป็นสายระยาง สองเท้าข้างต่างสมอใบ เอาปากเป็นนายงานไป อัชฌาสัยเป็นเสบียง เอาสติเป็นหางเสือ ถือท้ายเรือให้ตรงเที่ยง ถือไว้อย่าให้เอียง ตัดแล่นเสี่ยงข้ามคงคา เอาปัญญาต่างกล้องแก้ว ส่องดูแถวแนวหินผา เอาความรู้ต่างหูตา ดูล่าต้าฟังดูลม ขี้เกียจคือปลาร้าย จะทำลายให้เรือจม เจ้าโทโสคือตัวลม อันร้ายกาจมาพัดพาล ให้วารินกระสินสาย เป็นคลื่นใหญ่มหันตา มาประทุษร้ายให้นาวา บ้าจมลงในสายชล อวิชาคือโมโห เป็นคนโง่ไม่เห็นหน มืดมิดจิตมุทะลุให้มืดมนจนวันตาย กายแก่ไม่แลบ้าง หลงก่อสร้างบาปมากมาย เวลาเมื่อจะตาย ใครช่วยได้ไม่เห็นมี เงินทองของทั้งหลาย เวลาตายไม่ยินดี จิตดับกลับเป็นผี เงินทองมีไม่เอาไป แต่ร่างกายยังทิ้งเหม็นเน่า เขาไปเผาที่กองไฟ มิติดตนทุกคนไป ฯ

ห้ามของแสลง ๗ อย่าง

ปากปราศรัยน้ำใจเชือดคอ พยาบาท ยกตนข่มท่าน นกสองหัว คิดทำร้ายท่านภายหลัง ลบหลู่ท่านผู้มีคุณ ใจน้อยหูเบา

ยาอายุวัฒนะ

ใครรับประทานแล้ว ในปัจจุบันนี้ คุกก็ไม่ติด นรกก็ไม่ตก เครื่องยามีดังนี้:—

ผลซื่อตรงเท่าอายุ รากกตัญญูหนักสิบส่วน ดอกอัชฌาสัยเท่ายาทั้งหลาย ผลเมตตาเท่าอายุ รากประเพณีหนักสิบส่วน อดใจหนักครึ่งตำลึงแทนยาดำ ห้ามอวดอ้าง เอาสติเป็นครก เอาหัวใจเป็นสาก บดให้ละเอียด น้ำเลี้ยงหัวใจบริสุทธิ์ ทำน้ำกระสาย รับประทานวันละ ๓ เวลา เป็นสุขยิ่งนัก ฯ

(คุณยายสร้อย เที่ยงธรรม เป็นเจ้าของและผู้แต่ง)

คำปรารภของผู้รวบรวม
เรื่อง พระมาลัย – พระศรีอาริย์

เรื่องพระมาลัย พระศรีอารย์นี้ เป็นอนุสรณ์อันหนึ่ง ที่หวนระลึกถึงเมื่อสมัยเด็ก ได้นั่งหรือนอนบนตักแม่ (คุณแม่ยวง เที่ยงธรรม) ยามเมื่อแม่อารมณ์ดี ท่านได้เล่าให้ฟังถึงเรื่องราวของนรก–สวรรค์ ทำชั่วอย่างไรจึงตกนรก นรกอยู่ที่ไหน ? เมื่อลงไปอยู่แล้วได้รับผลอย่างไร แม่ได้เล่าให้ฟังประกอบท่าทาง ทำให้ตื่นเต้น เล่าว่า ถ้าเนรคุณคน ตายแล้วเกิดเป็นเปรตหัวโตปากเล็กเท่ารูเข็ม จะกินอะไรก็ลำบาก, คนตีพ่อตีแม่ทำร้ายบุพการี ตายไปเกิดเป็นเปรตมือตีนโตเท่าใบลาน, ฆ่าสัตว์ตัดชีวิตคน ตายไปเกิดเป็นเปรต ลงกะทะทองแดงถูกเคี่ยววันแล้ววันเล่าเปื่อยยุ่ยไปเลย, ผิดทางกาเม ต้องไปขึ้นต้นงิ้วหนามคมอีกาปากเหล็กจิกแล้วจิกเล่า จะลงก็ถูกคมหอกคอยทิ่มตำตลอดเวลา, ฯลฯ ฟังแม่เล่าจบเกิดกลัวขนหัวลุก ต่อสิ่งพิลึกกึกกือในเมืองนรกนั้น พยายามนึกอย่าให้เป็นจริงเลย ให้เป็นเพียงนิทานหลอกเด็ก เพื่อจะได้คลายกลัว แต่เที่ยวถามใครก็ว่าจริงตามนั้น หาใช่นิทานไม่ ทำให้ไม่สบายใจเลย ตราบใดที่ยังครองเรือนครองโลกอยู่ ทำอะไรผิดนิดผิดหน่อย ดูช่างเสี่ยง "ลงนรก" ได้ง่าย ถ้าจะว่านรกอยู่แค่ประตูบ้าน ก็คงไม่ผิด ออกบวชเสียได้จะปลอดภัยกว่าเป็นไหน ๆ แต่ก็อย่างว่า ได้ถลำตัวครองโลกลึกซึ้งถึงขั้นนี้แล้ว บวชยังไงไหว ความผิดทางคดีโลกไม่น่ากลัวเท่าความผิดทางธรรม ทางโลกเพียงติดคุกตะราง

ยังมีโอกาสหลุด (ถ้าไม่ผิดจนถูกประหารเสียก่อน) หากผิดทางคดีธรรมต้องถูกทรมานอยู่ชั่วกัปป์กัลป์ เช่นนี้ใครเล่าจะไม่กลัว แต่ยังก่อนอย่าเพิ่งตกใจ แม้ว่าในเมืองนรกจะร้ายกาจและไกลเพียงใด ก็ยังมีนักบุญอุส่าห์ลงไปเทศน์ พยายามดั้นด้นไปจนถึง จัดว่าท่านยอดจริง ๆ ท่านเปี่ยมด้วยเมตตาจิต โปรดสัตว์นรกให้พ้นทุกข์ ได้ผลมากน้อยตามความหนักเบาแห่งกรรมของแต่ละคน ยอดนักบุญท่านนั้น ก็คือ พระมาลัย ในเรื่องนี้นั่นเอง

ที่ว่านั้น เป็นเรื่องชั่วตกนรกฝ่ายเดียว แต่การทำดี ยอดดี ได้ขึ้นสวรรค์ แม่ก็ได้เล่าให้ฟังเหมือนกัน ทำดีแค่ไหน อย่างไร ได้ขึ้นหรือมิได้ท่านได้พูดไว้ตรงกับที่แจ้งไว้ในเรื่องนี้ เรื่องพระศรีอารย์นี้ ท่านได้เล่าเสริมไว้อีกว่า ใครต่อใครที่ทำบุญ ต่างอธิษฐาน (รวมทั้งตัวแม่ด้วย) ขอให้พบพระศรีอารย์ด้วยกันทั้งนั้น (แทนที่จะหวังให้หลุดพ้น ไม่ต้องมาเวียนเกิดเวียนตายอีก) ท่านว่า ใครได้อยู่ในยุคพระศรีอารย์แล้ว ก็คือสวรรค์ แสนสบาย ไม่ต้องทำกินให้เหนื่อยยาก นึกจะกินจะใช้อะไร ก็ได้แต่ของทิพย์ทั้งนั้น อย่างนี้นี่เล่าใครจะไม่อยากพบพระศรีอารย์ ข้าพเจ้าเองก็ยังอยาก ! พูดอาจเอื้อมไปอย่างนั้น ทั้ง ๆ ที่รู้ว่าไม่มีหวัง เรื่องพระมาลัย พระศรีอารย์นี้ ข้าพเจ้าได้ยินพระท่านสวดเป็นครั้งคราว ในโอกาสต่างกรรมต่างวาระกัน ทำนองนั้นโหยหวนบ้าง เยือกเย็นบ้าง เร้าใจบ้าง ระคนความกลัวและกล้า แต่ก็อยากฟัง เพราะเนื้อเรื่องแฝงด้วยคุณธรรม เร่งให้ประกอบกรรมดี จึงเห็นว่า เรื่องนี้น่าจะเกิดประโยชน์ต่อท่านผู้อ่านไม่มากก็น้อย หวังว่าผู้ที่ก่อกรรมมิชอบอยู่ในปัจจุบันหรือคิดจะทำในอนาคตก็ตาม จะได้สำนึกผิดคิดกลับใจได้บ้าง ชื่อว่านรกแล้วใคร ๆ ก็กลัว และแล้วจะได้เร่งสร้างกุศล ก่อให้เกิดผลบุญ ได้สันติสุขทั้งทางกายและใจ แม้ว่าจะไม่ถึงขั้นยุคพระศรีอารย์ ก็ยังดีกว่าไม่มีเสียเลย เห็น

เป็นประโยชน์เช่นนี้ ข้าพเจ้าจึงได้ไปเสาะหามารวบรวมไว้ เจ้าของเรื่องนี้ได้ประพันธ์ไว้เมื่อสมัย ๗๐–๘๐ ปีก่อน ท่านได้ล่วงลับไปนานแล้ว ไม่ทราบจะไปขออนุญาตและบทนำจากท่านได้อย่างไร จึงทึกทักเอาว่าคงไม่เป็นไร ถึงท่านอยู่ก็คงไม่ขัด เพราะเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม ฉะนั้น คุณอันใดอันจะพึงได้จากเรื่องนี้ ขอท่านประพันธกรผู้ล่วงลับ จงได้รับอนุโมทนาด้วยเถิด อีกแรงใจที่ข้าพเจ้ารวบรวมเรื่องนี้นั้น ก็เพื่อเป็นเครื่องเตือนให้ระลึกถึงคำสอนของมารดาผู้ล่วงลับ ด้วยอีกโสดหนึ่ง ฉะนั้น หากจะเกิดอานิสงส์ใดจากเรื่อง "พระมาลัยพระศรีอารย์" นี้แล้ว ก็ขออุทิศให้มารดาข้าพเจ้าโดยตลอด

โสภณ เที่ยงธรรม

พระมาลัย-พระศรีอารย์

โสภณ เหี่ยงธรรม

นโม ตัส์ส ภควโต อรหโต สัม์มา สัม์พุท์ธัส์ส

ติโลกเสฏ์ฐํ ตํ พุท์ธํ ธัม์ม นวนิย์ยานิกํ

สํฆํ นิรัก์ ขณัญ์เจว อภิวาทิย ภาสิส์สํ ฯ

๏ ข้าไหว้พระเจ้าผู้เลิศไตรภพ ข้าจะขอนบพระนวโลกอุดร ข้าขอประนมสงฆ์อันบวร ข้าจะแปลตามคำสั่งสอนพระเถระผู้ชื่อว่ามาลัย ข้าขอระงับในบาปอันหนักหน่วง สรรพพยาธิทั้งปวง จงอย่าได้มาพาน ข้าจะขอทรงธรรมอันแกล้วหาญ จงลุถึงพระนฤพาน ขึ้นชื่อว่าความผิดอย่าได้มีเลย

ฯ ฉันท์ ฯ ๑ ในกาลอันลับล้น พ้นไปแล้วแต่ในครั้งก่อน
ภิกขุหนึ่งได้พระพร ชื่อว่ามาลัยเทพเถร
๏ อาศรัยบ้านกัมโพช ชนบทโรหเจน
อันเปนบริเวณ ในแว่นแคว้นแดนเมืองลังกา
๏ พระเถรนั้นเธอมีฤทธิ์ ประสิทธิ์ด้วยพระปัญญา
มีศีลครองสิกขา ฌานสมาบัติบริบูรณ์
๏ สิ้นกิเลศประเสริฐศักดิ์ สันโดฏฐ์นักใครจักปูน
รู้หลักศรัทราพูล ใจละเอียดทรงพระธรรม
๏ ปรากฏด้วยรู้หลัก มีฤทธิ์นักถึงอรหันต์
อุปมาเหมือนพระจันทร์ อันปรากฏในเวหา

๏ คราวนั้นเส็จลงไป ในนรกด้วยกรุณา
เพื่อจะให้เขาสั่งมา แล้วจะบอกแก่ญาติกาพลัน
๏ พระโมคคัลลาน์ผู้สาวก โปรดนรกทุก ๆ วัน
ครั้นแล้วโปรดชาวสวรรค์ ด้วยพระธรรมอันฉับเฉียว
๏ พระมาลัยเทพเถร บ่อแปลกกันดุจพิมพ์เดียว
รู้ธรรมอันฉลาดเฉลียว อานุภาพเหมือนกันนา ฯ
๏ หญิงชายทั้งหลายใด ใจโลภล้นพ้นคณนา
ย่อมเบียทเบียฬแลบีฑา ข่มเหงท่านให้ทรพล
๏ ผู้นั้นครั้นไปล่ปลิด สิ้นชีวิตจากเมืองคน
ตกนรกไฟเผาตน เจ็บปวดร้อนใช่สามาญ
๏ พระโมคคัลลาน์เส็จลงไป ให้ฝนตกเปนท่อธาร
ให้ไฟดับบมิทันนาน สัตว์นรกก็เย็นใจ
๏ พระมาลัยเทวเถร ท่านจึงเส็จเหาะลงไป
นิฤมิตร์ฝนให้ดับไฟ โปรดนรกดุจเดียวกัน
๏ ผู้ใดเปนอุปถัมภ์ ให้เข้าน้ำแก่เจ้าไทยพลัน
ครั้นแล้วใช้เจ้าไทยนั้น ทำเรือกสวนแลไร่นา
๏ เปนกำลังแก่เจ้าไทย ให้เจ้าไทยไปรัมพา
ล่อลวงเอาทรัพย์เขามา เอามากินเปนอาหาร
๏ ให้เข้าน้ำแก่เจ้าไทย ใช้เจ้าไทยกระทำการ
ให้ทำกุฎิแลสถาน แล้วก็กลับใช้เจ้าไทย
๏ ใช้ชีมิจฉาจิตร์ ให้เสียกิจพระวินัย
ผู้ใช้นั้นครั้นตายไป ตกนรกโลหกุมภี
๏ หม้อเหล็กเคี่ยวตนอยู่ ยืนเท่าถึงแปดหมื่นปี

บาปตนอันใช้ชี ให้กินแล้วแลใช้สงฆ์
๏ เจ้าไทยทำผิดกิจ ตนไปช่วยเอาใจปลง
ครั้นสิ้นชีวิตไปตกลง ในหม้อเหล็กแปดหมื่นปี
๏ พระมาลัยเทพเถร ท่านจึงเสด็จไปทุบตี
หม้อเหล็กแหลกเปนธุลี สัตว์ในนั้นก็ชื่นบาน
๏ พระมาลัยไปโปรดสัตว์ ดุจดังองค์พระโมคคัลลาน
ให้นรกเย็นสำราญ พ้นจากยากเพียงปางตาย
๏ เมื่อพระมาลัยเธอยังอยู่ หม้อเหล็กนั้นแตกย่อยหาย
ครั้นท่านขึ้นมา หม้อเหล็กอันพรัดพราย
ที่แหลกนั้นก็ประมวญมา
๏ คุมเข้าเปนดวงกลม ต้มสัตว์ไว้ร้อนหนักหนา
เพราะบาปใช้ชีมา ให้เสียกิจพระวินัย
๏ ให้ทานให้เปนบุญ อย่าได้ใช้สอยเจ้าไทย
ผู้ใช้นั้นจักตกไป ในหม้อเหล็กต้มเบื่อยพัง
๏ ผู้ใดเลี้ยงเจ้าไทย ให้เข้าน้ำเปนกำลัง
ครั้นแล้วเมื่อภายหลัง ใช้เจ้าไทยให้กะทำการ
๏ ว่ายอยู่ในหม้อเหล็ก อันเดือดร้อนพลุ่งขึ้นพล่าน
บาปใช้ชีให้กะทำการ หม้อเหล็กเคี่ยวเบื่อยทั้งตน
๏ ร้อนแสบเจ็บปวดยาก ทนวิบากอะดักอะดน
น้ำเข้าปากจมูกตน ดิ้นระเด่าเพียงปางตาย
๏ ผู้ใดตีพ่อแม่ ปู่ย่าแก่แลตายาย
ตีด่าสงฆ์ทั้งหลาย ตีภิกขุแลเจ้าเณร
๏ ผู้นั้นครั้นตายไป ด้วยบาปกรรมนายเวร

บาปตีแม่แลตีเจ้าเณร ให้ล้มลุกเปนนิรันต์
๏ กงจักร์พัดหัวอยู่ สิ้นพุทธันดรกัลป์
เพราะบาปใจอาธรรม์ ตีพ่อแม่แลตีสงฆ์
๏ กงจักร์พัดหัวอยู่ เหลือดไหลทราบอาบตนลง
บาปตีแม่แลตีสงฆ์ กงจักร์พัดร้องครางตาย
๏ เลือดไหลลงหยัดหยด กงจักร์กรดพัดบ่อวาย
เร่งร้อนเร่งครางตาย กงจักร์กรดเร่งพัดผัน
๏ ตีนมือสั่นระรั้ม ตัวสั่นเท้มอยู่งกงัน
ยืนตรงอยู่ทุกวัน เหนื่อยลำบากยากหนักหนา
๏ พระมาลัยผู้เปนเจ้า ท่านจึงเสด็จลงไปหา
หักกงจักร์ด้วยฤทธา สัตว์ผู้นั้นสว่างทุกข์ทน
๏ ครั้นท่านเสจขึ้นมา กงจักร์เข้าบัดเดี่ยวดน
กงจักร์พัดเปนยนต์ เพราะบาปตีแม่แลตีสงฆ์
๏ ผู้ใดสับปลับ บังคับความบมิเที่ยงตรง
ใจอาธรรม์บมิดำรง ทั้งสองข้างอันผูกกัน
๏ ได้สินจ้างยกชูไว้ ที่มิได้ให้ตกต่ำ
บังคับความบมิเที่ยงธรรม กงจักร์พัดอยู่ทุกข์ทน
๏ เหลือดไหลออกทรับทราบ อาบเหลือดอยู่ทั่วทั้งตน
เลือดพุออกทุกเส้นขน เพราะบังคับความมิเที่ยงธรรม์
๏ เลือดนั้นเน่าเปนหนอง เนื้อพุพองทั้งตัวนั้น
เพราะบังคับความบมิเที่ยงธรรม์ กินเนื้อเน่าหนองตนเอง
๏ กงจักร์พัดหัวไว้ อดมิได้ร้องครางเครง
บังคับความลำเอียงเอง กงจักร์กรดพัดในหัว

๏ มิแพ้จำให้แพ้	คุกคำรามข่มให้กลัว
กงจักร์พัดในหัว	เพราะบังคับความบมิเที่ยงธรรม์
๏ กงจักร์พัดหัวไว้	สิ้นพุทธันดรกัลป์
มีตัวตีนมือสั้น	อยู่ระเริ้มยืนมิตรง
๏ เมื่อใดถึงกำเนิด	พระเจ้าเกิดแต่ละองค์
บังคับความบมิเที่ยงตรง	คราที่นั้นจึงจะหาย
๏ พระมาลัยเสด็จลงไป	หักกงจักร์กระจักกระจาย
กงจักร์หักพรัดพราย	สัตว์ผู้นั้นก็ยินดี
๏ เมื่อท่านเสด็จขึ้นไป	กงจักร์นั้นใช้ก็พูนมี
ครอบเข้ารอบเกสี	สัตว์ผู้นั้นทนทุกขา
๏ ผู้ใดใครทั้งหลาย	เปนผู้ชายอันโสภา
มักมากด้วยตัณหา	อันโลภล้นพ้นประมาณ
๏ เมียท่านหน้าแช่มช้อย	หน้าแน่งน้อยงามนงคราญ
ใจร้ายไปเบียนผลาญ	ยุยงเอาด้วยเล่ห์กล
๏ ผู้นั้นครั้นไปล่ปลิด	สิ้นชีวิตจากเมืองคน
ไปขึ้นงิ้วบัดเดี๋ยวดล	ในไม้งิ้วกว่าพันปี
๏ หนามงิ้วคมยิ่งกรด	โดยโสฬสสิบหกองคุลี
มักเมียท่านมันว่าดี	หนามงิ้วยอกทั่วทั้งตน
๏ หญิงใดใจมักมาก	มักเล่นราคเสพกามกล
ทำยาแฝดแล้วเรียนมนต์	ให้ผัวตนเมาตัณหา
๏ พรางผัวมิให้รู้	ลักเล่นชู้เสพกามา
แต่งตนงามโสภา	เพื่อจะให้ชายอื่นดู
๏ ต่อหน้าผัวกระทำเปนมิตร์	ลับหลังคิดเปนสัตรู
แต่งแง่ให้ชายอื่นดู	ลักเล่นชู้ส้อนเงื่อนอำ

◎ ทำรักแล้วทำโกรธกริ้ว ชักหน้านิ่วให้ผัวยำ
แส้งให้แกล้งแส้งทำ ทำกลหกหกมารยา
◎ หญิงนั้นครั้นวอดวาย หายชีวิตจากโลกา
ขึ้นง้วยมบาลมารุม เอาหอกไล่ทิ่มแทง
◎ ผูกแขวนเอาหัวลง เพราะหญิงนั้นมันใจแข็ง
ยมบาลเอาหอกแทง บาปใจแข็งเล่นชู้เหนือผัว
◎ ต่อด่าต่อตัดพ้อ บมิย่อท้อบมิยำกลัว
งอหมัดขึ้นเหนือหัว ยืนสูงเฉงือมเทียมเกษา
◎ ทำเคียดอยู่งันงก ทำกลหกหกมารยา
แปรปรวนผวนไปมา ให้ผัวลุอำนาจตน
◎ ยมบาลเอาหอกแทง บาปใจแข็งเล่นแสนกล
บาปยาแฝดแลเรียนมนต์ เขาจึงผูกเอาหัวลง
◎ เขาจึงเอาหอกร้อยปาก เพราะบาปมากมิซื่อตรง
เอาหอกปั่กอกลง เพราะใจร้ายซ้อนหลายใจ
◎ พระมาลัยเทพเถร ท่านจึงเส็จลงไป
หักไม้งิ้วตระบัดใจ สัตว์ผู้นั้นสว่างทุกข์ทน
◎ ครั้นท่านเส็จขึ้นไป ไม้งิ้วงอกบัดเดี๋ยวดล
ผู้ลักเล่นกามกล ขึ้นงิ้วเล่าดุจหลังมา
◎ ผู้ใดเปนผู้ใหญ่ เปนนายไร่แลนายนา
ข่มเหงฝูงประชา ผู้บุญน้อยให้อับเฉา
◎ วัดไร่นาให้ล้ำเหลือ เจ้าอำเภอข่มเหงเอา
บ่อเอาแต่ย่อมเยา ผิดระบอบพระบัญชา
◎ ผู้นั้นครั้นตายไป พิลาลัยจากโลกา

บาปข่มเหงฝูงประชา　　แผ่นดินนั้นกลับเปนไฟ
๏ แผ่นดินเปนแผ่นเหล็ก　　ลุกวู่วามร้อนเหลือใจ
ไหม้เข้าถึงตับใต　　ไส้พุงขาดเรี่ยออกมา
๏ สัตว์นั้นนอนดิ้นอยู่　　ในไฟวู่ร้อนหนักหนา
บาปนายไร่แลนายนา　　เอาทรัพย์เขาให้ล้ำเหลือ
๏ บาปตนข่มเหงเขา　　ตนเปนเจ้านายอำเภอ
เอาทรัพย์เขาให้ล้ำเหลือ　　แผ่นเหล็กไหม้ร้อนอาดูร
๏ สัตว์นั้นร้อนเปนบ้า　　ลุกบ่ายหน้ายังฝ่ายบูรพ์
ภูเขาหนึ่งเปนไฟฟูน　　ฝ่ายข้างบูรพ์ก็วางมา
๏ สัตว์นั้นกลัวภูเขาไฟ　　กลับหลังไปมนิมมนา
ภูเขาหนึ่งจึงเกิดมา　　ฝ่ายข้างทิศตวันเย็น
๏ สัตว์นั้นทอดตาไป　　เหลียวแต่ไกลก็แลเห็น
ภูเขาหนึ่งเกิดขึ้นเปนถ่านไฟ　　ร้อนเรืองขจร
๏ สัตว์นั้นก็ลุกแล่น　　บ่ายหน้ามายังอุดร
ภูเขาไฟไหม้รุมร้อน　　ลุกเรืองขึ้นมาเร็วฉิน
๏ สัตว์นั้นตระหลบแล่น　　บ่ายหน้ามายังทักษิณ
ภูเขาไฟชำแรกดิน　　ผุดขึ้นแล้วก็วางมา
๏ ภูเขาทั้งสี่ทิศ　　ย่อมล้วนไฟร้อนหนักหนา
แผ่นดินนรกนั้นมา　　ทั้งนั้นเล่าย่อมล้วนไฟ
๏ สัตว์นั้นร้อนผะเผ่า　　ดิ้นระเด่าในกลางไฟ
บาปนายนาแลนายไร่　　วัดไร่นาให้ล้ำเหลือ
๏ ว่าตนเปนผู้ใหญ่　　เปนนายไร่เจ้าอำเภอ
เอาทรัพย์เขาให้ล้ำเหลือ　　ภูเขาไฟเผาเปนทุลี ฯ

◎ ธรรมนี้ท่านผู้ปราชญ์ อันเฉลียวฉลาดชื่อว่าเมธี
นำมาแต่คัมภีร์ ชื่อขุททกนิกาย
◎ บอกไว้ให้เปนผล เปนกุศลแก่หญิงชาย
สัปปุรุษท่านทั้งหลาย พึ่งจำไว้สั่งสอนใจ ฯ
◎ เมื่อนั้นมหาเถร อันมีนามชื่อว่ามาลัย
ท่านเส็จเหาะลงไป ดับไฟนรกด้วยฤทธา
◎ ครั้นท่านเส็จขึ้นมา ภูเขาเกิดบัดเดี๋ยวดล
สัตว์นั้นดิ้นเสือกสน ทนลำบากกลางไฟเผา
◎ สัตว์หนึ่งใจหฤโหด ใจเขลาโฉดกินแต่น้ำเมา
บมิได้จะจำเอา ธรรมพระเจ้าสั่งสอนใจ
◎ ยมบาลเอาน้ำแสบ อันเคี่ยวพล่านในกลางไฟ
เทลงตระบัดใจ ในปากนั้นปากก็เปื่อยพัง
◎ น้ำแสบตกถึงคอ คอใหม้พองเปนมัญญัง
ถึงอกอกเปื่อยพัง เปนรูทะลุปรุออกมา
◎ บาปเมื่ออยู่เปนคน ได้กินเหล้าเมาสุรา
อกทะลุปรุออกมา บาปกินเหล้าแลเมามาย
◎ น้ำแสบตกถึงไส้ ไส้นั้นขาดกระจัดกระจาย
ตับพุงเปื่อยทะลาย บาปกินเหล้าสูบกันชา
◎ เมื่อนั้นพระมาลัย ท่านจึงเส็จลงไปหา
เข้าฌานแผลงฤทธา ให้น้ำแสบกลับเย็นหวาน
◎ สัตว์นั้นได้กินน้ำ ดังอัมมฤตนิพพาน
น้ำแสบกลับเย็นหวาน ด้วยใบบุญพระมาลัย

๏ ครั้นท่านเสร็จขึ้นมา มิทันช้าบัดเดี๋ยวใจ
น้ำเย็นอันหวานไซ้ กลับแสบร้อนดังก่อนมา
๏ สัตว์นรกสั่งฉันใด พระมาลัยเลิศปรีชา
จึงบอกแก่ญาติกา อันเขาอยู่ในเมืองคน
๏ ให้ตนจำศีลสร้าง ให้ทานบ้างทำกุศล
ฟังธรรมอุทิศผล บุญไปถึงญาติกา
๏ พระมาลัยผู้ปรากฏ อันภายศทั่วทิศา
ดุจองค์พระโมคคัลลาน์ ผู้ปรากฏทั่วแดนไตร
๏ พระโมคคลายาน เข้านิพพานแล้วหลับไป
ยังแต่พระมาลัย ยังอยู่นั้นสนององค์มา
๏ พระมาลัยเธอมีคุณ แก่นรกแลเปตา
มีคุณแก่เทพา แลมนุษย์ทั่วอนันต์
๏ เปรตนรกสั่งชื่อใด พระมาลัยนำมาพลัน
บอกแก่ญาติเขาทุกอัน ให้เขาทำบุญส่งมา ฯ

ฯ *ร่าย* ฯ ยังมีเปรตหนึ่ง ลำบากนักหนา เปนเหยื่อแร้งกา ฝูงสัตว์อยู่รุม สุนักข์ใหญ่น้อย พลอยกันกินกลุ้ม แร้งกานกตะกรุม รุมจิกสับเอา เนื้อนั้นหมดสิ้น ยังแต่โครงเปล่า จิกสับเฉี่ยวเอา ร้องครางเสียงแข็ง แร้งกานกตะกรุม รุมจิกด้วยแรง จิกทิ้งกวัดแกว่ง ยื้อแย่งไปมา มันเฉี่ยวเปรตนั้น ไปสู่เวหา จิกยื้อไปมา ในกลางหาวหน ฝูงเปรตหมู่นี้ เมื่อยังเปนคน ฆ่าสัตว์เลี้ยงตน บมิได้อดสู ฆ่าเนื้อวัวควาย บมิได้เอ็นดู แทงสัตว์ให้อยู่ ดิ้นล้มดิ้นตาย ฆ่าทรายแลเนื้อ ทั้งวัวแลควาย ฆ่าสัตว์ทั้งหลาย แต่ล้วนสี่ตีน บาปตนฆ่าเนื้อ วัวควายเปนอาจิณ แร้งกาจิกกิน รุมกันยื้อเอา บาปตนเชือดเนื้อ ไว้แต่โครงเปล่า แร้งกาจิกเอา เนื้อตนนั้นไป บาปตนฆ่าสัตว์ เจ็บปวดฉันใด แร้งกาเฉี่ยวไป ทนเจ็บคนเดียว เจ็บปวดเหลือทน แต่ตนอยู่เปลี่ยว

ร้องครางคนเดียว ทนเวทนา บาปฆ่าซึ่งสัตว์ ให้มรณา นกตะกรุมแร้งกา จิกทึ้งเนื้อตน ยังมีเปรตหนึ่ง เจ็บปวดเหลือทน เส้นขนทั้งตน เปนดาบเชือดลง ขนนั้นงอกออกมาเต็มทั้งองค์ เปนดาบเชือ ทั่วทั้งสารพางค์ ทนเจ็บมิได้ ร้องอึดครวญครางแร้งกาจิกพลาง พาไปเวหา ร้องคระอึดๆ ทนเวทนา เจ็บปวดนักหนา เพียงดังจะสิ้นชนม์ ฝูงเปรตหมู่นี้ เมื่อยังอยู่เปนคน ใจร้ายอกุศล ย่อมฆ่าหมูขาย ขนเปนหอกดาบ เพราะบาปบมิอาย บาปฆ่าหมูขาย เลี้ยงลูกเมียตน จะตกนรก นับเท่าเส้นขนแต่ละเส้นแลหน นับชาติแต่ละที แลที ๆ ยิ่งกว่าพันปี บาปตนราวี ฆ่าหมูขายเลี้ยงตน ยังมีเปรตหนึ่ง ทั้งตัวย่อมขน รูปนั้นพิกล ขนนั้นเปนบึ้น บึ้นนั้นยอกเข้า ทั่วตั่วไขวขวึน ทั้งตัวย่อมบึ้น ยอกเข้าเสือกสน เจ็บแสบปวดนัก ร้องครางอดักดลแร้งกาจิกตน พาไปเวหา บึ้นยอกปากหู จมูกแลตา เลือดไหลออกมา โทรมทั่วทั้งตนฝูงเปรตหมู่นี้ เมื่ออยู่เปนคน ใจร้ายอกุศล ย่อมยิงนกกิน บาปตนยิงนก ในโลกแดนดินขนเปนบึ้นสิ้น ยอกทั่วทั้งองค์ ยังมีเปรตหนึ่ง ขนยอกตนลง ทั่วสารพางค์ เจ็บปวดนักหนา ขนเข็มยอกเข้าไปในเกษา ตลอดออกมา โดยปากแห่งตน ขนเข็มยอกปาก มากนักเหลือทน ปลายเส้นเข็มขน งอกออกท้องพลัน บาปมันส่อท่าน จะเอารางวัล ให้เขาเกาะกัน ได้ยากนักหนา ขนเข็มยอกเข้าไปในต้นขา ทะลุออกมา โดยแข้งแห่งตน ยอกเข้าในแข้ง เจ็บปวดเหลือทน ปลายเส้นเข็มขน ออกมาผ่าตีน แร้งกาปากเหล็ก ตอดสับพาบิน ช่วงชิงกันกิน เลือดโทรมทั้งตน ยอกเข้าในท้อง ปวดร้องครางรน ปลายเส้นเข็มขน งอกออกโดยตอ เปรดหมู่นี้หรือ เปนคนขี้ฉ้อ ยุยงลวงล่อ เปนคนส้อนทรง ขนเข็มทองแดง ที่มแทงปรุโปร่ง บาปย่อมยุยง ให้เขาเกาะกัน เข็มแทงทั้งตน ครางรนตัวสั่น บาปใจอาธรรม์ เห็นแก่สินไหม ยังมีเปรดหนึ่ง ลำบากเหลือใจ มีอัณฑใหญ่ เติบเท่าตุ่มหาม เลื้อยลงจนดิน ดุจดังถุงย่ามเน่าเปื่อยลามปาม เหม็นโลงพึงชัง เมื่อจะเดินไป แบกขึ้นบนหลัง แล่นระเสิดระสัง

โซเซไปมา ครั้นเมื่อจะนั่ง มันคับหว่างขา จึงฝืนขึ้นมา นั่งทับมันลง ขยับจะนั่ง ปวดนักโก้งโค้ง จึงค่อยโขย่ง ลุกขึ้นโอ้เอ้ จึงแบกขึ้นเล่า พาแล่นโซเซ หนักนักโอ้เอ้ สุดสิ้นถอยแรง แร้งกานกตะกรุม จิกสับยื้อแย่ง พาบินด้วยแรง ไปสู่เวหา ร้องคราง อึด ๆ เจ็บปวดนักหนา ทนเวทนา อะดักอะดน ฝูงเปรตหมู่นี้เมื่อยังเปนคน เปนนายครองพล เปนเจ้าบ้านเมือง ย่อมบังคับความ ให้เขาแค้นเคือง เปนนายบ้านเมือง ว่าความบมิตรง ผู้ใดไร้ทรัพย์ เร่งข่มมันลง บังคับความบมิตรง เปนคนลำเอียง เห็นแก่อามิษ คิดอ่านรายเรียง แต่งปากแต่งเสียง งุบงับดับเสีย ผู้ที่มีทรัพย์ กลับเกลื่อนไกล่เกลี่ย บรรดาจะเสียให้ได้สินไหม ผู้ใดเข็ญใจ บมิให้อันใด ผิดชอบกดไว้ บมิให้ถามเลย บมิถามตามโจทย์ บมิถามจำเลย บมิได้เบิดเผย คำเขาทั้งสอง บมิตามระบุ บมิตามทำนอง คำเขาทั้งสอง บมิได้นำพา ปฏิเสธภาคเสส บมิได้พิพากษา บมิได้พิจารณา บมิได้คิดดู บมิเปนตราชั่ง บมิเปนตราชู บมิได้คิดดูตามพระวินัย บังคับความบมิแท้ เปนอัณฑะใหญ่ แบกโซเซไป เจ็บปวดเหลือทน บาปบังคับความ บมิเปนกุศล อัณฑะห่งตน เติบเท่าตุ่มหาม ปากเน่าลิ้นเน่า คอเน่าลามปาม บาปบังคับความ ข่มเอาสินไหมเปนปมเปนเปา เปนตอพอกใหญ่ เปนเหนียงเปนไต เปนหูดเปนผี ยังมีเปรตหนึ่ง เปนหญิงอับปรี ทั้งตนย่อมผี เน่าเปื่อยระสาย เล็บตีนเล็บมือ เน่ามิรู้หาย ผีหนึ่งหัวกลาย เหม็นอยู่อาจิณ หญิงนั้นจึงแกะ เกล็ดผีนั้นกิน ทุกวันประนินทิน ค่ำเช้าเพรางาย เร่งแกะผีกิน ผีนั้นเร่งกลาย เน่าเปื่อยมิรู้หาย หนองโทรมทั้งตน แร้งกานกตะกรุม จิกสับสลวล พาบินขึ้นบน ไปในเวหา สับปากจมูก จิกหูตอดตา นกตะกรุมแร้งกา ยื้อแย่งเรี่ยราย ร้องคราง อึด ๆ ดิ้นล้มดิ้นตาย ตนสั่นระทาย ระทดทั้งตน ตีนสั่นมือสั่น หูตามืดมัน เจ็บปวดทั้งตน พ้นที่คณนา หูเน่าปากเน่า เหม็นโลงนักหนา จมูกดวงตา เน่าเปื่อยทรุดโปรม เปื่อยพังทั้งตน บมิเปนรูปโฉม ทั้งตนทรุดโทรม เจ็บปวดเหลือใจ บาป

หญิงหมู่นี้ เมื่อชาติก่อนไกล เขาอันเชิญไป ให้ลงผีดู มันลงผีเท็จ มันย่อมว่ากู กูพ่อแม่สู กูเปนตายาย กูนี้เผ่าพันธุ์ แห่งสูทั้งหลาย กูจะให้สูหาย สูอย่าร้อนใจ สูเร่งบนหมู บนเป็ดบนไก่ วัวควายตัวใหญ่ สูเร่งบนบาน เอาเงินผูกคอหม้อ ธูปเทียนมัสการ หมากพลูใส่พาน เหล้าเต้มบนพลาง ขวัญเข้าเนื้อปลา มีหัวมีหาง กูจึงจะละวาง ให้สูเปนคน แสร้งลงผีเท็จ มันแกล้งใส่กล แสร้งล่อลวงคน ให้เขาเชื่อใจ บาปๆ มดเท็จ ให้ฆ่าเป็ดไก่ เล็บตีนเน่าใน มือเน่าพิกล บาป ๆ มดเท็จ ตัวเปื่อยทั้งตน ตาเน่ามืดบน ปากเน่าเปนผี บาปๆ มดเท็จ ว่าร้ายแก่ผี จมูกเปนผี หูเน่าเปนหนอง บาป ๆ มดเท็จ ทั้งตัวพุพอง เลือดเน่ากุกอง กลัดหนองเปนผี บาปลงผีเท็จ ให้เขาดูดี ทั้งตัวย่อมผี แกะผีกินเอง บาป ๆ มดเท็จ เชื่อมันครืนเครง กินเนื้อเน่าเอง กินผีแห่งตน บาป ๆ มดเท็จ กล่าวเท็จให้ฉงน กินเกล็ดผีตน กินหนองทุกวัน บาป ๆ มดเท็จ ลวงให้กะทำการ เปนเปรตยืนนาน ยิ่งกว่าพันปี บาปๆ มดเท็จ ให้เขาไหว้ผี เปนเปรตบมีดี เปื่อยพังทั้งตัว บาป ๆ มดเท็จ ย่อมว่าเย้ายั่ว เน่าเปื่อยทั้งตัว เพราะตนอาธรรม์ บาป ๆ มดเท็จ ทำตีนมือสั่น เปนเปรตฉกรรจ์ เหม็นเน่าทั้งตัว บาป ๆ มดเท็จ ว่าให้เขากลัว ตนสั่นระรั่ว ระเริ่มงกงัน บาปๆ มดเท็จ ว่าเท็จผิดธรรม์ เปนเปรตตัวมัน ยิ่งกว่าไฟลน บาป ๆ มดเท็จ ให้เขาขอบน เปนเปรตปวดตน ยิ่งกว่าแทงลง บาป ๆ มดเท็จ ว่าให้เขาหลง เปนเปรตส้อนทรง บมิพบพระเลย บาป ๆ มดเท็จ ไหว้ผีชมเชย เปนเปรตบ่อสะเบย เปนเปรตอสุรกาย ผู้เชื่อแม่มด เอาบาปเปนนาย หัวเปนหัวควาย ตัวเปนตัวคน ผู้เชื่อแม่มด ทิฏฐิว่ามงคล ตัวเปนตัวคน หัวเปนตัววัว ผู้เชื่อแม่มด ว่าให้เขากลัว ตัวเปนตัววัว หัวเปนหัวทราย ผู้เชื่อแม่มด ย่อมว่าถอยหาย ตัวเปนตัวทราย หัวเปนหัวคน ผู้เชื่อแม่มด ย่อมขอบานบน ตัวเปนตัวคน หัวเปนเป็ดหมัน ผู้เชื่อแม่มด นอนมดเอาขวัญ ตัวเปนเป็ดหมัน หัวเปนหัวคน ผู้เชื่อแม่มด แลไหว้วอนบน ตัวเปนตัวคน หัวเปนแร้งกา ผู้เชื่อแม่

มด ย่อมเส้นเหล้ายา ตัวเปนแร้งกา หัวเปนหัวคน ผู้เชื่อแม่มด กลัวตายขอบน ตัวเปนตัวคน หัวเปนแรดกวาง ผู้เชื่อแม่มด ย่อมว่าผีสาง ตัวเปนแรดกวาง หัวเปนหัวคน ผู้เชื่อแม่มด กล่าวคำมิเปนผล ตัวเปนตัวคน หัวเปนหัวเสือ ผีเปรตว่าเท็จผู้ใดแลเชื่อ ตัวเปนตัวเสือ หัวเปนหัวคน ผู้เชื่อแม่มด กล่าวเท็จให้ฉงน เปนเปรตพิกล หลาก ๆ หลายพัน อสุรกายเหล่านี้ ย่อมคอยเบียพกัน ฆ่ากันทุกวันเปนนิจกาล อสุรกายหมู่นี้ แต่ล้วนอยู่ผลาญ เปนนิจกาล มากกว่าพันปี ผู้โจทนาเหตุใดดังนี้ แต่เส้นแก่ผี แลบาปนักหนา จำเลยรู้แท้ จึงแก้ปฤษณา ว่าผีนี้นา บมิเปนมงคล ตายไปเปนผี เพราะอกุศล บาปเมื่อเปนคน ได้ขอบนผี เปนผีลำบาก อดอยากแสนทวี ชื่อว่าเปนผี ลำบากเหลือใจ แต่บาป ๆ แล้ว เร่งเส้นซ้ำไป ฆ่าเป็ดฆ่าไก่ ซ้ำไปภายหลัง บรรดาบาปจะสิ้น บาปนั้นกลับยัง ผู้เส้นภายหลัง เสมือนเพิ่มบาปไปทั้งว่าเส้นเหล้า บาปนักเหลือใจ เสมือนเพิ่มบาปไป ให้แก่ผีทั้งหลาย ผู้เชื่อแม่มด เปนอสุรกาย ดุจได้พิปราย กล่าวแล้วแต่หลัง

ฯ *ฉันท์* ฯ ๏ เมื่อนั้นว่ายังมี เปรตผู้หนึ่งเห็นพึงกลัว
มีแต่ตัวไม่มีหัว เปรตหัวด้วนเห็นพิกล
๏ ยมบาลเอาเชือกเหล็ก ร้อนกว่าร้อนมัดทั้งตน
ดิ้นระเด่าครางอะดักดล เขาเร่งคาดเร่งตรึงลง
๏ ยมบาลเอาเหล็กแหลม ร้อนเปนไฟตรึงทั้งองค์
เอาหอกแทงรุมลง ชูขึ้นไว้ในเวหา
๏ เปรตนั้นดิ้นร้อนรน บนปลายหอกร้องหนักหนา
ถ้าจะนับจะคณนา ยั้งยืนมากกว่าพันปี
๏ เปรตหัวด้วนปวดร้อนนัก เปนอัปลักษณไร้อัปรี
มีปากอยู่ทวารหน้าบัดสี มีดวงตาในอกตน

๏ มีหัวอยู่ในท้อง　　ส่วนจมูกอยู่เบื้องบน
มีรูปนั้นพิกล　　ทนวิบากยากนักหนา
๏ แร้งปากเหล็กกาปากเหล็ก　　นกตะกรุมรุมกันมา
เต้นเข้าสับจิกตา　　หูจมูกขาดเรี่ยราย
๏ เปรตนั้นจะเปนบมิเปน　　ส่วนจะตายบมิตาย
ทนวิบากยากเหลือหลาย　　ยั่งยืนมากกว่าพันปี
๏ เปรตนั้นเมื่อเปนคน　　อยู่แว่นแคว้นแดนบุรี
ราชคฤห์เมืองมีศรี　　ชายผู้นั้นใจอาธรรม์
๏ ชวนเพื่อนไปรุกร้น　　ปล้นเอาท่านแทงฆ่าฟั่น
เปนคนใจอาธรรม์　　ฉกตีเอาคนเดินทาง
๏ เล็งเหนสิ่งสินเขา　　ลักลอบเอาบ่อไว้วาง
ซุ่มซ่อนนอนริมทาง　　ลักช้างม้าแลวัวควาย
๏ ปล้นเอาสิ่งสินเขา　　ให้เจ้าของแล่นกระจัดกระจาย
บ่อกลัวบ่อละอาย　　ปล้นพื้นเฆี่ยนเอาทรัพย์เขา
๏ บาปปล้นท่านให้เจ้าทรัพย์　　เปนทรพลไร้อับเฉา
ยมบาลเขาจึงเอา　　เชือกเหล็กแดงเร่งคาดลง
๏ บาปปล้นท่านให้เจ้าบ้าน　　แล่นหนีไปซอกซอนทรง
เหล็กแหลมเร่งตรึงลง　　เพราะบาปตนแทงยิงเขา
๏ บาปฉกท่านชิงของท่าน　　ผลาญทรัพย์ท่านให้อับเฉา
เปนเปรตอยู่ตัวเปล่า　　มีแต่ตัวไม่มีหัว
๏ บาปปล้นท่านร้องตวาด　　ให้เจ้าทรัพย์ตกใจกลัว
เปนเปรตไม่มีหัว　　มีแต่ตัวเปนพิกล

๏ บาปปล้นท่านชิงของเขา ให้เจ้าของเปนสลวล
เปนเปรตรูปวิกล มีหูตาอยู่ในอก
๏ บาปรุกรันปล้นเอาท่าน ให้เจ้าของตกใจงก
เปนเปรตรูปสกปรก ปากกลับตกอยู่ทวารตน
๏ บาปรุกรันปล้นเอาท่าน ให้เจ้าของเปนทรพล
บรรดาปากจะอยู่เบื้องบน กลับลงอยู่รูทวารเอง
๏ บาปฉวยฉกชิงของเขา คุกคำรามอยู่ครึนเครง
เปนเปรตอยู่วังเวง มีหัวอยู่ในท้องตน
๏ บาปปล้นท่านตีเอาท่าน ให้เจ้าของตกใจฉงน
รูจมูกอยู่เบื้องบน รูปทั้งนั้นก็เคลื่อนคลาย
๏ แร้งกาจิกตาแตก หูด้วนแฉกแตกเรี่ยราย
ร้องอึด ๆ เร่งครางตาย บาปปล้นท่านมาถึงตน

ฯ *เชิด* ฯ ๏ เมื่อนั้นบันดาเปรตอสุระกาย นรกทั้งหลาย ต่าง ๆ ก็ยกมือไหว้พระมาลัย ตูข้าลำบากเหลือใจ ขอสมเด็จพระมาลัย จงเอาคดีนี้ไปบอกแก่ญาติกา ขอพระเจ้าบอกจงนักจงหนา ขอพระกรุณา ให้ญาติกาเร่งกระทำบุญ ให้เขาจำเริญพุทธคุณ อุทิศส่วนบุญ แผ่ผลมาให้อย่าได้นานให้ญาติ ให้โภชนเปนทาน ให้เร่งบันดาน จำศีลสร้างพระแล้วภาวนา ข้าพเจ้าได้อนุโมทนา อุทิศบุญมา ตูข้าจะได้รับเอาทันใจ ข้าแต่ผู้เปนเจ้ามาลัย ผิแลเจ้ากูไป จงบอกแก่ญาติกาตู เมื่อนั้นฝูงญาติของข้าอยู่ ขอพระได้เอ็นดู จงบอกแก่ญาติทั้งหลาย ตูข้าลำบากเพียงปางตาย บอกญาติทั้งหลาย ว่าบาปดังนี้อย่าทำเลย ตูข้าเจ็บปวดบสะเบย มาลัยเจ้า ณ หัวเอ๋ย ขอพระบอกจงเร็วพลัน ให้เขาจำศีลจงทุกวัน ให้ฟังพระธรรม์แล้วอุทิศบุญนั้นส่งมา ให้ญาติถวายธูปเทียนชวาลา อุทิศบุญมาตูข้าจะรับเอาทันใจ ฯ

ฯฉันท์ฯ ๏ นรกแลเปตาถวายวันทาไหว้
สั่งไปจึงพระเถรมาลัย บอกแก่ญาติถ้วนทุกคน
๏ ดูราท่านทั้งหลาย เร่งขวนขวายสร้างกุศล
ญาติท่านได้ทุกข์ทน สั่งให้ท่านเร่งทำบุญ
๏ เปรตนรกสั่งฉันใด พระมาลัยผู้มีคุณ
ให้ญาติเขาทำบุญ อันเขาอยู่ในเมืองคน
๏ เปรตนรกสั่งดังนี้ ร้องสั่งมี่มาทุกคน
บาปดังนี้ ได้ทุกข์ทน บาปดังนี้อย่าได้ทำ
๏ ชื่อว่าทานให้เร่งให้ ชื่อว่าศีลให้เร่งจำ
ชื่อว่าบุญให้เร่งทำ คุณพระเจ้าเร่งภาวนา
๏ ทำบุญเปนส่วนบุญ แม่มีคุณแลบิดา
จงบอกญาติกา ข้าได้ยากแทบอาสัญ
๏ ชายชื่อนี้ก็สั่งมา หญิงชื่อนี้ก็สั่งพลัน
บาปดังนี้มาตามทัน ตูจึงได้ความทุกข์ทน
๏ อย่าให้ญาติทำบาป ให้ทำล้วนแต่กุศล
ให้อุทิศบุญแผ่ผล บุญนั้นมาจงเร็วรา
๏ เขาเปนทุกข์ทุกวันคืน ให้สอื้นโศรกนักหนา
ให้พรางร้องสั่งมา ถึงบิดาแลมารดร
๏ บ่อเห็นใครจะช่วยได้ เห็นแต่ญาติกาก่อน
ให้ญาติเร่งสังวร จำศีลแล้วแลให้ทาน
๏ เขาคำนึงถึงลูกนัก อีกเมียรักนางนงคราญ
ให้ลูกเมียสงสาร เอ็นดูเขาเร่งทำบุญ
๏ ขอลูกผู้ใจบาน เมียสงสารแม่มีคุณ
ให้เร่งกระทำบุญ ส่งบุญนั้นมาเร็วพลัน

ฯ *เชิด* ฯ ๑ เมื่อนั้นบันดาคนทั้งหลาย ได้ฟังอภิปราย พระมาลัยเจ้าบอกพลัน เขาจึงแต่งกับบีย์จังหัน ใส่บาตรครามครัน แล้วอุทิศบุญส่งมา บางคนคิดเห็นพระอนิจจา คิดเวทนา ด้วยญาติของเขาทุกข์ทน เร่งรีบสืบสร้างกุศล แล้วอุทิศแผ่ผล ขอให้ถึงญาติเร็วพลัน

๑ เมื่อนั้นฝูงเปรดทุกพัน เล็งกุศลนั้น อันญาติกาตนทำก็ดีใจ

๑ เขาจึงพ้นทุกนั้นไป เกิดในสุลาลัย วิมารแก้วนางฟ้าเปนบริวารไสว

๑ เหตุดังนี้ เที่ยงแท้เหลือใจพระเถรมาลัย เธอมีฤทธิ์นักหนา

๑ เธอโปรดนรกเปตา ให้พ้นทุกขา เปนศุขสำราญ ฯ

ฯ *ร่าย* ฯ ๑ เมื่อเช้าวันหนึ่ง จึงพระเถรมาลัย จึงเล็ดไป เที่ยวภิกขาจร มีมือถือบาต คลุมผ้าจีวร เดินด้วยสังวร ได้แล้วคลาไคล ยังมีชายหนึ่ง ยากจนเข็นใจ เก็บผักหักไม้ มาเลี้ยงมารดา ลงไปสู่สระ เพื่อจะเก็บผักมา เลี้ยงพระมารดา ตามยากทรพล ชายนั้นอาบน้ำ ชำระเหื่อตน เห็นดอกอุบล แปดดอกโสภา ชายนั้นจึงเก็บเอาดอกไม้มา ด้วยใจศรัทธา ชื่นชมดีใจ ชายนั้นเล็งเหน พระเถรมาลัย อันมาแต่ไกล สังวรอินทรีย์ เล็งไปชั่วแอก เหนงามมีศรี มีฤทธิ์พิธี มีฌานผ่องใส ชายนั้นครั้นเห็น พระเถรมาลัย จึงเดินเข้าไป ด้วยใจกุศล คำรพจบถวาย ดอกไม้อุบลด้วยใจกุศล แก่พระมาลัย ถวายแล้วจึงตั้ง ปนิธานไป นึกแต่ในใจ ข้าขอปราถนาจะเอาอันใด ชายนั้นจินดา จึงกล่าวคาถา ตั้งปนิธาน เดชะข้าถวาย ดอกไม้อันบาน ข้าเกิดในสถาน ณ ที่ใด ๆ แม้นได้หมื่นชาติ แสนชาติอันไกล ชื่อว่าเข็ญใจขออย่าเกิดมี พระมาลัยรับเอา ดอกไม้ด้วยดี ดอกอุบลมีสี จากชายนั้นมา จึงกระทำอนุโมทนา จึงสวดคาถา ให้จำเริญบุญ ฯ

ฯ *เชิด* ฯ ๑ ยังท่านชั่วนี้ฉันใด ใครให้ด้วยใจ อันใสบริสุทธิ์ยินดี ด้วยบุญยันชื่นชมเปรมปรี จะเอาโลกอุดรก็ดี ก็จะได้ดุจใจจง ดอกไม้ดอกเดียวต้องประสงค์ ไปถวายพุทธองค์ ได้นางฟ้าแปดสิบโกฏิครัน มีบุญแลรูปโฉมโนมพรรณ์ จะใคร่ทรงธรรม์ วิเศษจบ

พระบิฎกกัณฑ์ไตรย์ พระเถรเทศนายอผลไป จึงรับเอาดอกไม้ไว้แล้ว พระมาลัยจึงจินตา ควรกูจะไปบูชา ถวายดอกมาลา ในมหาโพทธิ์รูปพระเจดีย์ ในสัตตมหาสถาน ที่แต่ก่อนโน้นมี ทั้งนี้กูก็ย่อมได้บูชา คิดแล้วคิดเล่าถึงเจ็ดครา ที่ใดมิได้บูชา ควรจะวันทาพระธาตุเจดีย์ อย่าเลยดอกไม้งามมีสี พระเกษเจดีย์ ในกาลบัดนี้ควรไปบูชา พลางกูจะได้วันทา พระธาตุจุฬา ที่อินทรารับไป ประดิสถานไว้ เมื่อนั้นพระเถรมาลัย จึงรับเอาดอกไม้ ทั้งแปดดอกงามมีสี จึงเหาะด้วยฤทธิ์พิธี ถึงพระเกษเจดี ขณะลัดนิ้วมือเดียวบมินาน ดอกอุบลทั้งแปดอันบาน เธอถวายในสถานทั้งแปดทิศเปนบูชา พระมาลัยเจ้า จึงวันทาพระเกษจุฬา แล้วก็นั่งข้างฝ่ายบูรพ์ฯ

ฯ *ฉันท์* ฯ ๑ เมื่อนั้นพระอินทรา มีนางฟ้าเป็นบริวาร

นางสวรรรค์อันนงคราญ	จะแจ่มหน้าหน้านวนศรี
๑ นางสวรรค์ไประรีบ	สะพรีบพร้อมย่อมสาวสี
ไปไหว้พระเจดีย์	ด้วยชาวแม่นางทั้งผอง
๑ อินทราจึงกราบไหว้	ถวายดอกไม้ธูปเทียนทอง
ด้วยชาวแม่นางทั้งผอง	จึงถวายตามท้าวอินตรา
๑ กราบไหว้ทั้งแปดทิศ	แล้วบพิตร์จึงวันทา
ทักษิณรอบจุฬา	มุนีเวียนเปนสามวง
๑ อินทราแลชาวสวรรค์	อนมีพรรณ์งามยิ่งยง
ทักษิณแล้วนั่งลง	จึงเหนองค์พระมาลัย
๑ อินทราแลชาวสวรรค์	ยกมือขึ้นไหว้งามไสว
วันทาพระมาลัย	แล้วห้อมล้อมอยู่เรียงรัน
๑ อินทราแลนางฟ้า	เข้านั่งชิดสกิดกัน
พระเถรมานั่งอยู่นั้น	ท่านมาแต่สวรรค์หรือมาแต่ไหน
๑ อินทราผู้งามยง	จึ่งถามองค์ไปทันใจ

จึงถามพระโฉมงามไป ประสงค์สิ่งไรจึงขึ้นมา

๏ นางสวรรค์แลอินทรา เห็นประหลาดยิ่งนักหนา

พระเถรเจ้ากูนี้มา เพื่อจะว่าปราถนาอันใด

๏ อินทราแลชาวสวรรค์ นั่งรายเรียงเคียงกันไป

วันทาพระมาลัย แล้วนั่งล้อมมหาเถร ฯ

ฯ *ร่าย* ฯ ๏ เมื่อนั้นอินทรา จึงไหว้ถามไป พระเจ้ามาแต่ไหน มาถึงเมือง สวรรค์ ข้าขอถามพระ บอกข้าจงพลัน มาถึงเมืองสวรรค์ เพื่อจะเอา อันใด เมื่อ นั้นพระเถร จึงบอกทันใจ ตามอัธยาสัย อันเธอขึ้นมา เราเอาดอกไม้ มาถวายบูชา เพื่อจะวันทา พระเจดีย์จอมธรรม์ พระเถรจึงถาม ว่าเจดีย์นี้ใครทำ อินทรารับคำ ข้าพเจ้ารจนา ข้าพระกระทำ ไว้เพื่อจะไหว้บูชา แห่งเทพเทวา อันอยู่เมืองสวรรค์ ข้าทำ ด้วยแก้ว อินทนิลมีพรรณ์ บรรจุพระเกษนั้น กับเขี้ยวแก้วทศพล พระเถรจึงว่า เทวา ถ้วนตน ได้ทำกุศล แต่อยู่เมืองดิน จึงได้เสวยศุข เปนพรหมเปนอินทร์ จะอยู่นั่งกิน เพราะบุญแห่งตน ดังฤๅเปนเทวา แล้วทำกุศล จะสืบแผ่ผล ไปเล่าฉันใด จะอยู่นั่งกิน ผลก่อนก็เปนไร ดังฤๅสร้างไป ให้ยากแก่ตน อินทรายกมือไหว้ พระเถรบัดดน จึงกล่าว ยุบล ให้แจ้งที่ถาม ข้าแต่พระเถร เปนเจ้าได้ถาม พระเจ้าได้ถาม ข้อขอแถลงถวาย เบื้องเปนเทพา ด้วยกันทั้งหลาย ลางเทพหญิงชาย บุญน้อยเดียวไป มาอยู่ในสวรรค์ บมิได้เท่าใด จะกลับลงไป ในโลกโลกา ประดุจดังคน อันทำไร่นา ได้เข้าเอกา ทนาน เดียวน้อยไป เอาไปใส่ไว้ ในยุ้งอันใหญ่ บมิได้เท่าใด หมดสิ้นบมินาน เทพาบางองค์ บุญมากโอฬาร มาอยู่ได้นาน ในสวรรค์เปนเสถียร ประดุจดังคน มีเข้าหลายเกวียน ใส่ไว้ในสังเวียน ยุ้งฉางอนันต์ ชายนั้นได้กิน หลายปีหลายวัน เพราะเข้าอนันต์ครัน บมิเปนกังวล อันนี้อุประมา ดุจเทพเมืองบน มีบุญแผ่ผล ยืนนานเหลือหลาย อุประ-มาผู้หนึ่ง มีเข้าน้อยเดียวดาย รู้ศิลปมากมาย มีคุณปัญญา ผู้นั้นค้าขาย ขวนขวายไร่นา ได้เลี้ยงอาตมา บมิตกเข็ญใจ เบื้องมีเข้าน้อย รู้ศิลป์อื่นไซ้ ทำการสืบไป บมิให้ขาดสาย

เร่งทำไร่นา เร่งค้าเร่งขาย ภายหลังมากมาย สิ่งสินมากมี อันนี้อุประมาเทพในโลกีย์ แม้น ถึงว่ามี บุญนั้นเท่าใด ครั้นทำบุญเล่า ให้สืบขึ้นไป ภายหลังสุกใส มีบุญเหลือหลาย อุประมาผู้หนึ่ง มีเข้ามากมาย บมิได้ขวนขวาย ศีลปสาตร์อันใด บมิได้ค้าขาย ไร่ นาสืบไป จะตกเข็ญใจ ไร้ยากหนักหนา อันนี้อุประมา ดังบุญสมภาร อันสร้างมา นาน จึงได้ไปสวรรค์ บมิได้ทำบุญ ให้สืบ ๆ กัน สิ้นบุญกลับผัน ไปจากเมืองบน ผู้หนึ่งมีเข้า น้อยเดียวทรพล ปัญญาเขลาฉาน บมิรู้อันใด บมิได้ค้าขาย ไร่นาสืบไป จะตกเข็ญใจ ฤๅโหดนักหนา อุประมาดังเทพ ในฉถามา ได้สร้างบุญญา หน่อยหนึ่ง บมิครัน บมิได้ก่อเริ่ม เพิ่มบุญเติมกัน จะอยู่ในสวรรค์ หน่อยหนึ่งแลนา ผู้หนึ่ง ทุนทรัพย์ เกือบขามหนักหนา มีความอุตส่าห์ ค้าขายยิ่งคน เร่งมั่งมีแล้ว เร่งทำนา ผล ทรัพย์สินแห่งตน อเนกมากคราม อันนี้อุประมา ดุจคนใจงาม ทำบุญเกือบขาม ได้เกิดในสวรรค์ อยู่ในสวรรค์แล้ว เร่งได้ฟังธรรม จะอยู่ในสวรรค์ เร่งให้บูชา ได้ ถวายธูปเทียน ดอกไม้มณฑา พระเกษจุฬา เจดียถาน ผู้นั้นจะอยู่ ในสวรรค์ยืนนาน กุศลสมภาร จะค้ำชูตน ให้ได้ไปเกิด ชั้นอินทร์ชั้นพรหม ต่อเท่าถึงจน อัมฤท นิพพาน ฯ

ฯ *ฉันท์* ฯ ๏ เมื่อนั้น พระมาลัย เธอได้ยินอินทร์แถลงถวาย

จึงถามอภิปราย ซึ่งอินทราใจกุศล

๏ ดูกรท้าวอินทรา เทพดาในเมืองบน

มาไหว้ธาตุถ้วนทุกคน เป็นศุขระรื่นชื่นชมใจ

๏ ไมตรีพระโพธิสัตว์ ท่านเสด็จมาหรือฉันใด

นมัสการธาตุนี้ไซ้ พระศรีอารย์ยังจะมาหรือ

๏ พระศรีอารย์ท่านใจสุทธ์ หน่อพระพุทธอันเลื่องลือ

ท่านนั้นยังจะมาหรือ หรือเสี่จอยู่ในวิมาน

๏ อินทราจึงขานตอบ　　โดยระบอบชอบโวหาร
พระเจ้าพระศรีอารย์　　จะพักว่าฉันใดเลย
๏ ไมตรีท่านดีนัก　　ย่อมเสด็จมา ณะหัวเอ๋ย
พระเถรอย่าถามเลย　　พระศรีอารย์คงเสด็จมา
๏ พระมาลัยเจ้าจึงถาม　　ด้วยคำงามเผยวาจา
พระศรีอารย์เจ้าเสด็จมา　　ท่านย่อมมาในวันใด
๏ เธอจะมาในวันนี้　　หรือย่อมมาวันอื่นไกล
เราใคร่รู้ให้เต็มใจ　　จะใคร่ชมพระศรีอารย์
๏ อินทรายกมือไหว้　　พระมาลัยบอกอาการ
อันองค์พระศรีอารย์　　ย่อมมาไหว้พระเจดีย์
๏ สิบสี่ค่ำสิบห้าค่ำ　　แลแปดค่ำเหมือนวันนี้
พระสรีอาริยไมตรี　　มาไหว้พระเปนธรรมดา
๏ พระศรีอาริยไม้ตรี　　กราบไหว้แล้วจึงวันทา
ไหว้แล้วเทศนา　　ตูข้าพึ่งเพราะวังเวง
๏ อัตถาธิบายธรรม　　พระองค์เจ้าเทศนาเอง
เสียงเพราะดังครึนเครง　　ฝูงเทพฟังก็ยินดี
๏ เมื่อนั้น พระมาลัย　　เธอจึงถามท้าวโกสี
วันนี้วันอัฏฐมี　　ท่านจะมาหรือกลใด
๏ เออพ่อท่านจะมา　　มหาเถรอย่าร้อนใจ
หน่อยหนึ่งพระเมตไตร　　ท่านจะมาถึงสถาน
๏ พระเถรแลอินทรา　　กล่าววาจามิทันนาน
เทพหนึ่งมีบริวาร　　ได้ร้อยหนึ่งจึงเสด็จมา

๏ พระเถรทอดตาเห็น จึงถามท้าวอัมรินทรา
เห็นโพ้นอันเสด็จมา นั่นแลหรือพระศรีอารย์
๏ พระอินทร์จึงกล่าวแก้ โดยเที่ยงแท้มิทันนาน
ใช่องค์พระศรีอารย์ ท่านเปนเจ้าผู้เลิศไกร
๏ พระเถรเจ้าจึงถาม ท่านผู้นั้นคือองค์ใคร
ได้ทำบุญนั้นเชื่อใด มีบริวารงามโสภา
๏ ข้าแต่พระมหาเถร เทพนี้ผู้อื่นนา
พระองค์เสด็จมา ใช่พระเจ้าพระศรีอารย์
๏ พระเถรจึงถามเล่า เทพนี้มีสมภาร
ประกอบด้วยบริวาร ทำบุญใดเมื่อเปนคน
๏ ข้าแต่พระมหาเถร ข้าจะบอกซึ่งกุศล
เทพผู้นี้เมื่อเปนคน ยากอับจนไร้เข็ญใจ
๏ ย่อมเกี่ยวหญ้ามาขายกิน ตามระบอบโลกวิสัย
ห่อเข้าพอกตะพายออกไป เพื่อจะกินเลี้ยงอาตมา
๏ ชายนั้นปั้นก้อนเข้า ก้อนหนึ่งเล่าทอดให้กา
ด้วยใจใสศรัทธา แก่ตัวกาอันอับปรี
๏ เมื่อจะตายระลึกได้ ถึงบุญนี้ก็ยินดี
จึงได้เกิดมามากมี วิมานทิพย์ในเมืองฟ้า
๏ ผู้ใดได้ให้เข้า แก่ดิรฉานคือตัวกา
ด้วยใจใสศรัทธา อันยินดีเชื่อคุณทาน
๏ ผลบุญนั้นแต่งให้ ได้นางฟ้าเปนบริวาร
ย่อมสาวสวรรค์อันสคร้าน ได้ร้อยหนึ่งหน้านวนศรี...

๏ เทพนั้นก็เข้ามา ถวายวันทาพระเจดีย์
ด้วยชาวแม่นางสาวสี ย่อมมีรูปอันโสภา
๏ ถวายธูปแลเทียนทอง ดอกไม้กรองแล้วบูชา
ถวายแล้วก็ออกมา นั่งในทิศอุดรนั้น
๏ ดับนั้นมิทันนาน เทพผู้หนึ่งจึงมาด้วยพลัน
มีบริวารถ้วนถึงพัน เพื่อจะไหว้พระเจดีย์
๏ บริวารย่อมสาวหนุ่ม หน้าชวยชุ่มงามมีศรี
รุ่งเรืองด้วยรัสมี อันเรืองโชติรจนา
๏ มหาเถรทอดตาไป เห็นเทพนี้ไซ้เสด็จมา
จึงถามท้าวอินทรา ให้รู้แจ้งประจักษใจ
๏ มานั่นดูชัชวาน พระศรีอารย์หรือกลใด
มีชาวแม่งามไสว สะพรึบพร้อมล้อมกันมา
๏ พระอินทร์บอกว่าใช่ พระมาลัยว่าใครนา
อันมานั่นดูโสภา มีรัสมีเปนแสงใส
๏ พระอินทร์ว่าผู้อื่น พระเถรถามว่าคือใคร
ได้ทำบุญนั้นชื่อใด นางจึงล้อมเป่นบริวาร
๏ เมื่อนั้นท้าวโกษี กล่าวคะดีตอบมินาน
เทพนั้นนายโคบาล บ่าวหนุ่มน้อยไปเลี้ยงวัว
๏ เมื่อจะกินซึ่งเข้าพอก แบ่งแล่งออกแล้วทูนหัว
ส่วนหนึ่งให้เด็กเลี้ยงวัว อันเปนเพื่อนเลี้ยงด้วยกัน
๏ บุญอันได้ให้เข้า เด็กเลี้ยงวัวเปนเพื่อนนั้น
บริวารถ้วนถึงพัน งามแน่งน้อยหน้านวนศรี

๏ แห่ห้อมล้อมกันมา　　เพื่อจะวันทาพระเจดีย์
บริวารพันหนึ่งมี　　เพราะให้เข้าเต็กโคบาล
๏ ผู้ใดได้ให้เข้า　　แก่คฤหัสถ์อันเปนพาล
ได้นางสวรรค์อันสคร้าน　　พันหนึ่งล้อมมาไสว
๏ ผู้ใดได้ให้เข้า　　แก้คฤหัสถ์ทรงวินัย
บริวารยิ่งขึ้นไป　　ด้วยศรัทธาอันตรึกตรอง
๏ เทพนั้นเสด็จเข้ามา　　ถวายวันทาธูปเทียนทอง
ด้วยชาวแม่นางทั้งสอง　　ถ้วนแปดทิศเปนบูชา
๏ ทักษิณสามรอบแล้ว　　ออกมานั่งในถานา
ฝ่ายข้างบั้ศจิมทิศา　　เปนกำหนดในสถาน
๏ ยังมีเทพผู้อื่น　　นางถ้วนหมื่นเปนบริวาร
เสด็จมาศุขสำราญ　　เพื่อจะไหว้พระเจดีย์
๏ พระเถรจึงถามเล่า　　เทพผู้นั้นรุ่งรูจี
พระศรีอาริยไมตรี　　โพธิสัตว์หรือฉันใด
๏ พระอินทร์จึงแถลง　　บอกให้แจ้งพระมาลัย
ผู้นั้นใช่จอมไตร　　ใช่พระเจ้าพระไมตรี
๏ พระเถรจึงถามพลัน　　เทพผู้นั้นมีรัสมี
เมื่อยังอยู่ในโลกีย์　　ได้ทำบุญชื่อใด ๆ
๏ อินทราบอกให้แจ้ง　　แถลงยุบลกุศลไป
เทพผู้นี้เมื่อเปนคนไข้　　ฝ่ายกุศลย่อมแจ้งเจน
๏ ใจยินดีบมิรู้เสร้า　　ได้ให้เข้าแก่เจ้าเณร
ทั้งกายก็อ่อนเอน　　ศรัทธาเชื่อในสาสนา

๏ เดชบุญให้ทานเข้า แก่เจ้าเณรด้วยศรัทธา
สิ้นชีวิตได้เกิดมา ในเมืองฟ้าศุขสำราญ
๏ นางสวรรค์หมื่นหนึ่งล้วน ตามแห่ห้อมเปนบริวาร
ล้วนนางสวรรค์อันสคร้าน ด้วยให้ทานทำกุศล
๏ ผู้ใดได้ให้เข้า แก่เจ้าเณรบุถุชน
เทพนั้นจึงได้ผล นางหมื่นหนึ่งเปนบริวาร
๏ บุญนั้นจึงตามติด ทุก ๆ ทิศตราบนฤพาน
ด้วยเดชอันให้ทาน ได้บริวารหมื่นหนึ่งมี
๏ เทพนั้นก็เข้ามา ไหว้บูชาพระเจดีย์
ด้วยชาวแม่นางสาวสี อันเปนยศบริวาร
๏ ไหว้แล้วทั้งแปดทิศ ออกมานั่งในสถาน
ทักษิณแล้วอยู่สำราญ ตามกำหนดกำนันตน ฯ

ฯ เชิด ฯ เทพผู้หนึ่งมาด้วยพลัน มีบริวารมากครามครัน ได้สองหมื่นห้อมล้อมมา มาเพื่อจะไหว้วันทา พระมาลัยทอดตาเห็น ถามท้าวโกษีบมินาน อันมานั้นหรือพระสีอารย์ ผู้มีสมภาร หน่อพุทธางกูรเจ้าหรือกลใด พระอินทร์จึงขานตอบไป มานั้นมิใช่ องค์พระเจ้าพระศรีอารย์ พระเถรจึงเผยโวหาร ถามท้าวมฆวาน ว่าเทพนี้คือองค์ใคร ได้สร้างกุศลนั้นชื่อใด มีบริวารไสว แต่ล้วนงาม ๆ ทุกตน พระอินทร์จึงชี้ช่องกุศล เทพนั้นเมื่อเปนคนได้ ใส่บาตร์หน่อยหนึ่งทีเดียว แก่พระภิกขุอันเดินเที่ยวบิณฑบาตมิได้แลเหลียว ประกอบด้วยสีลาจาร ผู้ใดได้ใส่บาตร์เปนทาน แก่ภิกขุมีสีลาจาร อันเดินบิณฑบาตในหนทาง ผู้นั้นได้บริวารล้วนนาง ประดับต่าง ๆ ได้สองหมื่น ล้วนมีรูปโฉมโนมพรรณ์ เทพนั้นเสร็จเข้ามาพลัน ถวายธูปเทียนอนันต์ แก่พระธาตุจุฬามุนี ไหว้ทั้งแปดทิศด้วยดี ด้วยนางสาวสี มานั่งในที่อันดับนั้นไป เทพผู้หนึ่ง

เสด็จมาบัดใจ บริวารสามหมื่นไสว สะพรึบพร้อมล้อมกันมา มาเพื่อจะไหว้วันทา พระเถรครั้นเห็นมา จึงถามท้าวมัฆวาน อันมานั้นหรือพระสีอารย์ พระอินทร์เธอจึงขาน ว่าใช่พระเจ้าจอมไตร พระเถรจึงถามว่าคือใคร พระอินทร์จึงขานไป ว่าทั้งนี้ย่อมหัวหน้าพระสีอารย์ ดูกรมหาราชสมภาร แต่ก่อนโน้นนาน เทพนั้นกะทำกุศลชื่อใด จึงมีรัสมีเหลืองเรืองใส ได้ทำบุญชื่อใด แลเทพล้อมเปนบริวาร พระอินทร์จึงตอบบมินาน แต่ก่อนเปนนายบ้าน เรียกว่าหอระคานเศรษฐี ให้ทานจำศีลด้วยดี ทำกุศลอันมี เชื่อทั้งคุณแก้วสามประการ เศรษฐีนั้นให้ยาเปนทาน ทั้งเข้าน้ำอาหาร ให้ทั้งสบงแลจีวร ได้ล้วนนางเทพอักษร สามหมื่นงามสลอน เพราะให้ทานเข้าน้ำแลยา เทพนั้นจึงเสด็จเคลื่อนคลา กราบไหว้วันทา เจดีย์ธาตุพระเจ้าอันบวร ทักษิณแปดทิศเดินจร ด้วยนางเทพอัปษร แล้วก็นั่งในสถานดับไป ฯ

ฯ ร่าย ฯ ยังมีเทพหนึ่ง บริวารสี่หมื่น เสด็จมาชมชื่น ไหว้พระเจดีย์ พระเถรเล็งเห็นถามท้าวโกสี พระสีอารย์ไมตรี มาโน้นหรือใคร พระอินทร์จึงขาน ไหว้พลางตอบไปใช่พระเมตไตร หน่อพระพุทธองค์ พระเถรว่าใคร แลไปดูยิ่งยง อินตราว่าใช่องค์ใช่พระทศพล พระเถรจึงถาม ตามในกุศล เทพนี้เมื่อเปนคน สร้างผลชื่อใด มีอานุภาพมากคร้ามเหลือใจ บริวารไสว ย่อมนางสาวสี เทพนี้เมื่อก่อน เปนช่างหูกอันดี ปัญญาก็มี ทำบุญบมิหย่อน อยู่ในเมืองอนุราธ บุรีนคร ช่างหูกบวร คือเพ็ดฉลูกรรม์ ชายนั้นเห็นซากผี ขมีขมัน เก็บพื้นมาพลัน มาเผาเอาบุญ มิมนต์พระสงฆ์ ให้บังสุกุล ให้ทานทำบุญ อุทิศบุญนั้นไป ชายนั้นใส่บาตร์ อังคาดผ้าไตร ฟูกหมอนที่นอนใหญ่ เตียงตั้งอันได้นางสี่หมื่น เพราะบุญเผาผี มีที่นอนดี บุญให้ฟูกหมอน เทพนั้นเข้ามา ถวายประนมกรพระธาตุบวร ด้วยบริวารแห่งตน ทักษิณแปดทิศ ด้วยใจกุศล ทั้งบริวารตน นั่งดับกันไปดับนั้นเทพหนึ่ง เสด็จมาทันใด นางห้าหมื่นไสว แต่ล้วนสาวสวรรค์ มีรัศมี สีเรืองแสงฉัน มาถวายอภิวันท์ แก่พระธาตุเจดีย์ พระเถรแลเห็น ถามท้าวโกสี มานั่นพระไมตรี

แล้วหรือกลใด พระอินทร์จึงตอบ คดีว่ามิใช่ พระเถรว่าใคร เรืองทั่วสากล พระเถรว่า เทพ ผู้นั้นสร้างผล เมื่ออยู่เปนคน ทำกุศลชื่อใด มีนางสวรรค์ ห้อมล้อมมาไสว รัศมีเรืองใส เนื่องๆ กันมา เทพนี้เมื่อก่อน ได้เปนพระยา ในเมืองลังกา เกาะแก้วนคร ชื่อท้าวสัทธา ดิสสาผู้ครอง เธอได้เปนน้อง แห่งท้าวอภัย ท่านทำคำรพ ไหว้นบรัตนไตรย์ พระอรหันต์นั้นไซ้ ท่านก็ได้สักการ ศีลห้าศีลแปด ท่านได้อธิษฐาน พระไตรลักษณญาณ ท่านได้ภาวนา บมิได้ตระหนี่ คลี่ทรัพย์บูชา พระสงฆ์ไปมา ยาจกอาศรัย บุญดังนี้แล นะพระมาลัย นางสวรรค์ล้อมไสว ห้าหมื่นมีศรี เทพนั้นเส็จมา ไหว้พระเจดีย์ ยอกรชุลี แปดทิศเวียนไป จึงออกมานั่ง ดับนั้นบมิไกล ตามอัธยาไสย ที่นั่งแห่งตน ฯ

ฯ *เขิด* ฯ เทพหนึ่งเส็จมาด้วยพลัน บริวารครามครัน ได้หกหมื่นโดยตรา มาเพื่อจะไหว้วันทา พระเกษจุฬา ธาตุพระเจ้าด้วยดี พระเถรจึงถามท้าวโกสี มาโน้นพระไมตรี โพธิสัตว์หรือกลใด พระอินทร์จึงบอกพระมาลัย พระศรีอารย์มิใช่ เทพองค์อื่นหากเสด็จมา พระเถรจึงถามท้าวอินทรา ว่าเทพนั้นนา ได้สร้างกุศลชื่อใด พระอินทร์ว่าท่านนี้แต่ก่อนไซ้ นามชื่อว่าท้าวอภัย ทุษฐคามนีเจ้าลังกา ท่านนั้นมีใจใสศรัทธา ให้ผ้าแลยา ให้กุฎีสถานแลจังหัน ปรนนิบัติแก่พระทุกวัน หมั่นมักฟังธรรม แล้วอุปฐากแก่พระสงฆ์ ไหว้นบคำรพดำรง เอาจิตร์ใจปลง ช่วยกังวล พระสงฆ์อันมี ทำสถูปรูปพระเจดีย์ ปลูกไม้พระศรี มหาโพธิ์เปนเจดียย์ฐาน ปรนนิบัติพ่อแม่แลเผ่าปราน รักษาพยาบาล บำเรอแก่พระสงฆ์ทุกวัน ใส่บาตร์อังคาดจังหัน ให้ทานทุกวัน แก่ยาจกวนิพกผู้ไร้ทรพล ด้วยเดชได้สร้างกุศล ตายจากเมืองคน ได้นางสวรรค์หกหมื่นล้อมมา เทพนั้นจึงเสด็จเคลื่อนคลา กราบไหว้วันทา แล้วทักษิณรอบเจดีย์ ยอกรประนมชุลี ไหว้พระเจดีย์ ด้วยใจอันใสบริสุทธิ์ศรัทธา เทพนั้นจึงเสด็จออกมา นั่งในถานา อันดับนั้นไป ฯ

ฯ *ฉันท์* ฯ ๏ เทพหนึ่งดูดาษดา เส็จลีลามาอึงคะนึง
นางสวรรค์ได้เจ็ดหมื่น สะพรึบพร้อมล้อมกันมา
๏ พระเถรเจ้าทอดตาเห็น จึงถามท้าวอัมรินทรา
มาโน้นดูโสภา พระไมตรีหรือฉันใด

๏ พระศรีอารย์ท่านมาหรือ ดูพิลึกยิ่งเหลือใจ
อินทราจึงขานไป ว่าใช่องค์พระศรีอารย์
๏ พระเถรถามว่าใคร ดูพิลึกใช่สามาญ
เมื่อก่อนสร้างสมภาร ทำบุญใดจึงได้ผล
๏ เทพนั้นเมื่อชาติก่อน เปนเณรน้อยใจกุศล
บประมาทบมิลืมตน บได้เคียดแก่อาจารย์
๏ ทำนุกบำรุงชม ไหว้ประนมรับคำขาน
ทรงศีลสิบประการ ก้มกราบนบซบเศียรลง
๏ ไหว้พระเปนนิรันตร์ เขียนเรียนธรรม์ด้วยบรรจง
ปรนนิบัติแก่พระสงฆ์ เข้าใกล้แล้วแลรักษา
๏ ถวายน้ำเย็นแลน้ำร้อน อยู่นวดพื้นคั้นบาทา
กลางคืนเขารักษา เมื่อกลางวันอยู่เฝ้าแทน
๏ เมื่อพระครูผู้เฒ่า แลจะไปไหว้พระแมน
ประทีปตามโคมแขวน กวาดบั้ดแผ้วให้หมดใส
๏ อุปถัมภ์แล้วค้ำชู บให้ครูได้ยากใจ
ทรงศีลครองวินัย ศีลสิบอันบหม่นหมอง
๏ ด้วยเดชบุญดังนี้ จึงมาได้วิมานทอง
ชาวแม่ล้อมเนืองนอง เพราะบุญตนรักษาครู
๏ สาวสวรรค์เจ็ดหมื่นล้อม ตามแห่ห้อมพร้อมสพรั่งพรู
บุญตนรักษาครู ได้นางสวรรค์อันมีศรี
๏ เทพนั้นขยดเข้ามา ถวายวันทาพระเจดีย์
ด้วยชาวแม่นางสาวสี ทั้งเจ็ดหมื่นล้วนสาวสวรรค์
๏ ทักษิณทั้งแปดทิศ แล้วสถิตย์ลงด้วยพลัน
ในสถานที่ตนนั้น อันเคยนั่งดับนั้นไป ฯ

ฯ *ร่าย* ฯ ยังมีเทพหนึ่ง เสร็จมาชมชื่น สาวสวรรค์ได้แปดหมื่น ห้อมล้อมกันมา มือถือดอกไม้ ธูปเทียนชวาลา ครั้นถึงวันทา ไหว้พระเจดีย์ พระเถรเลงเห็น ถามท้าวโกสีพระศรีอริยไมตรี มาโพ้นฤๅใคร พระอินทร์จึงบอก มามั่นมิใช่ พระเถรว่าใคร เห็นมากนักหนา ทำบุญสิ่งใด ได้ดังนี้นา เดชะฤทธา นุภาพเรืองรอง มีนางสวรรค์ ห้อมล้อมเนืองนอง เมื่อก่อนได้ครอง กุศลสิ่งใด เทพนั้นแต่ก่อน เปนคนเข็ญใจ เห็นพระภิกขุไป คลุมบาตร์เดินจร เอาเข้าของตน มาใส่บาตร์ก่อน ร้องด้วยเสียงอ่อน บอกบ่าวร้องไป แม้นเจ้าเรือนอยู่ บรู้บมิใช่ ชายนั้นบอกไป ให้รู้ขจร พ่อแม่ทั้งหลาย มาใส่บาตร์ก่อน พระสงฆ์เดินจร แทบตรอกเรือนเรา มากน้อยตามได้ ใส่บาตร์ผู้เปนเจ้า ตามศรัทธาเรา พ่อแม่ทั้งหลาย ชาวบ้านได้ยิน คำกะทาชาย ยินดีทั้งหลาย เอาเข้ามาใส่บางทีชายนั้น เอาภาชนะไปไร เอามาแต่ไกล มาด้วยหาบหาม ชักชวนสัปรุษ ใส่บาตร์ด้วยงาม ค่อยบอกค่อยถาม ค่อยโน้มโลมเอา เพื่อจะให้เปนบุญ เปนคุณแก่เขา กับตัวของเรา พลันลุนิพพาน เพราะบุญดังนี้ จึงได้วิมาน นางสวรรค์สคร้าน แปดหมื่นล้อมมา เทพนั้นเสด็จใน ท่ามกลางนางฟ้า ครั้นถึงวันทา ไหว้พระเจดีย์ ไหว้ทั้งแปดทิศประนมชุลี นั่งอยู่ด้วยดี อันดับนั้นไป ฯ

ฯ *วสันต์* ฯ เทพดาผู้หนึ่งเสร็จลินลา ยาตราเข้ามาอยู่เนืองครืน
มีนางสวรรค์ได้เก้าหมื่น สพรึบพร้อมมาอยู่ไสว
๏ ถวายเทียนทองกรองดอกไม้ ก้มกราบไหว้แล้วก็ลุกขึ้นวันทา
ด้วยจิตร์ชื่นชมโสมนัศศรัทธา อันเปนสุขาสำราญใจ
๏ พระเถรเห็นเทพมาแต่ไกล จึงถามบัดใจแก่ท้าวอัมรินทรา
อันท่านมาโน้นงามโสภา พระศรีอารย์ท่านมาหรือกลใด
๏ พระอินทร์จึงขานตอบไปทันใจ เทพนี้มิใช่หน่อทศพล
พระมาลัยจึงถามไปบัดดล เทพนั้นสร้างกุศลสิ่งใดนา

๏ พระอินทร์จึงบอกบุญแห่งเทวา อันได้สร้างมาแต่ก่อนบัดใจ
บ้านกรณิกาเปนที่อาศรัย แห่งชายเข็ญใจในทวีปลังกา
๏ เห็นเจดีย์บรรจุพระธาตุศาสดา ชายนั้นศรัทธาชื่นชมยินดี
อุทิศหัวเปนดอกไม้ใสสี นัยน์ตาทั้งสองนี้อุทิศเปนชวาลา
๏ สุระเสียงอันใดที่กล่าววาจา อ่อนหวานนั้นมาเปนธูปเทียนดุริยดนตรี
น้ำใจอุทิศเปนน้ำมันหอมอันดี หูทั้งสองนี้อุทิศเปนใบธง
๏ ทั้งตัวของเขาอันบัญจงค์ ถวายแก่พระสงฆ์ทั้งธาตุบูชา
ให้ทานจำศีลแล้วภาวนา มีใจเมตตาศรัทธาอยู่ทุกวัน
๏ ชักชวนสัปรุษให้พึ่งธรรม บมิขาดสักวันเปนนิจอัตรา
เดชกุศลอุทิศตนบูชา จึงได้นางฟ้าเก้าหมื่นเปนบริวาร
๏ เทพนั้นประนมบังคมนมัสการ พระเจดีย์ฐานพระเกษจุฬา
ทักษิณแปดทิศแล้วจึงวันทา ด้วยใจปรีดาชื่นชมยินดี
๏ จึงถวายธูปเทียนดอกไม้ใสสี รุ่งเรืองรูจีสว่างชัชวาล
ครั้นแล้วนั่งเรียงเคียงกันโดยสถาน กับด้วยบริวารนั่งดับนั้นไปฯ

ฯ*ร่าย*ฯ ๏ ยังมีเทพหนึ่ง บริวารถึงแสน แต่ล้วนนางแมน ห้อมล้อมกันมา พระเถรเลงเห็น ถามท้าวอินทรา พระไมตรีมา โน่นฤๅฉันใด อันมาโน่นคือ พระศรีอารย์หรือใคร อินทราจึงขานไป ว่าใช่พระศรีอารย์ เทพนี้ปรากฏ ด้วยยศบริวาร แต่ก่อนมานาน ทำบุญชื่อใด จึงมีบริวาร ห้อมล้อมมาไสว ทำบุญชื่อใด เมื่ออยู่เปนคน มาไหว้พระเจดีย์ เปนศุขสถาผล เมื่ออยู่เปนคน ทำบุญสิ่งใด เทพนี้เมื่อก่อน เปนคนเข็ญใจ อยู่เมืองอันใหญ่ อนุราธบุรี ชายนั้นรักษา ศีลห้าด้วยดี ปัญญาก็มี น้ำใจกุศล เกี่ยวหญ้าขายกิน ตามเข็ญใจตน โดยชอบกุศล ตามโลกวิสัย ชายนั้นจึงเดิน ตามริมน้ำไป เห็นทรายผ่องใส ดังเงินโสภา ชายนั้นเห็นทราย จึงเกิดศรัทธา ประมวญเข้ามา ก่อพระเจดีย์ ชายนั้นกราบกราน ประทานชุลี ชื่นชมยินดี จึงกล่าวคาถาฯ

ฯฉันท์ฯ ๏ สถูปเจดีย์ทราย งามพรรณรายเห็นสมบูญ
ดุจดังแก้วไพรฑูริย์ รัศมีเลื่อม ๆ พราย
๏ รุ่งเรืองคือกองไฟ งามแสงใสด้วยแสงทราย
เฉิดฉันงามพรรณราย ดูพิจิตร์งามโสภา
๏ เร่งยินดียอกรไหว้ เพราะตนได้แต่งรจนา
เอาตัวอ่อนลงมา ร้องออกปากสรรเสริญชม
๏ น้ำจิตร์ก็โอนอ่อน ประนมกรขึ้นบังคม
เก็บดอกไม้มาประสม เรียงเรียบไว้ถวายบูชา
๏ เลี้ยงดูบำเรอสงฆ์ ถวายสบงจีวรมา
ฉลองทานเปนนาวา จะขี่ข้ามพ้นสงสาร
๏ บุญตนก่อเจดีย์ทราย ได้นางฟ้าเปนบริวาร
แสนหนึ่งย่อมสคร้าน เปนบริวารงามมีศรี
๏ เทพนั้นจึงเสด็จเข้ามา ถวายวันทาพระเจดีย์
กราบกรานอัญชุลี ประนมกรด้วยบัญจงค์
๏ ทักษิณทั้งแปดทิศ ไหว้พระแล้วก็นั่งลง
ในสถานที่จำนง อันเคยนั่งดับนั้นไป ฯ
๏ เมื่อนั้นพระศรีอารย์ มีบริวารงามไสว
แสนโกฏิสี่ทีไซ้ หุ่มแห่ห้อมล้อมท่านมา
๏ ฝ่ายหน้าได้แสนโกฏิ หนหลังโสดดุจเดียวนา
นางนั้นย่อมโสภา ทั้งไตรภพบปูนปาน
๏ เบื้องขวาสร้อยสมโภช นางแสนโกฏิเปนบริวาร
เบื้องซ้ายพระศรีอารย์ ได้แสนโกฏิล้วนนางสวรรค์
๏ พระศรีอารย์ไมตรี เสด็จท่ามกลางดุจพระจันทร์
บริวารย่อมสาวสรรค์ ดุจดาวล้อมพระจันทร์

๏ เบื้องซ้ายพระศรีอารย์ ได้แสนโกฏิเทพอับศร
รัศมีเครื่องอลงกร อันบวรงามสคร้าน
๏ ทั้งสี่ทิศนั้นแลโสด เรืองชวยโชติชัชวาล
รัศมีเครื่องอลังการ ยิ่งพระจันทร์อันเพ็ญสี
๏ พระมาลัยเจ้าแลเห็น พระศรีอารยไมตรี
จึงถามท้าวโกสี ด้วยคำเพราะอ่อนเอาใจ
๏ ท่านนั้นพ้นประมาณ พระศรีอารย์หรือว่าใคร
พระอินทร์ จึงขานไป ว่านั่นแหละพระศรีอารย์
๏ พระเถรเห็นเทวา มาก่อนหน้ายิ่งตระการ
ครั้นเห็นองค์พระศรีอารย์ ยิ่งขึ้นไปได้แสนทวี
๏ ใจนั้นก็ถอยถด ลด ๆ ลงทุก ๆ ที
เพราะเห็นพระไมตรี ประเสริฐเลิศกว่าภพไตร
๏ ครุวรรณาดุจผู้หนึ่ง เห็นหิงห้อยว่าเรืองใส
ครั้นเห็นพระจันทร์ไป หิงห้อยนั้นก็อับสูญ
๏ อันนี้อุปมาเหมือน เทวดาว่าสมบูรณ์
ครั้นเห็นหน่อพุทธางกูร เทพผู้นั้นก็หมองสี
๏ พระเถรเห็นนางฟ้า มาก่อนหน้าพระไมตรี
จึงถามท้าวโกสี เพื่อจะรู้จักอาการ
๏ สาวสวรรค์ย่อมนางฟ้า มาก่อนหน้าพระศรีอารย์
ได้ทำบุญสร้างสมภาร สร้างชื่อใดในเมืองคน
ฯ เอกบท ฯ ๏ นางอันมาก่อนเบื้องหน้า ก่อนเจ้าฟ้า พระไมตรี
มีรัศมีขาว ๆ ท่วน อาภรณ์ล้วนพรรณขาว
โฉมเฉิดสาวขาวสด งามหมดจดใครจะปาน

ได้ทำทานสิ่งใดบ้าง แต่ก่อนสร้างกุศลชื่อใด
เกิดมาในเมืองฟ้า มีพรรณาขาวนิฤมล
ทั้งลำตนแลอาภรณ์ ขาวเนื้ออ่อนหน้าพึงชม
รูปอุดมสมทุกสิ่ง เห็นงามยิ่งพรรณขาว
ชื่นชมชาวมาหน้า ก่อนเจ้าฟ้าพระศรีอารย์
แก้วประพาฬมาเทียมเทียบ เอามาเปรียบเหมือนกัน
รัศมีจันทร์ได้แสนโกฏิ ดังนั้นโสดจึงปูนปาน
ได้ทำทานมาแต่ก่อน ขาวเนื้ออ่อนดังสำลี
เราขอถามท้าวตรีเนตร์ จะบอกเหตุกุศลสมภาร
สำแดงกาลและบอกเล่า แก่พระเจ้าชื่อว่ามาลัย
จึงบอก ไปมิทันนาน ซึ่งผลทานแห่งเทวา
ไหว้วันทาขึ้นเหนือเกษ สำแดงเหตุกุศลบัดใจ
นางทั้งหลายเมื่อก่อนเกิด เอากำเนิดในเมืองคน
ทำกุศลจำศีลสร้าง ให้ทานบ้างภาวนา
ให้วัดถาแลดอกไม้ เครื่องลูบไล้ละลายทา
น้ำมันหอมอันอาบอบ หอมตะหลบทั่วทิศา
ให้อาหารอันเอมโอช มธุรสอันเจือจาน
เครื่องตระการเห็นทุกสิ่ง เห็นงามยิ่งขาวทุกพรรณ์
ให้จังหันอันขาวโสด ทั้งเข้าโภชน์ขาวครามครัน
ให้ผ้าดีมีพรรณเลิศ ขาวประเสริฐดังสีสังข์
ให้ทั้งดวงพวงดอกไม้ เครื่องลูบไล้ย่อมล้วนขาว
สารพันขาวแลขาวอ่อน ให้ฟูกหมอนขาวหมดใส
ทั้งน้ำใจก็พรายแพร้ว ขาวคือแก้ว ๆ ประพาฬ
ศรัทธาบาน ใจระรื่น ให้ด้วยชื่นชมยินดี

แก่พระศรีสัพพัญญู　　สมเด็จผู้หน่อพระพุทธองค์
ให้ผู้ทรงธรรม์อันยิ่งยอด　　ผู้ทรงผนวชบวชเปนสงฆ์
ตั้งใจจะขอพบ　　ขอประสบพระศรีอารย์
จำศีลนานบำเพ็ญเพียร　　ศรัทธาเรียนภาวนา
สิ้นชาติเกิดในเมืองฟ้า　　เบ่นเบื้องหน้าพระศรีอารย์
รูปนงคราญหน้าแน่งน้อย　　ขาวแช่มช้อยหน้านวลศรี
มีรัศมีขาว ๆ ถ้วน　　อาภรณ์ล้วนพรรณขาว
โฉมเฉิดสาวขาวสด　　งามหมดจดทั่วสารพางค์
หน้าสำอางสาวขาวแจ่ม　　เจรจาแย้ม ๆ ประพราย
เดชได้ถวายเข้าโภชน์　　รูปโฉมโสดหน้าสคร้าน
เดชให้ทานดอกไม้　　จึงมาได้รัศมีขาว
เดชบุญชาวเจ้าแม่　　ให้แบ้งแผ่ลูบลาทา
ครั้นได้เกิดในเมืองฟ้า　　แบ้งผัดหน้าบ่อปูนปาน
เดชให้ทานฟูกหมอน　　ขาวเนื้ออ่อนยิ่งสำลี
ให้ผ้าดีเนื้อละเอียด　　เส้นละเมียดเนื้อละไม
เกิดมาในเมืองฟ้า　　ได้เสื้อผ้าและอาภรณ์
กำไลกรใส่เข็มขัด　　สอิ้งรัดสะเอวกลม
มงกุฎประดับเกษ　　สร้อยสรรเพชรจนา
ห้อมล้อมมาฝ่ายหน้า　　ก่อนเจ้าฟ้าพระศรีอารย์
งามประเสริฐโพธิสัตว์　　ผู้จะตรัสเปนพุทธองค์
อานิสงส์ชาวเจ้าแม่　　ได้สร้างแลแต่เมืองคน
ทำกุศลอันอเนก　　อดิเรกด้วยทิพอาหาร
บำเพ็ญทานบอกว่าดังนี้　　ให้แก่พระนะหัวพั้ง
บุญแห่งนางได้สร้างแล้ว　　ได้วิมานแก้วพรรณขาว ๆ

ฯ *ร่าย* ฯ พระเถรได้ฟั่ง แห่งท้าวอินทรา สรรเสริญนักหนา อิ่มเนื้ออิ่มใจ จึงถาม ถึงคุณ บุญอื่นสืบไป ให้สว่างสงสัย พระเถรด้วยพลัน นางมาเบื้องขวา แห่งพระ-จอมธรรม์ ย่อมเหลืองอนันต์ รัศมีเรืองรอง ผ้านุ่งผ้าห่ม อาภรณ์ย่อมทอง ทั้งตัว เรืองรอง เหลืองทุกสาวสี อันนางเบื้องขวา แห่งพระไมตรี อาภรณ์รัศมี พรรณ์ เหลืองอดุลย์ มีรูปอันดี ทรงโฉมสมบูรณ์ เหลืองคือไพรฑูริย์ ได้ทำบุญชื่อใด ข้า พระจะแจ้งแถลงให้เต็มใจ ขอพระมาลัย จำไว้ให้เป็นผล ขอจงพระเจ้า เล่าแก่ฝูงคน ให้ทำกุศล ดูเยี่ยงกันเถิดนา จะได้พบพระ ไมตรีมิช้า เมื่อท่านเทศนา ก็จะลุบัดใจ ข้าแต่พระเถร ผู้ชื่อมาลัย ข้าพระจะไข บอกบุญสมภาร แห่งนางทั้งหลาย อันสร้าง มานาน พระตั้งใจบาน ชื่นชมฟั่งเอา นางฟ้าทั้งหลาย นี้เมื่อก่อนเขา เกิดเปน นงเยาว์ ในโลกแดนดิน วันพระน้อยใหญ่ นางได้จำศีล ถวายเข้าบาตร์บิณฑ์ จังหัน ทุกวัน แต่งอาหารไว้ ให้พระสงฆ์ฉัน ผ้าเหลืองมีพรรณ์ นางก็ให้เปนทาน ดอก ไม้เครื่องไล้ ลาทาหอมหวาน นางได้ให้ทาน ย่อมล้วนสีเหลือง ทั้งว่าเกิดมา รัศมี รุ่งเรือง สารพันสีเหลือง คือหนึ่งแก้วไพรฑูริย์ นางมาเบื้องขวา ดูงามสมบูรณ์ สมบัติอดุลย์ อเนกคณนา เดชอันให้ดอกไม้เครื่องทา ได้สร้อยภูษา กับทั้งเทริดทอง ได้เครื่องประดับ อันรุ่งเรืองรอง ได้วิมานทอง เลิศล้นคณนา นางตามเสด็จ ไปใน เบื้องขวา แห่งพระราชา เจ้าฟ้าเมตไตรย์ ฯ

ฯ *มังกร* ฯ ๏ พระเถรผู้ยง ได้ฟั่งอานิสงส์ อิ่มเนื้ออิ่มใจ จึงถามปฤษณา อันอื่น สืบไป พระเถรมาลัย จึงกล่าววาจา ดูกรเทเวศ ท่านกล่าวพิเศษ ไพเราะนักหนา ขอเชิญท่านแจ้ง แถลงบุญนั้นนา นางอันมาหน้า เปนบริวาร ดูกรอินทรา นาง สวรรค์อันมา เบื้องซ้ายพระศรีอารย์ มีรัศมีแดง แสงใสชัชวาล เสื้อสร้อยอลังการ คือชาติหรคุน ทำสิ่งใดบ้าง เมื่อก่อนได้สร้าง สิ่งใดที่เปนบุญ จึงมีรูปโฉม โนม พรรณ์อดุลย์ ผ้าผ่อนเพิ่มพูล อาภรณ์ย่อมแดง มีทองต้นแขน นิ้วมือใส่แหวน

มีพรรณ์เปนแสงา มีล้อยสรรเพชร์ วิเศษเครื่องแดง รัศมีกล้าแข็งทำบุญชื่อใด

◎ เมื่อนั้นบัดอินทร์ จะบอกกระบิล ระบอบบัดใจ แห่งนางทั้งหลาย เบื้องซ้ายพระเมตไตร บุญนางสร้างไว้ จึงได้พูนมา

◎ อินทราเสีจอยู่ ในท่ามกลางหมู่ แห่งเทพยดา บอกบุญสมภาร นางคราญได้ทำมา แก่พระเถรา มิให้พลาดพลั้ง

◎ ข้าแต่พระเจ้า มาลัยพานเกล้า ขอพระจงฟั่ง ข้าจะสำแดง บุญญาป่างหลัง ให้พระเจ้าฟั่ง บุญแห่งนางคราญ

◎ นางนาฎทั้งหลาย อันมาเรียงราย เบื้องซ้ายพระศรีอารย์ เมื่อก่อนกำเนิด เกิดในสงสาร ได้สร้างสมภาร เปนนิจทุกวัน

◎ วันอุโบสถ นางตั้งกำหนด อุตส่าห์ฟั่งธรรม์ ได้ถวายแบ้งแกง กับปีย์จังหัน ให้ทานทุกวัน แก่สงฆ์ทั้งหลาย

◎ ฟั่งธรรมบูชา ดอกไม้นานา ผ้าผ่อนพรรณราย กระแจะและแบ้ง นางแต่งอบถวาย บูชาอภิปราย ผู้เทศนาธรรม

◎ ให้ผ้าพื้นแดง ดอกไม้มีแสง แก่นจันทน์แดงฉัน ถวายแก่พระพุทธ์ ถวายแก่พระธรรม เปนนิจทุกวัน แก่ภิกขุสงฆ์

◎ ทำบุญปรากฏ ครั้นสิ้นกำหนด บุญนั้นตามส่ง มาได้ประสบ พบพระพุทธองค์ เจ้าผู้ยิ่งยง คือองค์พระศรีอารย์

◎ บุญนางจึงแต่ง เครื่องประดับทุกแห่ง ล้วนแดงตระการ มาได้สมบัติย่อมชัชวาล ได้ทิพวิมาน ย่อมสีแดงฉานฯ

ฯ*ฉันท์*ฯ ◎ พระเถรฟั่งวาจา แห่งอินทรากล่าวอุดม
มหาเถรสรรเสริญชม สมภารเทพกันยา
◎ เมื่อจะถามคำให้ยิ่ง จึงพระเถรเผยวาจา
ถามเท้าอัมรินทรา ให้รู้แจ้งแห่งคดี
◎ นางสวรรค์งามสะพรั่ง มาภายหลังพระไมตรี

ประกอบด้วยรัศมี เขียวขจีดังนิลพรรณ์
๏ อาภรณ์สร้อยเทริดแก้ว งามพรายแพร้วเขียวทุกอัน
รัศมีแลสีสรร ย่อมเขียวทั่วสารพางค์
๏ สาว ๆ รูปเหมือนกัน ดังเลือกสรรดูสำอาง
ดำแดงแสงกระจ่าง เนื้อเขียวดุจกลีบนิลุบล
๏ ดำแดงแสงใสสด ขาวหมดจดทั่วทั้งตน
เมื่อก่อนสร้างกุศล ทำบุญใดแต่ปางเพรง
๏ เมื่อนั้นท้าวไตรภพ ยอกรนบด้วยยำเกรง
บอกบุญแต่ปางเพรง นางทั้งหลายได้ทำมา
๏ พระอินทร์เสด็ดอยู่ ท่ามกลางหมู่แห่งเทวา
ยอกรไหว้วันทา ตอบวาจาพระเถรถาม
๏ ข้าแต่พระเถรเจ้า ข้าขอเล่าแต่พองาม
บุญนางอันมากขาม มาภายหลังพระไมตรี
๏ เมื่อก่อนนางได้เกิด เอากำเนิดในโลกีย์
ครั้นถึงวันอัฏฐมี ท่านจำศีลแปดอัตรา
๏ นางหมั้นไปฟังธรรม เมื่อพระเจ้าเทศนา
ก้มเกล้าถวายมาลา ประทีปเทียนอันฉับเฉียว
๏ ถวายผ้าแลแพรพรรณ อันมีพรรณ์ย่อมล้วนเขียว
กลิ้งกลดแลธงเทียว นางทั้งหลายบูชาธรรม์
๏ ครั้นตายได้มาเกิด เอากำเนิดในเมืองสวรรค์
ห้อมล้อมเจ้าจอมธรรม์ เปนภายหลังพระไมตรี
๏ ดำแดงเนื้อใสสด เห็นปรากฏงามมีศรี
ได้เครื่องประดับดี เขียวชวยชื่นระรื่นใจ

๏ พระเถรได้ฟังอินทร์ กล่าวบอกสิ้นแถลงไข
สรรเสริญด้วยฉับไว ว่าไพเราะพ้นประมาณ
๏ จึงถามถึงพระคุณ ถามถึงบุญพระศรีอารย์
ท่านได้สร้างสมภาร ชื่อใดหนอยิ่งนักหนา
๏ บริวารล้วนนางสวรรค์ อเนกนันต์ห้อมล้อมมา
สมภารท่านนั้นนา ท่านนั้นสร้างเปนกลใด
๏ ขอเชิญท่านเฉลย เผยวาจาว่าสืบไป
สมภารพระเมตไตรย์ ดูพิลึกยิ่งแสนทวี
๏ พระอินทร์บอกสมภาร แห่งพระศรีอารยไมตรี
ยิ่งกว่าพระธรณี ได้แสนโกฏิเลิศยิ่งยง
๏ ไมตรีพระโพธิสัตว์ จะได้ตรัสเปนพระพุทธองค์
เจ้าจอมจะได้ส่ง สัตว์ทั้งหลายเข้านิพพาน
๏ พระเจ้าจะโปรดโลก พ้นจากโอฆสงสาร
พระได้สร้างบุญสมภาร มากกว่าแผ่นพระธรณี
๏ พระให้สมบัติโภค เปนยศโยคแก่โลกีย์
ให้สัตว์ทั่วธรณี อิ่มอกตื้นชื่นใจบาน
๏ ข้ามิอาจจะกล่าวได้ ท่านสร้างไว้มากแล้วนาน
บารมีพระศรีอารย์ ข้าพเจ้ารู้มิถึงเลย
๏ เจ้าจอมจะลุเส็จ ตรัสสรรเพชญ์ชื่นชมเชย
มาลัยนะหัวเอ๋ย ข้าจะเล่าบมิถ้วนถึง
๏ สมภารท่านเลิศล้น พ้นที่จะรู้จะรำพึง
ข้ามิอาจจะกล่าวถึง จะบอกได้แต่บังควร

๏ พระแต่งทุนทรัพย์ไว้ ให้แก่โลกทั้งมวญ
ท่านให้ทานย่อมสมควร มากกว่าโกฏิอสงขัย
๏ ส่วนองค์พระนั่งเกล้า ผู้ผ่านเผ่าชื่อว่าเมตไตรย์
กระทำเพียรบารมีไว้ อเนกกับโกฏิมา
๏ สมเด็จพระไมตรี สร้างขันตีบารมิตา
จะโปรดสัตว์ได้อนาคา ให้พ้นทุกข์ทั่วอนันต์
๏ ท่านสร้างซึ่งขันตี บารมีมากครามครัน
อเนกกับโกฏิกัลป์ หลายชาติแล้วสร้างกุศล
๏ ไมตรีเจ้าจะโปรดสัตว์ ถึงอรหัตทั้งมรรคผล
ให้เหนือยหน่ายในกายตน ด้วยพระไตรลักษณญาณ
๏ ท่านตั้งสัจจบารมี มีมากแล้วเกือบมานาน
พระตั้งไตรลักษณญาณ เอาเท่านี้เปนอารมณ์
๏ ไมตรีเจ้าจอมนารถ เพียรหลายชาติท่านสร้างสม
อธิษฐานเปนอารมณ์ จะขอตรัสเปนพุทธองค์
๏ นิจศีลห้าประการ ท่านรักษาให้มั่นคง
ตั้งจิตร์คิดจำนง จะโปรดสัตว์ทั่วอนันต์
๏ พระโปรดสัตว์ให้ไปเกิด เอากำเนิดในเมืองสวรรค์
ให้สัตว์หมั่นฟังธรรม รักษาศีลเปนนิจกาล
๏ ส่วนองค์พระนั่งเกล้า รักษาศีลสมาทาน
วันพระแปดประการ ห้าประการเปนนิจทุกวัน
๏ ส่วนองค์ทรงผนวช เสด็จออกบวชเรียนพระธรรม
มากกว่ากัปโกฏิกัลป์ แต่ท่านได้บวชเปนสงฆ์

◎ ท่านสอนสัตว์ให้ทำทาน　อานาปรานอันยิ่งยง
ให้สัตว์ไปทางตรง　ในอักนิฏฐพรหมา
◎ สมเด็จพระเมตไตรย์　สอนสัตว์ไปทั่วโลกา
ให้เห็นอนิจจา　จะให้ได้โสดาผล
◎ พระเอาปั๋ญญาอ้อม　มาห้อมล้อมสัตว์ทุกคน
องค์หน่อพระทศพล　จะให้สัตว์พ้นจากโลกา
◎ พระศรีอารย์เจ้าโปรดสัตว์　จะให้ได้สกิทาคา
ให้เห็นอนิจจา　เปนสมเพชในสงสาร
◎ จะให้นิพพานสมบัติ　ให้แก่สัตว์ทั่วทิศสถาน
ให้แจ้งในสงสาร　ให้สัตว์เห็นแจ้งแก่ใจ
◎ ไมตรีท่านดีนัก　ท่านมิรักมิชังใคร
สมเด็จพระเมตไตรย์　ได้สร้างแล้วมากมานาน
◎ อนันต์อติเรก　อันอเนกพ้นประมาณ
ได้ก่อเริ่มเพิ่มมานาน　นับอเนกอนันต์ครัน
◎ ไมตรีเจ้าผู้ปราชญ์　อาจสามารถจะแปลธรรม์
โน้มน้าวสัตว์ไปสวรรค์　แล้วให้ได้ถึงนิพพาน
◎ ไมตรีท่านฉลาด　ตั้งสมาธิกรรมฐาน
ข่มกิเลศอุปาทาน　ด้วยศีลญาณน้ำใจตรง
◎ สอนสัตว์ทุกประเทศ　ดับกิเลสให้ปลดปลง
สมภารแห่งพระองค์　สร้างมากแล้วจึงสำเร็จ
◎ สมเด็จพระศรีอารย์　ปั๋ญญาญาณคือหอกเพชร์
ตัดบาปให้ขาดเด็จ　ด้วยหอกกรดคือปั๋ญญา

๏ สร้างโพธิสมภาร ด้วยพระญาณมหึมา
มากยิ่งพระสุธา ได้อเนกอสงขัย
๏ โปรดสัตว์ให้ไปรอด ให้เล็ดลอดพ้นทุกข์ภัย
หน่วงสัตว์สงสารไป พ้นจากทุกข์เข้านิพพาน
๏ พระเมตไตรย์รุ่งเรืองโชติ ท่านสร้างโพธิสมภาร
ได้อนันต์จักรวาฬ ยิ่งล้นพ้นหนีออกไป
๏ ไมตรีเจ้าใจกว้าง จะบอกทางให้แจ่มใส
พระไตรลักษณ์ท่านจักไข ให้สัตว์เห็นแห่งมรรคผล
๏ ผู้ใดใคร่นิพพาน ดับสงสารม้วยชาติชนม์
ให้จำเริญสร้างกุศล เอาไตรลักษณ์มาภาวนา
๏ สมเด็จพระศรีอารย์ ผู้จะผลาญกิเลสราคา
เอาไตรลักษณ์ภาวนา เปนเนืองนิจทุกประการ
๏ หายใจเข้าหายใจออก เอาไตรลักษณ์เปนกรรมฐาน
เมื่อได้ตรัสแก่โพธิญาณ เอาไตรลักษณ์โปรดสัตว์ทั้งหลาย

ฯ *เชิด* ฯ เมื่อนั้นอินทราเจ้าไพรชยนต์ จะบอกยุบล ว่าโพธิสัตว์นี้มีสาม

๏ ผู้หนึ่งปัญญาเกือบขาม จึงได้ทรงงาม ชื่อปัญญาธิกพุทธองค์

๏ ผู้หนึ่งอุตส่าห์ยวดยง เมื่อตรัสเปนพุทธองค์ ชื่อวิริยาธิกทรงนาม

๏ ผู้หนึ่งศรัทธามากคราม จึงได้พระนาม ชื่อศรัทธาธิกจอมอาจารย์

๏ ล้ำโพธิสัตว์ทั้งสามสถาน ผู้มีปัญญาญาณ สร้างสมภารสี่อสงขัย

๏ ได้แสนมหากำไร ผู้ปัญญาเลิศไกร ชื่อปัญญาธิกทรงนาม ๏ ผู้สร้างสมภารมาเกือบขาม ได้แสนอสงขัยงาม กำไรแสนมหากัลป์ ๏ ผู้หนึ่งได้นามอนันต์ ชื่อวิริยาธิกทรงธรรม์ เหตุท่านอุตส่าห์ยิ่งภพไตร ๏ ผู้สร้างสมภารมาไกล ได้สิบหกอสงขัย กำไรแสนมหากัลป์

๏ เมื่อท่านได้ตรัสยอดธรรม ได้นามอนันต์ ชื่อศรัทธาธิกใจงาม ๏ ไมตรีบารมีขาม ได้ทรงพระนาม ซึ่งศรัทธาธิกเลิศไกร ๏ สร้างสมภารสิบหกอสงขัย ได้แสนมหากำไร พระศรีอารย์เจ้าสร้างแล้วบริบูรณ์ ๏ สมภารแห่งพระไมตรีบมิสูญ คือน้ำอันพูล ในมหาสมุทท่อธาร ๏ ข้าได้เอากากรรมฐาน เหลือกว่านั้นพ้นประมาณ ดังพระสมุทสาคร ๏ ข้าพระคือกระต่ายอยู่ดอน จะหยั่งน้ำในสาคร ทั้งตัวก็จะล่มจมลงเสีย ๏ ข้าพเจ้าคือกะต่ายตัวเปลี้ย ได้ลิ้มได้เสีย น้ำค้างปลายหญ้าสองสามวัน ๏ น้ำในสาครยังครัน อเนกอนันต์ บมิรู้ที่จะแห้งสุดสาย ๏ สมภารแห่งพระศรีอารย์ยังมากหลาย ข้าพเจ้าเล่าถวาย แต่เท่านี้ก็เต็มที่คิด ฯ

ฯ *ฉันท์* ฯ ๏ เมื่อนั้นพระยาศรีอารย์ มีบริวารย่อมสาวสี
เสด็จถึงพระเจดีย์ จึงกราบเกล้านมัสการ
๏ กราบแล้วเดินทักษิณ ประนมชมทั้งแปดสถาน
บูชาอัฏฐบาล แลเครื่องหอมธูปเทียนมี
๏ ลางนางเทพอับศร ประนมกรอัญชลี
กราบไหว้พระเจดีย์ ต่าง ๆ ชื่นหฤหรรษา
๏ บ้างกอดสรรเพชญ์ไว้ บ้างได้ถวายเครื่องอลังการ์
ลางนางถวายภูษา ไว้แก่ธาตุเจดีย์
๏ นางสวรรค์ถวายดอกไม้ ธูปเทียนไหว้ด้วยเปรมปรี
ตามโคมรอบเจดีย์ ตามประทีบน้ำมันหอม
๏ เครื่องทิพย์อันวิเศษ ชูเหนือเกษตั้งกระหม่อม
คันธาทิพย์แลเครื่องหอม นางบูชาตั้งถวายไว้
๏ ถวายฉัตร์กลิ้งกลดมาศ ธงกระดาดแลธงไชย
ดาดเพดานงามไสว นางทั้งหลายตั้งบูชา

๏ ตั้งไว้ในอากาศ　งามเดียระดาษเรืองโสภา
รอบคอบทั่วทิศา　ย่อมบูชาล้วนฉัตร์ธง
๏ สาวสวรรค์ล้วนนางแมน　ถอดแก้วแหวนอันบรรจง
ถวายพระธาตุพระพุทธองค์　พระเกษธาตุอนันต์
๏ แสงแก้วเรืองเดียระดาษ　ทั้งอากาศทั่วเมืองสวรรค์
ดุจอาทิตย์และพระจันทร์　อันรัศมีรุ่งเรืองฉาย
๏ ลางนางเปล่งเสียงรับ　ลางนางจับระบำถวาย
บ้างดีดพิณสามสาย　ดุริยดนตริเพราะเอาใจ
๏ กลิ่นหอม ๆ ตระหลบ　ทั่วพิภพท้าวหัสนัย
เสียงเสนาะเพราะเอาใจ　ด้วยเสียงดุริยดนตรี ฯ

ฯ *เชิด* ฯ เมื่อนั้น สมเด็จพระศรีอารย์ จึงมีพระโองการ ถามแก่สมเด็จพระมาลัย

๏ เออสมณะนี้มาแต่ไหน พ่อประสงค์สิ่งใด จงบอกแก่ข้าจะฟังยิน

๏ มาถึงเมืองพรหมเมืองอินทร์ เทพยดาทั้งสิ้น มานั่งเฝ้าพระผู้เปนเจ้าอยู่เรียงรัน

๏ เธอจะเอาอันใดในเมืองสวรรค์ ขอพระบอกจงพลัน อย่าช้าข้าพระจะตั้งหน้าแต่งถวาย

๏ พระมาลัยได้ฟังอภิปราย รับพระพรถวาย เจ้าพิภพเคารพขานสนอง

๏ บพิตร์พุทธพงษ์ท่านครอง พุทธสมบัติปอง จะตรัสเปนพระเจ้าเราจะกล่าวให้รู้

๏ ข้าแต่บพิตร์พงษ์สัพพัญญู เรามาแต่ชมพู ทวีปด้วยรีบมาไหว้พระเจดีย์

๏ พลางจะชมสมภารหน่อพระชินสีห์ หวังจักแจ้งคดี เราจึงมาถึงที่เมืองสวรรค์ ฯ

ฯ *ร่าย* ฯ ข้าแต่พระเถร อันชาวชมพู เขากินเขาอยู่ ย่อมทำชื่อใด เขาย่อมประพฤติกิจการสิ่งไร เลี้ยงชีพชนม์ไป ด้วยการดังฤๅ พระเถรจึงขาน ว่าชาวชมพู เขากินเขาอยู่ ตามกิจแห่งตน ชาวชมพูทวีป เขาเปนสลวน ด้วยเลี้ยงชีพชนม์ ยากจะพ้นไป ชาวชมพูทวีป ลางคนเข็ญใจ ลางคนสุกใส บ้างเปนเศรษฐี ลางคนรูปงาม ลางคนอัปปรี ลางคนยืนดี ลางคนพลันตาย คนผู้เปนดี มีน้อยเดียวดาย ผู้ยากทั้งหลาย มีทั่วโลกา คนที่เปนศุข น้อยนักน้อยหนา ผู้เปนทุกขา ทุกแห่งแพร่งพราย รูปโฉมดี ๆ มีน้อยเดียวดาย ผู้อันพลันตาย มีทั่วแดนไตร จะเปนมนุษย์ สุดสิ้นน้อยไป ดิรัจฉานนั้นไซ้ มีมากเหลือหลาย ผู้อายุยืน มีน้อยเดียวดาย คนผู้พลันตาย มากทั่วสากล เราบอกดังนี้ แก่หน่อทศพล ให้รู้เหตุผล แห่งชาวชมพู ฯ

ฯ *เชิด* ฯ เมื่อนั้นสมเด็จพระไมตรี ฟังเรื่องคะดี อันพระมาลัยเจ้าแจ้งถวาย

๏ จึงถามโดยอภิปราย ให้มาลัยเจ้าเล่าถวาย ซึ่งกุศลแห่งชาวชมพู

๏ ข้าพระเถรเจ้าผู้เปนครู บัดนี้ชาวชมพู ยังทำบุญมาก หรือกลใด

๏ หรือว่าทำบาปมากเหลือใจ ทั้งสองนี้ไซ้ แลชาวชมพู เขาทำยิ่งกว่ากัน

๏ มหาบพิตร์ชาวชมพูทุกวัน จะทำบุญนั้น น้อยนักน้อยหนา

๏ ทำแต่บาปมากเหลือตรา ขวนขวายรจนา ดี ๆ เอาไว้แก่ตน

๏ ที่ชั่วจึงทำกุศล ดี ๆ ไว้แก่ตน จะประดับในอาตมา

๏ ผู้ที่ใจบุญน้อยนักน้อยหนา ใจบาปหยาบช้า มีอเนกอนันต์ ฯ

ฯ *ฉันท์* ฯ ๏ เมื่อนั้นพระศรีอารย์ กล่าวโวหารถามพระมาลัย
เขาให้สิ่งอันใด ชื่อว่าทานแลเขาทำ
๏ เมื่อเขารักษาศีล ศีลอันใดและเขาจำ
ชาวชมพูทวีปเขาทำ สิ่งชื่อใดในโลกา
๏ พระเถรว่าเห็นเขาให้ เข้าแลน้ำแลวัตถ
ธูปเทียนชวาลา ดวงดอกไม้หอมขจร

๏ เครื่องทานแลเสื่อสาด อาศนะลาดแลฟูกหมอน
เตียงตั่งที่นั่งที่นอน กุฎิสถานย่อมมากมาย
๏ เครื่องทานทั้งสิบนี้ไซ้ ลางคนให้สิ่งเดียวดาย
ลางคนทำพู่มฟาย ได้ให้ทานทั้งสิบอัน
๏ ทานทั้งสิบนี้ไซ้ มิได้ให้ทั้งสิบนั้น
ลางคนมักฟั่งธรรม หมั่นจำศีลสมาทาน
๏ ลางคนนิมนต์สงฆ์ ให้สวดมนต์เปนนิจกาล
ลางคนให้ชีวิตเปนทาน ผู้ใดไข้ช่วยรักษา
๏ ลางคนมักแผ้วกวาด ตั้งอาวาศสร้างวัดวา
สร้างวิหาร ไว้พุทธา โรงเทศนาแลกุฎี
๏ ลางคนให้ขุดสระ สร้างรูปพระแลเจดีย์
ปลูกปราสาทไว้พระศรี มีประดับ ไว้ในศาสนา
๏ บ้างแต่งเครื่องของฉัน ขนมนั้นอันโอชา
ลางคนชวนกันมา ผู้ใดตายไปช่วยเผา
๏ ลางคนแต่งยาไว้ ผู้ใดไข้ ให้มาเอา
บ้างช่วยเขารักษา ผู้เปนพยาธิ ให้สำราญ
๏ ลางคนรักษาพ่อแม่ ปู่ย่าแก่ญาติพงษ์พาลย์
บ้างแต่งอนาพยาบาล แก่พระพุทธ์พระธรรมพระสงฆ์
๏ บ้างภาวนาพระไตรลักษณ์ เพื่อจะหักน้ำใจลง
ตัดโลภให้ปลดปลง ตามพระเจ้าตรัสเทศนา
๏ ศีลห้าแลศีลแปด ศีลสิบอันหมั่นรักษา
ถวายเข้าสงฆ์ให้วัตถา จตุปัจจัยให้เปนทาน

๏ ลางคนให้เครื่องตั้ง　　ม่านกั้นกั้งดาดเพดาน
ให้อัฏฐบริขาร　　ด้วยศรัทธาอันยิ่งยง
๏ ให้จีวรผ้าพาดพับ　　รัดตะคดสรรพแลสบง
บาตร์กลดสำหรับสงฆ์　　มีดโกนเข็มล้วนเครื่องดี
๏ ลางคนใจกุศล　　ให้ลูกตนบวชเปนชี
ลางคนปล่อยทาษี　　แลทาษาให้เปนไทย
๏ ลางคนใจตระหนี่　　มีคลี่ทรัพย์ให้แก่ใคร
เอาแต่จิตร์เอาแต่ใจ　　โมทนาด้วยท่านเปนอาจิณ
๏ สาระพัดบุญทุกประการ　　ศีลแลทานเขาทำสิ้น
ชาวชมพูทวีปแดนดิน　　เขาได้ทำตามกำลัง
๏ พระมาลัยเทพเถร　　บอกให้พระไมตรีฟั่ง
ต้นปลายแต่ปางหลัง　　ให้รู้เรื่องชาวชมพู ฯ

ฯ*ร่าย*ฯ พระโพธิสัตว์ ฟั่งพระมาลัย อิ่มเนื้ออิ่มใจ ยินดีปรีดา จึงกล่าวว่าสาธุ ไพเราะนักหนา พระเถรกล่าวมา ข้าแจ้งทุกประการ ชาวชมพูทวีป จำศีลให้ทาน ใจจิตร์ชื่นบาน ยินดีทุกคน จะขอพบท่าน เมื่อเปนทศพล ขอได้มรรคผล อย่าได้คลาศคลา เขาทำบุญแล้ว เขาปราถนา ขอพบเจ้าฟ้า ศาสนาพระไมตรี เมื่อท่านได้ตรัส เปนพระมุนี ขอบวชเปนชี ขอลุอรหันต์ เขาปราถนา เนืองนิจทุกวัน ถ้าเจ้าจอมธรรม์ สมเด็จพระศรีอารย์ ถ้าพระจะเที่ยว สร้างโพธิสมภาร ขอเปนบริวาร เมื่อท่านเสด็จมา ชาวชมพูทวีป เขาย่อมบ่นหา ขอพบศาสนา พระศรีอารย์จอมธรรม์ เมื่อตรัสเปนพระ ขอให้พบกัน ขอเปนอรหันต์ ศาสนาพระศรีอารย์ ฯ

ฯ*ฉันท์*ฯ ๏ เมื่อนั้นพระศรีอารย์　　ฟั่งอาการก็เต็มใจ
จึงว่าพระมาลัย　　ผู้เปนเจ้ากล่าวเพราะดี

๏ จึงสั่งพระมาลัย ถ้าจะไปในโลกีย์
จงท่านเอาคดี ดังนี้บอกแก่ฝูงคน
๏ ว่าพระโพธิสัตว์ ผู้จะตรัสเปนทศพล
ได้ยินว่าฝูงคน ทำกุศลสร้างสมภาร
๏ ทำแล้วปราถนา จะขอพบพระศรีอารย์
ข้าได้ฟังก็ชื่นบาน หฤทัยก็ยินดี
๏ ท่านตรัสสั่งให้รู้ ว่าผู้ใดในโลกีย์
จะใคร่พบพระไมตรี พระศรีอารย์ผู้มีคุณ
๏ ให้หญิงชายทั้งหลาย เร่งขวนขวายกระทำบุญ
ให้จำศีลภาวนาคุณ ให้ฟังธรรมไหว้พระสงฆ์
๏ ผู้ใดจะขอพบ ขอประสบหน่อพุทธองค์
ให้ผู้นั้นเร่งบรรจง ทำบุญแล้วให้แผ่ผล
๏ อย่าได้ทำร้ายกาจ อย่าประมาทลืมกุศล
อย่าทำเปนสลวน ให้ผิดพ้องหมองใจกัน
๏ ถ้าผู้ใดจะใคร่พบ ขอประสบเจ้าจอมธรรม์
อย่าทำบาปอันฉกรรจ์ คือปาณาติปาตา
๏ ถ้าผู้ใดจะใคร่ทัน เมื่อท่านได้เปนศาสดา
อย่าลักทรัพย์ของท่านมา เอามาไว้เปนของตน
๏ ถ้าผู้ใดจะใคร่พบ ขอประสบพระทศพล
อย่าทำเปนสลวน ด้วยเมียท่านบมิเปนการ
๏ ถ้าผู้ใดจะใคร่ทัน ศาสนาพระศรีอารย์
อย่ากินเหล้าสุราบาน ผู้กินนั้นบมิทันเลย
๏ ถ้าผู้ใดจะใคร่ทัน เมื่อท่านเปนพระชมเชย
ฝูงคนทั้งหลายเอ๋ย อย่าได้กล่าวมุสาวาทา

๏ ถ้าผู้ใดจะใคร่เห็น　หน่อทศพลศาสดา
ให้จำเริญภาวนา　ทรงธุดงค์กรรมฐาน
๏ ถ้าผู้ใดจะใคร่ชม　สมเด็จองค์พระศรีอารย์
ให้ตั้งใจชื่นบาน　ฟังนิทานพระเวสสันดร
๏ ถ้าผู้ใดจะใคร่ไหว้　เมื่อท่านได้เปนพระบวร
ให้ฟังนิทานพระเวสสันดร　ในวันเดียวจบทั้งพัน
๏ พระบาฬีเทศนา　ฟังคาถาท่วนทั้งพัน
เข้าบิณฑ์ขนมนั้น　ทุกสิ่งพันจงมากมาย
๏ ฉัตร์ธงเพดานกั้น　รูปภาพนั้นผูกแขวนสาย
ประทีปธูปเทียนถวาย　ดอกไม้เพลิงเรืองรัศมี
๏ ดอกบัวหลวงดอกบัวขาว　ดอกสามหาวจงกลนี
ดอกอุบลอันมีสี　นิลุบลดอกมณฑา
๏ ดอกไม้ขาวใสสุด　ดอกสัตบุศอันรจนา
สิ่งละพันถวายบูชา　มหาชาติพระเวสสันดร
๏ ฟังแล้วปรนนิบัติ　ทำตามอรรถพระสั่งสอน
มหาชาติพระเวสสันดร　ถ้วนคาถาแลบาฬี
๏ ผู้ใดฟังดังนี้จบ　จึงจะพบท่านด้วยดี
จึงจะพบพระไมตรี　เมื่อเปนพระพันประมาณ
๏ ถ้าจะใคร่ปรนนิบัติ　เมื่อท่านตรัสสรรเพชดาญาณ
อย่าโกรธอย่าจงผลาญ　ชีวิตท่านให้ม้วยมรณ์
๏ ผู้ใดจะใคร่เห็น　เมื่อท่านเปนพระบวร
อย่าทำให้อนาทร　แก่ภิกขุแลภิกขุนี
๏ ผู้ใดจะใคร่พบ　ใคร่ไหว้นบพระไมตรี
พระสงฆ์แลนางชี　อย่ายุยงให้ผิดกัน

๏ ผู้ใดจะใคร่เห็น เมื่อท่านเปนพระทรงธรรม์
รูปพระอันอนันต์ อย่าให้ล้างระหุยระหาย
๏ ผู้ใดจะใคร่พบ พระไมตรีผู้ฤๅสาย
อย่าตัดต้นอย่ารอญปลาย อย่าตัดไม้มหาโพธี
๏ ผู้ใดจะอุตส่าห์ ทันศาสนาพระไมตรี
อย่าฆ่าอย่าด่าตี พระโพธิสัตว์หน่อพุทธองค์
๏ ผู้ใดจะใคร่เห็น พระไมตรีอันยอดยง
ชื่อว่าทรัพย์ของสงฆ์ อย่าเบียฬเอาจะสลวน
๏ ผู้ใดจะใคร่ทัน พระไมตรีเจ้าจุมพล
ชื่อว่าพ่อแลแม่ตน อย่าทำร้ายอย่าด่าตี
๏ ผู้ใดจะใคร่เฝ้า พระเปนเจ้าชื่อไมตรี
อย่าทำใจตระหนี่ อย่าประมาทลืมกุศล
๏ ผู้ใดแลร้ายกาจ จิตร์ประมาทอยู่ลืมตน
ผู้นั้นจะทุกข์ทน บมิพบท่านเมื่อเสด็จมา
๏ พระเถรรับโองการ พระศรีอารย์มิทันช้า
เราจะบอกชาวโลกา ทั่วทวีปชาวชมพู
๏ เมื่อพระโพธิสัตว์ ท่านจะตรัสสั่งให้รู้
เราจะบอกชาวชมพู ให้เขาตื่นชื่นชมเชย
๏ เออพ่อคำข้าสั่งขอ พระเถรอย่าลืมเลย
พระมาลัยเจ้านะหัวเอ๋ย ขอพระบอกจงหนักหนา
๏ อันใดคำข้าสั่ง ขอพระเถรอย่าคลาศคลา
ขอพระได้กรุณา จงบอกโลกทั่วแดนไตร
๏ บพิตร์เราจะบอก มหาราชอย่าร้อนใจ
บอกว่าพระเมตไตรย์ ท่านตรัสสั่งแก่เรามา

๏ เมื่อนั้นชาวชมพู ชื่นชมอยู่หฤหรรษา
จะไหว้จะวันทา จะพูลเพิ่มเติมบุญไป
๏ อันหนึ่งโสดนะบพิตร์ ซึ่งว่าโลกทั้งหลายไซ้
จะใคร่นบเจ้าจอมไตร เขาจะไหว้จะถามเรา
๏ ว่าบพิตร์พระศรีอารย์ ผู้ทรงญาณอันพานเกล้า
ท่านจะเสด็จมาโปรดเรา ในเมื่อกาลขณะใด
๏ ครั้นว่าเราจะบอก ให้แจ้งออกก็สงไสย
พระจะไปขณะใด เราบมิแจ้งแก่ใจเรา
๏ ขอบพิตร์บอกจงแท้ เราจะแก้จะบอกเขา
ให้รู้จักซึ่งลำเนา เมื่อท่านตรัสสรรพัญญู
๏ พระจะตรัสขณะใด ขอบพิตร์ได้เอนดู
เทศนาให้เรารู้ คดีนั้นจงแจ้งใจ
๏ เมื่อเขาจะถามเรา เราจะบอกจงฉับไว
ตามชอบอัชฌาไสย เมื่อท่านได้เปนพระแมน ฯ

ฯ*ร่าย*ฯ เมื่อนั้นพระศรี อริยไมตรี จะบอกคดี แก่พระมาลัย ข้าพระจะบอก ขอพระจำไป บอกให้เข้าใจ อย่าได้ปรารมภ์ เมื่อใดศาสนา สมณโคดม จะเสร้าจะถม ถอยน้อยเรียวไป ฝูงคนทั้งหลาย ทำบาปเหลือใจ จะทำบุญไซ้ น้อยนักน้อยหนา ขี้คร้านให้ทาน จำศีลภาวนา ขี้คร้านรักษา คุณแก้วทั้งสาม ชวนกันทำบาป ยุ่งอยาบเหลือหลาม บมิกลัวบมิขาม ทำบาปบมิอาย แม่บังเกิดเกล้า เข้าเคล้ากอดก่าย บมิกลัวบมิอาย เสพด้วยแม่ตน แม่บ้าน้า อาเปนโกลาหล เสพด้วยกามกล เปนคนโฉงเฉง เสพด้วยนางชี มิกลัวบมิเกรง รุกรานครืนเครง สมเสพกามา พี่สาวตนเอง เสมือนพระมารดา สมเสพกามา บมิได้อดสู หญิงชายทั้งหลาย บมิได้คิดดู เลี้ยงเปนลูกอยู่ สมเสพบมิอาย ผ่าแดนรุกแดน ดุจหมูหมาทราย บมิกลัวความอาย ดุจสัตว์เดียรฉาน อยู่ด้วยลูกสาว ทำฉาวบมินาน ม้าเมาสงสาร ด้วยแม่เมียเอง ลาง

ชายใจร้าย อาธรรม์บมิเกรง พี่เลี้ยงตนเองตน ก็เสพสมาคเสพด้วยพี่เลี้ยง เสพด้วยแม่นม สมเสพสมาคม ด้วยพี่สะใภ้เอง ทั้งหญิงทั้งชาย เมามายโฉงเฉง บาปดังนี้เอง จึงมิได้อดสู ลูกสาวตนเอง บมิได้คิดดู ทำดุจหมาหมู แพะทรายเดียรฉาน ครั้นถึงดังนี้ ฝูงโลกสงสาร อายุบมินาน พลันสิ้นชีพชนม์ ครั้นตายไปตก นรกสลวน เจ็บปวดเหลือทน เพราะตนอาธรรม์ อยู่ในนรก ยืนได้ถึงกัลป์ เพราะใจอาธรรม์ เสพด้วยมารดา ลางหญิงเอาชาย มาเลี้ยงเปนบุตรา ครั้นเมื่อนานมา เลี้ยงลูกเปนผัว ลางชายเอาหญิง มาเลี้ยงเปนลูกตัว ครั้นแล้วเมามัว เสพด้วยกามกล ทั้งว่าหญิงชาย พลันตายสิ้นชนม์ เพราะบาปแห่งตน อันเมาตัณหา ทั้งว่าฝูงคน ทรพลนักหนา เพราะบาปตนกล้า ใจร้ายอกุศล บมิได้คำรพ ว่าพ่อแม่ตน ส้องเสพกามกล สลวนไปมา บาปกรรมมากนัก อัปลักษณ์นักหนา อายุจึงคลา จากร้อยปีลง แปลธรรมดังนี้ นักปราชญ์ผู้ทรง แต่งตามพุทธองค์ พระเจ้าเทศนา ในพระคัมภีร์ ทีปนีฎีกา ไขอรรถออกมา ชื่อฎีกาอภิธรรม ผู้ใดบมิเชื่อ บมิกลัวบมิยำ ชวนกันทำกรรม ไปสู่อบาย ผู้ใดเสียบาป บาปจึงจะหาย เดชะขวนขวาย ทำอานาปราน ตัดบาปจงขาด อย่าคบคนพาล จำเริญกรรมฐาน พรหมวิหารพุทธคุณ จำเริญเปนนิจ ทำกิจเพิ่มพูล หายบาปเพราะบุญ กิจสิบหกอัน อายุจึงถอย น้อยไปทุกวัน จะนับถึงกัน สิบปีพลันตาย เด็กเล็กสี่เดือน ทั้งหญิงทั้งชาย กล่าวกันขวนขวาย มีเมียมีผัว หญิงเล็กสี่เดือน แต่งแง่เตรียมตัว ชายสี่เดือนมัว มีเมียทันใจ ครั้นถึงห้าเดือน เกิดลูกสืบไปลูกนั้นครั้นใหญ่ สี่เดือนเลี้ยงกัน บาปกรรมดังนี้ อายุจึงพลัน เร่งสิ้นอาสัญ สิบปีม้วยมรณ์ บาปกรรมดังนี้ คนทั่วดินดอน ใหญ่เฒ่าลูกอ่อน สี่ปีห้าปี ทั้งช้างทั้งม้า โคกระบืออันมีเล็กทั่วธรณี ร้ายกาจนักหนา ฝูงคนเบาบาง ห่างทั่วทิศา เดียรฉานนานา มีมากทุกสถาน ฝูงคนทั้งหลาย จึงเกิดใจมาร ฆ่าฟันรุกราน รบพุ่งแทงกัน สำคัญว่าเนื้อ จะใคร่แทงฟัน กินเนื้อแห่งกัน ชื่อว่ามิคสัญญี จับได้แต่ไม้ จะไล่โบยตี กลับเปนกุลีหอกดาบทันใจ ทิ่มแทงฆ่าฟัน กันตายดาดไป ฉิบหายประลัย ทั่วทั้งธรณี ฆ่ากัน

ม้วยมุด สิ้นสุดเปนผี สากลปถพี ย่อมผีก่ายกอง เลือดเน่าเนื้อเน่า ซากผีเนืองนอง เน่าเปื่อยพุพอง ทั่วท้องชมพู เลือดไหลหากัน มันเชื่อมไปสู่ ทั่วทั้งชมพู ดุจน้ำไหลนอง อเนถอนารเถ ตายกลาดกุกอง น้ำเลือดน้ำหนอง ทั่วท้องปถพี ผู้ใดไปเร้นในถ้ำคีรี คนเดียวหลบลี้ อยู่ซอกหินผา ผู้นั้นจึงรอด จากความมรณา เพราะอยู่เอกาเอโกคนเดียว ครั้นสองสามคน เห็นกันฉับเฉียว ฆ่าพั้นบัดเดี๋ยว ตนก็ตายท่านก็ตาย ถ้าอยู่คนเดียว ไม่เห็นใครกราย รอดจากความตาย เพราะเร้นลับไป ครั้นถ้วนเจ็ดวัน ฆ่ากันแล้วไซ้ ไม่เห็นใคร ๆ จะรอดถึงสอง ฝูงคนเร้นอยู่ จึงคิดตรึกตรองชวนกันแล้วครอง บัญจศีลรักษา เดชะจำศีล เมตตาภาวนา เมฆตั้งขึ้นมา ฝนตกเจ็ดราตรี ซากผีลอยไป ตกในนที ทั่วท้องธรณี บริสุทธิ์หมดใส แต่นั้นฝูงคน ดำรงจิตร์ใจ จำเริญขึ้นไป จำศีลให้ทาน บ้างภาวนา เมตตาพรหมวิหาร ชื่นชมใจบานเจียระกาลขึ้นไป ห่าฝนมธุรส ตกเจ็ดวันไซ้ เปนอาหารให้ มนุษย์เนืองนอง ห่าฝนแก้วแหวน กับทั้งเงินทอง ตกลงเนืองนอง ถ้วนทั้งเจ็ดวัน ห่าฝนของหอม ตกลงด้วยพลัน รำงับกลิ่นอัน เหม็นสาบให้สูญ ห่าฝนชะมด กฤษณาจันทน์จุณ ตกลงบริบูรณ์ หอมฟุ้งอนันต์ ห่าฝนเข้าสาร ตกมากครามครัน ถ้วนทั้งเจ็ดวัน เต็มทั่วสากล ห่าฝนอาหาร ให้ประชาชน ให้เลี้ยงชีวิตตน สืบอายุไป ห่าฝนเข้าเปลือกเม็ดน้อยเม็ดใหญ่ ตกเจ็ดวันไป เกลื่อนทั่วธรณี ให้เปนพืชนะ แก่ชาวโลกีย์ เพื่อจะให้เปนศรี สวัสดีทั่วกัน ห่าฝนผ้าผ่อน แลแพรมีพรรณ ตกถ้วนเจ็ดวัน ย่อมงามบวร เพื่อจะให้เปนเครื่อง นุ่งห่มอาภรณ์ ให้เดินเที่ยวจร กันความละอาย ห่าฝนภาชนะ น้อยใหญ่มากมาย ตกลงเหลือหลาย เจ็ดวันบริบูรณ์ เปนเครื่องใช้สรอยแห่งคนทั้งมูล ได้ครบบริบูรณ์ บมิให้พ้องกัน ห่าฝนรัตนะ แก้วทั้งเจ็ดพรรณ ตกลงเจ็ดวัน ทั่วทั้งสากล เพื่อจะให้เปน ศรีสวัสดิมงคล แก่ประชาชน ชมพูทีปา เดชะให้ทาน จำศีลภาวนา ฝนตกเจ็ดท่า ถ้วนทั้งเจ็ดวัน เดชะพระสูตร์ พระวินัยอภิธรรมฝูงคนทั้งนั้น ยิ่งยืนขึ้นไปฯ

ฯ *ฉันท์* ฯ ๏ เดชะอยู่ในธรรม์ ลูกหลานนั้นยิ่งยินดี
คนละร้อย ๆ ขึ้นละปี ถึงยี่สิบปีก็เต็มใจ
๏ ปู่ย่ายี่สิบปี จำเริญดีเปนศุขใส
สามสิบสี่สิบยิ่งยืนไป จำเริญกุศลเปนอารมณ์
๏ ลูกหลานสามสิบปี ยืนอยู่ดีเร่งสร้างสม
ได้สี่สิบปีก็ชื่นชม เร่งจำเริญภาวนา
๏ ตายายสี่สิบปี เร่งยินดีเปนสุขา
ยืนห้าสิบพระวัสสา เร่งทำบุญยิ่งขึ้นไป
๏ ลูกหลานห้าสิบปี เปนสวัสดีศุขเปรมใจ
ยิ่งยืนกว่านั้นไป ยิ่งจำเริญภาวนา
๏ ปู่ย่าได้หกสิบปี ส่วนหลานมียืนยิ่งกว่า
ได้เจ็ดสิบพระวัสสา เพราะเดชะน้ำใจดี
๏ ตายายยืนเจ็ดสิบ ส่วนหลานได้แปดสิบปี
ยืนได้เพราะใจอารี สร้างกุศลแลภาวนา
๏ ปู่ย่าแปดสิบปี ส่วนหลานมียิ่งยืนกว่า
ได้เก้าสิบพระวัสสา เพราะเมตตาแผ่ไมตรี
๏ ปู่ย่ายืนเก้าสิบ ส่วนหลานยืนไดร้อยปี
เดชะพระบารมี พระเมตตากรุณา
๏ ยิ่งยืน ๆ ขึ้นไป ได้สองร้อยพระวัสสา
เดชะตนภาวนา พรหมวิหารถ้วนทั้งสี่
๏ สามร้อยสี่ร้อยปี ห้าร้อยปีหกร้อยปี
เจ็ดร้อยปีแปดร้อยปี เก้าร้อยปีจนถึงพัน
๏ สองพันสามสี่พัน ยืนขึ้นไดถึงห้าพัน
เดชะอยู่ในธรรม์ อันชื่อพรหมวิหาร

๏ หกเจ็ดพันได้แปดพัน ถึงเก้าพันอายุนาน
ถึงหมื่นเร่งชื่นบาน ยืนอยู่นานเปนศุขใส
๏ ถึงแสนถึงล้านโกฏิ ยิ่งนั้นโสดยืนขึ้นไป
ฝูงคนทั้งหลายไซ้ บมิรู้ถึงจะมรณา
๏ จะนับให้รู้จงแม่น ร้อยแห่งแสนโกฏิตรา
ฝูงคนในโลกา ยืนเท่าถึงอสงขัย
๏ ฝูงคนทั้งชมพู ชื่นชมอยู่เปนศุขใส
เกิดสนุกสำราญใจ บมิรู้จักพระอนิจจา ฯ

ฯ *เชิด* ฯ เมื่อนั้นฝูงสัตว์ทั่วสากล บมิรู้เหตุผล ว่าตนจะถึงแก่มรณา ๏ จึงลืมตนประมาทนักหนา อันจำศีลภาวนา ขี้คร้านบมิทำเลย ๏ ว่าเราอยู่เปนศุขชื่นชมเชย เราท่านทั้งหลายเอ๋ย จะทำซึ่งบุญไปเยี่ยใด ๏ แต่นั้นอายุจึงถอยลงไป ถอยจากอสงขัย น้อยไปทุก ๆ วัน ๏ ฝูงคนทั้งหลายจึงพูดกัน บมิรู้ถึงธรรม์ จึงมีจิตร์คิดสงไสย ๏ ชื่อว่าผีตายเปนฉันใด ชื่อว่าความไข้ ฉันใดเรามิได้รู้เลยนา ๏ ฉันใดชื่อว่าทุกข์บังเกิดมีมา ทั้งพยาธิมรณาแลเราจะใคร่พบเห็น ๏ อันว่าบมิเที่ยงบห่อนเปนบมิรู้บมิเห็น ซึ่งความไข้แลความตาย ๏ ในเมื่อฝูงคนทั้งหลาย เพราะประมาทมากมายจึงไข้ตายพลัดพรากจากกัน ๏ แต่นั้นอายุจึงถอยไปทุกวัน เพราะใจอาธรรม์ประมาทบมิดี ๏ ถอยลดลงไปได้แสนโกฏิปี ถอยลงยังที่ เก้าหมื่นเปนประมาณ ๏ ถอยจากเก้าหมื่นบมินาน ไปหยุดถึงกาล แปดหมื่นปีเปนมั่นคง ๏ เมื่อนั้นพระศรีอารย์ผู้ยิ่งยง ท่านจึงเสด็จลง มาโปรดสัตว์ทั้งหลาย ๏ ท่านสอนสัตว์ตามอรรถอภิปราย ให้สัตว์ทั้งหลาย พ้นบ่วงมารไป ฯ

ฯ *ฉันท์* ฯ ๏ เมื่อนั้นชาวชมพู ชื่นชมอยู่ศุขทั้งผอง
ไพบูลด้วยเงินทอง เกิดทุนทรัพย์ขึ้นมั่งมี

๏ แผ่นดินเหมือนคนปราบ ราบกว่าราบดังหน้ากลองสี
หญ้าอ่อนสื่องคุลี เขียวขะจีอันบรรจง
๏ น้ำไหลขึ้นข้างหนึ่ง ฟากข้างหนึ่งก็ไหลลง
เต็มเปี่ยมเหลี่ยมสระสรง เพียงขอบฝั่งอยู่อาจิณ
๏ บพร่องบล้นนัก แต่พอกาก้มลงกิน
เต็มอยู่เปนอาจิณ ใสบริสุทธิ์เห็นตัวปลา
๏ ไมตรีเจ้าใจสุทธ์ หน่อพระพุทธ์เสด็จลงมา
ตรัสเปนพระศาสดา โปรดฝูงโลกนิกร
๏ คนทั้งหลายจะได้ฟัง ธรรมพระเจ้าตรัสสั่งสอน
จะลุถึงฝั่งนคร ให้พ้นจากสงสารไป
๏ เมื่อนั้นพระไมตรี กล่าวคดีแก่พระมาลัย
ในกาลเมื่อฤดูใด ถึงวัสสันตะฤดู
๏ ฝนตกห้าวันตก ห้าวันตกเปนเที่ยงอยู่
ครั้นถึงคิมหันตะฤดู สิบห้าค่ำตกเปนนิรันตร์
๏ ครั้นฤดูเหมันต์ ถึงกึ่งเดือนตกบแปรผัน
จึงตกเปนเที่ยงธรรม์ เปนกำหนดดังนี้ไป
๏ ตกแต่ค่ำจนเที่ยงคืน ครั้นตอนรุ่งก็สว่างใส
เปนธรรมดาอัตราไป แท้ดังนี้บปรวนแปร
๏ เปนปรกติอยู่ดังนี้ พระศรีอารย์ท่านจะมาแล
พระองค์เจ้าจะเผยแผ่ ไขคลังธรรมเทศนา
๏ ถ้าผู้ใดจะใคร่พบ พระไมตรีเจ้าจะมา
จำเริญศีลภาวนา จึงจะพบพระสรรพัญญู
๏ เมื่อใดแลต้นไม้ มีกิ่งใบประชุมชู
มีดอกทุกฤดู บานสะพรั่งทุกพฤกษา

๏ มีลูกทุกกิ่งพร้อม　　พวงโน้มน้อมค้อมลงมา
มีพันอันนานา　　รศเอมโอชหอมเอาใจ

๏ คนทั้งหลายชื่นถ้วนหน้า　　ดังนี้นาพระมาลัย
คราวทีนั้นข้าจะไป　　โปรดฝูงโลกเข้านิพพาน

๏ ถ้าผู้ใดจะใคร่อยู่　　ถ้าใคร่เหนหน้าพระศรีอารย์
ให้จำเริญศีลแลทาน　　ให้ภาวนาจงทุกวัน

๏ เมื่อใดชาวชมพู　　ระรึบอยู่เกรี่นหากัน
รักสนิทคือเผ่าพันธุ์　　ดังพี่น้องที่ร่วมใจ

๏ สับสนปนกันอยู่　　ดังไม้อ้อแลไม้ไผ่
บ้านเรือนอยู่บมิไกล　　แต่พอไก่บินถึงกัน

๏ คราทีนั้นข้าจะไป　　พระมาลัยเจ้าอรหันต์
จะโปรดสัตว์ให้ไปสวรรค์　　ให้ลุถึงพระนิพพาน

๏ ผู้ใดจะใคร่พบ　　ใคร่ไหว้นบพระศรีอารย์
ตั้งธุดงค์กรรมฐาน　　ไตรลักษณญาณเร่งภาวนาธรรม์

๏ เมื่อใดคนทั้งหลาย　　เล่นสบายเปนนิรันดร์
เสวยโภชนาอาหารอัน　　เจือด้วยน้ำผึ้งอันโอชา

๏ รำร่อนพ้อมชมชื่น　　เสมือนหนึ่งเทพในเมืองฟ้า
เล่นสนุกทุกเวลา　　เครื่องใช้สอยอเนกไป

๏ ขับสีซอแลบิ่งพั่ง　　ด้วยแตรสังข์ส่งเสียงใส
มี่ก่องด้วยกลองไชย　　ดุริยดนตรีบำเรอกัน

๏ เล่นสนุกนอนสบาย　　กล่าวอภิปรายเกษมสรร
บมิได้ใช้สรอยกัน　　จะหน่ายรูปลุธัมมา

๏ คราที่นั้นข้าจะไป　　พระมาลัยอย่ากังขา
จะโปรดสัตว์ผู้เจตนา　　ให้พ้นทุกข์เข้านิพพาน

๏ ผู้ใดจะใคร่พบ ใคร่ไหว้นบพระศรีอารย์
ให้ผู้นั้นเร่งให้ทาน ไตรลักษณญาณเร่งภาวนา
๏ เมื่อใดแลฝูงคน บมิขวนขวายด้วยโภคา
เสมือนเทพในชั้นฟ้า บมิได้เบียฑเบียฬกัน
๏ มีเข้าน้ำผ้าผ่อนทิพย์ เหมือนดังเทพในเมืองสวรรค์
แก้วแหวนมากครามครัน เครื่องใช้สอยอเนกไป
๏ คราทีนั้นแลนะพ่อ ขอพระเถรอย่าร้อนใจ
ข้าพระจะลงไป โปรดฝูงสัตว์ทั่วหญิงชาย
๏ ข้าจักเทศนาเผย วาจาเปรยเปรมภิปราย
จะโปรดสัตว์ทั่วทั้งหลาย จะหน่ายรูปเข้านิพพาน
๏ เมื่อใดหญิงแลชาย มีมากหลายด้วยสังวาล
เพริดแก้วงามตระการ ซ้อนซับแล้วประดับองค์
๏ นุ่งห่มสมเรืองรอง ย่อมล้วนทองงามยิ่งยง
เพริดสร้อยประดับองค์ คือดังเทพในเมืองแมน
๏ คราที่นั้นข้าจะไป พระมาลัยเจ้าอย่าได้แคลน
จะลงไปในดินแดน จะโปรดสัตว์เข้านิพพาน
๏ ผู้ใดใคร่ไหว้นบ ขอพบพระศรีอารย์
อย่าฆ่าชีตีอาจารย์ ผู้มีศีลพระอุปัชฌาย์
๏ บมิทำโทษแก่กัน บ่อลงทัณฑ์แลอาชญา
บโกรธกันด้วยฉันทา มีทุนทรัพย์ให้แก่กัน
๏ คราที่นั้นข้าจะไป พระมาลัยเจ้าอรหันต์
ข้าพเจ้าจะให้สัตว์นั้น พลันลุถึงแก่โสดา
๏ คราที่นั้นข้าจะบอก เอาสัตว์ออกจากโลกา
ให้พ้นจากเวรา ให้สัตว์นั้นเข้าสู่นิพพาน

๏ ผู้ใดจะใคร่พบ พระเลิศลบสมัยญาณ
ให้ผู้นั้นทำอานาปราน กรรมฐานเร่งภาวนา
๏ ให้บริกรรมว่าอนิจจัง พระทุกขังพระอนัตตา
เอาสิ่งนี้มาภาวนา จึงจะพบพระศรีอารย์
๏ เมื่อคนใดในโลกนี้ บราวีเบียฑเบียฬผลาญ
บ่ได้ทำความรำคาญ แก่เพื่อนบ้านล้างผลาญกัน
๏ ตนรักท่านท่านรักตน ดังพี่น้องแลเผ่าพันธุ์
เปนมิตร์รักสนิทกัน เสมือนใจเดียวถ้วนทุกคน
๏ เมื่อนั้นข้าจะไป พระมาลัยอย่าฉงน
จะโปรดประชาชน ทั้งฝูงเทพเข้านฤพาน
๏ ผู้ใดจะใคร่เห็น เมื่อท่านเปนพระศรีอารย์
ให้เร่งอธิษฐาน แลทำบุญเพิ่มเติมกัน
๏ เมื่อใดหญิงแลชาย คนทั้งหลายอยู่เที่ยงธรรม์
บมิได้หึงสากัน สัตว์เล็กน้อยบยายี
๏ โดยที่สุดถอยลงไป แม้นยุงริ้นบตบตี
แผ่มิตร์แผ่ไมตรี ให้แก่สัตว์นิรันดร
๏ คราที่นั้นข้าจะไป พระมาลัยผู้บวร
จะเอาธรรมมาสั่งสอน สัตว์ทั้งหลายพ้นทุกขา
๏ ให้ถึงโสดาผล จนสกิทาอนาคา
ลุถึงอรหันตา ปทโมกข์เข้านิพพาน
๏ ผู้ใดจะใคร่อยู่ท่า ใคร่เห็นหน้าพระศรีอารย์
ให้อุตส่าห์อย่าเกียจคร้าน หมั่นฟังธรรมเปนอาจิณ
๏ เข้าพระแต่งอย่าขาด ทั้งใส่บาตร์แล้วจำศีล
ภาวนาเปนอาจิณ จึงพบองค์พระศรีอารย์

๏ เมื่อใดผัวแลเมีย บละเสียอยู่ยืนนาน
ผัวเดียวเมียเดียวร่วมสงสาร รักร่วมห้องต้องใจกัน
๏ ร้อยวันบห่อนเถียง เรียงหน้าอยู่ดูเปนธรรม์
มากน้อยกินด้วยกัน เปนศุขเกษมเปรมปรีดา
๏ เมื่อนั้นข้าจะไป พระมาลัยอย่าสงกา
ข้าพระจะเทศนา โปรดฝูงสัตว์เข้าสู่นคร
๏ ผู้ใดจะใคร่เห็น ข้าเมื่อเปนพระบวร
ให้ตัดใจให้อ่อน บวชเปนสงฆ์แลนางชี
๏ ให้ไหว้พระทุกค่ำเช้า ก้มกราบเกล้ายอกรชุลี
สวดมนต์แผ่ไมตรี ตั้งเมตตาอุเบกขา
๏ ให้ภาวนาซึ่งทุกขัง พระอนิจจังพระอนัตตา
จึงจะพบสาสนา พระศรีอารย์เจ้าจอมไตร
๏ เมื่อใดหญิงแลชาย บขวนขวายด้วยนาไร่
เลี้ยงชีพด้วยต้นไม้ กามพฤกษ์อันเปนผล
๏ บห่อนจะค้าขาย บขวนขวายเปนกังวล
เกษมศุขทุกตัวคน ที่กามพฤกษ์ตามปราถนา
๏ คราทีนั้นข้าจะไป ในมนุษย์โลกา
พระอย่าร้อนใจเลยนา ถึงกำหนดข้าจะไป
๏ จะโปรดสัตว์ทั่วทั้งหลาย แสนสบายชื่นชมใจ
จะเอาสัตวให้รอดไป ลุถึงฝั่งแห่งพระนิพพาน
๏ ถ้าจะใคร่ตามเสด็จ พระสรรเพ็ชดาญาณ
ให้ตั้งอานาปราน ทรงธุดงค์เปนอาจิณ
๏ ให้หน่ายเบ็ญจขันธ์ จงทุกวันประนินทิน
จึงจะพบพระมุนินทร์ ไมตรีเจ้าผู้เลิศไกร

๏ ให้ทานรักษาศีล ให้ตั้งจิตรจงผ่องใส
จะได้แผ่ผลไป หวานโอนอ่อนโอวาทา
๏ ตั้งขันตีบมิโกรธ บลงโทษบหึงสา
อดกามตัณหา บผิดหมองพ้องใจใคร
๏ คราทีนั้นข้าจะเสด็จ พระเถรเจ้าจงแจ้งใจ
ข้าพเจ้าจึงจะไป ประตูห้องแห่งนิพพาน
๏ ข้าพระจะโปรดสัตว์ ให้กำจัดจากสงสาร
ข้าพเจ้าจะให้ทาน อัมฤตธรรมโปรดสัตว์ทั้งหลาย
๏ ผู้ใดจะใคร่เผ้า ไมตรีเจ้าผู้เปรมปราย
ให้ฝูงคนทั้งหญิงชาย เร่งขวนขวายสร้างกุศล
๏ พึ่งพระธรรมจงอย่าขาด อย่าประมาทอย่าลืมตน
จะถึงซึ่งมรรคผล ในสำนักพระศรีอารย์
๏ เมื่อใดกาและนกเค้า เข้ามาอยู่ร่วมสถาน
แมวแลหนูอยู่สำราญ บมิได้เบียฬเบียฬกัน
๏ พังพอนแลงูเห่า บ่อเข้ารบขบตอดพลัน
สัตว์ทั้งหลายบเบียฬกัน รักเปนมิตรไมตรี
๏ คราทีนั้นข้าจะไป พระมาลัยผู้มีศรี
จะโปรดสัตว์พ้นโลกีย์ ให้ได้เปนโลกอุดร
๏ จะนำให้สัตว์ทั้งหลาย เหนื่อยหน่ายกายเข้านคร
พระนิพพานอันบวร พ้นจากทุกข์ในโลกีย์
๏ ผู้ใดใคร่พบข้า พระมาลัยศรัทธามี
ให้เร่งสร้างกุฎี ทำสถูปรูปพระวิหาร
๏ ให้เล่าเรียนเขียนธรรม ปลูกมหาโพธิ์นมัสการ
ปลูกศาลาแลสพาน ทั้งซ่อมถานแลโรงธรรม

๏ เมื่อใดแลราชสีห์ เสือแลเนื้อบเดียดฉัน
งูแลกบบขบกัน บกินกันเปนอาหาร
๏ ผีเสื้อแลอสุรกาย สัตว์ทั้งหลายบ่อเปนพาล
บได้เบียฑเบียฬผลาญ รุกราญกันให้เปนเวร
๏ คราทีนั้นข้าจะไป พระมาลัยมหาเถร
จะโปรดสัตว์ทั่วบริเวณ ทั้งไตรพบเข้านฤพาน
๏ ผู้ใดจะใคร่พบ ขอประสบพระศรีอารย์
ให้เร่งสร้างสมภาร อย่าขาดการกุศลไป่
๏ เมื่อใดคนทั้งหลาย บลงโทษบทำภัย
บจำจองเอาสินไหม บฉกลักเอาของเขา
๏ บข่มเหงบรุกราญ บจงผลาญบพาลเอา
บได้ทำให้อับเฉา บเบียฬท่านให้เข็ญใจ
๏ คราทีนั้นพระอาจารย์ ข้าสมภารจะลงไป่
จะโปรดสัตว์ทั่วแดนไตร ทั้งพิภพเข้านิพพาน
๏ มนุษย์แลเทวา จะเคลื่อนคลาจากสงสาร
จะเกิดศุขสำราญ พ้นความตายอันเวียนวน
๏ ถ้าผู้ใดจะเปนชี ด้วยไมตรีเจ้าจุมพล
อย่าฉ้อกระบัดของบุคคล จึงจะพบพระศรีอารย์
๏ เอนดูสัตว์ผู้ยาก อย่าให้พลัดพรากอย่าจงผลาญ
จึงจะพบพระศรีอารย์ เพราะน้ำใจมักแผ่ผล
๏ เมื่อใดชายคิดชอบ ใจประกอบด้วยกุศล
สันโดษฐด้วยเมียตน แต่คนเดียวเปนภริยา
๏ ส่วนหญิงก็ชื่นชม อภิรมย์หฤหรรษา
แต่ผัวเดียวร่วมสเนหา เปนปิ่นเกล้าจ้อมสกล

◎ ผัวเดียวเมียผู้เดียว ผัวละคนเมียละคน
ผู้ชายบปะปน ด้วยเมียท่านอันผัวมี
◎ ผู้หญิงนั้นเล่าไซ้ บได้ล่วงประเวณี
รักสนิทมิตรไมตรี แต่ผัวเดียวและมียเดียว
◎ คราทีนั้นข้าจะไป พระมาลัยอย่าเฉลียว
จะประเสริฐแต่ผู้เดียว ได้นามชื่อพระศรีอารย์
◎ จะนำสัตว์เข้าไปสู่ ให้ไปอยู่ในนิพพาน
ให้อยู่ศุขสำราญ พ้นจากชาติอันสัญจร
◎ ผู้ใดใคร่มัสการ พระศรีอารย์อันบวร
ให้จำคำสั่งสอน อันกล่าวแล้วบัดเดี๋ยวดน
◎ ผัวผู้เดียวเมียผู้เดียว ผัวละคนเมียละคน
จึงจะพบเจ้าจุมพล จะพ้นทุกข์ไม่หลงหลอ
◎ เมื่อใดเข้าละเม็ด พืชนะออกได้พันหน่อ
ละหน่อ ๆ ได้พันกอ ละกอ ๆ ลำถึงพัน
◎ ละลำได้พันรวง ละรวง ๆ ดังแกล้งสรร
ละรวงได้สองทนานพัน งามสถิตย์งามเสถียร
◎ เข้าเมล็ดเดียวได้สองพัน สองร้อยเจ็ดสิบสองเกวียน
สิบหกสัดอันไล้เลียน ยังอิกนั้นแปดทนาน
◎ พืชนะหากเกิดเอง บพักปลูกบ่อพักหว่าน
ครั้นสุกเปนเข้าสาร ขาวบริสุทธ์เปนธรรมดา
◎ คราทีนั้นพระมาลัย ข้าจะลงไปมิได้ช้า
จะโปรดสัตว์ทั่วโลกา ไตรพิภพให้รุ่งเรือง
◎ เมื่อใดคนทั้งหลาย บชิงบ้านบชิงเมือง
บรบกันให้แค้นเคือง บชิงไร่แลชิงนา

๏ บชิงช้างบชิงม้า แลทาสีแลทาสา
บมิชิงสรรพนาๆ บรุกรันปล้นฉกกัน
๏ เมื่อนั้นเสด็จไป พระมาลัยเจ้าอรหันต์
จะโปรดโลกที่โศรศัลย์ ให้เสวยศุขเข้านฤพาน
๏ ผู้ใดจะเห็นข้าเจ้า อย่าได้กล่าวคำเบ่นพาล
จึงจะพบพระศรีอารย์ เพราะกุศลอันตนครอง
๏ เมื่อใดคนผู้ร้ายกาจ บวิวาทบตีถอง
บชิงเงินแลทอง บทำลายของท่านเสีย
๏ บชิงนาบชิงทรัพย์ บชิงผัวบชิงเมีย
บยุยงให้ท่านเสีย บให้ยากเปนสลวน
๏ เมื่อนั้นข้าจะไป โปรดฝูงสัตว์ประชาชน
ให้ลุถึงมรรคแลผล คืออัมฤตนฤพาน
๏ จะโปรดสัตว์ให้พ้นทุกข์ ให้อยู่ศุขสำราญ
ให้ยืนอยู่จิรังการ เปนเที่ยงแท้ในกุศล
๏ ถ้าผู้ใดจะใคร่พบ พระศรีอารย์เจ้าจุมพล
อย่าให้ทำเปนสลวน อย่าผลาญท่านให้เสียของ
๏ เมื่อใดแผ่นดินราบ คือดังปราบเหมือนหน้ากลอง
บมิหนามเรี่ยกายกอง ทรัพย์ตกลงบห่อนหาย
๏ เฟื่องฟูอยู่ด้วยกัน บห่อนพลัดบห่อนพราย
ห่อนรู้เปนอันตราย ย่อมบริสุทธ์ทั่วโลกีย์
๏ คราทีนั้นข้าจะไป พระมาลัยผู้มีศรี
โปรดสัตว์ทั่วโลกีย์ ให้ราบคาบต่อมรรคผล

๏ ผู้ใดใคร่อยู่ท่า　　เปนหัวหน้าพระทศพล
ให้ตั้งจิตร์น้ำใจตน　　ราบคาบต่อศาสนา
๏ ใจชื่นบานรู้หว่านล้อม　　อ่อนโน้มน้อมไหว้วันทา
จึงจะพบพระศาสนา　　พระไมตรีเลิศไกร
๏ เมื่อใดสัตว์ทั่วโลก　　บเสร้าโศรกโศกาลัย
บเปนพยาธิหืดไอ　　ทั้งขี้เรื้อนเกลื้อนกลากผี
๏ ตาเห็นหูได้ยิน　　บเปนอ่างใบ้บ้าบี้
บเปนค่อมเค้ากุลี　　แลเปลี้ยง่อยทั้งงวยงง
๏ คราทีนั้นข้าจะไป　　พระมาลัยอริยสงฆ์
จะให้สัตว์ไปทางตรง　　ให้ลุถึงทางอรหันต์
๏ ผู้ใดใคร่เปนชี　　ด้วยไมตรีเจ้าจอมธรรม
อย่าทำร้ายมุ่งหมายกัน　　จึงจะพบพระศรีอารย์ ฯ

๏ ฯ*ร่าย*ฯ เมื่อนั้น พระเถร ผู้ชื่อว่ามาลัย ถามเจ้าภพไตร ไมตรีใจงาม ดูก่อนบพิตร์ เราจะขอถาม ไมตรีใจงาม บอกให้แจ้งใจ พระราชสมภาร ท่านสร้างชื่อใด ฝูงคนทั้งแดนไตร งามยิ่งนักหนา สิ่งใดที่ได้ ย่อมงามโสภา พระช่างสร้างมา แต่ก่อนฉันใด ข้าแต่พระเถร ผู้ชื่อมาลัย พระได้ถามไต่ ข้าจะแถลงเอง ข้าจะบอกบุญ แต่ก่อนบ่างเพรง พระเถรจำเอง ไปบอกแก่คน เมื่อแรกก่อร่าง แรกสร้างกุศล จะโปรดฝูงคน แลฝูงเทวา ข้าจึงบำเพ็ญ สร้างสมภารมา ข้าพระรจนา บรรจงทุกอัน สิบหกสงขัยกำไรแสนกัลป์ ประณีตทุกอัน บรรจงแต่งทาน ชื่อวิริยา ธิกโพธิสมภาร ความเพียรชื่นบาน อิ่มเนื้ออิ่มใจ พระเศียรแห่งข้า เปนที่รักใคร่ ข้าตัดออกให้ เปนทานมากหลาย พระเนตร์แห่งข้า ดังตาลูกทราย ให้ทานมากมาย กว่าดาวดารา ทั้งเนื้อแลหนังทั่วทั้งกายา ให้ทานมากกว่า พื้นพระธรณี โลหิตอันแดง ทุกแห่งอินทรีย์ ให้ทานมากมี ยิ่งสมุทคณนา พระเศียรข้านี้ เปนที่สเนหา ให้ผู้ปราถนา เปนทานเหลือหลาย

ให้ทั้งลูกรัก อันเกิดแต่กาย ให้ทานมากมาย พ้นที่คณนา ให้ทั้งเมียรัก อันร่วมสเนหา แก่ผู้ปรารถนา มากล้นพ้นไป เราได้ให้ทาน อันเปนภายใน จะประมาณได้ กับโกฏิกัลป์ เมื่อข้าจะตรัส สรรเพ็ชญ์ทรงธรรม ฝูงคนทั้งนั้น งามทั่วโลกี ผู้ตาบอดบ้า หูหนวกเศร้าสี ผู้มักด่าตี บมิพบเลยนา ข้ามิกล่าวคำ มุสาวาทา ยาจกมาหา บห่อนได้พราง มากน้อยตามได้ ข้าก็ให้ไปพราง บมิได้ขัดขวาง ให้ตามปราถนา เมื่อข้าจะตรัส เปนพระสาสดา คนอ่างพยักหน้า คนใบ้บ้าบมี ศาสนาแห่งข้า แต่ล้วนคนดี คนโฉดอับปรี มิทันศาสนา ข้าพระพึ่งธรรม ชื่นชมปรีดา บมิได้เจรจา พูดพล่ำน้ำลาย เมื่อข้าได้มา ตรัสเปนพระฤๅสาย คนเซอะซมงมงาย บมิได้มาพาน เมื่อข้าให้กาย แห่งข้าเปนทาน อาบน้ำสำราญ ให้ทานบรรจง ครั้นข้าได้ตรัส เปนพระพุทธองค์ บุญมากยิ่งยง จึงได้มาทัน ข้าประจนทาน ทุกสิ่งทุกอัน ให้มากครามครัน ย่อมล้วนดี ๆ เมื่อข้าได้ตรัส รู้ในโลกนี้ คนมักด่าตี มิได้เข้ามา พระสงฆ์ทรงศีล อันเดินไปมา ข้าเห็นศรัทธา วันทามัสการ เมื่อข้าได้ตรัส สรรเพ็ชดาญาณ คนอันพิการ บมิได้เกิดมี ข้ารักษาใจ ให้ชื่นชมดี เมื่อแจกทานนี้ บมิได้ซบเซา บุญข้าดังนี้ นะพระเปนเจ้า คนนอนซบเซา มิได้เกิดมี ผู้ใดจะใคร่ พบพระไมตรี ตั้งใจให้ดี อย่าได้ซบเซา ทำบุญพึ่งธรรม อย่าได้เงื่องเหงา ผู้นั้นพบเรา เมื่อเปนศาสดา ผู้ใดไข้เจ็บ ข้าได้รักษา ให้เข้าให้ยา แก่คนทั้งหลาย เมื่อข้าได้ตรัส สรรเพชเปรมปราย ฝูงคนทั้งหลาย บมิเกิดโรคา ผู้ใดจะใคร่พบ พระศาสนา เร่งให้ทานยา จึงจะพบพระองค์ ได้ให้ทานยา อายุยืนยง จึ่งจะพบพุทธองค์ คือพระศรีอารย์ ข้าถวายเข้าน้ำ กับทั้งย้ำยวน ให้เครื่องหอมหวาน ดอกไม้นานา เมื่อข้าจะได้ ตรัสเปนพระศาสดา ฝูงคนเกิดมา ย่อมล้วนดี ๆ ข้ารักข้าใคร่ เปนมิตร์ไมตรี บมิได้ยายีเบียฑเบียฬใคร ๆ เมื่อข้าจะได้ ตรัสสรรเพ็ชญ์เลิศไตร มารกำจัดไป นอกจักรวาฬ ข้าให้เข้าน้ำ โภชนาอาหาร ผู้ได้รับทาน อิ่มเนื้ออิ่มใจ เมื่อข้าได้ตรัส เปนพระขณะใดอาหารนั้นไซ้ บริบูรณ์มากมี ข้าให้ผ้าอัน เนื้อละเอียดดี ทั้งกว้างยาวรี ด้วยใจ

ศรัทธา ผู้ใดได้ไป ดีใจนักหนา เพราะได้รับทานผ้า กว้างยาวตระการ เมื่อข้าได้ตรัส สรรเพ็ชดาญาณ ฝูงคนพิการ กำจัดออกไป ข้าให้ช้างม้า รถาเลิศไกร นาวาน้อยใหญ่ ให้แก่พระสงฆ์ ทาสีทาสาให้ตามจำนง สิ่งใดยวดยง บรรจงให้ทาน เมื่อข้าจะตรัส สรรเพ็ชดาญาณ เกิดศุขสำราญ แก่สัตว์เนืองนอง ข้าพเจ้าโปรดสัตว์ ที่ต้องจำจอง ช่วยสัตว์ทั้นผอง ให้พ้นทุกขา เมื่อข้าจะตรัส แก่สร้อยศาสดา จะโปรดประชา ให้ถึงมรรคผล ข้าตั้งไมตรี เสมอสัตว์ถ้วนตน ข้าเอนดูคน เสมอกันทั้งหลาย ครั้นข้าได้ตรัส เปนพระฤๅสาย ฝูงสัตว์หญิงชาย รักกันเสมอไป ข้าเลี้ยงพระสงฆ์ ให้อิ่มเต็มใจ หญิงชายผู้ใด ให้อิ่มทั่วกัน ครั้นข้าได้ตรัส สรรเพ็ชญ์ทรงธรรม แม่น้ำทุกอัน เต็มฝั่งทั้งหลาย ข้าได้ให้ทาน ภายในพระกาย มากนักเหลือหลาย พ้นที่พรรณา ทั้งทานภายนอก พ้นที่อุปมา ทำเพียรอุส่าห์ ยิ่งล้นพ้นไป เวียนตายเวียนเกิด แต่ท่องเที่ยวไป สวรรค์สุลาลัย มนุษย์โลกา จะเปนเดียรฉาน ทุกสัตว์นานา นรกนานช้า อยู่ยิ่งแสนปี แต่ทำเพียรมา อุตส่าห์ทั้งนี้ เพราะเมตตามี แก่สัตว์ทั้งหลาย จะหอบสัตว์ไป ให้พ้นอบาย ทรมานพระกาย สิบหกอสงขัย เมื่อข้าจะตรัส ฝูงสัตว์ชื่นใจ สาระพันผ่องใส บริบูรณ์ทุกอัน ว่าได้สอนได้ น้ำใจเปนธรรม์ เกิดมาครั้งนั้น แต่ล้วนคนดี ฯ

ฯ *ฉันท์* ฯ ๑ เมื่อนั้นพระศรีอารย์ มีโองการเพราะเหลือใจ
ประนมไหว้พระมาลัย ทั้งสิบนิ้วกระพุ่มชู
๏ ขอพระเถรจงจำไว้ ไปบอกแก่ชาวชมพู
ให้เขาคิดดังนี้ดู ทำกุศลจงแจ้งเจน
๏ พระศรีอารย์ตรัสเทศนา แล้วอำลามหาเถร
วันทาทั่วบริเวณ สามรอบแล้วจึงวันทา
๏ พระศรีอารย์ถวายเทียนทอง มณฑากรองไหว้บูชา
ไหว้แล้วก็อำลา ยังดุสิตาพิมานทอง

๑ เมื่อนั้นฝูงนางฟ้า เส็จลีลาตามลำนอง
ห้อมล้อมเห็นเรืองรอง ย่อมบริวารหน่อทศพล
๑ ซ้ายขวานาขยด ตามกำหนดกำนันตน
สะพรึบพร้อมล้อมทศพล ไหว้พระแล้วก็ลีลา
๑ บ้างถวายธูปเทียนทอง กรองดอกไม้ไหว้บูชา
ไหว้พระแล้วเส็จลีลา ตามสมเด็จพระไมตรี
๑ สมเด็จพระศรีอารย์ เสด็จไปกลางนางสาวสี
ดังพระจันทร์บัญจรังษี เสด็จกลางดาวดารากร
๑ กลางบำเรอดนตรี เพราะมะมี่บ้างรำฟ้อน
ห้อมล้อมไปหน้าก่อน เส็จยังดุสิตพิมานสวรรค์
๑ พระศรีอารย์ผู้อิศรา เส็จเทศนานิจทุกวัน
แก่นางสาวชาวสวรรค์ อันอยู่เฝ้าท่านนั้นนา
๑ เมื่อนั้นพระมาลัย เจรจาไปด้วยอินทรา
สรรเสริญหน่อศาสดา ว่าพระเจ้าผู้ทรงธรรม์
๑ สรรเสริญถึงพระองค์ งามยิ่งยงกว่าชาวสวรรค์
สุระเสียงเทศนาธรรม์ ก็ไพเราะทั่วเมืองฟ้า
๑ สรรเสริญถึงบารมี หน่อชินสีห์ท่านสร้างมา
จำเริญพระศรัทธา พระสร้างมาแต่ปางหลัง
๑ สรรเสริญชาวสวรรค์ ไหว้พึ่งธรรมพร้อมสะพรั่ง
อานิสงส์ทำแต่หลัง จึงมาได้เสวยสวรรค์
๑ เมื่อนั้นพระมาลัย ก็ลาไปขณะนั้น
อินทราเจ้าเมืองสวรรค์ ก้มกราบไหว้พระมาลัย
๑ เราขอลามหาราช จะคลาคลาศจากแดนไตร
จำไปด้วยฉับไว บอกแก่มนุษย์โลกา

๏ อินทรแลนางสวรรค์ ยกมือขึ้นงามโสภา
ประนมกรไหว้วันทา พระเถรลีลางามมีศรี
๏ พระมาลัยลุกจากอาศน์ พระลีลาศถึงพระเจดีย์
กราบกรานอัญชลี ประนมกรทักษิณมา
๏ ทักษิณเปนสามวง พระเส็จลงจากตึงสา
บัดใจถึงโลกา ลัดมือเดียวบปูนปาน
๏ พระเถรเส็จเข้าไป ในลังกาเปนสถาน
พระเถรเส็จสำราญ ในอารามท่านนั้นโสต
๏ เมื่อนั้นท้าวอินทรา มีนางฟ้าได้แสนโกฏิ
ไหว้พระด้วยปราโมทย์ กับนางฟ้าหมู่บริวาร
๏ นางฟ้ามาสลอน ทรงอาภรณ์ย่อมตระการ
ทรงแก้วเปนสังวาล ย่อมบริวารท้าวโกสี
๏ ลางนางทรงอาภรณ์ ย่อมล้วนทองเรืองรัศมี
นางสวรรค์มาทั้งนี้ ห้อมล้อมท้าวอัมรินทรา
๏ พระอินทร์ ปิ่นเมืองสวรรค์ เส็จด้วยพลันกลางนางฟ้า
ดังดาวล้อมจันทรา อันปรากฏงามไสว
๏ บัดนั้นท้าวตรีเนตร์ อันพิเศษก็เสด็จไป
มิช้าบัดเดี๋ยวใจ ถึงสวรรค์พิมานศรี
๏ บัดนั้นฝูงเทวา ไหว้วันทาพระเจดีย์
ยอกรอัญชลี ด้วยยินดีแล้วอำลา
๏ ทักษิณถ้วนสามรอบ ตามระบอบแล้วยาตรา
จึงเสด็จเคลื่อนไคลคลา สู่สถานวิมานพลัน
๏ ลางเทพเสด็จไป ลางเทพไซ้ก็ผายผัน
ลางเทพเสด็จหลีกกัน สู่สถานพิมานฟ้า

๏ ลางเทพเสด็จไปแล้ว　　ดูพรายแพล้วในเวหา
นางสวรรค์งามโสภา　　ห้อมล้อมมาไปวิมาน
๏ ครั้นถึงที่เทพสถิตย์　　บันเทิงจิตรในวิมาน
เสวยทิพย์ศุขสำราญ　　ด้วยบริวารในเมืองสวรรค์ ฯ

ฯ *ร่าย* ฯ เมื่อนั้นพระเถร ผู้ชื่อมาลัย อันอยู่อาศรัย ในบ้านชนคาม ครั้นเวลาเช้า ออกภิกขาจาร จึงบอกข่าวสาร พระศรีอารย์สั่งมา ท่านสั่งแก่เรา ดังนี้แลนา ให้ชาวโลกา ขวนขวายสร้างผล หญิงชายผู้ใด น้ำใจกุศล จะพบจุมพล ไมตรีเมื่อมา ดูกรสาธุ สัปรุษถ้วนหน้า มาฟังเทศนา พระศรีอารย์ไมตรี เราได้ขึ้นไป ไหว้พระเจดีย์จุฬามณี ในไตรตรึงสา วันนั้นพอพบ พระศรีอารย์ท่านมา ตรัสเทศนา ในวันอัฏฐมี สั่งมาให้เราบอกชาวโลกี เร่งสร้างบารมี จึงจะพบศาสนา เร่งให้จำศีล เมตตาภาวนา จึงพบศาสนา สมเด็จพระไมตรี เมื่อท่านจะมา ตรัสในโลกนี้ เปนพระชินสีห์ โปรดสัตว์ทั้งหลาย ในเมื่อศาสนา แห่งพระฤๅสาย คนทั่วทั้งหลาย ย่อมงามเหมือนกัน พี่น้องพ่อแม่ และเผ่าพงษ์พันธุ์ เดินไปผายผัน เที่ยวเล่นสบาย ผัวเมียลูกหลาน เพื่อนบ้านทั้งหลาย พบกันเดินกราย มิรู้จักเลยนา ต่อเมื่อใดขึ้นไป สู่เรือนเคหา จึงรู้จักหน้า ว่าลูกเมียตน เพราะว่าฝูงมนุษย์ งามทั่วสากล เดชะกุศล พระศรีอารย์ไมตรี โปรดสัตว์ทั้งหลาย หญิงชายงามดี ให้พ้นโลกีย์ ถึงโลกอุดร ฯ

ฯ *ฉันท์* ฯ ๏ พระมาลัยตรัสเทศนา　　ด้วยปัญญาพระอรหันต์
เมื่อเราขึ้นไปนั้น　　พอเปนวันอัฏฐมี
๏ เราไปไหว้พระจุฬา　　พบอินทราท้าวโกสี
ได้สนทนาแลพาที　　แจ้งคดีบอกทุกอัน
๏ แห่งเทพอันเสด็จมา　　ไหว้พระเกษจุฬานั้น
บริวารล้วนนางสวรรค์　　ก็แห่ห้อมล้อมกันมา
๏ มีบริวารร้อยหนึ่งเล่า　　ด้วยปั้นเข้าให้ทานกา
บริวารพันหนึ่งมา　　ได้ให้เข้านายโคบาล

๏ ลางองค์นางสวรรค์แปดหมื่น แสนแลโกฏิเปนบริวาร
เราคิดว่าพระศรีอารย์ ท่านเสด็จมางามมีศรี
๏ พระอินทร์แจ้งยุบล กุศลเทพทั้งหลายนี้
ได้ทำบุญสิ่งอันมี ท่านองค์นี้ใช่พระเมตไตรย์
๏ อยู่หน่อยหนึ่งพระศรีอารย์ ท่านเสด็จมางามเหลือใจ
เราสนทนาด้วยท่านไซ้ ท่านสั่งมาชาวโลกา
๏ ให้เร่งสร้างกุศล จึงจะพบท่านเสด็จมา
จะตรัสพระธรรมเทศนา โปรดฝูงสัตว์พ้นทุกข์พลัน
๏ พระศรีอารย์ สั่งฉันใด พระมาลัยแจ้งทุกอัน
บอกแก่มนุษย์ทั้งหลายนั้น ให้ทำบุญสร้างกุศล
๏ ฝูงมนุษย์แลหญิงชาย ฟังอภิปรายเจ้าจุมพล
เร่งรีบบำเพ็ญผล สร้างกุศลสืบ ๆ ไป
๏ ครั้นจุติได้ไปเกิด ในเมืองฟ้าสุลาลัย
วิมานทิพย์เต็มแน่นไป ทั่วทุกชั้นฉกามา
๏ บุรุษชายถวายอุบล แก่พระเถรด้วยศรัทธา
สิ้นชีวิตแล้วมิช้า ขึ้นไปเกิดในเมืองสวรรค์
๏ วิมานแล้วด้วยอุบล อันหอมฟุ้งขจรนั้น
กลิ่นตลบทั่วเมืองสวรรค์ เดชะใจใสศรัทธา ฯ

ฯ *เขียด* ฯ เมื่อนั้นฝูงคนทั้งหญิงชาย ได้ฟังอภิปราย อันพระมาลัย เจ้าบอกทุกประการ ๏ ชวนกันสร้างกุศลสมภาร ครั้นดับชาติสังขาร ก็ได้ไปบังเกิดในเมืองสวรรค์ ฐ สมเด็จพระมาลัยเจ้าอรหันต์ มีพระคุณมากครามครัน แก่ฝูงมนุษย์แลเปตา ฐ เธอโปรดสัตว์ทั่วไตรโลกา ถึงกำหนดท่านสร้างมา ก็เสด็จเข้าสู่พระนิพพาน ฯ

คำนำ

คุณโสภณ เที่ยงธรรม ซึ่งเป็นเพื่อนบ้านเก่าของข้าพเจ้า ค้าขายอยู่ใกล้บ้านของคุณพ่อที่เชิงสพานพระพุทธยอดฟ้า ได้มาหาข้าพเจ้าเมื่อ ๒—๓ วันมานี้ แจ้งความจำนงว่าจะขอหนังสือที่เกี่ยวกับจังหวัดจันทบุรี เพื่อไปพิมพ์แจกเป็นอนุสรณ์ในงานศพบิดาและมารดาสักเรื่องหนึ่ง การที่ต้องการเรื่องเกี่ยวกับจังหวัดจันทบุรีนั้น ก็เพราะบิดาของคุณโสภณ เที่ยงธรรมเป็นชาวจังหวัดจันทบุรี ถ้าได้เรื่องเกี่ยวกับจังหวัดจันทบุรีแล้วอาจจะเป็นที่พอใจของท่าน

เรื่องที่เกี่ยวกับจังหวัดจันทบุรีนี้ ข้าพเจ้าเคยเขียนไว้ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๔ โดยได้เขียนเป็นเรื่องท่านองนำเที่ยว มีเรื่องเกี่ยวกับประวัติของเมืองจันทบุรี ภูมิประเทศและโบราณสถานที่สำคัญ ๆ หลายแห่งตลอดจนน้ำตก และภูเขาที่น่าเที่ยวน่าชมด้วย เรื่องนี้เคยมีผู้มาขอไปพิมพ์แจกในงานศพหลายครั้ง ข้าพเจ้าจะเขียนให้ใหม่ก็ไม่ทัน เพราะงานศพได้กระชั้นมาก คือจะกระทำในวันที่ ๒๒ เดือนนี้ ข้าพเจ้าจึงได้มอบเรื่องประวัติเมืองจันทบุรีให้คุณโสภณไปอ่านดูก่อน คุณโสภณรับไปอ่านแล้วก็พอใจ จึงขออนุญาตจัดพิมพ์รวมกับเรื่องอื่น ๆ ที่คุณโสภณเสาะหามาได้อีกหลายเรื่อง

เรื่องนี้ข้าพเจ้าได้เขียนขึ้นเป็นเวลาตั้ง ๑๕ ปีมาแล้ว และไม่มีเวลาจะแก้ไขเพิ่มเติมให้ดีขึ้นได้ เนื่องจากมีงานที่จะต้องทำมาก หากมีสิ่งใดขาดตกบกพร่องหรือผิดพลาดไปบ้างขอท่านผู้อ่านจงให้อภัยด้วย และขอท่านได้โปรดทักท้วงข้อผิดพลาดไปด้วยจะเป็นพระคุณอย่างยิ่ง

ในที่สุดนี้ข้าพเจ้าขออนุโมทนาในกุศลทักษิณานุปทาน ที่คุณโสภณ เที่ยงธรรมได้บำเพ็ญเป็นมาตาปิตุปัฏฐานธรรม ตลอดจนให้พิมพ์หนังสือนี้แจกเป็นกุศลวิทยาทาน ขอกุศลทั้งหลายทั้งปวงจงดลบันดาลให้บิดาและมารดาของคุณโสภณ ผู้ล่วงลับไปแล้ว จงประสบแต่ความสงบสุขในสัมปรายภพชั่วนิรันดรเทอญ.

ตรี อมาตยกุล

กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์

๑๑ มีนาคม ๒๕๐๘

จันทบุรี

ภูมิประเทศและสภาพทั่วไป

โดย ต. อมาตยกุล

จังหวัดจันทบุรีอยู่ห่างจากกรุงเทพ ฯ ประมาณ ๓๕๐ กิโลเมตร อาณาเขตทางทิศเหนือจดจังหวัดปราจีนบุรี ทิศตะวันออกจดเขตแดนประเทศเขมร ทิศใต้จดชายฝั่งทะเลในอ่าวไทยและจังหวัดตราด ทิศตะวันตกจดจังหวัดระยอง

ภูมิประเทศจังหวัดจันทบุรีงดงามมาก มีภูเขาล้อมรอบและมีทะเลอยู่ไม่ห่างจากตัวเมืองเท่าใดนัก ตอนเหนือเป็นที่สูง เต็มไปด้วยภูเขาสลับซับซ้อนกัน เขาที่สูงเกิน ๑,๐๐๐ เมตรขึ้นไปมีอยู่หลายลูก เช่น ภูเขาสอยดาว และภูเขาสระบาปเป็นต้น ภูเขาตะเคียนทองซึ่งเป็นที่เกิดของแม่น้ำจันทบุรี ก็อยู่ทางตอนเหนือนี้เหมือนกัน ส่วนทางตะวันออกมีเทือกเขาบาปซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดโภคทรัพย์อันสำคัญยิ่งของจันทบุรี ทอดเป็นทิวยาวไปจนสุดสายตา ทางทิศใต้และทางตะวันออกเฉียงใต้ มีที่ราบพอจะทำไร่ทำนาได้บ้าง ถึงแม้ว่าจะมีเนื้อที่ไม่มากเหมือนอย่างทางภาคกลางก็ตาม แต่ปริมาณข้าวที่เกิดจากจังหวัดนี้ ในปีหนึ่ง ๆ มีจำนวนไม่น้อยเลยทีเดียว

พื้นที่ทางทิศตะวันตกเต็มไปด้วยเนินสูง ๆ ต่ำ และมีภูเขาพลอยแหวนซึ่งเป็นภูเขาลูกเล็ก ๆ แต่เต็มไปด้วยพลอยสีต่าง ๆ ที่มีค่าอย่างยวดยิ่ง ถ้าท่านขึ้นไปเที่ยวบนภูเขาลูกนี้จะพบแร่ชนิดที่มีสีดำเป็นมันละเลื่อมเหมือนสีนิล จมอยู่บนผิวดินสีแดงเข้มเต็มไปหมด ที่อยู่ลึกลงไปในพื้นดินเพียง ๒—๓ นิ้วก็มี แร่ชนิดนี้มีอยู่กลาดเกลื่อนทั่วไปทั้งเขาพลอยแหวน ชาวเมืองเรียกกันว่าขี้แร่ คือเป็นแร่อ่อนใช้เจียระไนทำหัวแหวนไม่ได้ แต่ถ้าหากท่านมีโชคดีอาจจะพบแร่แท้ ๆ เข้าก็ได้ เพราะมันจมดินปะปนกันอยู่กับขี้แร่เหล่านี้ด้วยเหมือนกัน(๑)

---

(๑) วิธีขุดหาพลอยของชาวเมืองจันทบุรีนั้น ต้องขุดลึกลงไปในพื้นดิน ๕—๖ ศอกได้กากรุน คือแร่ชนิดหนึ่งมีสารประกอบด้วยธาตุอลูมิเนียมกับออกซิเยน แล้วไปต่อยออกเป็นชิ้นเล็กๆ ถ้ามีพลอยก็เก็บไว้ต่างหาก ส่วนที่ไม่มีพลอยก็ทิ้งไป เดิมเคยมีส่วยกากรุนอยู่ที่เมืองจันทบุรี เพิ่งมาเลิกเสียเมื่อในรัชกาลที่ ๔ นี่เอง.

ส่วนตามเนินข้างเขาพลอยแหวนนั้น ก็เต็มไปด้วยสวนยางไร่พริกไทย ไร่กาแฟ และไร่สวนผลไม้ต่าง ๆ เช่นเงาะ ทุเรียนและส้มเขียวหวานเป็นต้น ทรัพยากรตามธรรมชาติของจังหวัดจันทบุรีมีอยู่ทุกหนทุกแห่ง เมื่อนั่งรถยนต์ผ่านไปตามถนนต่าง ๆ ในเขตจังหวัดจันทบุรีแล้ว จะสังเกตเห็นได้โดยถนัดชัดเจน

ถ้าจะมีเมืองซึ่งนับว่าอุดมสมบูรณ์อย่างที่สุดอยู่ในประเทศไทยหลายเมืองแล้ว จะต้องนับเมืองจันทบุรีรวมอยู่ในเมืองจำพวกนั้นด้วยเมืองหนึ่งทีเดียว เพราะปรากฏว่าพืชผลของจันทบุรีมีหลายหลากมากมาย และมีทุก ๆ อย่างที่เมืองอื่นสามารถจะมีได้ พืชผลบางอย่างที่เมืองอื่นไม่มีหรือพอจะมีบ้าง แต่ไม่ถึงกับเป็นสินค้า กลับมีแต่เฉพาะที่เมืองจันทบุรีเมืองเดียวก็หลายอย่าง เช่น รง ไม้หอม พริกไทย และกาแฟ เป็นต้น

สินค้าที่ขึ้นชื่อลือชาของจันทบุรีมีมาแต่โบราณกาล ก็คือผ้าไหม ผ้าพื้น เสื่อกก ซึ่งเรียกกันว่าเสื่อจันทบุรี พริกไทย กุ้งแห้ง และทุเรียนกวน สินค้าเหล่านี้เป็นที่นิยมกันแพร่หลายมาก โดยเฉพาะผ้าไหมผ้าราชวัตรของจันทบุรีมีความดีเด่นเป็นพิเศษ คือมิได้นิยมกันแต่เพียงคนธรรมดาสามัญเท่านั้นแม้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงโปรด จะเห็นได้จากพระราชนิพนธ์เรื่องเสด็จประพาสจันทบุรีในรัชกาลที่ ๕ ทรงชมผ้าไหมของจันทบุรีว่า เนื้อดีใช้ทนทานดีกว่าที่ทำมาแต่เมืองจีน และเมืองญวนเสียอีก

ในสมัยศรีอยุธยาผ้าไหมของจันทบุรีเคยเป็นผ้าทรงพระราชาธิบดี และเจ้านายในราชตระกูล คู่กันมากับผ้าม่วงหางกระรอกของเมืองนครราชสีมา และทรงใช้กันเรื่อยมาจนกระทั่งเลิกประเพณีนิยมการใช้ผ้านุ่ง เปลี่ยนวิธีแต่งกายกัน ใหม่ตามแบบ ชาว ตะวันตกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ จึงได้ทรงเลิกใช้และหลังจากนี้ไม่นานนักสินค้าผ้าของจันทบุรีทุกชนิด ตลอดจนผ้าผืนเล็ก ๆ เช่นผ้าเช็ดปากเป็นต้น ก็อับเฉาลงไป

ในปัจจุบันชาวเมืองจันทบุรีได้เลิกล้มอาชีพทอผ้านี้เสียแล้ว เพราะถ้ายังขืนทอกันอยู่ก็ไม่สามารถจะนำไปจำหน่ายได้ เพราะไม่มีใครนิยมนุ่ง เวลานี้จะมองไปทางใด ก็จะพบสินค้าผ้าของต่างประเทศ ซึ่งหลั่งไหลกันเข้าไปสู่เมืองจันทบุรีจนเต็มตลาดสินค้าผ้าของต่างประเทศ

เหล่านี้จะคงเป็นเจ้าตลาดอยู่ในเมืองจันทบุรีหรือในประเทศไทยอีกสักกี่ร้อยกี่พันปี เชื่อว่าคงไม่มีผู้ใดสามารถจะพยากรณ์ได้เป็นแน่

พริกไทยก็อีกอย่างหนึ่ง ซึ่งเคยขึ้นชื่อลือชาว่าเป็นสินค้าออกที่สำคัญของประเทศไทยเป็นที่สองรองจากข้าวมา แต่ในปัจจุบันไม่ค่อยมีผู้นิยมปลูกกันมากนัก กลับนิยมทำสวนยางแทน ทั้งนี้คงจะเนื่องจากมีผู้ปลอมปนทำให้พริกไทยของไทยเสื่อมคุณภาพลงขายเป็นสินค้าออกไม่ค่อยได้ หรือว่ายางพาราขายได้ดีกว่าพริกไทย และการทะนุบำรุงรักษาน้อยกว่ากันจึงทำให้คนหันมานิยมปลูกยางพาราแทนก็ได้ แต่สำหรับ กุ้งแห้ง เสื่อกก และทุเรียนกวนนั้นยังคงเป็นสินค้าที่มีขายอยู่ในจังหวัดจันทบุรีอย่างแพร่หลาย และยังไม่มีจังหวัดใด ๆ ในประเทศจะชิงความดีเด่นไปได้เลย

ยังมีสินค้าที่ขึ้นหน้าขึ้นตาของจังหวัดจันทบุรีอีกอย่างหนึ่ง คือก๋วยเตี๋ยวผัด เส้นก๋วยเตี๋ยวของจังหวัดนี้ทำใสคล้ายวุ้นเส้น เมื่อผัดแล้วนุ่มนวลชวนรับประทานอย่างยิ่ง ผู้ที่ไปเที่ยวจังหวัดจันทบุรีโดยมากจะต้องซื้อรับประทานเสมอ แม้ในกรุงเทพ ฯ ก็ยังมีนิยมรับประทานกันมาก โดยเฉพาะที่ตลาดนัดในวังสราญรมย์ปรากฏว่าครั้งหนึ่งก๋วยเตี๋ยวผัดจันทบุรีเคยขายดีที่สุด และจะขายหมดทุก ๆ อาทิตย์ทีเดียว

จันทบุรีเป็นเมืองหนึ่งที่มีชื่อเสียงในการมีน้ำตกมาก น้ำตกแต่ละแห่งก็ใหญ่โตงดงามมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันแพร่หลายในหมู่ชาวกรุงเทพ ฯ และชาวจังหวัดใกล้เคียง เช่นน้ำตกพลิ้ว และน้ำตกสระบาปเป็นต้น นอกจากนี้จันทบุรียังมีอ่าวที่หาดทรายสีเหลืองละเอียดทอดยาวเหยียดไปหลายกิโลเมตร อ่าวนี้มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันทั่วไปโดยมีชื่อที่เรียกว่า "อ่าวกะทิง" นอกจากอ่าวก็มีแหลมซึ่งงดงามหาที่ใดเสมอเหมือนได้ยาก แหลมนี้มีโขดเขายื่นลงไปในทะเล และโขดเขานี้เองที่มองดูแต่ไกลแล้ว จะเห็นเป็นรูปร่างคล้ายสิงห์โตจีนหมอบอยู่จึงเรียกกันว่า "แหลมสิงห์" มาแต่โบราณกาล

อากาศของจังหวัดจันทบุรีก็เย็นสบาย อุณหภูมิในหน้าร้อนก็ไม่ผิดแผกแตกต่างกันกับหน้าหนาวเท่าใดนัก คือในฤดูหนาวก็ไม่หนาวจัด และฤดูร้อนก็ไม่ร้อนจัด เพราะมีลมทะเลพัดโชยอยู่เสมอ จึงนับว่าเป็นเมืองที่เหมาะสำหรับจะไปเที่ยวพักผ่อนหย่อนใจได้ทุกฤดูกาล

การไปจันทบุรีอาจไปได้สะดวกทั้งทางบกและทางน้ำ ทางบกมีทางหลวงไปได้จากกรุงเทพ ฯ ผ่านสมุทรปราการ ชลบุรีและระยอง ในปัจจุบันมีทางรถเมล์ของบริษัทเอกชนเดินรับส่งทุกวัน ออกจากหน้าท่าสวัสดีข้างวัดปทุมคงคาราม (วัดเกาะ) สถานีหัวลำโพงเวลาประมาณ ๕.๐๐ น. รับส่งคนโดยสารตามหัวเมืองรายทางเป็นระยะ ๆ ไป และจะถึงจังหวัดจันทบุรีในราว ๑๕.๐๐ น.

การไปทางน้ำก็ไปได้สะดวก มีเรือเดินทะเลออกจากท่าราชวงศ์ทุก ๆ วันพุธ เวลา ๑๒.๐๐ น. แล่นตามชายทะเลตะวันออกเรื่อยไปจนถึงท่าแฉลบ ซึ่งเป็นท่าสำหรับขึ้นเมืองจันทบุรีมาแต่โบราณกาล จากท่าแฉลบมีถนนลาดยางตัดตรงไปยังตัวเมือง เป็นระยะทางประมาณ ๑๒ กิโลเมตร การไปทางเรือนี้ใช้เวลารอนแรมไปในเรือเพียงคืนเดียวเท่านั้น วันรุ่งขึ้นประมาณ ๑๔.๐๐ น. ก็ถึงจังหวัดจันทบุรี

สำหรับการไปทางเรือนั้น นับว่าสะดวกสบายดีมาก ท่านจะได้รับอากาศทะเลสดชื่นอยู่เสมอ เหมาะสำหรับผู้ที่จะไปเที่ยวพักผ่อนหย่อนใจ หรือสำหรับผู้ที่ไม่มีธุรกิจรีบร้อนที่จะต้องทำ แต่ถ้าหากว่าท่านมีธุระกิจที่จะต้องรีบกระทำแล้ว ก็ควรไปทางรถยนต์จะเหมาะ คือออกจากกรุงเทพ ฯ ในตอนเช้า และสามารถจะไปพักแรมที่จังหวัดจันทบุรีได้ในตอนเย็นวันนั้นเอง

โรงแรมที่จังหวัดจันทบุรีมีหลายแห่ง เช่น โรงแรมแสงจันทร์ โรงแรมจันทร์เจริญและโรงแรมสุขสมบูรณ์ โรงแรมของจังหวัดจันทบุรีโดยมาก มีสถานที่สะอาดเรียบร้อยพอใช้ มีโรงแรมที่สร้างใหม่อยู่แห่งหนึ่ง ชื่อโรงแรมศรีจันทร์ ตั้งอยู่ริมตลาด เป็นโรงแรมที่ใหญ่โตและสะอาดสะอ้านดีมาก ทั้งผู้คนก็ไม่ค่อยพลุกพล่านด้วย แต่สำหรับผู้ไปเที่ยวจังหวัดจันทบุรีควรจะได้ตรวจตราด้วยตนเอง ถ้าแห่งใดเหมาะใจของท่านก็ควรเลือกพักผ่อนแห่งนั้นได้ตามใจชอบ ข้าพเจ้าไม่มีโอกาสได้ไปพักทุกโรงแรม จึงไม่สามารถจะให้คำแนะนำได้ถูกแท้แน่นอน

ตำนานเมือง

จันทบุรีเป็นเมืองโบราณเมืองหนึ่งในประเทศไทย แต่จะเริ่มสร้างขึ้นเมื่อใดไม่สามารถจะหาหลักฐานแน่นอนได้ ปรากฏหลักฐานในหนังสือฝรั่งเศสชื่อ แคมโบช ซึ่งชาวฝรั่งเศสชื่อ ม. อิตีเมอร์ เขียนไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ ว่า มีบาดหลวงองค์หนึ่งพบศิลาจารึกภาษาสันสกฤตที่ตำบลเขาสระบาป ในศิลาจารึกนั้นมีข้อความว่า เมื่อ ๑๐๐๐ ปีล่วงมาแล้ว มีเมืองหนึ่งชื่อว่าควนคราบุรี เป็นเมืองที่มีอาณาเขตกว้างขวางมาก ตั้งอยู่ที่เชิงเขาสระบาป ชาวเมืองเป็นเชื้อชาติชอง

ชื่อควนคราบุรีนี้จะเป็นเมืองตรงกับเมืองจันทบุรีในปัจจุบันนี้หรือไม่ ยังเป็นข้องสงสัย แต่ถ้าอ้างสถานที่ว่าตั้งอยู่ที่เชิงเขาสระบาปอย่างนี้แล้ว ก็เป็นอันว่าไม่มีปัญหาอย่างใดอีก เพราะเมืองจันทบุรีเดิมซึ่งเป็นเมืองเก่าแก่ที่สุดนั้น ตั้งอยู่ที่เชิงเขาสระบาป ยังปรากฏซากอยู่จนกระทั่งทุกวันนี้ ส่วนที่ว่าชาวพื้นเมืองเป็นเชื้อชาติชองนั้น ก็ดูจะเป็นเรื่องสมจริงอย่างยิ่ง เพราะปรากฏว่าพวกชองนี้ในปัจจุบันก็ยังมีเชื้อสายอยู่ในจังหวัดจันทบุรีอีกมาก และอาจจะกล่าวได้โดยเต็มปากว่ามีมากกว่าจังหวัดอื่น ๆ ทั้งสิ้น

พวกชองในปัจจุบันตั้งภูมิลำเนาทำมาหากินอยู่ในป่าซึ่งอยู่ติดกับเขตแดนเมืองพระ-ตะบอง ประเทศเขมร มีภาษาพูดอย่างหนึ่งต่างหากจากภาษาเขมรและไทย นักปราชญ์ในทางมนุษย์วิทยาได้จัดให้อยู่ในจำพวกตระกูลมอญ—เขมร เช่นเดียวกันกับพวกขอมโบราณเหมือนกัน พวกชองชอบลูกปัดสีต่าง ๆ และใช้ทองเหลืองเป็นเครื่องประดับเหมือนอย่างเช่นพวกกระเหรี่ยงที่อยู่ในเขตเมืองกาญจนบุรี เข้าใจว่าเดิมทีเดียวชนพวกนี้ คงจะตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่ตามท้องที่ต่าง ๆ ในเขตเมืองจันทบุรีเต็มไปหมด เพิ่งจะถอยร่นเข้าป่าเข้าดงไปในเมื่อไทยมีอำนาจเข้าครอบครองเมืองจันทบุรีในสมัยกรุงศรีอยุธยานี่เอง

ครั้นเมื่อพวกขอมมีอำนาจขึ้นประมาณ พ.ศ. ๑๔๐๐ ได้แผ่อำนาจเข้าครอบครองเมืองจันทบุรี จะทราบได้โดยเหตุที่มีซากเมืองเก่าเหลือปรากฏเป็นหลักฐานอยู่ และยังมีศิลา

จำหลักสมัยลพบุรีตลอดจนศิลาจารึกภาษาขอม[๑] อยู่ที่บริเวณวัดเพนียด ตำบลคลองนารายณ์ ในท้องที่อำเภอเมืองจันทบุรี ร่องรอยของเมืองเดิมที่ยังคงเหลืออยู่นั้นคือกำแพงก่อด้วยศิลาแลง มีเชิงเทินดินเป็นคันขึ้นไป และมีถนนโบราณอีก ๒ สาย ซึ่งยังคงสังเกตเห็นแนวได้อย่างถนัดชัดเจน[๒] เมืองนี้เป็นเมืองเดิมซึ่งสร้างขึ้นก่อนเมืองอื่น ๆ ในเขตจังหวัดจันทบุรี ในปัจจุบันชาวเมืองจันทบุรีเรียกกันว่า เมืองเพนียดบ้าง และเมืองกาไวบ้าง

พวกขอมคงจะปกครองเมืองจันทบุรีอยู่ประมาณ ๔๐๐ ปี จนกระทั่งเสื่อมอำนาจลงใน พ.ศ. ๑๘๐๐ พวกไทยทางอาณาจักรฝ่ายใต้ซึ่งมีราชธานีอยู่ที่เมืองสุพรรณภูมิ (เมืองอู่ทอง) จึงเข้ายึดเมืองจันทบุรีไว้ได้ จันทบุรีจึงรวมอยู่ในอาณาจักรไทยทางฝ่ายใต้เรื่อยมา มีหลักฐานที่ควรจะเชื่อได้ว่า เมืองนี้เคยเป็นเมืองขึ้นของไทยมาแล้วแต่ในสมัยอู่ทองก็คือ เมื่อพระเจ้าอู่ทองทรงสร้างกรุงศรีอยุธยาขึ้นใน พ.ศ. ๑๘๙๓ ทรงประกาศว่ากรุงศรีอยุธยามีประเทศราช ๑๖ หัวเมืองและใน ๑๖ หัวเมืองนี้มีเมืองจันทบุรีอยู่ด้วยเมือง ๑

ในสมัยศรีอยุธยาปรากฏว่าพระราเมศวรเสด็จขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่ได้ เมื่อ พ.ศ. ๑๙๒๗[๑] แล้วกวาดต้อนเชลยลานนาลงมาไว้ในเมืองต่าง ๆ ทางปักใต้และชายทะเลตะวันออกหลายเมือง เช่นเมืองนครศรีธรรมราช สงขลา พัทลุง และจันทบุรี จึงน่าจะพึงอนุมานได้ว่าพวกไทยเราคงจะออกมาตั้งถิ่นฐานบ้านช่องกันอยู่อย่างมากมายแล้วตั้งแต่ในแผ่นดินพระราเมศวรเป็นต้นมา ครั้นต่อมาชาวไทยที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาในครั้งนั้น คงจะได้สมพงศ์กับชาวพื้นเมืองเดิม เช่นพวกขอมและพวกชองเป็นต้น จึงทำให้สำเนียงและคำพูดบางคำตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีผิดแผกแตกต่างไปจากไทยทางภาคกลางและภาคพายัพบ้าง แต่แม้จะผิดแผกแตกต่างกัน

---

(๑) ศิลาจารึกหลักนี้ในปัจจุบันอยู่ในหอสมุดวชิรญาณ.

(๒) ถนนโบราณอย่างที่พบที่เมืองจันทบุรีนี้ ในปัจจุบันยังปรากฏอยู่ทั่วไปทั้งทางภาคอิสานและภาคตะวันออก เรียกกันว่าถนนขอม.

(๑) ศักราชที่กล่าวนี้ เป็นศักราชที่ปรากฏในพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา แต่เท่าที่สอบสวนใหม่ปรากฏว่าอยู่ในแผ่นดินพระบรมราชาธิราชที่ ๑.

ไปประการใดก็ตาม ชาวเมืองจันทบุรีก็ยังคงใช้ภาษาไทยเป็นภาษาถิ่นพูดกันอยู่โดยทั่วไปตลอดทั้งจังหวัด ยกเว้นแต่คนหมู่น้อยเช่นพวกจีนและญวนซึ่งอพยพกันเข้ามาอยู่ใหม่ในชั้นหลังเท่านั้นที่ยังคงพูดภาษาของตนอยู่

เมืองเดิมที่เขาสระบาป ตำบลคลองนารายณ์นี้ น่าจะย้ายมาสร้างใหม่ที่บ้านลุ่มซึ่งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำจันทบุรี ตั้งแต่สมัยแผ่นดินพระบรมไตรโลกนาถเป็นต้นมา เพราะในรัชกาลนี้ทรงจัดระเบียบการปกครองใหม่ คือทรงจัดตั้งตำแหน่งจตุสดมภ์ มีเวียง วัง คลัง นาขึ้น และทรงตั้งตำแหน่งอัครมหาเสนาบดีขึ้นอีก ๒ ตำแหน่ง คือ ฝ่ายทหารตำแหน่ง ๑ มีชื่อเรียกว่าสมุหกลาโหม และฝ่ายพลเรือนตำแหน่ง ๑ มีชื่อเรียกว่าสมุหนายก ส่วนนอกราชธานีออกไป ก็จัดการปกครองหัวเมืองต่าง ๆ ลดหลั่นกันลงไปตามความสำคัญของเมืองนั้น ๆ โดยทรงตั้งเป็นเมืองเอก โท ตรี และจัตวา ขึ้นไปตามลำดับจึงทำให้เข้าใจว่าเมืองจันทบุรีน่าจะย้ายมาตั้งที่ตรงบ้านลุ่มในสมัยนี้ด้วย เพราะเมืองเดิมที่เขาสระบาปนั้น มีภูเขากระหนาบอยู่ข้างหนึ่งและมีแม่น้ำกระหนาบอยู่อีกข้างหนึ่ง คงไม่มีทางที่จะขยายให้ใหญ่โตออกไปกว่าเดิมได้

การสร้างเมืองใหม่ที่บ้านลุ่มนี้ คงทำเป็นเมืองป้อมเหมือนอย่างเมืองโบราณทั้งหลาย คือมีคูและเชิงเทินดินรอบเมือง ทำรูปเป็นสี่เหลี่ยม กว้างยาวประมาณด้านละ ๖๐๐ เมตร เมืองจันทบุรีตั้งอยู่ที่ตำบลนี้ตลอดมาจนสิ้นสมัยศรีอยุธยา ในสมัยจลาจลเมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงยกพลออกจากเมืองระยองมาตีเมืองจันทบุรี ก็มาตีเมืองซึ่งตั้งอยู่ที่บ้านลุ่มนี้

ประวัติของเมืองจันทบุรีในสมัยกรุงศรีอยุธยานั้น ไม่มีเรื่องราวเกี่ยวกับการสงครามมากเท่าใดนัก อาจจะกล่าวได้โดยเต็มปากว่าจันทบุรีเป็นเมืองที่สงบสุขเรื่อยมา ทั้งนี้เพราะเหตุว่าในสมัยศรีอยุธยาไทยเราทำสงครามติดพันกับพม่า ซึ่งมียาณาเขตติดต่อกันแต่เฉพาะทางภาคพายัพและภาคตะวันตกเท่านั้น เมืองที่ตั้งอยู่ทั้งสองภาคนี้ จึงมีประวัติการสงครามกับพม่าตลอดมาจนถึงตอนต้นสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ส่วนเมืองจันทบุรีนั้นอยู่ทางชายทะเลตะวันออก อาณา

เขตไม่ติดต่อกับประเทศพม่าจึงไม่ปรากฏว่าพม่ายกกองทัพเข้ามาตีเมืองนี้เลย แม้ในสมัยที่เสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าในครั้งหลัง พม่าก็ไม่ได้ยกกำลังทหารเข้ามาย่ำยีเมืองจันทบุรีแต่อย่างใด คงปล่อยให้เมืองจันทบุรีและเมืองชายทะเลตะวันออกอีกหลายเมืองเป็นอิสระ ซึ่งเป็นเหตุให้พระเจ้ากรุงธนบุรีมีโอกาสมาตั้งตัว และรวบรวมรี้พลอยู่ในบริเวณเมืองเหล่านี้ แล้วต่อมาได้ขับไล่พม่าที่ยึดครองประเทศไทยอยู่ ณ ตำบลโพธิ์สามต้นแตกกระจัดกระจายพ่ายแพ้ไป นับว่าเป็นบุญญาภินิหารของชาติไทยอย่างหนึ่ง ที่ดลบันดาลให้พม่าไม่ยกกองทัพมาย่ำยีหัวเมืองเหล่านี้ เพราะถ้าหากว่าหัวเมืองทางชายทะเลตะวันออกถูกย่ำยีหมดแล้ว กำลังรี้พลตลอดจนเสบียงอาหารคงจะหาได้ยากยิ่งและพระเจ้ากรุงธนก็จะต้องเสียเวลารวบรวมรี้พล ตลอดจนเสบียงอาหารเป็นเวลาไม่น้อยทีเดียว คือกว่าจะรวบรวมกำลังพอจะยกไปขับไล่ซึ่งยึดครองกรุงศรีอยุธยาอยู่ได้ ก็จะต้องใช้เวลาหลายปีไม่ใช่ ๕ หรือ ๖ เดือนอย่างที่ได้กระทำมาแล้ว

เนื่องจากจันทบุรีมีอาณาเขตติดต่อกับประเทศเขมร เพราะฉะนั้นจึงมีเรื่องราวเกี่ยวกับประเทศเขมรบ้าง แต่ก็ไม่มากนักและไม่เคยปรากฏว่าได้รบกันที่เมืองจันทบุรีนี้เลยสักครั้งเดียว เพราะประเทศเขมรในเวลานั้นมีกำลังไม่มากมายเหมือนอย่างเช่นประเทศพม่า จึงไม่สามารถจะยกกองทัพใหญ่เข้ามาตีกรุงศรีอยุธยาได้ คอยฉวยโอกาสแต่เมื่อเวลาที่ไทยหย่อนกำลังลง แล้วจึงยกกองทัพเข้ามากวาดต้อนผู้คนทางหัวเมืองชายแดนไป ไม่เคยได้รบกันเป็นศึกใหญ่ในเขตประเทศไทยสักครั้งเดียว เช่นในรัชกาลสมเด็จพระราเมศวร พระเจ้ากรุงกัมพูชาก็ยกกองทัพมากวาดต้อนผู้คนในเมืองชลบุรี และเมืองจันทบุรีไปประมาณ ๖—๗ พันคน สมเด็จพระราเมศวรจึงทรงยกกองพัพไปตีกรุงกัมพูชา และได้รบพุ่งกันชั่วระยะเวลาเพียง ๓ วันเท่านั้น กรุงกัมพูชาก็แตก สมเด็จพระราเมศวรจึงโปรดให้รับครอบครัวไทยซึ่งถูกพวกเขมรกวาดต้อนไป กลับคืนมาไว้ยังภูมิลำเนาเดิม

ในแผ่นดินพระมหาธรรมราชาก็อีกครั้งหนึ่ง ในเวลานั้นเป็นสมัยที่ไทยกำลังบอบช้ำมา เพราะแพ้สงครามพม่าใหม่ ๆ เพิ่งจะก่อร่างสร้างตัวขึ้น ยังไม่มีกำลังเข้มแข้มแข็งเท่าใดนัก พระยาละแวกจึงฉวยโอกาสยกกองทัพเข้ามากวาดต้อนชาวไทย ซึ่งมีภูมิลำเนาอยู่ตาม

หัวเมืองชายตะวันออก รวมทั้งเมืองจันทบุรีด้วย ไปไว้ ณ กรุงกัมพูชาเป็นจำนวนไม่น้อยเลยทีเดียว และยังยกกองทัพเข้ามาย่ำยีประเทศไทยอีกหลายครั้ง เป็นเหตุให้สมเด็จพระนเรศวรทรงพิโรธ จึงทรงยกกองทัพไปตีกรุงกัมพูชาแตก แล้วทรงจับพระยาละแวกสำเร็จโทษเสีย

ต่อจากนี้ชาวเมืองจันทบุรีก็อยู่กันอย่างสงบสุขตลอดมา จนกระทั่งถึงปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา ในสมัยแผ่นดินพระเจ้าบรมโกศปรากฏว่ามีเรื่องยุ่งยากในการสืบราชสมบัติเนื่องจากพระเจ้าลูกเธอไม่ทรงสามัคคีปรองดองกัน ทั้งนี้เพราะพระมหาอุปราชา (๑) สิ้นพระชนม์เสียก่อน พระราชโอรสองค์กลางคือเจ้าฟ้าเอกทัศ ซึ่งทรงกรมเป็นกรมขุนอนุรักษ์มนตรีนั้นเป็นผู้ที่โฉดเขลาเบาปัญญาและไม่มีความอุตสาหะพยายาม พระเจ้าบรมโกศทรงเห็นว่า ถ้าจะให้ครอบครองแผ่นดินบ้านเมืองจะเกิดภัยพิบัติ จึงรับสั่งให้เจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรีไปผนวชเสีย แล้วทรงตั้งเจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิต พระราชโอรสองค์เล็กเป็นพระมหาอุปราช เมื่อ พ.ศ. ๒๓๐๐

แม้จะทรงแต่งตั้งพระมหาอุปราชไว้ตามโบราณราชประเพณีแล้วก็ตาม แต่พระเจ้าบรมโกศก็มิได้ทรงคลายความห่วงใยต่อราชบัลลังก์ ทั้งนี้เพราะพระองค์ทรงเห็นว่าพระราชโอรสมิได้ทรงสมัครสมานสามัคคีกัน เพราะฉะนั้นเมื่อเวลาที่พระองค์ใกล้จะเสด็จสวรรคต จึงโปรดให้พระเจ้าลูกยาเธออันเกิดแต่พระสนมทั้งสี่พระองค์ คือกรมหมื่นเทพพิพิธ กรมหมื่นจิตสุนทร กรมหมื่นสุนทรเทพ และกรมหมื่นเสพย์ภักดี เข้าไปเฝ้าถึงข้างที่พระบรรทม ทรงโปรดให้พระเจ้าลูกเธอทั้งสี่พระองค์นี้กระทำสัตย์ถวายต่อหน้าพระที่นั่ง ว่าจะทรงสามัคคีปรองดองกันกับพระมหาอุปราช ด้วยความกลัวพระราชอาญา พระเจ้าลูกเธอทั้งสี่พระองค์จึงจำพระทัยกระทำสัตย์ถวาย

แต่ครั้นเมื่อพระเจ้าบรมโกศสวรรคตแล้ว พระเจ้าลูกเธอเหล่านั้นก็มิได้กระทำตามที่ถวายสัตย์ปฏิญาณไว้ ยังคงถือทิฐิมานะอยู่ พอพระมหาอุปราชเสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติได้สักหน่อย กรมหมื่นจิตสุนทร กรมหมื่นสุนทรเทพและกรมหมื่นเสพย์ภักดี ซึ่งเป็นอริกับพระเจ้าแผ่นดินใหม่อยู่แต่เดิมแล้วก็ทรงคบคิดกันจะช่วงชิงบัลลังก์ แต่ปรากฏว่าไม่ค่อยมีข้าราชการ

---

(๑) คือเจ้าฟ้าธรรมธิเบศ เป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่ทรงสถาปนาเป็นกรมขุนเสนาพิทักษ์ แล้วทรงตั้งเป็นพระมหาอุปราช แต่ต้องรับพระราชอาญาสิ้นพระชนม์ในระหว่างโทษ

สนับสนุน จึงไม่ทรงสามารถจะทำการช่วงชิงราชสมบัติได้สำเร็จพระประสงค์ในที่สุดก็ถูกจับสำเร็จโทษด้วยท่อนจันทน์

ส่วนกรมหมื่นเทพพิพิธนั้นทรงสนับสนุนพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใหม่อยู่แต่เดิมแล้วจึงไม่ปรากฏว่าได้ทรงร่วมมือกับพระเจ้าน้องยาเธอทั้งสามพระองค์นั้น แต่กรมหมื่นเทพพิพิธเป็นอริกันกับกรมขุนอนุรักษ์มนตรี ฉะนั้นเมื่อกรมขุนพรพินิตถวายราชสมบัติแก่กรมขุนอนุรักษ์มนตรี ซึ่งเป็นพระเชษฐาแล้ว กรมหมื่นเทพพิพิธก็คิดจะชิงราชสมบัติจากพระเจ้าเอกทัศมาถวายกรมขุนพรพินิตอีก แต่กรมขุนพรพินิตนำความขึ้นกราบทูลพระเจ้าเอกทัศให้ทรงทราบเสียก่อน กรมหมื่นเทพพิพิธจึงถูกเนรเทศไปอยู่เกาะลังกา

กรมหมื่นเทพพิพิธต้องจำพระทัยประทับอยู่ ณ เกาะลังกาเป็นเวลา ๒ ปีเศษ จนกระทั่งถึง พ.ศ. ๒๓๐๓ พระเจ้าอลองพญากษัตริย์พม่ายกกองทัพมาประชิดพระนคร มีข่าวลือออกไปยังเกาะลังกาว่า พระนครศรีอยุธยาเสียแก่พม่าแล้ว พระองค์จึงลอบเสด็จเข้ามายังเมืองมะริดโดยหวังพระทัยจะทรงช่วยกู้อิสรภาพต่อไป แต่การหาได้เป็นไปดังข่าวลือไม่ เผอิญพระเจ้าอลองพญาทรงประชวรหนัก เนื่องจากปืนใหญ่ซึ่งพระองค์ทรงบัญชาการยิงด้วยพระองค์เองได้เกิดระเบิดขึ้น สะเก็ดระเบิดกระเด็นมาต้องพระองค์ถึงบาดเจ็บสาหัส จึงรีบเสด็จยกทัพกลับคืนไปทางเหนือ ไปสิ้นพระชนม์ลงกลางทาง กรมหมื่นเทพพิพิธจึงต้องถูกคุมตัวอยู่ที่เมืองมะริดนั้นเอง

ครั้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๐๗ พม่ายกกองทัพมาตีเมืองมะริดแตก กรมหมื่นเทพพิพิธจึงหนีเข้ามาในเขตแดนไทย เรื่อยเข้ามาจนกระทั่งถึงเมืองเพชรบุรี เมื่อพระเจ้าเอกทัศทรงทราบจึงมีรับสั่งให้คุมตัวไว้ที่เมืองจันทบุรี

เนื่องด้วยกรมหมื่นเทพพิพิธเป็นเจ้าและมิได้ทรงกระทำผิดคิดร้ายประการใด ประชาชนจึงยังคงเคารพนับถือพระองค์อยู่มากโดยเฉพาะชาวเมืองจันทบุรีก็ได้ช่วยเหลือพระองค์เป็นอย่างมากเหมือนกัน คือปรากฏว่าใน พ.ศ. ๒๓๑๐ เมื่อคราวจะเสียกรุงศรีอยุธยา กรมหมื่นเทพพิพิธทรงได้กำลังชายฉกรรจ์จากเมืองจันทบุรี จนสามารถจัดเป็นกองทัพน้อย ๆ ยกออกไป

เพื่อจะช่วยตีกองทัพพม่าซึ่งกำลังล้อมกรุงศรีอยุธยาอยู่ เมื่อเสด็จผ่านหัวเมืองรายทางเข้ามา ประชาชนพลเมืองในเขตเหล่านั้น ก็พากันอาสาสมัครเข้าในกองทัพเป็นจำนวนมาก กรมหมื่นเทพพิพิธได้เสด็จเข้ามาจนกระทั่งถึงเมืองปราจีนบุรี และโปรดให้นายทองอยู่น้อยเป็นแม่ทัพหน้ายกพลไปตั้งอยู่ ณ ปากน้ำโยทกา

กิติศัพท์กรมหมื่นเทพพิพิธยกพลเข้ามานี้ได้กระพือไปถึงกองทัพพม่า ซึ่งตั้งล้อมกรุงศรีอยุธยาอยู่ พม่าจึงจัดส่งทหารเข้าตีโต้กองทัพไทย ซึ่งตั้งมั่นอยู่ที่ปากน้ำโยทกาแตกกระจัดกระจายไป ฝ่ายกรมหมื่นเทพพิพิธเมื่อทรงทราบว่ากองทัพหน้าแตก ก็เสด็จหนีไปอยู่เมืองนครราชสีมา

ในขณะที่พม่ากำลังยกกองทัพเข้าตีหัวเมืองรายทางอยู่นั้น พระเจ้ากรุงธนบุรี เมื่อยังเป็นพระยาวชิรปราการ เจ้าเมืองกำแพงเพชรได้ลงมาช่วยรบพม่าอยู่ในกรุงศรีอยุธยา แต่ยิ่งอยู่นานไปก็ยิ่งเห็นว่าจะรักษาพระนครศรีอยุธยาไว้ไม่ได้เป็นแน่แท้ เพราะความอ่อนแอของแม่ทัพอย่างหนึ่ง กับอีกอย่างหนึ่งเสบียงอาหารเริ่มขาดแคลนลงทุกที จึงตัดสินใจนำทหารร่วมใจประมาณ ๕๐๐ คน ตีฝ่าวงล้อมออกไปแล้วเดินทัพเลียบไปตามชายทะเลตะวันออกจนถึงเมืองระยอง กรมการเมืองระยอง ซึ่งมีขุนรามหมื่นช่องเป็นหัวหน้า ไม่ยอมเข้าเป็นพวกด้วยจึงได้เกิดรบกัน ในที่สุดขุนรามหมื่นช่องก็แพ้ ต้องหนีจากเมืองระยองไปอาศัยอยู่ที่เมืองจันทบุรี

ครั้นตีเมืองระยองได้แล้ว พระยาวชิรปราการจึงส่งคนไปเกลี้ยกล่อมพระยาจันทบุรีให้ร่วมมือกันกู้กรุงศรีอยุธยาให้พ้นจากเงื้อมมือของพม่าต่อไป ชั้นเดิมพระยาจันทบุรีก็คิดจะร่วมมือด้วย แต่ถูกขุนรามหมื่นช่องซึ่งหนีไปอาศัยอยู่ด้วยนั้น ยุแหย่ต่าง ๆ นานา พระยาจันทบุรีจึงกลับใจไม่ยอมมาพบกับพระยาวชิรปราการ และคิดกลอุบายให้พระยาวชิรปราการเข้าไปในเมืองแล้วจะจับฆ่าเสีย แต่พระยาวชิรปราการรู้เท่าทันจึงไม่ยอมเข้าไป สั่งให้กองทัพยกเข้าตีเมืองจันทบุรีเลยทีเดียว

การเข้าตีเมืองจันทบุรีนั้น พระยาวชิรปราการนำพลเข้าตีในเวลาค่อนรุ่ง และก่อนที่จะเข้าตี ได้สั่งทหารให้ทุบหม้อข้าว หม้อแกงให้หมด และสั่งให้ทหารเข้าไปกินอาหารเช้า

เอาในเมืองจันทบุรีที่เดียว และก็เป็นจริงดังที่พระยาวชิรปราการคาดคิดไว้ คือพอรุ่งอรุณเมืองจันทบุรีก็แตกทหารเข้าเมืองได้ ส่วนพระยาจันทบุรีนั้นหนีไปอยู่เมืองพุทไธมาศ

เมื่อพระยาวชิรปราการตีเมืองจันทบุรีได้แล้ว ก็ตั้งมั่นอยู่ที่เมืองจันทบุรีเป็นเวลาประมาณ ๖ เดือน (๑) ในระหว่างนี้ได้สะสมกำลังต่าง ๆ เช่นให้ต่อเรือรบขึ้นเกือบ ๒๐๐ ลำ สะสมเสบียงอาหารตลอดจนพลรบไว้เป็นจำนวนมาก และเกลี้ยกล่อมเมืองชายทะเลตะวันออกเข้ามาร่วมด้วยทุกเมือง ครั้นมีกำลังเพียงพอที่จะกู้อิสรภาพได้แล้ว จึงยาตราทัพจากเมืองจันทบุรีเข้ามาตีกองทัพพม่าซึ่งตั้งมั่นอยู่ ณ ค่ายโพธิสามต้นแตก เป็นอันว่าประเทศไทยได้หลุดพ้นจากอำนาจพม่า ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา มาและสมัยจลาจลไม่มีพระเจ้าแผ่นดินปกครองประเทศนั้น ได้มีผู้คุมสมัครพรรคพวกตั้งเป็นอิสระกันอยู่หลายพวก ทั้งทางปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือและทางภาคอิสาน แต่ในที่สุดก็ถูกพระเจ้ากรุงธนบุรีปราบราบคาบลงหมด

เมืองจันทบุรีคงตั้งอยู่ ณ ที่เดิม คือตรงบ้านลุ่มทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำจันทบุรีเรื่อยมา จนกระทั่งถึงรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เจ้าอนุเวียงจันทร์เป็นขบถไปขอกองทัพญวนจะมารบไทย จึงเป็นเหตุให้เกิดบาดหมางกันขึ้นในระหว่างไทยกับญวน ในที่สุดก็ต้องทำสงครามกัน กองทัพไทยได้ยกล่วงล้ำเข้าไปในแดนญวน และเข้าตีเมืองรายทางต่าง ๆ ได้หลายเมือง จนกระทั่งยึดเมืองไซ่ง่อนได้เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๗

ครั้นเมื่อเสร็จศึกกับญวนแล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระราชดำริว่า เหตุบาดหมางซึ่งเป็นชนวนให้เกิดสงครามขึ้นกับประเทศญวนในคราวนี้ คงจะทำให้ญวนผูกใจเจ็บ อาจจะยกกองทัพเข้ามาย่ำยีพระราชอาณาจักรเพื่อแก้แค้นก็ได้ เมืองจันทบุรีเป็นเมืองชายแดน มีอาณาเขตติดต่อกันกับประเทศญวน ถ้าไม่สร้างเสริมป้อมคูประตูหอรบให้

---

(๑) เวลาเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าตามที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารว่าเมื่อวันอังคารขึ้น ๙ ค่ำ เดือน ๕ จุลศักราช ๑๑๒๙ (พ.ศ. ๒๓๑๐) และพระเจ้ากรุงธนบุรียาตราทัพเรือออกจากเมืองจันทบุรี เมื่อเดือน ๑๑ ปีเดียวกันเป็นเวลา ๖ เดือนพอดี

มั่นคง แล้ว ญวนอาจจะยกกองทัพจู่โจมเข้ามายึดเอาได้โดยง่าย ด้วยเหตุนี้จึงโปรดให้เจ้าพระยาพระคลัง (๑) ออกไปเมืองจันทบุรีเพื่อจัดหาที่สร้างเมืองใหม่ให้มั่นคงแข็งแรงต่อไป

เจ้าพระยา พระคลังได้ออกไป พิจารณาภูมิประเทศดู แล้วเห็นว่าเมืองเดิม อยู่ลึกเข้าไปมาก ไม่สะดวกที่จะใช้เป็นที่มั่นสำหรับตั้งรับกองทัพข้าศึก จึงให้รื้อกำแพงเมืองเก่า (คือเมืองที่บ้านลุ่ม) ออกเสียแล้วจึงสร้างเมืองใหม่ขึ้นที่บ้านเนินวง ตำบลบางกะจะ ซึ่งอยู่ห่างจากเมืองเดิมไปทางทิศตะวันตกประมาณ ๘ กิโลเมตร เมืองที่สร้างขึ้นใหม่นี้เป็นที่ชัยภูมิดี เพราะตั้งอยู่บนเนินเล็ก ๆ ตรงเชิงเขา สามารถจะมองเห็นข้าศึกได้แต่ไกลเหมาะสำหรับใช้เป็นที่มั่นตั้งรับข้าศึกอย่างยิ่ง การสร้างก็พยายามทำอย่างมั่นคงแข็งแรง โดยก่อกำแพงด้วยศิลาและมีป้อมคูประตูหอรบเสร็จ และวางปืนใหญ่ไว้ตามแนวทางที่สามารถจะยิงไปได้ไกลที่สุดที่จะไกลได้

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประพาส เมืองจันทบุรีใน พ.ศ. ๒๔๑๙ ทรงโปรดให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้ากาพย์กนกรัตน์ทำแผนผังขึ้นไว้ ปรากฏว่ามีส่วนกว้าง ๕๖๐ เมตร ยาว ๖๐๐ เมตร ตัวเมืองเกือบจะเป็นรูปสี่เหลี่ยม และมีคูกว้างถึง ๒๔ เมตร นับว่าเป็นเมืองป้อมที่มั่นคงแข็งแรงที่สุดเมืองหนึ่งในประเทศไทย ซึ่งได้สร้างขึ้นในสมัยนั้น (๒)

เมืองที่สร้างขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ ๓ นี้ สามารถจะใช้เป็นที่มั่นสำหรับรับกองทัพของข้าศึกได้เป็นอย่างดี แต่ว่าอยู่ห่างไกลจากลำน้ำเข้าไปมาก ราษฎรซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ที่เมืองเก่าจึงไม่ค่อยจะมีผู้ใดพอใจอพยพเข้าไปอยู่กันมากนัก ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ เมื่อทรงเห็นว่าประเทศญวนตกไปเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศสแล้ว ภัยสงครามซึ่งจะเกิดจากประเทศญวนก็เป็นอันหมดไป จึงไม่ทรงบังคับให้ราษฎรอพยพเข้าไปอยู่ในเมืองใหม่ ทรงปล่อยให้เป็นไปตามสมัครใจ แล้วแต่ผู้ใดจะพอใจอพยพไปอยู่ที่เมืองใหม่ก็ได้ หรือผู้ที่อพยพมาอยู่ใน เมืองใหม่แต่ครั้งรัชกาลที่ ๓

---

(๑) คือสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์

(๒) ดูรายละเอียดในหนังสือพระราชนิพนธ์เสด็จประพาสจันทบุรี พ.ศ. ๒๔๑๙

แล้ว จะพอใจอพยพกลับไปอยู่เมืองเก่าอย่างเดิมอีกก็ได้ แต่จวนเจ้าเมืองจันทบุรีก็ยังคงตั้งอยู่ในเมืองใหม่ตลอดมาจนกระทั่งถึงรัชกาลที่ ๕ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้จัดการปกครองประเทศแบบมณฑลเทศาภิบาลขึ้นใหม่แล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดให้ย้ายตัวเมืองใหม่ซึ่งตั้งอยู่ที่บ้านเนินวง กลับไปตั้งที่บ้านลุ่มอย่างเดิมอีก เพราะที่บ้านลุ่มอยู่ใกล้แม่น้ำและมีที่ราบสำหรับทำไร่ทำนาได้มาก กับมีเนินย่อม ๆ เรียงรายกันอยู่เป็นระยะ ๆ ไป เหมาะที่จะขยายตัวเมืองให้ใหญ่โตได้ในอนาคต และตัวเมืองจันทบุรียังคงตั้งอยู่ที่บ้านลุ่มนี้ตลอดมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

ในรัชกาลที่ ๕ จันทบุรีเป็นเมืองหนึ่งที่ถูกฝรั่งเศสเข้ามายึดครองและได้ยึดครองอยู่เป็นเวลานาน เริ่มตั้งแต่พ.ศ. ๒๔๓๖ (ร.ศ. ๑๑๒) เป็นต้นมา จนถึงพ.ศ. ๒๔๔๗ รวม ๑๒ ปีเต็ม การที่ประเทศไทยยอมให้ฝรั่งเศสเข้ามายึดครองเมืองจันทบุรีนี้ ข้าพเจ้าขอนำเรื่องมูลเหตุเดิมซึ่งเกิดกรณีพิพาทกันในระหว่างประเทศไทยกับประเทศฝรั่งเศสมาลงไว้ด้วย ทั้งนี้เพื่อท่านผู้อ่านจะได้ทราบเรื่องราวของเมืองจันทบุรีได้โดยละเอียด

สาเหตุเดิมที่เกิดขึ้นนั้นเนื่องมาจากกรณีพิพาท เรื่องอาณาเขตชายแดนทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง คือเมื่อฝรั่งเศสเข้ายึดครองประเทศญวนและประเทศเขมรได้แล้ว ก็ปรารถนาที่จะได้ดินแดนต่าง ๆ ซึ่งเป็นประเทศลาวในปัจจุบันนี้อีก จึงหาว่าไทยละเมิดสิทธิรุกล้ำเข้าไปในดินแดนที่ฝรั่งเศสยึดครองอยู่ และหาว่าเจ้าพนักงานไทยทำร้ายคนในบังคับของเขา แต่เรื่องราวที่เป็นจริงนั้นมีปรากฏอยู่ในเอกสารทางราชการของไทยเป็นอันมาก รวมทั้งจดหมายเหตุต่าง ๆ ซึ่งหอสมุดแห่งชาติเคยตีพิมพ์แล้ว ถ้าจะนำมากล่าวไว้ในที่นี้อีก เกรงว่าจะทำให้เรื่องยืดยาวมากเกินไป(๑)

เมื่อฝรั่งเศสกล่าวหาเช่นนั้นแล้ว ในต้นปี พ.ศ. ๒๔๓๖ (ร.ศ. ๑๑๒) จึงส่งกองทหารยกล่วงเข้ามายังเมืองเชียงแตงขับไล่คณะกรรมการจังหวัดให้ข้ามไปอยู่เมืองธาราบริวัตร ซึ่ง

---

(๑) ถ้าผู้ใดจะต้องการจะทราบรายละเอียดยิ่งขึ้นไปกว่านี้แล้ว ขอเชิญไปค้นคว้าหลักฐานได้ที่หอสมุดแห่งชาติ.

อยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขง อ้างว่าดินแดนทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงเป็นอาณาเขตของประเทศเขมรและญวน ซึ่งอยู่ในความอารักขาของประเทศฝรั่งเศส

เมื่อยึดเมืองเชียงแตงได้แล้ว ฝรั่งเศสก็ส่งกำลังทหารส่วนย่อยเข้ายึดเกาะแก่งต่าง ๆ ในลำน้ำโขงตลอดไปจนกระทั่งถึงเมืองหลวงพระบาง ฝ่ายไทยได้ห้ามปรามและอ้างเหตุผลว่าดินแดนที่ฝรั่งเศสส่งกองทหารล่วงล้ำเข้ามานั้นเป็นดินแดนของไทย หาใช่เป็นของญวนหรือเขมรตามที่ฝรั่งเศสกล่าวอ้างไม่ แต่ฝรั่งเศสก็ไม่ยอมถอนทหารออกไป กลับยกล่วงล้ำดินแดนอันเป็นอาณาเขตของไทยเข้ามาอีกหลายแห่ง ในที่สุดก็เกิดปะทะกันขึ้นกับกองทหารไทย เนื่องจากมูลเหตุที่เกิดปะทะกันขึ้นตามหัวเมืองต่าง ๆ ริมฝั่งแม่น้ำโขงนี้เอง เป็นชนวนให้ฝรั่งเศสส่งเรือรบล่วงล้ำเข้ามาในน่านน้ำไทยอีก จึงได้เกิดปะทะกันทางเรืออีกครั้งหนึ่งที่ปากน้ำเจ้าพระยา เมื่อวันที่ ๑๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๖ การรบในคราวนี้ต่างเสียหายด้วยกันทั้งสองฝ่าย คือเรือนำร่องของฝรั่งเศสถูกยิงชำรุดจนต้องแล่นไปเกยตื้น เรือรบเสียหายเล็กน้อยส่วนเรือรบไทยชำรุดเสียหายไม่น้อยเหมือนกัน และทหารเรือก็ตายหลายคน

แต่เหตุการณ์ต่าง ๆ มิได้ลุกลามต่อไป เนื่องจากรัฐบาลทั้งสองฝ่ายได้ตกลงปราณีปรานอมกันใน พ.ศ. ๒๔๓๖ นั้นเอง รัฐบาลไทยเป็นฝ่ายยอมเสียเปรียบ คือต้องยกหัวเมืองทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงให้ฝรั่งเศสครอบครอง และยอมชดใช้ค่าเสียหายให้อีกด้วย ในระหว่างเวลาที่กำลังทำความตกลงกันอยู่นั้น ฝรั่งเศสขอยึดเมืองจันทบุรีไว้เป็นประกันก่อน รัฐบาลไทยจึงจำใจจำต้องยอมให้ฝรั่งเศสยึดเมืองจันทบุรีไว้เป็นประกันชั่วคราว ฝรั่งเศสจึงส่งทหารเข้ายึดครองเมืองจันทบุรีเริ่มตั้งต้น พ.ศ. ๒๔๓๖ เป็นต้นมา โดยส่งกองทหารเข้ามาตั้งอยู่ที่ตัวเมืองจันทบุรี ๑ กองพันและก็ส่งไปไว้ที่แหลมสิงห์อีก ๑ กองร้อย

เมื่อรัฐบาลไทยยอมเสียค่าปรับให้เรียบร้อยและถอน กองทหาร กลับจาก ชายแดนหมดสิ้นตามสัญญาแล้ว ฝรั่งเศสก็ยังหาได้ถอนกองทหารออกไปไม่ เนื่องจากจันทบุรีเป็นดินแดนสำคัญส่วนหนึ่งของอาณาจักรไทย เพราะฉะนั้นรัฐบาลไทยจึงได้ทำสัญญากับฝรั่งอีก ๒ ฉบับโดยยอมมอบเมืองตราดและเกาะต่าง ๆ ใต้แหลมสิงห์ลงไปจนถึงเกาะกูดให้แก่ฝรั่งเศส กับยอมยก

ดินแดนทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขงที่อยู่ตรงข้าม กับเมืองหลวงพระบาง และเมืองนครจำปาศักดิ์ให้แก่ฝรั่งเศสอีกด้วย ฝรั่งเศสจึงยอมถอนกองทหารออกไปจากเมืองจันทบุรี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗ และย้ายไปตั้งอยู่ที่เมืองตราดอีก ๓ ปี

เหตุการณ์ต่อจากนี้ไปเป็นเรื่องราวของเมืองตราด ไม่เกี่ยวกับตำนานของเมืองจันทบุรีโดยเฉพาะ ข้าพเจ้าจึงของดไม่นำมากล่าวในเรื่องนี้ แต่จะกล่าวไว้ในตำนานของเมืองตราดซึ่งจะได้เขียนต่อไปเป็นอีกเรื่องหนึ่งต่างหากจากเรื่องนี้

โบราณสถาน

จันทบุรี แม้จะมิใช่เป็นหัวเมืองเอก และไม่มีโบราณสถานมากมายเหมือนอย่างเช่นเมืองทางภาคเหนือก็ตาม แต่เป็นเมืองที่อุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติ พื้นแผ่นดินสีแดงเข้ม จะเพาะปลูกพืชพรรณธัญญาหารใด ๆ ก็เจริญงอกงามทั้งสิ้น นอกจากนี้จันทบุรียังมีภูมิประเทศสวยงาม มีทั้งทิวเขาสูงตระหง่าน มีโกรกละหารห้วยธารต่าง ๆ มากมาย และมีน้ำตกที่สวยงามหลายแห่ง มีแหลม มีเกาะและมีทะเล รวมความว่าจันทบุรีมีทุกสิ่งทุกอย่าง จะหาเมืองใดในประเทศไทยที่อุดมสมบูรณ์และ มีภูมิประเทศสวยสดงดงาม เหมือนอย่างเมืองจันทบุรีเป็น หาได้ยากอย่างยิ่ง เพราะฉะนั้นการไปเที่ยวจังหวัดจันทบุรีควรจะได้ไปชมธรรมชาติอันสวยงามเสียด้วย มิฉะนั้นจะถือว่าได้เห็นเมืองจันทบุรีแล้วโดยสมบูรณ์ไม่ได้เลย โดยเฉพาะภูมิประเทศที่สำคัญของจังหวัดจันทบุรีนั้น จะได้นำมากล่าวรวมไว้ในตอนที่ว่าด้วยโบราณสถานด้วย เพราะบางแห่งก็เป็นที่ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินเคยเสด็จประพาสหลายครั้งหลายคราว และบางแห่งประชาชนก็นิยมไปเที่ยวชมความงามและหาความสำราญกันไม่น้อยเลยทีเดียว

เมืองจันทบุรีใหม่ที่เนินวง

เมืองจันทบุรีใหม่ซึ่งสร้างขึ้นที่ตำบลเนินวงนี้ เป็นเรื่องที่ถกเถียงกันว่า จะเรียกว่าเมืองเก่าหรือเมืองใหม่แน่ สำหรับข้าพเจ้าสมัครใจจะเรียกว่าเมืองใหม่ เพราะเมืองจันทบุรีเก่าทีเดียวไม่ได้ตั้งอยู่ที่นี่ ตั้งอยู่ที่เชิงเขาสระบาป แล้วต่อมาในสมัยกรุงศรีอยุธยาได้ย้ายมาอยู่ที่บ้านลุ่ม คือในบริเวณที่ตั้งศาลากลางจังหวัดในปัจจุบันนี้ เมืองที่เนินวงเป็นเมืองซึ่งสร้างขึ้น

ใหม่ในรัชกาล ๓ ทำเป็นท่านองเมืองป้อมกว้างประมาณ ๕๖๐ เมตรยาวประมาณ ๖๐๐ เมตร มีขนาดไล่เลี่ยกันกับเมืองกาญจนบุรีใหม่

เหตุผลที่จะสร้างเมืองใหม่ขึ้นที่ตำบลเนินวงนี้ เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเมืองระหว่างประเทศในรัชกาลที่ ๓ ข้าพเจ้าจะขอกล่าวรวมไว้ในที่นี้ด้วย ถ้ามิฉะนั้นจะไม่ทราบสาเหตุแน่ชัดว่าการสร้างเมืองในครั้งนั้น สร้างขึ้นเพราะเหตุใด

ปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๙ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าอนุวงศ์หรือเรียกกันย่อ ๆ ว่า "เจ้าอนุ" ซึ่งครองเมืองเวียง-จันทน์อันเป็นประเทศราชขึ้นอยู่กับกรุงเทพพระมหานครได้ก่อการขบถขึ้น การกระทำของเจ้าอนุครั้งนี้ไม่เพียงตั้งแข็งเมืองอยู่เฉย ๆ เท่านั้น แต่กลับมักใหญ่ใฝ่สูงโดยยกกองทัพล่วงล้ำพระราชอาณาเขตเข้ามายึดเมืองนครราชสีมา อันเป็นเมืองใหญ่ทางภาคอิสานไว้ได้ แล้วกวาดต้อนครอบครัวชาวเมืองนครราชสีมาไปเกือบหมดเมือง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้กรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พลเสพย์เป็นแม่ทัพ ยกพลขึ้นไปปราบปรามตีกองทัพของเจ้าอนุแตกพ่ายกลับไป แล้วกองทัพหน้าของกรมพระราชวังบวร ก็ติดตามไปตีจนกระทั่งถึงเมืองเวียงจันทน์อันเป็นนครหลวงของพวกขบถ เจ้าอนุสู้กองทัพไทยไม่ได้ก็หนีไปอยู่ที่เมืองล่าน้ำ ซึ่งเป็นเขตแดนของญวน

ต่อมาเจ้าอนุได้กำลังอุดหนุนจากญวนจึงหวนกลับมาตีกองทัพไทย ซึ่งมีพระยาราช-สุภาวดีเป็นนายทัพตั้งรักษาอยู่ที่เมืองเวียงจันทน์ จนกองทัพไทยต้องถอยร่นไปอยู่เมืองยโสธร แต่ในที่สุดกองทัพไทยก็เข้าล้อมจับเจ้าอนุไว้ได้ และส่งตัวลงมายังกรุงเทพ ฯ ญวนมีสาส์นมาขอให้ไทยส่งเจ้าอนุไปครองเมืองเวียงจันทน์อย่างเดิม แต่ไทยไม่ยินยอม เพราะเกรงว่าถ้าปล่อยไปญวนก็จะอุดหนุนให้กลับมาตีไทยอีก พฤติการณ์เหล่านี้ทำให้ญวนแค้นเคือง และก่อเรื่องราวต่าง ๆ อันเป็นชนวนให้เกิดการกระทบกระเทือนทางพระราชไมตรีอยู่เรื่อยมา ในที่สุดก็เกิดรบกับไทยขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๖

พอเสร็จสงครามกับญวนเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๖ แล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าอยู่หัว

ไม่ทรงไว้วางพระราชหฤทัย เกรงว่าญวนจะยกกองทัพมาตีโต้บ้าง เพราะเมื่อรบกันคราวนั้นยังไม่ถึงแพ้ชนะกัน ญวนยังมีกำลังและกองทัพเหลืออยู่สมบูรณ์ เพราะฉะนั้นพอขึ้นปีใหม่ พ.ศ ๒๓๗๗ จึงโปรดให้เจ้าพระยาพระคลังออกไปสร้างเมืองป้อมขึ้นที่เมืองจันทบุรี

เจ้าพระยาพระคลังออกไปเลือกหาชัยภูมิที่จะสร้างเมืองใหม่ เห็นที่ตำบลเนินวงนี้เหมาะดีกว่าแห่งอื่น เพราะเป็นที่สูงสามารถจะมองเห็นข้าศึกแต่ไกล จึงกำหนดให้ถากถางต้นไม้แล้วให้เริ่มก่อกำแพงเมืองขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๗๗ เป็นต้นมา

กำแพงเมืองจันทบุรีใหม่นี้ก่อด้วยศิลาแลงหนาและสูงใหญ่สง่างาม มีใบเสมายาวสัก ๒ เมตรครึ่ง ก่อด้วยศิลาแลงเป็นระยะ ๆ ไปรอบกำแพงเมือง ที่ตรงประตูก่ออิฐบังเชิงเทินสองข้างประตูทำเป็นซุ้มหอรบและขุดคูไว้กว้างขวาง คือกว้างประมาณ ๒๔ เมตร เมืองจันทบุรีใหม่นี้นับว่าสร้างแน่นหนามั่นคงมาก และเมื่อสร้างเมืองเสร็จแล้ว เจ้าพระยาพระคลังจึงให้รื้อกำแพงเมืองเก่า(๑) ซึ่งอยู่ที่ตำบลบ้านลุ่มออกเสีย แล้วให้เจ้าเมืองอพยพครอบครัวเข้าไปตั้งบ้านเรือนอยู่ในเมืองที่สร้างขึ้นใหม่ และให้อพยพราษฎรจากเมืองเก่าเข้าไปปลูกบ้านสร้างเรือนอยู่ในเมืองใหม่นี้อีกเป็นจำนวนมาก ระหว่างช่องใบเสมากำแพงก็ตั้งปืนใหญ่เรียงรายไว้โดยรอบ เพื่อเตรียมสำหรับรับศึกอย่างเต็มที่ นอกจากนี้ยังมีคลังเก็บกระสุนปืนใหญ่และเก็บดินปืนอีก ยังปรากฏซากอยู่จนกระทั่งทุกวันนี้ ส่วนปืนซึ่งเป็นลูกเหล็กกลม ๆ นั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสเมืองจันทบุรีใน พ.ศ. ๒๔๑๙ ยังทอดพระเนตรเห็นมีอยู่หลายสิบกระบอกทั้งกระสุนดินดำก็ยังคงเหลืออยู่อีกเป็นอันมาก แต่บัดนี้ได้สูญหายไปเสียเกือบหมดแล้ว ถ้าปล่อยทอดทิ้งไว้เช่นนี้ต่อไป อีกไม่นานเท่าใดก็คงจะสูญหายไปจนหมดสิ้นเป็นแน่.

วัดโยธานิมิต

วัดโยธานิมิตอยู่ในกำแพงเมืองจันทบุรีใหม่ ที่ตำบลเนินวง เจ้าพระยาพระคลังสร้างขึ้นในคราวเดียวกันกับสร้างเมืองใหม่ เพื่อให้เป็นวัดประจำเมือง และวัดนี้มีพระสงฆ์จำพรรษาอยู่ตลอดมาจนกระทั่งถึงเวลาปัจจุบัน

---

(๑) กำแพงเมืองเก่าเป็นกำแพงดิน

กำแพงวัดโยธานิมิตก่อด้วยศิลาแลงโดยรอบ ภายในกำแพงวัดมีโบสถ์หลังหนึ่ง ขนาดกว้าง ๕ ห้อง มีเฉลียงรอบ พระประธานในโบสถ์เป็นพระพุทธรูปปูนปั้น ซึ่งสร้างพร้อมกันกับโบสถ์ หลังโบสถ์ออกไปมีเจดีย์กลมแบบลังกาอยู่องค์หนึ่ง สูงสัก ๒๐ เมตร กับมีศาลาการเปรียญอยู่หลังหนึ่ง และมีกุฏิสงฆ์พร้อมบริบูรณ์

การก่อสร้างเมืองจันทบุรีใหม่และวัดโยธานิมิต ซึ่งใช้ศิลาแลงก่อเป็นกำแพงโดยรอบนั้นก็คงจะเนื่องจากเมืองจันทบุรี เป็นแหล่งกำเนิดของศิลาแลงนั่นเอง โดยเฉพาะที่ตำบลเนินวงนี้ นับว่ามีศิลาแลงมากที่สุด วิธีที่จะขุดเอาศิลาแลงขึ้นมาใช้ ก็ปรากฏว่าเป็นวิธีง่าย ๆ ไม่ลำบากยากเย็นอย่างใดเลย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์วิธีทำศิลาแลงของเมืองจันทบุรีนี้ไว้โดยละเอียด ในหนังสือเรื่องเสด็จประพาสเมืองจันทบุรี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๙ ข้าพเจ้าเห็นว่าเรื่องการทำศิลาแลงนี้เป็นเทคนิคอย่างหนึ่ง และเป็นสิ่งที่น่ารู้และน่าศึกษา จึงได้คัดพระราชนิพนธ์มาลงไว้ในที่นี้ด้วย พระองค์ทรงกล่าวว่าดังนี้

"วิธีทำแลงนั้น ได้ถามพระยาจันทบุรีได้ความว่า ถ้าเป็นแลงดาดอยู่บนแผ่นดินก็ใช้ละแมะเป็นเหล็กมีด้ามสับลง จะเอากว้างยาวเท่าไรก็ได้ แล้วเอาชะแลงงัดขึ้นมาแต่งด้วยผึ่งและขวาน ถ้าเป็นแลงแก่ต้องใช้สกัด ลางทีถ้าแลงนั้นอยู่ลึก ต้องขุดลงไป ๒ ศอก แล้วก็ทำเหมือนกันกับแลงบนดิน ทุกวันนี้ที่ราษฎรซื้อขายกันอยู่ ต่อมีผู้ไปสั่งให้ทำจึงได้ทำ คนที่ทำนั้นเป็นพวกจีนบ้าง ไทยบ้าง กับพวกชอง ขนาดที่ทำกันอยู่นั้น หน้ายาว ๑ ศอก กว้างคืบ ๑ หนา ๑๐ นิ้ว ถ้าเป็นแลงอ่อน ราคาร้อยละ ๕ บาท ๖ บาท เพราะไม่สู้ทน ทำง่าย ถ้าแลงแก่ ราคาร้อยละ ๘ บาท ที่เมืองจันทบุรีเดี๋ยวนี้เขาใช้ก่อเตาทำรากตึกอยู่โดยมาก ถ้าแลดูไกล ๆ งามเหมือนกับศิลาแดงเมืองจีน แต่เข้าไปใกล้ดูครุคระไป ด้วยเนื้อหยาบเหมือนอย่างกับกรวดติดกันเป็นแผ่น"

น่าเสียดายที่ชาวเมืองจันทบุรีในปัจจุบันได้เลิกอาชีพทำศิลาแลงเสียแล้ว ทั้งนี้คงจะเนื่องจากการก่อสร้าง ในปัจจุบัน ใช้คอนกรีตเสริมเหล็ก ตามอย่าง วิธีการ ของ ชาวตะวันตกแทน เพราะฉะนั้นความจำเป็นที่จะใช้ศิลาแลงเป็นรากตึกอย่างสมัยโบราณก็หมดไป เช่นเดียวกับ

อุตสาหกรรมพื้นเมืองจันทบุรีอีกหลายอย่างที่สูญไปด้วย เช่น การทอผ้า การต่อเรือ การทำเกวียนด้วยไม้ประดู่ และการทำกระเบื้องหน้าวัว เป็นต้น

ภูเขาพลอยแหวน

ภูเขาพลอยแหวนเป็นภูเขาลูกเล็ก ๆ สูงประมาณ ๑๕๐ เมตร ภูเขาลูกนี้อยู่ห่างจากตัวเมืองจันทบุรีไปประมาณ ๑๐ กิโลเมตร มีถนนไปได้สะดวก สองข้างถนนที่จะไปยังเขาพลอยแหวนมีทิวทัศน์สวยงามมาก ถ้าท่านผ่านไปในฤดูฝนจะพบทุ่งนาเขียวชะอุ่มไปด้วยต้นข้าว ในคูสองข้างทางก็เต็มไปด้วยต้นกกนานาชนิด ภูมิประเทศสูง ๆ ต่ำ ๆ คล้ายกับลูกคลื่นในท้องทะเล ในตอนที่สูงก็เป็นไร่ โดยมากเป็นไร่พริกไทย และไร่ยาง สลับกันไปเป็นระยะ ๆ งามน่าชมเป็นอย่างยิ่ง ที่เชิงเขานี้เดิมเคยตั้งเป็นที่ว่าการอำเภอมาแล้วครั้งหนึ่ง เมื่อราว พ.ศ. ๒๔๔๐ เรียกว่าอำเภอพลอยแหวน ต่อมาทางการเห็นว่าริมทะเลตรงที่เรียกกันว่าท่าใหม่ในปัจจุบันนี้ เป็นที่ชุมนุมชนและสะดวกในการคมนาคม จึงย้ายที่ว่าการอำเภอไปตั้งที่นั้น แล้วเปลี่ยนชื่อจากอำเภอพลอยแหวนเป็นอำเภอท่าใหม่

ภูเขาพลอยแหวนมีทรัพยากรตามธรรมชาติอยู่มากมาย เช่น ทับทิม นิล และพลอยสีต่าง ๆ ชาวบ้านซึ่งอยู่ใกล้เคียงกับภูเขาลูกนี้นับว่าไม่อด ถ้าปีใดทำนาไม่ได้ผล ก็พากันมาขุดพลอยไปขายและเมื่อเคราะห์ดีไปขุดพบทับทิมเข้า ก็จะร่ำรวยกันไปพักหนึ่ง ดีกว่าทำนาตลอดทั้งปีเสียอีก หินแร่สีต่าง ๆ เช่น สีดอกตะแบก และสีเหลืองอ่อนจะได้พบประปรายบนภูเขาลูกนี้ แต่จำพวกที่มีสีดำเป็นมันละเลื่อมเหมือนสีนิลนั้นมีอยู่ดาษดื่น เมื่อก้าวขึ้นไปตามทางลาดของภูเขาได้สักหน่อย จะพบหินแร่เหล่านี้เต็มไปหมด มีอยู่เกลื่อนกลาดตลอดทาง คล้าย ๆ กับมีผู้นำเอามาโปรยทิ้งไว้ฉะนั้น แร่หินบางก้อนจมฝังอยู่ในดินซึ่งมีสีแดงเข้ม และอยู่ไม่ค่อยลึกเท่าใดนัก ลองเอาไม้เล็ก ๆ ขุดลงไปสักหน่อยก็พบ แร่หินเหล่านี้ชาวบ้านว่าเป็นแร่อ่อนเขาเรียกกันว่าขี้แร่ จะนำไปเจียระไนใช้ทำหัวแหวนไม่ได้ ส่วนแร่แท้ ๆ ซึ่งแข็งพอที่จะเจียระไนได้นั้น อยู่ลึกลงไปในดินมาก ต้องใช้จอบหรือเสียมขุดลงไปจึงจะพบ

ภูเขาพลอยแหวนมี ๓ ยอด ยอดซึ่งสูงที่สุดมีเจดีย์กลมแบบลังกาองค์หนึ่ง เป็น

ของสร้างในรัชกาลที่ ๔ แต่รูปทรงไม่ค่อยงามนัก เนื่องจากเป็นฝีมือช่างพื้นเมือง ไม่ใช่ช่างหลวง ยอดกลางมีศาลาคอนกรีตและหอระฆังสร้างค้างไว้เมื่อไม่กี่ปีมานี้เอง ส่วนยอดเตี้ยที่สุดนั้นเป็นลานแคบ ๆ มีมณฑปหลังหนึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธบาทจำลอง และในเทศกาลเดือน ๕ จะมีประชาชนขึ้นไปนมัสการกันอย่างล้นหลาม

เมื่อขึ้นไปบนยอดกลางตรงศาลาคอนกรีตที่สร้างค้างไว้ จะมองเห็นภูเขาตั้งสลับซับซ้อนกันหลายลูก ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือมีภูเขาเตี้ย ๆ อยู่สองลูก เรียกว่าเขาบายศรีลูกหนึ่งกับเขาสระแก้วอีกลูกหนึ่ง ทางทิศตะวันออกจะมองเห็นภูเขาเป็นพืดไปจนจรดทะเล จะมองเห็นทะเลและปากน้ำอยู่ตรงหน้าไม่ไกลเท่าใดนัก และสามารถจะมองเห็นจนกระทั่งเกาะน้อยใหญ่ในทะเลเกือบหมดทุกเกาะ เกาะหนูและเกาะแมวก็มองเห็นลอยอยู่ในระหว่างขอบน้ำและขอบฟ้าไกลลิบ ๆ อากาศบนเขาพลอยแหวนละเอียดอ่อนดีมาก เมื่อขึ้นไปข้างบนจะรู้สึกว่ามีลมเย็นพัดโชยมาไม่ขาดสาย ถ้าท่านร้อนเพราะปีนป่ายขึ้นไปพอถึงยอดเขาจะรู้สึกว่าความเหนื่อยอ่อนหายไปราวกับปลิดทิ้งทีเดียว

มีวัดตั้งอยู่ที่เชิงเขาพลอยแหวนวัด ๑ เรียกกันว่าวัดเชิงเขา แต่ในบริเวณวัดไม่มีสิ่งก่อสร้างวิจิตรพิสดารอย่างใด วัดนี้ปรากฏว่าพระยาจันทบุรี (๑) สร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๔ พร้อมกับเจดีย์บนยอดเขา ต่อมาเมื่อของเดิมชำรุดทรุดโทรมไป ก็มีผู้บูรณะปฏิสังขรณ์และก่อสร้างเพิ่มเติมกันเรื่อยมา ในปัจจุบันยังมีพระภิกษุจำพรรษาอยู่หลายรูป

เมื่อข้าพเจ้าไปเที่ยวเขาพลอยแหวนใน พ.ศ. ๒๔๙๓ เห็นวัดนี้ตั้งอยู่ไกลที่ชุมนุมชนนึกสงสัยว่าพระสงฆ์ที่อยู่ในวัดนี้จะหาอาหารได้อย่างไร จึงได้สอบถามเจ้าอาวาสดู ว่าพระสงฆ์ในวัดนี้ไปบิณฑบาตที่ไหน เพราะไม่เห็นมีหมู่บ้านอยู่ใกล้เคียงภูเขานี้เลย ท่านเจ้าอาวาสกลับบอกว่า มีบ้านคนอยู่รอบภูเขาทั้งนั้น ถ้าถางป่าให้เตียนจะมองเห็นหมู่บ้านได้ถนัดชัดเจน คนในย่านนี้ใจบุญทั้งสิ้น วันธรรมดาก็ได้อาหารเหลือฉันทีเดียว ในปัจจุบันการขึ้นไปเที่ยวบน

---

(๑) พระยาจันทบุรีคนนี้ชื่อสองเมือง เดิมเป็นพระนนทบุรี ต่อมาย้ายจากตำแหน่งเจ้าเมืองเข้ากรุงเทพ ฯ ได้เป็นที่พระอาหารบริรักษ์ แล้วเลื่อนเป็นพระยาไกรโกษา

ยอดเขาพลอยแหวนนับว่าสะดวกมาก เนื่องจากพ่อค้าคฤหบดีในจังหวัดจันทบุรีได้ร่วมใจกันบริจาคเงินสร้างบันไดคอนกรีตจากเชิงเขาขึ้นไปจน ถึงยอด และได้บูรณะปฏิสังขรณ์เจดีย์ และมณฑป พระพุทธบาทจำลองขึ้นใหม่ เริ่มก่อสร้างตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๕ เป็นต้นมา และสำเร็จเรียบร้อยเมื่อปลาย พ.ศ. ๒๔๙๖.

แหลมสิงห์

ถ้าท่านต้องการอากาศทะเลที่บริสุทธิ์สดชื่น และหาดทรายที่เหลืองละเอียดคล้ายสีทองแล้ว ควรจะไปเที่ยวที่แหลมสิงห์ ที่เรียกว่าแหลมสิงห์ก็เพราะริมทะเลตรงหัวแหลมมีศิลาแท่งใหญ่ รูปร่างคล้ายสิงห์โตหมอบ ถ้าท่านผ่านไปทางทะเลจะมองเห็นศิลาแท่งนี้ได้อย่างถนัดชัดเจน ทิวทัศน์ของแหลมสิงห์งดงามน่าชมเป็นอย่างยิ่ง

การไปแหลมสิงห์ในปัจจุบันนับว่าสะดวกมาก เพราะมีถนนตัดจากตัวจังหวัดจันทบุรีไปยังอำเภอแหลมสิงห์ ระยะทางประมาณ ๓๐ กิโลเมตรเท่านั้น นั่งรถยนต์ไปเพียงครึ่งชั่วโมงก็ถึง หรือถ้าท่านไม่ต้องการไปทางรถ จะเช่าเรือไปทางทะเลก็ได้ การไปทางทะเลนั้นจะต้องไปลงเรือที่ท่าแฉลบ เมื่อออกเรือไปได้สักหน่อยจะพบหมู่บ้านญวนตั้งเรียงรายกันอยู่ตามริมฝั่งเป็นอันมาก ท่านสามารถจะมองเห็นโป๊ะจับปลาได้อย่างใกล้ชิด และในเวลาเย็นจะได้เห็นเรือใบหาปลาของชาวประมงแล่นผ่านกระแสคลื่นไปยังโป๊ะเหล่านี้ ทิวทัศน์ทางทะเลซึ่งมีเกาะใหญ่น้อยเรียงรายกันไปเป็นหย่อม ๆ ประกอบกับอากาศปลอดโปร่งเต็มไปด้วยไอน้ำอันบริสุทธิ์ จะทำให้ท่านสดชื่นเบิกบานและเพลิดเพลินเจริญใจอย่างยิ่ง

หน้าอำเภอแหลมสิงห์ออกไปทางหัวแหลมมีภูเขาตั้งตระหง่านอยู่ลูกหนึ่ง เรียกว่าเขาแหลมสิงห์ บนภูเขาลูกนี้มีป้อมซึ่งสร้างในรัชกาลที่ ๓ ยังเหลือซากปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ ต่อจากหัวแหลมออกไปก็เป็นก้อนหินน้อยใหญ่ผุดขึ้นระเกะระกะไปหมด และต่อออกไปอีกท่านจะมองเห็นเกาะนมสาว เกาะหนู เกาะแมว และเกาะอื่น ๆ อีกหลายเกาะได้ถนัด ทัศนียภาพรอบตัวของท่านล้วนแต่งามวิจิตรตระการตาอย่างที่สุด ข้าพเจ้าคิดว่า จะหาที่อื่นใดในประเทศไทยงามเทียบเทียมกับแหลมสิงห์นี้ได้ยากยิ่งนัก

ถ้ามีเวลามากพอ ท่านจะข้ามไปเที่ยวที่กระโจมไฟบนเกาะหินเหล่านี้ก็ได้ หรือจะลงเล่นน้ำทะเลที่อ่าวกระทิงซึ่งเป็นอ่าวใหญ่ของเมืองจันทบุรีก็ได้ ชายทะเลตรงอ่าวกระทิงนี้มีหาดทรายเหลืองละเอียดและ มีน้ำสีเขียวครามใสสะอาดไม่แพ้หัวหินเลย ถ้าได้ยกมาตั้งใกล้ ๆ พระนครแล้ว เชื่อว่าจะต้องมีคนไปเที่ยวอาบน้ำทะเลกันแน่นทุกวันเป็นแน่

พืชผลของอำเภอแหลมสิงห์ก็มีไม่น้อย เช่น กล้วย อ้อย และส้มต่าง ๆ โดยเฉพาะมะพร้าวมีอยู่ดกดื่นมาก ราคามะพร้าวที่อำเภอแหลมสิงห์ถูกกว่าที่กรุงเทพ ฯ เป็นอันมาก ท่านผู้ใดที่ยังไม่เคยไปเที่ยวแหลมสิงห์ ขอให้ลองไปเที่ยวดูสักครั้งหนึ่ง จะทำให้สดชื่นขึ้นอย่างบอกไม่ถูกทีเดียว ยิ่งผู้ที่ชอบความสงบสงัดด้วยแล้ว จะรู้สึกว่าหาดทรายของอ่าวกระทิงที่แหลมสิงห์นี้ดีกว่าชายหาดของหัวหินอย่างมากมาย จนไม่สามารถจะเทียบเคียงกันได้เลย.

ป้อมที่แหลมสิงห์

บนเขาแหลมสิงห์มีป้อมปืนตั้งอยู่ป้อมหนึ่ง กับที่หัวแหลมตึกแดงมีอยู่อีกป้อมหนึ่ง ป้อมทั้งสองแห่งนี้สร้างพร้อมกันกับเมืองจันทบุรีใหม่ที่ตำบลเนินวงใน พ.ศ. ๒๓๗๗ และยังปรากฏอยู่จนกระทั่งทุกวันนี้ ผู้ที่ผ่านไปทางทะเลเมื่อตอนใกล้จะถึงปากน้ำจันทบุรี จะมองเห็นตัวป้อมได้ถนัด

มูลเหตุแห่งการสร้างเมืองจันทบุรีขึ้นใหม่ตลอดจนการสร้างป้อมทั้งสองแห่งนี้ ได้กล่าวไว้แล้วโดยละเอียดในตอนที่ว่าด้วยเมืองจันทบุรีใหม่ที่ตำบลเนินวง ข้าพเจ้าจะไม่กล่าวซ้ำในที่นี้อีก จะขอกล่าวถึงประวัติแห่งการสร้างป้อมนี้แต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น

เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดให้เจ้าพระยาพระคลัง (๑) เป็นผู้อำนวยการสร้างเมืองป้อมขึ้นใหม่ที่เมืองจันทบุรีแล้ว เจ้าพระยาพระคลังจึงสั่งให้เจ้าหมื่นไวยวรนาถ (๒) เป็นผู้อำนวยการสร้างป้อมหน้าด่านทางปากน้ำจันทบุรีขึ้นอีกแห่งหนึ่ง เพื่อกันไม่ให้กองทัพเรือของข้าศึกยกเข้ามาตีเมืองจันทบุรีได้โดยง่าย เจ้าหมื่นไวยวรนาถได้ไป

---

(๑) ต่อมาเป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์.

(๒) ต่อมาเป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์.

สำรวจสถานที่ทางปากน้ำจันทบุรี เห็นควรจะสร้างป้อมขึ้นที่บนเขาแหลมสิงห์แห่งหนึ่ง กับที่หัวแหลมซึ่งเรียกกันในชั้นหลังว่า "แหลมตึกแดง" อีกแห่งหนึ่ง เมื่อเจ้าหมื่นไวยวรนาถสำรวจสถานที่ ๆ จะสร้างเสร็จเรียบร้อยแล้ว จึงมอบให้พระยาอภัยพิพิธ(๑) เป็นแม่กองควบคุมการก่อสร้างที่แหลมสิงห์ และให้จมื่นราชามาตย์(๒) เป็นแม่กองก่อสร้างที่หัวแหลมตึกแดง ป้อมที่สร้างขึ้นนี้เป็นป้อมขนาดเล็กแบบเดียวกันกับป้อมที่เมืองสมุทรปราการ และก่อด้วยอิฐถือปูนเหมือนกัน

เมื่อสร้างป้อมเสร็จแล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็มิได้พระราชทานชื่อป้อมทั้ง ๒ แห่งนี้ไว้อย่างไรไม่ จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะที่ทรงผนวชอยู่ ได้เสด็จประพาสเมืองจันทบุรี และเสด็จไปทอดพระเนตรป้อมปืนทั้ง ๒ แห่งนี้ด้วย ทรงสอบถามคณะกรมการเมืองก็ไม่ได้ความว่ามีชื่อว่าอย่างไร จึงพระราชทานชื่อป้อมที่แหลมสิงห์ว่าป้อม "ไพรีพินาศ"(๓) และป้อมที่หัวแหลมตึกแดงว่าป้อม "พิฆาฏปัจจามิตร" ป้อมทั้งสองนี้จึงมีชื่อเรียกกันตามอย่างที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานไว้ตั้งแต่ครั้งนั้นเป็นต้นมา

ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสปากน้ำจันทบุรี ทรงเห็นว่าป้อมทั้งสองแห่งนี้ไม่มีราชการสิ่งใดที่จะต้องใช้อีกแล้ว ทั้งตัวป้อมก็ชำรุดทรุดโทรมลงไปมาก ถ้าทิ้งปืนและกระสุนดินดำไว้ในป้อมต่อไป เกรงว่าจะเป็นอันตรายสูญหายไปเสียหมด จึงโปรดให้ขนย้ายสิ่งของที่มีค่าไปไว้ที่ในเมืองจันทบุรี ส่วนโรงทหารภายในป้อมที่สร้างไว้แต่เดิมก็ชำรุดหักพังไป มิได้บูรณะปฏิสังขรณ์ จนกระทั่งถึงรัชกาลที่ ๕ เมื่อจัดตั้งกรมทหารเรือขึ้นแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้ซ่อมแซมโรงทหารในป้อมทั้งสองนี้ขึ้น แล้วโปรดให้จัดส่งทหารเรือส่วนหนึ่งไปประจำ ณ ป้อมทั้งสองแห่งนี้

---

(๑) ชื่อตัวชื่อกระต่าย เป็นบิดาพระยาจันทบุรี (โต).

(๒) ต่อมาเป็นเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค.)

(๓) พระราชพงศาวดาร ร. ๓ เรียกว่า ป้อม "ภัยพินาศ" พระราชนิพนธ์ เรื่องเสด็จประพาสเมืองจันทบุรี พ.ศ. ๒๔๑๙ เรียกว่าป้อม "ไพรีนินาศ" ข้าพเจ้าเห็นว่าน่าจะเรียก "ไพรีพินาศ" มากกว่า เพราะได้ความชัดเจนดีกว่า ภัยพินาศ"

ป้อมทั้งสองจึงเป็นที่ทำการทหารเรือเรื่อยมาจนถึง พ.ศ. ๒๔๓๖ เมื่อฝรั่งเศสส่งกองทหารมายึดเมืองจันทบุรี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้ถอนทหารเรือออกไปจากป้อมทั้งสองนี้ ไปตั้งอยู่เมืองขลุง(๑) กองทหารฝรั่งเศสซึ่งมาตั้งประจำที่แหลมสิงห์ได้ดัดแปลงป้อมพิฆาฏปัจจามิตรสร้างเป็นที่พักนายทหาร ซึ่งเรียกกันต่อมาว่าตึกแดง กับได้สร้างโรงสำหรับเป็นที่พักนายสิบพลทหารขึ้นทางด้านตะวันออก และสร้างคุกสำหรับขังทหารขึ้นทางด้านตะวันตก ทหารฝรั่งเศสได้ตั้งประจำอยู่ที่นี่จนกระทั่งถึง พ.ศ. ๒๔๔๗ จึงได้ถอนไปอยู่ที่เมืองตราด ซาก โรงทหารที่ฝรั่งเศสก่อสร้างไว้ยังคงเหลือปรากฏอยู่จนทุกวันนี้.

น้ำตกพลิ้ว

น้ำตกพลิ้วเป็นน้ำตกสวยงามที่สุดแห่งหนึ่งในจังหวัดจันทบุรี อยู่ในเทือกเขาสระบาป ซึ่งเป็นพืดเดียวกันกับน้ำตกสระบาปหรือน้ำตกคลองนารายณ์ แต่อยู่ถัดลงไปทางใต้ ในฤดูแล้งมีผู้ไปเที่ยวพักผ่อนหย่อนใจและอาบน้ำตกแห่งนี้มาก เพราะไปได้สะดวก และตัวน้ำตกอยู่ไม่สูงเหมือนน้ำตกสระบาป ผู้ที่ไปพักที่ตัวเมืองจันทบุรี ถ้าจะไปเที่ยวน้ำตกจะต้องไปด้วยพาหนะรถยนต์ มิฉะนั้นจะไม่สามารถไปอาบน้ำตกและกลับได้ภายในวันเดียว จะต้องแรมคืนที่เชิงเขา รถยนต์จะพาท่านผ่านทุ่งนา ป่าละเมาะ เข้าสวนผลไม้และสวนยาง พอสุดสวนยางของหลวงราชไมตรี จะต้องลงเดินต่อไปอีกประมาณสักกิโลเมตรครึ่ง จึงจะถึงเชิงเขา เมื่อลงบันไดคอนกรีตแล้ว เดินผ่านลำธารไปอีกสักหน่อยก็ถึงตัวน้ำตก

น้ำตกพลิ้วมี ๓ ชั้น มีอ่างศิลารองรับเป็นชั้น ๆ น้ำที่ตกจากชั้นบนลงมายังอ่างศิลานั้นใสสะอาดและเย็นชื่นฉ่ำ กระแสน้ำซึ่งพวยพุ่งจากลำธารบนเขาแล้วตกลงมาในอ่างศิลานั้นสูงถึง ๒๐ เมตร ถ้าแหงนดูเบื้องล่าง จะเห็นน้ำกระทบอ่างและแง่หินแตกกระจายเป็นฟองฝอย ในอ่างมีปลาน้อยใหญ่ว่ายวนเวียนอยู่น่าเพลิดเพลิน เมื่อน้ำตกลงมาในอ่างศิลาใบแรกเต็มแล้วก็ไหลล้นลงไปสู่อ่างใบที่ ๒ และที่ ๓ ต่อไป แล้วในที่สุดก็ไหลเป็นลำธารเลียบไปตามเชิงเขา ทิวทัศน์ในบริเวณน้ำตกนี้งามน่าชมยิ่งนัก

---

(๑) เมืองขลุงเป็นเมืองมาแต่โบราณ เพิ่งยุบเป็นอำเภอขึ้นอยู่กับเมืองจันทบุรี เมื่อรัชกาลที่ ๕ ใน พ.ศ. ๒๔๔๘ ได้ยุบเป็นอำเภอครั้ง ๑ แต่ต่อมา ใน พ.ศ. ๒๔๔๙ กลับฟื้นขึ้นเป็นเมืองอีก

ณ ธารน้ำตกนี้มีเจดีย์ศิลาแลงองค์หนึ่ง กับอนุสาวรีย์ก่อด้วยอิฐถือปูนอีกแห่งหนึ่ง ทั้งสองแห่งนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้สร้างขึ้น คือพระเจดีย์นั้นสร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๙ พระราชทานนามเจดีย์ว่า "อลงกรณ์เจดีย์" ส่วนอนุสาวรีย์นั้นสร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๔ เพื่อเป็นที่ระลึกแด่พระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวี ซึ่งเสด็จทิวงคตลงท่ามกลางลำน้ำเจ้าพระยาเมื่อคราวเสด็จประพาสพระราชวังบางปะอิน ภายในอนุ-สาวรีย์นี้บรรจุพระอังคารของสมเด็จพระนางเจ้าพระองค์นั้นด้วย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้จารึกข้อความไว้ที่อนุสาวรีย์ด้วยถ้อยคำที่ซาบซึ้ง ซึ่งข้าพเจ้าขอคัดมาลงไว้ในที่นี้ทั้งหมด ดังต่อไปนี้

ที่ระลึกถึงความรัก

แห่ง

สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์

พระบรมราชเทวีอรรคมเหษี

ซึ่งเสด็จทิวงคตแล้ว ด้วยเธอได้มาถึงที่นี่

เมื่อจุลศักราช ๑๒๓๖ (พ.ศ. ๒๔๑๗)

โดยความยินดีชอบใจ

อนุสาวรีย์นี้

สร้างขึ้นโดยจุฬาลงกรณ์บรมราช

ผู้เป็นพระราชสวามี อันมีความทุกข์

เพราะเธอเป็นอย่างยิ่ง ในจุลศักราช ๑๒๔๓

(พ.ศ. ๒๔๒๔)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดน้ำตกพลิ้วเป็นอย่างยิ่ง และได้เสด็จประพาสหลายคราว ทรงโปรดมากถึงกับทรงพระราชดำรัสว่า

"เราได้เห็นน้ำตกอย่างนี้มาสองแห่งสามแห่ง คือที่บึ้งนั่ง เกาะช้าง และสีพยา เห็นไม่มีที่ไหนจะงามกว่าที่นี่เลย ถ้าจะให้เรานั่งดูอยู่ยังค่ำก็แทบจะได้ ด้วยเย็นสบายจริง"

เมื่อคราวเสด็จประพาสเมืองจันทบุรี ใน พ.ศ. ๒๔๑๙ ก็ได้ทรงพระราชนิพนธ์เป็นโคลงชมน้ำตกพลิ้วนี้ไว้ในหนังสือเรื่องเสด็จประพาสเมืองจันทบุรี ถ้อยคำที่ทรงสรรมาลงไว้เป็นคำโคลงนั้นซาบซึ้งตรึงใจอย่างที่สุด ผู้ที่ได้อ่านพระราชนิพนธ์เรื่องน้ำตกพลิ้วแล้ว จะต้องหลับตามองเห็นภาพอันน่ารื่นรมณ์อย่างสุดซึ้ง และจูงใจให้กระหายที่จะไปเที่ยวชมเป็นอย่างยิ่ง

โคลงชมน้ำตกนี้ แม้จะทราบกันโดยแพร่หลายแล้วก็ตาม แต่ถ้าได้นำมาลงไว้ในที่นี้จะทำให้เรื่องราวของน้ำตกพลิ้วสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ข้าพเจ้าจึงขออัญเชิญมาลงไว้ดังต่อไปนี้

น้ำพุดุดั้นยอด บรรพต
กระทบเหลี่ยมศิลาลด ล่มพื้น
ขาวดังกษีรรส ริมร่วง โรยแฮ
พร่างพร่างละอองชื้น เช่นน้ำสุคนธ์โปรย

เบื้องล่างอ่างรับน้ำ เย็นใส
เจ็ดศอกคืบแต่ใน ซึ่งซึ้ง
ลำธารชลาลัย ไหลหลั่ง เหลิงแฮ
ลงสู่ครู่เดียวถึ้ง เหตุล้ำเหลือหนาว

ยามสายกายเร่าร้อน สุริย์ฉาน
เพียรสถิตปากธาร ที่ใกล้
กลับเย็นยิ่งสำราญ ร่มสุข เกษมแฮ
ธารกี่ธารบ่ได้ เทียบพลิ้วเทียมถึง

ชลธารปานน้ำทิพย์ มาโปรย สรงฤา
เสียวแต่นามชวนโหย ละห้อย
เรียกพลิ้วโอ๊ยอกโอย ฉวยบิด เบือนนา
แม้ว่าบิดพริ้วน้อย หนึ่งแล้วจำตาย

น้ำตกสระบาป

น้ำตกสระบาปหรือน้ำตกคลองนารายณ์นี้ อยู่ห่างจากตัวเมืองจันทบุรีไปประมาณ ๑๑ กิโลเมตร ชั้นเดิมการไปเที่ยวน้ำตกแห่งนี้ออกจะลำบากสักหน่อย คือจะต้องไปม้า กว่าจะถึงเชิงเขาก็กินเวลาตั้งเกือบ ๒ ชั่วโมง แต่ในปัจจุบันสามารถจะใช้รถยนต์ไปในฤดูแล้งจนถึงเชิงเขา ถ้าไปรถยนต์ก็เสียเวลาเดินทางเพียงครึ่งชั่วโมงเท่านั้น

ตัวน้ำตกอยู่ข้างบนภูเขาสูง จากพื้นดินขึ้นไปมาก จะต้องเสียเวลาปีนป่ายขึ้นไปอีกตั้ง ๒ ชั่วโมงจึงจะถึง เพราะฉนั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในกรุงรัตนโกสินทร์เสด็จประพาสเมืองจันทบุรี จึงมิได้เสด็จขึ้นไปยังตัวน้ำตก คงสระสนานอยู่เพียงในลำธารที่เชิงเขาเท่านั้น กระแสน้ำตกสระบาปนี้ไหลพุ่งแรงมาก น้ำได้หลั่งไหลออกจากซอกหินโดยแรงไม่ขาดสาย แล้วพวยพุ่งจากหน้าผาสูง ๒๕ เมตร ลงไปสู่อ่างหินขนาดใหญ่ซึ่งเป็นที่รองรับน้ำอยู่เบื้องล่าง เนื่องจากความแรงของน้ำที่ตกลงไปในอ่าง ทำให้เกิดเสียงดังกึกก้องไปไกลมาก ผู้ที่เดินผ่านไปทางภูเขาลูกนี้จะได้ยินเสียงน้ำตกไหลหลั่งลงมาดังซู่ ๆ อย่างถนัดชัดเจนทีเดียว อ่างหินที่รองรับน้ำนั้นเป็นรูปกลม วัดผ่าศูนย์กลางประมาณสัก ๒๕ เมตร น้ำในอ่างนี้ลึกมาก ประมาณว่าคงจะลึกถึง ๑๐ เมตร และใสจนสามารถจะมองเห็นตัวปลาว่ายวนเวียนอยู่ในน้ำได้เป็นอย่างดี

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเคยเสด็จประพาสธารน้ำตกนี้ครั้งหนึ่ง ทรงพอพระราชหฤทัยในความงามวิจิตรตระการตา จึงโปรดให้สร้างศาลาขึ้นหลังหนึ่ง เพื่อเป็นที่พักร้อนของผู้จะไปเที่ยวน้ำตก กับโปรดให้สร้างเจดีย์ไว้ใกล้ ๆ กับน้ำตกนี้องค์หนึ่ง สูงประมาณสัก ๖ เมตร พระราชทานนามว่า "จุลสีจุมภตเจดีย์" ศาลาและเจดีย์ดังกล่าวนี้ยังคงปรากฏอยู่จนถึงเวลาปัจจุบัน

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๙ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เสด็จประพาสธารน้ำตกนี้ครั้งหนึ่งเหมือนกัน แต่มิได้เสด็จขึ้นไปถึงตัวน้ำตก เพียงแต่ทรงสระสนานในลำธารใกล้ศาลาที่ประทับ และทรงพระราชนิพนธ์โคลงเกี่ยวกับน้ำตกสระบาปนี้ไว้ในหนังสือเรื่องเสด็จประพาสมณฑลจันทบุรี คล้ายทำนองนิราศว่าดังนี้

สระบาปบาปก่อนสร้าง ปางใด
สระบ่สระหรวงใน สร่างสร้อย
สระสนานยิ่งอาลัย นุชนาฏ
สระช่วยสระบาปน้อย หนึ่งให้สบนาง

นอกจากน้ำตกพลิ้วและน้ำตกสระบาปนี้แล้ว ยังมีน้ำตกอีกแห่งหนึ่งเรียกว่าน้ำตกตรอกนอง น้ำตกนี้อยู่ในเทือกเขาสระบาปเหมือนกันและมีน้ำตกสีพยา ซึ่งอยู่ที่ตำบลสีพยาต่อกับตำบลบางกะจะอีกแห่งหนึ่ง แต่เนื่องจากน้ำตกทั้งสองแห่งนี้ไม่สวยงามเหมือนน้ำตกพลิ้วและน้ำตกสระบาป จึงไม่ค่อยมีคนนิยมไปเที่ยวกันมากนัก.

เขาพระบาท

เขาพระบาทหรืออีกนัยหนึ่งเรียกกันว่าเขาคิชฌกูฏนั้นตั้งอยู่ที่ตำบลพลวง ในเขตอำเภอมะขาม ห่างจากตัวจังหวัดไปทางทิศเหนือประมาณ ๔๐ กิโลเมตร เนื่องจากในปัจจุบันยังไม่มีถนนถาวร เพราะฉะนั้นการไปเขาพระบาทจึงจำเป็นจะต้องใช้ม้าเป็นพาหนะ แต่ในฤดูแล้งสามารถจะนำรถยนต์แล่นไปตามทางเกวียนได้จนถึงเชิงเขา และการเดินทางจากตัวเมืองไปยังภูเขาลูกนี้ ถ้าไปม้าจะต้องใช้เวลาอย่างน้อยประมาณ ๓ ชั่วโมง ถ้าไปรถยนต์จะใช้เวลาประมาณเกือบสองชั่วโมงจึงจะถึงเชิงเขา จากเชิงเขาก็จะต้องปีนป่ายขึ้นไปอีกประมาณ ๒ ชั่วโมง จึงจะถึงยอดซึ่งมีรอยพระพุทธบาท

ที่เชิงเขามีเจดีย์องค์ ๑ และเมื่อปีนขึ้นเขาไปได้สักหน่อยจะพบบ่อน้ำสองบ่อ ชาวบ้านเรียกกันว่า "บ่อน้ำมนต์" ต่อจากบ่อน้ำมนต์ขึ้นไปเกือบถึงรอยพระพุทธบาทมีถ้ำใหญ่ เรียกกันว่า ถ้ำฤาษี ถ้ำนี้กว้างขวางมาก ประมาณว่าถ้ามีคนสักร้อยหนึ่งเข้าไปข้างในถ้ำนี้แล้ว ก็จะไม่ต้องเบียดเสียดเยียดยัดกันมากนัก มีช่องทางสำหรับเดินเข้าและเดินออกจากถ้ำได้อย่างสบาย ผู้ที่ไปนมัสการรอยพระพุทธบาทมักจะถือโอกาสค้างแรมกันในถ้ำนี้โดยมาก

ภายในถ้ำฤาษีมีบ่อน้ำบ่อหนึ่ง เรียกกันว่า "บ่อยา" ดินในบ่อมีสีเหลืองและร่วน เคยมีผู้เก็บเอาไปตากแล้วชงน้ำร้อนรับประทานว่ามีรสหอมหวานดีมาก และใช้เป็นยารักษาโรคได้

หลายอย่าง เรื่องนี้จะเท็จจริงอย่างไรข้าพเจ้าไม่สามารถจะรับรองได้ เพราะยังไม่เคยลองรับประทานดู แต่กลิ่นของดินนั้นเมื่อดมดูแล้ว จะรู้สึกว่าหอมจริง ๆ เข้าใจว่าคนโบราณคงจะเก็บเอาดินชนิดนี้ไปปั้นเป็นแท่ง ๆ คล้ายดินสอ แล้วนำไปขายในตลาด ใช้เขียนกระดานชนวนก็ได้ และสำหรับคนแพ้ท้องซื้อรับประทานก็ได้ เมื่อข้าพเจ้ายังเป็นเด็กอยู่ เคยได้เห็นดินสอสีเหลืองคล้ายดินที่เขาพระบาทนี้ มีขายอยู่ในกรุงเทพ ฯ และเคยเห็นหญิงแพ้ท้องซื้อไปรับประทานเสมอ แต่จะขุดเอาดินจากบ่อยาที่เขาพระบาทนี้ไปปั้นขายหรือประการใด ไม่สามารถจะทราบได้ เพราะในขณะนั้นข้าพเจ้าไม่ได้สนใจในสิ่งอันแปลกประหลาดเช่นนี้

จากถ้ำฤาษีมีทางทะลุไปยังบ่อน้ำอีกแห่งหนึ่ง เป็นบ่อที่ติดอยู่ในซอกหิน ขนาดของบ่อกว้างประมาณเท่าขันตักน้ำขนาดใหญ่เท่านั้น แต่น่าประหลาดที่น้ำในบ่อนี้จะตักไปใช้สักเท่าใด ๆ ก็ไม่มีวันหมด ผู้ที่จะไปนมัสการพระพุทธบาทได้อาศัยน้ำในบ่อนี้ล้างหน้าและรับประทานกันทั้งสิ้น

เมื่อขึ้นถึงยอดเขา จะรู้สึกว่าอากาศหนาวเย็นคล้าย ๆ กับอากาศในฤดูหนาว และมีเมฆหมอกปกคลุมอยู่หนาทึบ มองไม่เห็นอะไรนอกจากละอองน้ำซึ่งปลิวว่อนอยู่เหนือยอดไม้ อากาศบนเขาพระบาทนี้เต็มไปด้วยไอน้ำหนาแน่น จะมองไปในทิศทางใดก็ไม่สามารถจะเห็นทิวทัศน์ได้ถนัดชัดเจนเลย

บนยอดเขามีหินแท่งใหญ่ตั้งซ้อนกันขึ้นไปสูงเด่น หินที่ตั้งอยู่บนยอดสุดมีลักษณะกลมเกลี้ยง ถ้ามองจากข้างล่างขึ้นไปจะแลเห็นคล้ายกับตั้งอยู่อย่างโดดเดี่ยวต่างหากจากหินก้อนอื่น ๆ มีหินแผ่นแบนใหญ่รองรับอยู่อีกชั้นหนึ่ง หินแผ่นแบนนี้กว้างประมาณ ๑๖ เมตร ยาวประมาณ ๓๐ เมตร และมีรอยลึกบุ๋มลงไป กว้างประมาณเมตรเศษ ยาวประมาณ ๒ เมตรเศษ รอยที่ลึกบุ๋มลงไปเช่นนี้เชื่อกันว่าเป็นรอยพระพุทธบาท ส่วนหินกลมซึ่งตั้งอยู่บนรอยพระพุทธบาทนั้น มีรอยกาบหินที่เกิดโดยธรรมชาติเห็นเพียงลาง ๆ ชาวบ้านเดากันว่าคล้ายกับพระพุทธรูปยืน จึงเรียกกันว่าพระฉายาหรือพระฉาย และสูงขึ้นไปจากรอยพระพุทธบาทนี้ มีพระพุทธไสยาสน์องค์หนึ่ง เป็นของปั้นด้วยปูน แต่ฝีมือไม่สู้งามเท่าใดนัก

ในระยะเวลาตั้งแต่ข้างขึ้นเดือน ๓ อันเป็นฤดูที่พื้นแผ่นดินในเขตจังหวัดจันทบุรีแห้งสนิทแล้วเป็นต้นไป ประชาชนในเขตจังหวัดจันทบุรีและจังหวัดใกล้เคียง จะพากันไปนมัสการรอยพระพุทธบาทนี้ไม่ขาดระยะ ถ้าท่านมีโอกาสได้ไปเที่ยวในฤดูที่ประชาชนไปนมัสการรอยพระพุทธบาทที่เขาพระบาทนี้แล้ว จะได้เห็นความอุสาหะของเขาเป็นอย่างมากในการที่ต้องบุกป่าฝ่าดงไปเป็นระยะทางตั้งหลายสิบกิโลเมตร จะต้องปีนเขาขึ้นไปอีกตั้ง ๒–๓ ชั่วโมง จึงจะถึงรอยพระพุทธบาท และจะต้องพักแรมกลางป่าหรือในถ้ำบนภูเขานั้นด้วย เพราะไม่สามารถจะไปกลับภายในวันเดียวกันได้ แต่เขาเหล่านั้นก็มิได้ย่อท้อหรือปริปากบ่นถึงความยากลำบากใด ๆ ทั้งสิ้น นับว่าเป็นผู้ที่อดทนและมีศรัทธาปสาทะในเรื่องที่เกี่ยวกับศาสนาแรงกล้ามาก สมควรอย่างยิ่งที่ผู้อยู่ในกรุงจะถือเป็นแบบอย่างต่อไป.

อักขรานุกรมภูมิศาสตร์จังหวัดจันทบุรี

จันทบุรี จังหวัดภาคกลาง (แผนที่ ช. ๖) ตั้งศาลากลางที่ ต. ตลาด อ. เมือง จันทบุรี ฝั่งขวาของแม่น้ำจันทบุรี จากปากน้ำขึ้นไปราว ๑๐ กม. มีทางจากกรุงเทพ ฯ ไป ทางทะเลประมาณ ๓๐๐ กม. ทางบกโดยสารรถไฟสายอรัญญประเทศไปลงที่ จ. ฉะเชิงเทรา แล้วไปตามทางรถยนต์ผ่าน จ. ชลบุรีและ จ. ระยอง ทางบกนี้ไม่ใคร่สะดวก น. ๖๐๒๓.๒๐ ทิศเหนือจด จ. ปราจีน ฯ ทิศตะวันออกจดแดนเขมร ทิศใต้ตกทะเลในอ่าวไทย ทิศตะวันตก จด จ. ระยอง ภูมิประเทศมีเขาล้อมรอบ ทางเหนือเป็นที่ดอนเป็นป่า ตอนกลางและตอน ใต้เป็นที่ลุ่มทำนาได้ ทางตะวันออกเป็นที่ดอน อากาศหนาวและร้อนพอสบาย ฤดูฝนมีฝนตก ชุกทางแถบเหนือ บางคราวตกตั้ง ๑๐ วันถึง ๑๕ วัน จนน้ำท่วมอยู่นาน ๆ ปริมาณน้ำฝน ๒,๕๐๙ มม. (๒๔๗๙) พ. ๑๐๑ (๒๔๘๐) ทำนา สวนยาง สวนพริกไทย ไร่กาแฟ สวน ผลไม้ ตัดฟืน เผาถ่าน ตัดหวาย ปลูกกก และทอเสื่อกก ทำสวนกระวาน ต่อเรือ และทอผ้า ในจำนวนพลเมืองเหล่านี้เป็นญวนถือศาสนาคริสตังนิกายโรมันคาทอลิกอยู่ในเขต อ. เมือง ฯ ราว ๓,๐๐๐ คน จ. จันทบุรี เป็นเมืองท่าทำการค้าขายติดต่อกับเกาะกงและอินโดจีนได้สะดวก เพราะเรือกลไฟเดินทะเลขนาด ๔๐๐ ตันเข้าไปจอดในแม่น้ำจันทบุรีได้

แม่น้ำจันทบุรียาว ๖๕ กม. ยอดน้ำเกิดจาก ข. ตะกวดทางทิศเหนือของจังหวัด ไหลผ่าน อ. เมือง ฯ ออกทะเลที่ปากน้ำแหลมสิงห์ มีคลองแยกจากแม่น้ำนี้เรียกว่า ค. หัว แพนไปตาม ต. บางกะจะ และ ต. ท่าใหม่

จ. จันทบุรีเป็นเมืองโบราณมีชื่อปรากฏในพงศาวดารมาแต่แรกสร้างกรุงศรีอยุธยา มีซากเมืองเก่าอยู่ ๒ แห่ง แห่งหนึ่งอยู่ใน ต. พุงทลาย อ. เมือง ฯ ยังมีคูเมืองและเชิงเทิน พอสังเกตได้ อีกเมืองหนึ่งอยู่ใน ต. คลองนารายณ์ ชาวบ้านเรียกว่าเมืองเพนียดบ้าง เมือง กาไวบ้าง มีผู้ขุดพบศิลาจารึกที่วัดเพนียดซึ่งเป็นวัดโบราณ อยู่ทางทิศใต้กำแพงเมืองราว ๔๐๐ ม. (ศิลาจารึกอยู่ในพิพิธภัณฑสถาน) ในบริเวณเมืองยังมีศิลาแผ่นใหญ่ ๆ สลักเป็น

ลวดลายอย่างโบราณเหลืออยู่บ้าง และมีเค้าเชิงเทินและถนนใหญ่ ๒ สาย มีผู้สันนิษฐานกันว่าคงเป็นเมืองที่รุ่งเรืองในสมัยโบราณ และน่าจะเป็นเมืองเดียวกับที่มองสิเออร์เอยโมเนียร์เขียนเรื่องราวไว้ในหนังสือ "แคมโบช" ค.ศ. ๑๙๐๑ ว่ามีบาดหลวงคนหนึ่งได้พบแผ่นศิลาจารึกอักษรสันสกฤตที่ ต. เขาสระบาป มีข้อความว่า จังหวัดจันทบุรีได้ตั้งมาช้านานประมาณ ๑,๐๐๐ ปีแล้ว ในนั้นเรียกว่าควนคราบุรี (น่าจะเป็นจันทบุรี แต่ที่เขียนไว้เช่นนี้ คงจะเป็นด้วยผู้เขียนแปลผิดอย่างใดอย่างหนึ่ง) ผู้สร้างเมืองชื่อ หาง หรือ แหง คนพื้นเมืองเป็นชอง เมื่อประมาณ ๙๐๐ ปีมาแล้ว ไทยยกกองทัพไปตี เจ้าเมืองได้มอบเมืองให้แก่ไทยชื่ออวาปสเตนและอาคารยา.

อีกเมืองหนึ่งเรียกเมืองใหม่สร้างในรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๗ อยู่ใน ต. บางกะจะ อ. เมืองจันทบุรี ได้อยู่ในความครอบงำชั่วคราวของฝรั่งเศส เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖ จนถึง พ.ศ. ๒๔๔๗ จ. จันทบุรีมี ๕ อำเภอ[๑] คือ ๑. เมืองจันทบุรี ๒. ขลุง ๓. ท่าใหม่ ๔. มะขาม ๕. แหลมสิงห์ สิ่งสำคัญในจังหวัดนี้ คือ เมืองเก่า ป้อมไพรีพินาศ ป้อมพิฆาฏปัจจามิตร

กระแจะ คลองใน อ. ท่าใหม่ จ. จันทบุรี ยอดน้ำมาจาก ข. ทลาย ลงทะเลที่ ต. กระแจะ อ. ท่าใหม่ เขาห่างจาก ต. กระแจะ ๒. กม., ตำบลขึ้น อ. ท่าใหม่ จ. จันทบุรี

กวาง เกาะใน จ. จันทบุรี.

กาไว เมืองเก่าใน ต. คลองนารายณ์ อ. เมืองจันทบุรี จ. จันทบุรี บางที่เรียกว่าเมืองเพนียด (ดูจันทบุรี)

กัมพุช กิ่งอำเภอ ขึ้น อ. มะขาม จ. จันทบุรี ตั้งที่ว่าการที่บ้านพญากัมพุช เดิมเป็นกิ่งอำเภอเรียกว่ากิ่งท่าหลวง ขึ้น อ. ท่าหลวง เปลี่ยนเป็นกิ่งกัมพุช เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐ คราวเดียวกับเปลี่ยน อ. ท่าหลวง เป็น อ. มะขาม กิ่งกัมพุชมี

(๑) ปัจจุบันมี ๖ อำเภอ คือมีอำเภอโป่งน้ำร้อน ๑

๔ ตำบล คือ ๑. ทรายขาว ๒. ทับไช ๓. โป่งน้ำร้อน ๔. หนองตาคง

เกวียนหัก ตำบลขึ้น อ. ขลุง จ. จันทบุรี

เกาะขวาง ตำบลขึ้น อ. เมือง ฯ จ. จันทบุรี

ไกรทอง ถ้ำ ที่ ข. วง ต. นายายอาม อ. ท่าใหม่ จ. จันทบุรี

ขลุง คลอง ตำบล และอำเภอ ขึ้น จ. จันทบุรีจากเมืองไปอำเภอ มีทางทั้งบกและน้ำ แต่ทางบกไม่ใคร่สะดวก อ. ขลุงตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของ อ. เมือง ฯ อยู่ทางตะวันออกของ อ. แหลมสิงห์ อยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือของ อ. เขาสมิง จ. ตราด และอยู่ทางใต้ของ อ. มะขาม ภูมิประเทศตอนเหนือเป็นตอนสูงมีป่าและเขามาก ทำสวนยางและสวนผลไม้ได้บ้าง ตอนกลางและตะวันออกเป็นที่ราบทำสวน ทำนาได้มาก ตอนตะวันตก เป็นที่ราบทำสวนได้ราวกึ่งหนึ่ง ตอนใต้เป็นที่ลุ่มต่ำชายทะเลเป็นทำเลจับสัตว์น้ำและตัดฟืนขาย พ. ๑๕ (๒๔๘๐) ทำนา ทำสวนผลไม้ สวนยาง สวนพริกไทย ตัดฟืนเผาถ่านและการประมง

อ. ขลุงเป็นเมืองมาก่อนเรียกว่าเมืองขลุง ยุบเป็นอำเภอ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ ครั้นถึง ๒๔๔๙ กลับตั้งเป็นเมืองอีก แล้วกลับยุบเป็น อ. ขลุง อีก อ. ขลุงมี ๑๑ ตำบล คือ ๑. ขลุง ๒. เกวียนหัก ๓. ซึ้ง ๔. ตกพรม ๕. ตรอกนอง ๖. บ่อ ๗. บางชัน ๘. บางตะปอน ๙. มาบไพ ๑๐. วันยาว ๑๑. วังสรรพรส.

เขาบายศรี ตำบล ขึ้น อ. ท่าใหม่ จ. จันทบุรี

เขาวัว ตำบล ขึ้น อ. ท่าใหม่ จ. จันทบุรี

แขมหนู ลำน้ำ ใน จ. จันทบุรี ไหลลงอ่าวหนูใหญ่

คมบาง ตำบล ขึ้น อ. เมือง ฯ จ. จันทบุรี

คลองขุด ตำบล ขึ้น อ. เมือง ฯ จ. จันทบุรี

คลองนารายณ์ ตำบล ขึ้น อ. เมือง ฯ จ. จันทบุรี มีเมืองเก่า (ดูจันทบุรี).

คลองน้ำเค็ม ตำบล ขึ้น อ. แหลมสิงห์ จ. จันทบุรี

คิชฌกูฏ เขาใน ต. พลวง อ. มะขาม จ. จันทบุรี มีพระพุทธบาทจำลอง นัดไหว้กลางเดือน ๓

จระเข้ ถ้ำที่ ข. วง ต. นายายอาม อ. ท่าใหม่ จ. จันทบุรี

จิกกลาง เกาะ ใน จ. จันทบุรี

จิกนอก เกาะ ใน จ. จันทบุรี

จุฬา เกาะ ใน จ. จันทบุรี

ช้างข้าม ตำบล ขึ้น อ. ท่าใหม่ จ. จันทบุรี

ชาละวัน ถ้ำที่ ข. วง ต. นายายอาม อ. ท่าใหม่ จ. จันทบุรี

ชำห้าน ตำบล ขึ้น อ. แหลมสิงห์ จ. จันทบุรี

ซึ้ง คลอง และ ตำบล ขึ้น อ. ขลุง จ. จันทบุรี

ดิน ถ้ำที่ ข. วง ต. นายายอาม อ. ท่าใหม่ จ. จันทบุรี

ตกพรม ตำบล ขึ้น อ. ขลุง จ จันทบุรี

ตรอกนอง คลอง และตำบล ขึ้น อ. ขลุง จ. จันทบุรี น้ำตกอยู่ที่ไหล่ ข. สระบาป ซึ่งอยู่ด้านตะวันตก ต. ตรอกนอง อ. ขลุง จ. จันทบุรี

ตลาดจันทบุรี ตำบล ขึ้น อ. เมือง ฯ จ. จันทบุรี

ตะกวด เขา อยู่ทางทิศเหนือ อ. ท่าใหม่ จ. จันทบุรี ติดต่อกับ อ. กบินทร์ จ. ปราจีน ฯ เป็นแดนเกิดแห่งแม่น้ำจันทบุรี และลำน้ำโตนด และแม่น้ำบางปะกง

ตะกาดง้าว ตำบล ขึ้น อ. ท่าใหม่ จ. จันทบุรี

ตะเคียนทอง ตำบล ขึ้น อ. มะขาม จ. จันทบุรี

โตนด ลำน้ำ ยาวประมาณ ๘๐ กม. ยอดน้ำเกิดจาก ข. ตะกวด ไหลผ่าน อ. ท่าใหม่ จ. จันทบุรี ไปออกทะเลที่ตรงปากน้ำแขมหนู ตอนต้นของลำน้ำนี้ตื้นเขิน มีเกาะแก่งคดเคี้ยวมาก ฤดูแล้งน้ำแห้งขอดเป็นห้วง ๆ, ตำบลขึ้น อ. ท่าใหม่ จ. จันทบุรี เรียกว่า ต. วังโตนด.

ทรายขาว ตำบล ขึ้นกิ่งกัมพุช อ. มะขาม จ. จันทบุรี

ทลาย เขา ใน ต. กระแจะ อ. ท่าใหม่ จ. จันทบุรี สูง ๓๔๗ ม.

ทับไซ ตำบล ขึ้นกิ่งกัมพุช อ. ท่ามะขาม จ. จันทบุรี

ท่าแฉลบ ท่าเรือเมล์ ใน อ. เมือง จ. จันทบุรี มีถนนรถยนต์ราว ๑๒ ก.ม. จากท่านี้ไปถึง ต. ตลาดจันทบุรี อ. เมือง ฯ จ. จันทบุรี

ท่าช้าง ตำบล ขึ้น อ. เมือง ฯ จ. จันทบุรี

ท่าเรือจ้าง ตำบล ขึ้น อ. เมือง ฯ จ. จันทบุรี

ท่าศาลา ตำบล ขึ้น อ. ท่าใหม่ จ. จันทบุรี

ท่าหลวง ตำบล ขึ้น อ. มะขาม จ. จันทบุรี เคยเป็นอำเภอและเปลี่ยนเป็น อ. มะขาม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐ มีถนนยาว ๑๓ ก.ม. ตั้งต้นจากศาลาท่าหลวงผ่าศาลากลาง—จังหวัดไปถึงตลาด อ. ท่าใหม่ จ. จันทบุรี

ท่าใหม่ คลอง ตำบล และอำเภอ ขึ้น จ. จันทบุรี จากเมืองไปอำเภอ ทางบกโดยรถยนต์สะดวกแต่ฤดูแล้ง ส่วนทางน้ำที่สำคัญคือคลองท่าใหม่ ซึ่งแยกไปติดต่อกับแม่น้ำจันทบุรี ทางตะวันออกเฉียงใต้ อ. ท่าใหม่อยู่ทางตะวันตกของ อ. เมือง ฯ อยู่ทางเหนือของ อ. แหลมสิงห์และอยู่ทางตะวันออกของ อ. แกลง จ. ระยอง ภูมิประเทศ เป็นที่ราบ มีเขาและเนินเล็ก ๆ สลับเป็นตอน ๆ อากาศอบอุ่นพอสบาย ฝนตกชุกในตอนเหนือ จนบางคราวน้ำท่วมอยู่หลาย ๆ วัน พ. ๒๙ (๒๔๘๐) ทำนา ทำสวน ทำไร่ ตัดไม้ และการประมง การทำพริกไทยนับว่ามีชื่อเสียงกว่าทุกอำเภอใน จ. จันทบุรี

อ. ท่าใหม่ (เดิมเป็น อ. พลอยแหวน) มี ๑๘ ตำบล คือ ๑. ท่าใหม่ ๒. กระแจะ ๓. แก่งหางแมว ๔. เขาบายศรี ๕. เขาวัว ๖. คลองขุด ๗. ช้างข้าม ๘. ตะกาดเง้า ๙. ท่าศาลา ๑๐. ทุ่งเบญจา ๑๑. นายายอาม

๑๒. บ่อพุ ๑๓. พลอยแหวน ๑๔. วังโขมง ๑๕. วังโตนด ๑๖. สนามชัย ๑๗. สองพี่น้อง ๑๘. สีพยา

ทุ่งเบญจา ตำบล ขึ้น อ. ท่าใหม่ จ. จันทบุรี

แท่น ถ้ำที่ ข. วง ต. นายายอาม อ. ท่าใหม่ จ. จันทบุรี

นกเล็ก เกาะ ในจังหวัดจันทบุรี

นกใหญ่ เกาะใน จ. จันทบุรี

นมสาว เกาะใน จ. จันทบุรี

นางรำ เกาะใน จ. จันทบุรี

นายายอาม ตำบล ขึ้น อ. ท่าใหม่ จ. จันทบุรี

น้ำ ถ้ำ ที่ ข. วง ต. นายายอาม อ. ท่าใหม่ จ. จันทบุรี

เนินจัง เนินดิน ใน ต. ตกพรม เป็นเนินสูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ ๓๖ ม. ยาวประมาณ ๑๒ ก.ม. กว้าง ๓ ก.ม. เป็นที่เตียนเหมาะแก่การเลี้ยงสัตว์

เนินโพ คลองใน อ. แหลมสิงห์ จ. จันทบุรี

บ่อ ตำบล ขึ้น อ. ขลุง จ. จันทบุรี

บ่อพุ ตำบล ขึ้น อ. ท่าใหม่ จ. จันทบุรี

บางกะจะ คลอง และ ตำบล ขึ้น อ. เมืองจันทบุรี จ. จันทบุรี มีถนนรถยนต์ยาว ๑๒ กม. แยกจากถนนสายท่าแฉลบที่บ้านหัวหิน ต. บางกะจะ ไปถึงตลาดท่าใหม่ อ. ท่าใหม่ จ. จันทบุรี

บางกระไชย ตำบล ขึ้น อ. แหลมสิงห์ จ. จันทบุรี

บางชัน ตำบล ขึ้น อ. ขลุง จ. จันทบุรี

บางตะปอน คลอง ติดต่อกับคลองเปล็ด และตำบลขึ้น อ. ขลุง จ. จันทบุรี

บางสระเก้า ตำบล ขึ้น อ. แหลมสิงห์ จ. จันทบุรี

ปฐวี ตำบล ขึ้น อ. มะขาม จ จันทบุรี

ปลา ถ้ำที่ ข. วง ต. นายายอาม อ. ท่าใหม่ จ. จันทบุรี

ปากน้ำ ตำบล ขึ้น อ. แหลมสิงห์ จ. จันทบุรี

เปริด (เปริด) เกาะใน อ. แหลมสิงห์ จ. จันทบุรี ตำบลขึ้น อ. แหลมสิงห์ จ. จันทบุรี เรียกว่า ต. เกาะเปริด

เปล็ด คลองใน อ แหลมสิงห์ จ จันทบุรี เชื่อมคลอง บางตะปอนกับคลองพลิ้ว

โป่งน้ำร้อน(๑) ตำบล ขึ้นกิ่งกัมพุช อ. มะขาม จ. จันทบุรี

โป่งแรด ตำบลขึ้น อ. เมือง ฯ จ. จันทบุรี

พระ ถ้ำ ที่ ข. วง ต. นายายอาม อ. ท่าใหม่ จ. จันทบุรี

หลวง ตำบล ขึ้น อ. มะขาม จ. จันทบุรี มีพระพุทธบาทจำลองอยู่ที่ไหล่ ข. คิชฌกูฏ

พลอยแหวน เขาใน อ. ท่าใหม่ จ จันทบุรี สูง ๑๕๐ ม. มีวัดอยู่ที่ไหล่เขา มีพระ-พุทธบาทจำลอง เคยตั้งที่ว่าการอำเภอที่เขานี้ เรียก อ. พลอยแหวน เมื่อราว พ.ศ. ๒๔๔๐ แล้วเปลี่ยนเป็น อ. ท่าใหม่ ที่เขานี้มีพลอยขวดนิล และทับทิม ชาวบ้านมักหาขุดพลอยในเมื่อทำนาไม่ได้ผล ตำบล ขึ้น อ. ท่าใหม่ จ. จันทบุรี

พลับพลา ตำบล ขึ้น อ. เมือง ฯ จ. จันทบุรี

พลิ้ว คลองและตำบล ขึ้น อ. แหลมสิงห์ จ. จันทบุรี น้ำตก อยู่ที่ไหล่ ข. สระบาป ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ สูงประมาณ ๑๖ ม. มีอ่างศิลากว้าง ๒๕ ม. ลึก ๑๒ ม.

พะเนียด เมืองเก่า ใน ต. คลองนารายน์ อ. เมืองจันทบุรี จ. จันทบุรี เมืองกาไวก็เรียก (ดูจันทบุรี)

พุงทลาย ตำบล ขึ้น อ. เมือง ฯ จ. จันทบุรี มีเมืองเก่า (ดูจันทบุรี)

มะขาม และ อำเภอ ขึ้น จ. จันทบุรี จากเมืองไปอำเภอ มีทางรถยนต์ยาวประมาณ ๑๒ กม. สะดวกแต่หน้าแล้ง ทางน้ำไปตามลำน้ำจันทบุรี แต่ก็ไปได้แต่ฤดูฝน

---

(๑) ปัจจุบัน เป็นที่ว่าการอำเภอ โดยยกฐานะกิ่งกัมพุชเป็นอำเภอ ย้ายที่ทำการไปตั้งที่ตำบลโป่งน้ำร้อน เรียกว่าอำเภอโป่งน้ำร้อน

อ. มะขาม อยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือของ อ. เมืองจันทบุรี อยู่ทางใต้ของ อ. อรัญประเทศ จ. ปราจีน อยู่ทางเหนือของ อ. ขลุง เขตทางตะวันออกต่อแดนพระตะบอง ภูมิประเทศตอนเหนือเป็นที่ป่าดอนมีเขามาก ตอนกลางและตอนใต้เป็นที่ราบทำการเพาะปลูกได้เป็นส่วนมาก อากาศชื้น ฝนตกชุก หน้าน้ำ ๆ ท่วมมากแต่อยู่ไม่นาน พ. ๒๐ (๒๔๘๐) ทำสวนกระวานและหาของป่า

อ. มะขาม (เดิมเป็น อ. ท่าหลวง) มี ๑ กิ่ง คือ กิ่งกัมพุช และมี ๑๒ ตำบล คือ ๑. มะขาม ๒. ตะเคียนทอง ๓. ท่าหลวง ๔. ปฐวี ๕. พลวง ๖ วังจะอ้าย ๗. วังแซ้ม ๘. แสลง ๙. ทรายขาว ๑๐. ทับไช ๑๑. โป่งน้ำร้อน ๑๒. หนองตาคง

มาบไพ ตำบล ขึ้น อ. ขลุง จ. จันทบุรี

เมืองจันทบุรี อำเภอ ขึ้น จ. จันทบุรี เป็นที่ตั้งศาลากลางจังหวัด อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของ อ. มะขาม อยู่ทางตะวันออกของ อ. ท่าใหม่ อยู่ทางเหนือของ อ. แหลมสิงห์ และ อ. ขลุง ภูมิประเทศตอนเหนือเป็นป่าโปร่ง เป็นที่จับจองทำสวนยางพาราและสวนสับประรด ตอนกลางและตอนใต้ เป็นที่ลุ่มทำนาได้ทั่ว ๆ ไป ทางตะวันออกเป็นที่ดอนแต่ชุ่มชื้น มีสวนยางและสวนผลไม้มาก ทางตะวันออกเป็นที่ทรายและดินแดง มีไร่พริกไทยมาก พ. ๒๓ (๒๔๘๐) ทำสวนผลไม้ ไร่พริกไทย ทำสวนยางพารา ปลูกต้นกก ทอเสื่อกกและทอผ้า

อ. เมือง ฯ มี ๙ ตำบล คือ ๑. เกาะขวาง ๒. คมบาง ๓. คลองนารายณ์ ๔. ตลาดจันทบุรี ๕. ท่าช้าง ๖. บางกะจะ ๗. พลับพลา ๘. หนองบัว ๙. จันทบุรีตะวันออก (ดูจันทบุรีด้วย)

เมืองใหม่ เมืองใน ต. บางกะจะ อ. เมือง จ. จันทบุรี เจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์สร้างในรัชกาลที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๗ พร้อมกับสร้างวัดโยธานิมิต

แมว เกาะใน จ. จันทบุรี

ยายดำ คลองใน ต. พลิ้ว อ. แหลมสิงห์ จ. จันทบุรี

โยธานิมิต วัดอยู่ในเมืองใหม่ ต. บางกะจะ อ. เมือง ฯ
สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ กับข้าราชการสร้างเมื่อ พ.ศ ๒๓๗๗
คราวออกไปตั้งขัดตาทัพญวน

ล้าน เกาะใน จ. จันทบุรี

วัง เขา ระหว่าง ต. ท่าใหม่ จ. จันทบุรี และ ต. กองดิน อ. แกลง จ. ระยอง
บริเวณภายในเขามีที่ราบอยู่กลาง มีเขาล้อมรอบ จึงเรียกว่า ข. วง มีถ้ำ
หลายสิบถ้ำ เช่น ถ้ำปลา ถ้ำน้ำ ถ้ำพระ ถ้ำแท่น ถ้ำจระเข้ ถ้ำสาริกา
ถ้ำไกรทอง ถ้ำชาละวัน ถ้ำวิมาลา ถ้ำดิน ฯลฯ มีมูลค้างคาวใช้เป็นปุ๋ยได้อย่างดี

วังโขมง ตำบล ขึ้น อ. ท่าใหม่ จ. จันทบุรี

วังจะอ้าย ตำบลขึ้น อ. มะขาม จ. จันทบุรี จ. ระนอง

วังแซ้ม ตำบลขึ้น อ. มะขาม จ. จันทบุรี

วังสรรพรส ตำบลขึ้น อ. ขลุง จ. จันทบุรี

วัดใหม่ ตำบลขึ้น อ. เมือง ฯ จ. จันทบุรี

วันยาน ตำบลขึ้น อ. ขลุง จ. จันทบุรี

วิมาลา ถ้ำที่ ข. วง ต. นายายอาม อ ท่าใหม่ จ. จันทบุรี

เวฬุ ลำน้ำ ใน อ. ขลุง จ. จันทบุรี ยาว ๕ กม. ยอดน้ำ เกิดจากเขาทางทิศ
ตะวันออกเฉียงเหนือของ ข. สระบาป บรรจบกับลำธารเล็ก ๆ ซึ่งเกิดจากน้ำตก
ตรอกนอง ข. สระบาปรวมกัน ไหลลงทะเลทาง อ. ขลุง เรียกว่าลำน้ำสันยาว
เรือกลไฟเดินทะเลขนาดย่อมไปจอดได้ถึง อ. ขลุง

สนามไชย ตำบลขึ้น อ. ท่าใหม่ จ. จันทบุรี

สระบาป เขา อยู่ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำจันทบุรี สูง ๙๓๒ ม. มีน้ำตกมากแห่ง เช่น น้ำตกพลิ้ว
น้ำตกตรอกนอง น้ำตกสระบาป ซึ่งอยู่บนไหล่เขา ข. สระบาปทางทิศตะวันตก

เป็นน้ำตกหลายชั้นสูงมาก ชั้นบนตกจากหน้าผาสูงประมาณ ๒๕ ม. ชั้นล่างสูงประมาณ ๑๖ ม. มีอ่างศิลา ๒ อ่าง ชื่ออ่างหงส์ที่ ๑ และอ่างหงส์ที่ ๒

สองพี่น้อง ตำบลขึ้น อ. ท่าใหม่ จ. จันทบุรี

สอยดาว เขา ในกิ่งกัมพุช อ. มะขาม จ. จันทบุรี สูง ๑๖๓๙ ม.

สะบ้า เกาะ ใน จ. จันทบุรี

สันยาว ลำน้ำ แยกจากลำน้ำเวฬุไป อ. ขลุง จ. จันทบุรี

สาริกา ถ้ำที่ ข. วง ต. นายายอาม อ. ท่าใหม่ จ. จันทบุรี

สีพยา ตำบลขึ้น อ. ท่าใหม่ จ. จันทบุรี

แสลง ตำบลขึ้น อ. มะขาม จ. จันทบุรี

หงส์ อ่างศิลา ที่น้ำตก ข. สระบาป มี ๒ อ่าง เรียกหงส์ที่ ๑ และหงส์ที่ ๒

หนองขอน ตำบล ขึ้น อ. เมือง ฯ จ. จันทบุรี

หอนงชีม ตำบล ขึ้น อ. แหลมสิงห์ จ. จันทบุรี

หนองตาคง ตำบล ขึ้นกิ่งกัมพุช อ. มะขาม จ. จันทบุรี

หนองบัว ตำบล ขึ้น อ. เมือง ฯ จ. จันทบุรี

หนู เกาะ ใน จ. จันทบุรี

หัวแพน คลอง แยกจากแม่น้ำจันทบุรีไป ต. บางกะจะ ต. ท่าใหม่ จ. จันทบุรี

หางแมว คลอง ขนาดเล็กใน อ. ท่าใหม่ จ. จันทบุรี ไหลลงรวมลำน้ำโตนด, แก่งในลำน้ำโตนด, ตำบลขึ้น อ. ท่าใหม่ จ. จันทบุรี เรียกว่า ต. แก่งหางแมว

แหลมสิงห์ เขา ใน อ. แหลมสิงห์ จ. จันทบุรี สูง ๑๗๐ ม. อยู่บนฝั่งด้านตะวันตกของช่องทางเข้าปากน้ำจันทบุรี มีประภาคารอยู่บนเขานี้ อำเภอ ขึ้น จ. จันทบุรี จากเมืองไปอำเภอโดยรถยนต์ถึงท่าแฉลบ แล้วโดยสารเรือต่อไปตามลำน้ำจันทบุรี, อ. แหลมสิงห์อยู่ทางใต้ของ อ. เมือง ฯ อยู่ทางตะวันออกเฉียงใต้ของ อ. ท่าใหม่ และอยู่ทางตะวันตกของ อ. ขลุง เขตทางใต้ตกทะเลในอ่าวสยาม

ภูมิประเทศ ทางเหนือเป็นที่ดอน ทางตะวันออกและตะวันตกเป็นที่ลุ่ม ทางใต้เป็นทะเล อากาศพอสบาย พ. ๑๔ (๒๔๘๐) ทำสวนมะพร้าว สวนยาง และการประมง

เดิมอำเภอนี้ตั้งที่ว่าการที่ปากคลองยายดำ ต. พลิ้ว เรียกว่า อ. พลิ้ว แล้วจึงย้ายไปตั้งที่ ต. ปากน้ำ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ ยังคงเรียกว่า อ. พลิ้ว ถึง พ.ศ. ๒๔๕๒ สร้างที่ว่าการใหม่ จึงเปลี่ยนชื่อเป็น อ. แหลมสิงห์ ที่ ต. ปากน้ำ อำเภอนี้มีป้อมชื่อพิฆาฏปัจจามิตร สร้างในรัชกาลที่ ๓ ภายหลังฝรั่งเศสเปลี่ยนแปลงเป็นที่พักนายทหาร เรียกว่าตึกแดง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖

อ. แหลมสิงห์มี ๘ ตำบล คือ ๑. ปากน้ำ ๒. เกาะเปริด ๓. คลองน้ำเค็ม ๔. ชำห้าน ๕. บางกระไชย ๖. บางสระเก้า ๗. พลิ้ว ๘. หนองชีม

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ดำรงธรรม วงเวียนเล็ก ธนบุรี
น.ส. กาญจนา อารมย์สุข ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๕๐๘

